

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ERIK HJELMAR

Slægternes gang

-

I. bind

fra Flensborgerne til De lærde mænd

ERIK HJELMAR

Slægternes gang

-

I. bind

fra Flensborgerne til De lærde mænd

For støtte, der har muliggjort udgivelsen af dette arbejde, takkes
Gerda Richters Fond

Hjelmars Forlag. I kommission hos Forlaget Underskoven

© Erik Hjelmar 2003

Skrift: 12 punkt Geneva; citater, billedtekster og Bilagsbind 10 punkt Geneva

Papir: Multicopy

Tryk: Frederiksberg Bogtrykkeri A/S

ISBN: 87-90767-78-0 (1.bind)

ISBN: 87-90767-81-0 (hele værket)

Forsidebilledet viser *Brødrene Jørgen og Poul Bangs* ligsten i Assens kirke. Se side 61.

Tider skal komme, Tider skal henrulle,
Slægt skal følge Slægters Gang
(*B.S.Ingemann*)

INDHOLD

<i>Ane nr.</i>	<i>Tekst</i>	<i>Noter</i>
	1.bind Side	3.bind Side

1. bind

1. DEL

FLENSBORGERNE

Friseme.....	52928,26464,13232	11	9
Den væbnede arm (Slægten <i>Rickertsen</i>).....	6616,3308	18	11
Grønlandsfareren.....	1654	31	14
Flygtningene.....	822	39	16

2. DEL

DE FYSKE RØDDER

Den vestfynske patricierfamilie

Stamfaderen (Slægten <i>Bang</i>).....	6600	43	17
Brødrene.....	3300	50	19
Tolderne.....	1650	66	24

De lutheranske præster

Skolemesteren.....	3282/1634	86	36
Den retslærde.....	3286	92	38
Svigersønnen.....	1642	101	41
Jesper fra Aaby.....	3280/1632	107	43

Jubellærerne

Ephraim og Manasse.....	1640/816	110	44
Et kildekritisk studie.....	818	122	48
Biografen.....	408	130	52

Odensekøbmændene

Den unge byfoged (Slægten <i>Friis</i>).....	6605,3302	143	59
Menige købmænd			
- Slægten <i>Let</i>	3295?	166	70
- Slægten <i>Mand</i>	6590?	183	
- Slægten <i>Sommer</i>	13182?	185	
Købmandsenken (Slægten <i>Wichman</i>).....	1646	190	83
Storkøbmanden.....	822	210	98

De lærde mænd

Herregårdspræsten (Slægten <i>Achton</i>).....	820	247	125
Provsten (Slægten <i>Beske</i>)	824	256	130
Rektoren.....	410	293	147

2. bind

Ridefogderne

Den tro tjener.....	826	317	158
Sitzhafftig på herregården (Slægten <i>Pohl(man)</i>).....	414	336	170

Præsteparrets aner

Helten (Slægten <i>Dannefer</i>).....	406	344	175
Fassbinderen (Slægten <i>Strøyberg(er)</i>).....	200	367	185
Organisten og oldfruen (Slægten <i>Krog</i>).....	202	373	189

Magistraten

En af de bedste og vederhæftigste borgere.....	412	376	191
Den fattige tilløbende gesell.....	204	399	203

Under kirkepatronerne

Barbara Steensens præster (Slægten <i>Lacoppidan</i>)..	206,102	502	267
Et godt hoved.....	100	519	277
Den uheldige præst.....	50	532	283

Jordbrugerne

Fæstebønderne (Slægten <i>Rafn</i>).....	192	545	288
Hollænderne (Slægten <i>Post</i>).....	194,96	558	294
Urtegårdsmanden.....	48	569	297
Tilføjelser og rettelser.....		573	299

**KONKLUSIONER
(den normale ane)**

Det statistiske grundlag.....	575		
Stand.....	576		
Stavn.....	583		
Køn.....	586		
Arv			
- Formue.....	588		
- Navn.....	589	300	

3. bind

Bilag

Noter, se to foregående sider, sidste spalte..... side 7-304

Registre

Aneregister..... side 305

Personregister..... side 311

Stedregister (i udtog)..... side 369

Kilder

side 379

Trykte kilder

- Alfabetisk forfatter-/udgiverliste..... side 381

- Bøger/artikler uden angivelse af navn på forfatter/udgiver... side 406

- Kildeskriftsamlinger (K)..... side 407

- Samleværker og periodica (S)..... side 413

- Opslagsbøger (O)..... side 419

Arkivkilder

- Det kongelige Biblioteks håndskriftsamling (KB)..... side 421

- Rigsarkivet (RA)..... side 422

- Landsarkivet for Fyn, Odense (LA Fyn)..... side 426

- Landsarkivet for Sjælland og Lolland-Falster, København
(LA Sj.)..... side 436

- Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg (LA Jyll.)

- Erhvervsarkivet, Statens erhvervshistoriske arkiv, Århus

- Karen Brahes Bibliothek, håndskriftsamlingen, } side 437

i Landsarkivet for Fyn, Odense

- Københavns stadsarkiv

Citater er bortset fra enkelte ord markeret ved at være skrevet med mindre skrift (som denne) og med bredere margin. Jeg har valgt så vidt muligt at bevare den originale stavemåde, dog med latinske bogstaver i stedet for de gotiske. Læsere, der er uvante med at læse ældre tekster, må være opmærksomme på, at det gotiske h, der er bevaret som et latinsk h, blev brugt i sammenhænge, hvor et k anvendes i dag, f.eks. i sho, she, shyld, og at w og u anvendtes, hvor retskrivningsordbogen nu foreskriver u og v, f.eks. i wi, wldendish, nw, wuillig (uvildig!). For forståelighedens skyld er der dog foretaget en vis tilpasning af sproget, idet

- tegnsætningen/den manglende tegnsætning er ændret til den i 1900-tallet anvendte kryds- og bolle-metode (med krønikeskriverens individuelle afvigelser),
- brugen af versalier er systematiseret, således at person- og stednavne anføres med store begyndelsesbogstaver og det første ord efter et punktum ligeledes med stort begyndelsesbogstav,
- ordene er sammensat efter den nu gældende praksis, f.eks. gaatfolch i stedet for gaat folch, ochsaa i st.f. och saa, offuerfaldet i st.f. offuer faldet,
- de tidligere anvendte forkortelsestegn for mønt, mål og vægt er erstattet med bogstavforkortelser, - mk. (mark), sk. (skilling), alb. (album), pd. (pund).

Svært forståelige ord er forklaret i parentes.

Personnavne

I den periode krøniken omhandler blev c og ch anvendt, hvor man fra 1800-tallet har foretrukket at skrive k. I fremstillingen er de originale navneformer anvendt, dvs Christen, Erich, Henrich, Jakob og Michel m.v. i stedet for den "moderniserede" form med k, f.eks. i *Jakob Madsen*, *Hans Mikkelsen* etc. De oldenborgske kongers navne er bogstaveret *Christian* og *Frederich*. For flensborgernes vedkommende er ck anvendt, hvor denne stavemåde benyttedes i samtiden, f.eks. i *Rickert* og *Hinrick*.

Forkortelser.

Ud over de ovenfor anførte forkortelser for mønt, mål og vægt er ikke gængse forkortelser så vidt muligt undgået. I noter og kildefortegnelser er dog benyttet følgende:

KB = Det kongelige Biblioteks håndskriftsamling

RA = Rigsarkivet

LA Fyn = Landsarkivet for Fyn, Odense

LA Sj. = Landsarkivet for Sjælland og Lolland-Falster, København

LA Jyll. = Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg.

(K) henviser til nærmere oplysninger under kildeafsnittet *Kildeskriftsamlinger*.

(S) henviser til nærmere oplysninger under kildeafsnittet *Samleværker og periodica*.

(O) henviser til nærmere oplysninger under kildeafsnittet *Opslagsbøger*.

fol. = 1) folium (blad) i folieret (blad-nummereret) manuskript, fol.xb = anden side af bladet;
2) folioformat (i forbindelse med manuskripter på KB).

jfr. = jævnfør ligeledes.

cf. = konferer derimod.

Å/Aa

Faaborg, Haarby, Høje Taastrup og Aalborg er skrevet med aa, fordi krønikeskriveren er bekendt med, at de fire kommuner har ønsket at bevare denne stavemåde. Ellers benyttes å.

FORORD TIL 1. OG 2. DEL

På sporet efter min langelandske moders aner førtes jeg gennem ægteparret *Rafn*, der kom til Langeland omkring 1800, til Fyn og fem-seks slægtled og næsten to hundrede år tidligere til Flensborg.

I første del af denne slægtskrønike behandles flensborgerne, væsentligst på grundlag af det meget omfattende trykte kildemateriale. Tidsrummet strækker sig fra begyndelsen af 1400-tallet til begyndelsen af 1600-tallet. I anden del, om de fynske rødder, er hovedemnet tilværelsen for den højere middelstand på Fyn fra omkring 1500 til 1800. I kapitlet om Præsteparrets aner går rodnettet dog udenfor Fyn. I det afsluttende kapitel Konklusioner redegøres der for, hvad der forstås ved den højere middelstand, ligesom det geografiske område, der dækkes, kommenteres.

Jeg har tilstræbt i de to dele at give glimtvis indtryk - mere kan det ikke blive til - af, hvorledes livet formede sig for adel og borger, præster og bønder igennem disse fire århundreder af Danmarks historie. Ønsket om at give et indtryk af det samtidige miljø har motiveret mange digressioner fra den rene biografi.

Anebeskrivelserne er grupperet i kapitler med ét til fire afsnit i hvert kapitel. De spring i fremstillingen, der er uundgåelige i en samling af levnedsskivelser, kan gøre det svært at overskue forbindelsen mellem de biograferede aner. De er imidlertid i indholdsfortegnelsen og i teksten identificeret ved anenumre efter et system, der forklares i aneregisteret. Af pladshensyn er det kun mændenes anenumre, der er anført i indholdsfortegnelsen, men ægtefællerne er omtalt sammen med dem, når oplysninger haves. - Hustruene optræder ikke så meget i kilderne så længe mændene lever, men i alle de tre århundreder efter reformationen fremtræder imponerende enker, jfr. afsnittet om Køn i Konklusioner. Ægteparrenes børn er også omtalt, i kortere form.

De ret omfattende noter og kildehenvisninger, der er samlet i et særligt bind, er medtaget, fordi de ufuldstændige eller manglende kildeangivelser i mange af de citerede skrifter, har været så irriterende, at jeg har villet spare læsere for de samme ærgrelser.

Odense, april 2002

Erik Hjelmar

1. DEL
FLENSBORGERNE

Udsnittet af *Marcus Jordans* Danmarkskort fra omkring 1585 viser hertugdømmerne Slesvig (Ducatus Slesvicensis) med Flensborch og Holsten (Holsatia) samt et hjørne af Fyn med Middelfar, Assens og Foborge. Nederst byen Stade syd for Elbmundingen, hvor øksendrifterne endte.

Friserne

(52928+52929, 26464, 13232)

Flensborgs beliggenhed gjorde byen til et knudepunkt for handelen i senmiddelalderen. Den nord-sydgående handelsrute Oksevejen løb vest for byen. Fra den beskyttede beliggenhed inderst i den dybe Flensborg fjord åbnedes søvejene til de danske øer og Østersøområdet, og ad den korte landstrækning mod vest var der forbindelse til de søruter, der gik fra Husum i det nordfrisiske område til Nederlandene, Frankrig og England. Byen tiltrak købmænd fra alle sider, og de dannede allerede i 1400-tallet et internationalt samfund med neder- eller plattysk som fælles omgangssprog.¹ På grundlag af medlemsfortegnelser for købmandsgilder og en liste over grundejere har man skønnet, at godt 25 % af Flensborgs købmænd og velstillede borgere midt i 1400-tallet var af tysk afstamning og 10-15 % af frisisk.²

Blandt de frisere, man finder som medlemmer af Vor Frue købmandsgilde i 1400-tallet, var *Paye Jepsen* (ane nr.52928), der blev optaget i gildet sammen med sin hustru: "cum vxore *Vrowe*"³ (ane nr.52929). Senere i listen finder man nævnt hans efterkommere i flere led.

Paye Jepsen antages at være indvandret til Flensborg fra Nørre Gøs herred nord for Husum, hvor hans fader Jeppe formodes at være en *Jeppe auf der Bohle* ved godset Lytgenholm, og hvor hans to brødre, *Danglef* og *Jons Jepsen*, blev boende. Man ved i øvrigt ikke noget om den mytiske stamfader Jeppe. *Paye Jepsens* hustru *Frouwe* var muligvis datter af Flensborg-købmanden og -borgmesteren *Magnus Haysen*, der - som det frisiske navn viser - også må have været af frisisk afstamning. Han havde store jordbesiddelser i Nørre Gøs herred.⁴ *Paye Jepsen* må, hvis disse antagelser er rigtige, have gjort et godt parti og er gledet ind i det flensborgske byaristokrati. - Købmændene var traditionelt købstædernes førende stand, der også varetog det lokale bystyre som rådmænd og borgmestre.

Oksevejen hed også hævejen, for her vandrede ikke blot okser fra Danmark ned til markederne i Nordtyskland og Nederlandene, men også kongelige og hertugelige hærstyrker i en evig strid om den politiske magt over området. I 1412 døde dronning *Margrethe* i Flensborg midt i sine bestræbelser for med magtdemonstrationer og diplomati at sikre det danske herredømme, og de næste 20 år blev præget af kampe og belejringer, "Totschlag, Raub und Plünderung", også inden for murene i det velbefæstede Flensborg. I 1431 bemægtigede en holstensk hær sig Flensborg ved et kup, og efter en belejring, hvori 800 indkaldte frisere deltog som arbejdstropper, overgav den kongelige danske fæstning Duborg oven over byen sig.⁵ Derefter var den holstenske hertug *Adolf VII* af huset Schauenburg i en menneskealder herre over byen. Han førte en forsoningspolitik, og hans regeringstid blev en fredspause mellem kri-

gene, hvor handelen blomstrede. Han demonstrerede sin velvilje over for handelsstanden ved at lade sig optage som medlem af Vor Frue gilde.⁶

Paye Jepsen anføres kort efter hertug *Adolf* i medlemsfortegnelsen, og han nævnes som borger i flere kilder fra 1438.⁷ Det er dog ikke ensbetydende med, at han først er kommet til byen efter hertug Adolfs magtovertagelse. Hvis *Haye Payesen*, som det antages, var hans søn, må *Paye Jepsen* i 1438 have været en moden mand, for *Haye Payesen* var allerede fra 1445 rådmand⁸ og må da have været fuldmyndig og borger i byen. *Paye Jepsen* har da fmlt. været bosat i byen allerede i det urolige interregnum mellem dronning *Margrethes* død og hertug Adolfs erobring af magten.

Paye Jepsen, hans formodede søn *Haye* eller *Haying Payesen* (ane nr. 26464) så vel som sønnesønnen *Rickert Hayesen* (*Haysen*) (ane nr.13232) var stor-købmænd, dvs at de ikke blot drev lokal handel i byen fra en krambod, men importerede og eksporterede varer. Det har forudsat en betydelig økonomisk formåen. Det er lidet, der vides konkret om deres handelsvirksomhed, men den har utvivlsomt omfattet landbrugsvarer fra Danmark. Heste var en gammel dansk handelsvare,⁹ og oksedrivningen ad hærvejen begyndte sit store opsving i 1400-tallet.¹⁰ Korn og saltede sild var andre traditionelle eksportvarer. Returgodset fra syd bestod af klæde, salt og krydderier, humle, øl og vin og andre varer, der ikke produceredes i de nordiske lande.¹¹ Som et specielt produkt, der dukker op i senere afsnit,¹² kan nævnes møllesten, der kom fra Rhinlandet og importeredes ad søvejen fra Nederlandene over Husum.¹³

Slægtens økonomiske formåen dokumenteres gennem en række ejendoms-handler, både omfattende ejendomme i Flensborg og landejendomme,¹⁴ og for *Haye Payesens* vedkommende ved, at han kunne investere ledig kapital i forpagtning af tienden i tre sogne.¹⁵ - I en tid med en meget lille statsadministration var privatisering af tiende- eller skatteopkrævningen en praktisk foranstaltning for staten og øjensynligt en god forretning for kapitalstærke købmænd.¹⁶

Paye Jepsen og hans efterkommere indtog også deres plads i bystyret, han selv som rådmand.¹⁷ Sønnen *Haye Payesen* blev borgmester¹⁸ og sønnesønnen *Rickert Hayesen* rådmand.¹⁹ Rådmandsforsamlingen - rådet - var selvsupplerende, idet rådmændene indvalgte nye medlemmer, når der var behov for det på grund af dødsfald eller afgang af andre årsager, og borgmestrene - der var gerne to - blev valgt af og blandt rådmændene.²⁰ Der var magt og social anseelse forbundet med rådmands- og borgmesterposterne, men ikke noget stort økonomisk udbytte. Bystyrets medlemmer måtte endda selv lægge penge ud i perioder til byens udgifter.²¹ Det er fra regnskabet over deres mel-

lemværender med byen, man slutter, at Paye Jepsen og Haye Payesen var medlemmer af bystyret.

Paye Jepsens liv sluttede kort tid inde i fredsperioden. Han må være død omkring 1440, idet han i et skøde i 1441 omtales som

seligen Page Jepsen wandages borgers tho Flensborgh.

Skødet blev udstedt til hans enke,

der erbahren wedewen *Frouwe Paigens*,

det vedrørte en tredjedel af godset Lytgenholm, som hun skænkede til en evig messe ved et alter i Vor Frue (St. Marie) kirke i Flensborg for sine forældres, sine efterkommeres, sin slægts og sin mands sjæles salighed.²² Det var en gave, der demonstrerede stor velstand hos enken *Frouwe*. Hvis hun har været datter af borgmesteren *Magnus Haysen*, således som nævnt foran, har hun imidlertid på tidspunktet for skødets udstedelse ikke alene arvet sin mand, men også sin fader, for *Magnus Haysen* døde i 1439,²³ og han efterlod sig øjensynligt kun én datter og arving.²⁴

Frouwe, Paye Jepsens enke, overlevede ham i mange år. Det må være hende - "Frouue Payiens", der anføres som medlem af Dragernes gilde i 1461 sammen med sønnerne *Haye* og *Hans Payesen* og svigerdatteren *Ingge Hunes*, enke efter sønnen *Hune*.²⁵ Man må gå ud fra, at det også er enken *Frouwe*, der nævnes i forbindelse med salg af "molenstrom" (Møllestrømmen) ved Lytgenholm i 1463. Hun omtales her som

der erliken vrouwen Pagesons wedewen tho Vlensborg.²⁶

Slægtshistorikerne mener at kunne identificere syv sønner og én datter af *Paye Jepsen*, jfr. oversigten i slutningen af dette afsnit. To sønner forblev i/vendte tilbage til friserlandet, medens de andre børn blev flensborgere. Her følges sønnen *Haye* eller *Haying*, borgmesteren, for hvem borgmestertiden fik en brat afslutning på grund af den landspolitiske udvikling.

Efter den barnløse hertug *Adolfs* død i 1459 blev *Christian I* af Danmark, den første oldenborger på den danske trone og hertug *Adolfs* nevø, valgt til hertug af Slesvig. Som led i valgaftalerne fik hans broder grev *Gerhard*, der også var arveberettiget, løfte om en affindelsessum, men da det kneb med betalingen, begyndte han omkring 1465 selv at søge sig betalt ved at sætte sig i besiddelse af slotte og byer i Slesvig, herunder Flensborg. *Christian I* satte ham nogle år efter uden større besvær ud igen, men i september 1472 vendte greven tilbage og stillede sig i spidsen for en revolte mod sin broder.²⁷ Han fik tilsyneladende bred tilslutning fra friserne i Husum og de omliggende herreder, herunder fra Nørre Gøs herred, og i Flensborg sluttede borgmester *Haye Payesen* sig til oprørerne. Han tilstod bagefter, at (dansk oversættelse):

Jeg lod *Claus Rixtorp* (en oprører fra Sønderborgegnen), der var kommet ind i Hans Nådes (konge/hertugens) land uden varsel og med utvivlsomt fjendtlige hensigter, komme ind i Flensborg, og ... jeg lukkede Hans Nådes adelsmænd, der ville beskytte hans land og folk, ude fra Flensborg, ... og lod dem ikke ride ind²⁸

Haye Payesen kan have haft både personlige og almene økonomiske motiver til at slutte sig til oprørerne. Han kendte grev *Gerhard* personligt; det er dokumenteret, at han spiste sammen med ham i 1465, da greven begyndte sit første fremstød i Slesvig. (Det var dog en forholdsvis beskedne bespisning, som han bagefter skrev på rådets regning:

1¹/₂ mk. vnde 3 sk., de juncher Gherd vorterede.²⁹

Der var nære slægtskabsforbindelser mellem ham og de oprørske nordfriserne. Men der var også økonomiske bånd i form af tætte handelsforbindelser mellem Flensborg og Husum.³⁰ *Haye Payesen* må vel have fået nogle gyldne løfter og have troet, at sammensværgelsen mod konge/hertugen havde en chance. Det havde den ikke. Kongen og de adelige feudalherrer i Slesvig og Holsten stod sammen over for grev *Gerhard* og de opsætsige borgere og bønder, og inden tre uger var gået havde en kongelig-adelig hær forjaget grev *Gerhard*. Flensborg og Husum blev besat uden kamp og de oprørsledere, det ikke var lykkedes at flygte, sat i fængsel.

Kongen lod én eller flere af oprørslederne fra Husum behørigt henrette og partere, og med dette eksempel for øje fik de andre tilbud om at redde livet ved en "halsløsning", en meget anselig bøde. *Haye Payesen* fik også et tilbud i sit fængsel i Duborg slot og accepterede. Han måtte dog ikke blot betale en enorm bøde på to tusinde mark, men også underskrive en højtidelig erklæring - et såkaldt orfejdebrev³¹ - om, at han ikke ville hævne sig, og han måtte forpligte sig til at forlade Flensborg. I orfejdebrevet garanterede ni slægtninge og besvogrede ("angeboren frunde, mage vnde zwegere"), alle fra Flensborg eller friserlandet, at *Haye Payesen* ville overholde sine forpligtelser. Biskopperne i Slesvig og Lübeck, der var gået i forbøn for *Haye Payesen* hos kongen, og ærke diakonen i Slesvig beseglede også dokumentet.³²

Kongen må senere have formildet straffen, således at *Haye Payesen* fik lov til at flytte hjem til Flensborg, hvor han endog omtales som rådmand i 1483.³³ Man må have betragtet ham som ufarlig, og der er da heller ingen oprørstegn fra ham i hans formentlig få sidste år.

Haye Payesens hustru blev i hans storhedstid optaget sammen med ham i tre af byens fornemste gilder. - Det var på den tid religiøst-selskabelige broderskaber, hvor de gode borgeres hustruer blev optaget og deltog i gilde-festerne sammen med deres mænd.³⁴ De nævnes sammen som medlemmer af Vor Frue gilde i 1441³⁵ og af Dragernes gilde i 1461,³⁶ og ægteparret anføres også som medlemmer af det nye Hellig Legems-gilde i medlemslisten

1475,³⁷ to-tre år efter den mislykkede revolte, hvor *Haye Payesen* var havnet i fængsel! Hun nævnes ikke ved navn, men kun som hans "uxore" eller "werdinne". (Ifølge en overlevering, der kan følges fra den ene slægtshistoriker til den anden, hed hun *Catharina*, men der synes at være tale om en forveksling med broderen *Hans Payesens* hustru.³⁸

Rickert Hayesen (ane nr.13232), der efter al sandsynlighed var Payesen-ægteparrets søn, har ikke efterladt sig mange spor i arkiverne. Han nævnes som sin fader og farfader som gildemedlem sammen med sin hustru, der hed *Inghe* eller *Ingeke*; i 1492 i Vor Frue købmandsgilde³⁹ og i 1505 i Hellig Legems-gildet.⁴⁰

Hans aktive liv som købmand faldt sammen med kong *Hans'* regeringsperiode (1481-1513). Fredspausen var afbrudt af nye krigshandlinger, men der var kun en enkelt af dem, der udspillede sig i nærheden af Flensborg; det ulyksalige felttog mod Ditmarsken, friserlandets sydlige nabo område, hvor et kontingent tropper fra Flensborg blev massakreret af ditmarskerbønderne sammen med den kongelig-hertugelige ridderhær i 1500. Ellers lå slagmarkerne i de evindelige krige mellem Danmark og Sverige, der med afbrydelser skulle fortsætte de næste århundreder, længere væk. Flensborgkøbmændene var dog ikke uberørte, for krigene havde også handelsmæssige aspekter. De dansk/svenske stridigheder gik ud over handelen i Østersøområdet, og årelange gnidninger drev til sidst Lübeck, som var den ledende by mellem de Østersø-byer, der samarbejdede i Hansaforbundet, ind i krigen på svensk side. Handelsrestriktionerne var imidlertid nærmest til fordel for flensborgerne, fordi handelen mellem Danmark og de sydlige lande blev ledet uden om østersøbyerne.⁴¹ Eksempelvis fik Odensekøbmanden *Niels Kotte* 1512 en eksporttilladelse til

at mwe vdføre till Flensborig oc siiden till Hwsum oc framdeles wæstwert oc ingen andenstedtz xvj skippund flæsk, oc sætte byffogethen i Othensæ wissen (sikkerhed) fore, at thet ey skall komme myn herres fiender til gode.

I et andet samtidigt brev til købmændene i Odense om kvægeksperten præciseredes det fjendtlige område således, at de

mwe vdføre øxenæ, men at same øxenæ skulle driffues vdoffuer Elffwen (Elben) oc siidenn wæstwert.⁴²

På grundlag af en omhyggelig analyse af toldregnskaberne fra Gottorp, hvor der opkrævedes eksportafgifter, karakteriseres *Rickert Hayesen* som en af en række deciderede hestehandlere af det helt store format.⁴³

Foruden fra toldregnskaberne er der bevaret en enkelt oplysning om hans handelsaktiviteter i forbindelse med en sag for bystyret i Flensborg, der her optrådte som rådstueret. Det var to brødre fra Kiel, der i 1514 sagsøgte ham og hos retten fik tilladelse til at beslaglægge 20 fade osemund-øl hos ham

som sikkerhed for et tilgodehavende. Gælden vedrørte ikke ham selv, men én af hans handelsforbindelser, der boede i Stade ved Elbmundingen. (I *Rickert Hayesens* tid blev den vigtigste driver-rute for okserne vendt mod Wedel-markedet udenfor Hamborg, hvorfra kvæget blev færget

vdoeffuer Elffwen oc siidenn wæstwert

til Stade.⁴⁴). Det er i denne sag, Rickert Hayesen omtales som rådmand, medlem af rådet, der dømte ham:

vnsse mede rades person.⁴⁵

Der nævnes tre sønner af *Haye Payesen* og tre af sønnen *Rickert*, og af sønnerne i begge generationer menes de to at have fortsat slægtens handelsvirksomhed i Flensborg, medens den tredje blev præst, jfr. oversigten overfor. Dette familiemønster genfindes de første to hundrede år efter reformationen hos de fynske købmandsslægter, der omtales i 2. del af slægtskrøniken. Gennem sønnen *Carsten* blev Rickert Hayesen stamfader til slægten *Rickertsen*, der i resten af 1500-tallet var en af Flensborgs kendte og indflydelsesrige slægter.

 Paye Jepsens børn og nogle senere efterkommere^{4 6}

<i>Paye Jepsen</i> (ane nr.52928) rådmand i Flensborg gift med <i>Frouwe ...</i> (ane nr.52929)	<i>Hune Pagesson</i> Flensborg	<i>Paye Hunesson</i> Flensborg	<i>Carsten Rickertsen</i> (ane nr.6616) borgmester i Flensborg
	<i>Haye Payesen</i> (ane nr.26464) borgmester i Flensborg	<i>Rickert Hayesen</i> (ane nr.13232) rådmand i Flensborg	<i>Hayo Rickertsen</i> præst på Nordstrand
	<i>Broder Paysen</i> (Paygesson) Flensborg	<i>Eggert Haynck</i> (Hayesen) præst i Slesvig	<i>Claus Rickertsen</i> købmand i Flensborg
	<i>Jane Paygeson</i> (Janne Paisen) Nr.Gøs herred	<i>Frodde Hayesen</i> Flensborg	
	<i>Anne Payens</i> gift med <i>Hans Wynbach</i> Flensborg		
	<i>Nis Paysen</i> (Nisse Paygesson) Bargum, Nr.Gøs hrd.		
	<i>Hans Paysen</i> Flensborg		
	<i>Boy Paysen</i> Flensborg	<i>Paye Boyesson</i> Flensborg	

Den væbnede arm (Slægten Rickertsen) (6616+6617,3308)

Rickert Hayesens søn *Carsten Rickertsen* (ane nr.6616) og hans børn førte våbnet "den væbnede arm", en arm med et hævet sværd. Våbnet blev anvendt af den slesvigske slægt *Paysen*, der er af uradel, dvs at adelskabets oprindelse fortaber sig i tidernes mørke.¹ Hvilken adkomst slægten *Rickertsen* så har haft til at bruge dette våben, er det et passende symbol for den, i hvert fald for *Carsten Rickertsens* sønner, der har et eftermæle præget af uforsonlighed, vold og drab.

Den periode, hvor *Carsten Rickertsen* og hans sønner var aktive i Flensborg, svarer nogenlunde til kongerne *Christian II's*, *Frederich I's*, *Christian III's* og *Frederich II's* regeringstid (1512-1596). Det var en voldelig tidsalder.

Carsten Rickertsen indtrådte i Vor Frue købmandsgilde i året 1521² og må vel være begyndt sin købmandsvirksomhed omkring dette tidspunkt. Det var på den tid, hvor *Christian II* erobrede herredømmet over Sverige og derefter troede at kunne kue oppositionen ved blodbadet i Stockholm. Det var også reformationstiden, med religiøs ufordragelighed og bondeoprør i Tyskland, efterfulgt af borgerkrigen "Grevens fejde" i Danmark. Men det var tillige en tid, hvor købstædernes, og det vil især sige købmandsaristokratiets, økonomiske og politiske indflydelse var voksende. *Christian II* fandt det ikke blot hensigtsmæssigt at lade højadelige og gejstlige ledere halshugge i Stockholm, men også borgmestre og rådmænd, og i Danmark støttede han sig på borgerne i striden med højadelen, der endte med hans afsættelse i 1523.³

Flensborgerne kom ikke i klemme i disse stridigheder som flere danske byer. *Christian II* havde sympatisører i byen,⁴ men efter en kort vaklen i marts 1523⁵ fulgte bystyret den slesvigske hertug *Frederick*, der som kong *Frederich I* fordrev og efterfulgte *Christian II*, og senere støttede de *Frederich I's* søn *Christian III*, der gennemførte den lutheranske reformation af kirken i Danmark. Rådmand *Claus Frese*, der fmtl. var *Carsten Rickertsens* svoger, førte et kontingent flensborgske tropper under *Grevens fejde*. Han blev taget til fange på Fyn og slap først fri efter et års fangenskab, da fejden sluttede med *Christian III's* sejr.⁶

Carsten Rickertsen var gift med *Marine* (ane nr.6617), der antagelig var af slægten *Frese* og *Claus Freses* søster; deres fader var *Inge Veddersen Frese* (ane nr.13234).⁷ Det er fmtl. ham, der nævnes som *Inge Fedders* i Nørre Gøs herred i 1483.⁸ Forbindelsen mellem Flensborg og friserlandet blev altså vedligeholdt, selv om *Carsten Rickertsen* var fjerde generation i Flensborg. Toldregnskaberne viser, at *Carsten Rickertsen* ligesom sin fader var en stor hestehandler,⁹ men hans handelsvirksomhed har vel omfattet et bredere vareresortiment, som det var skik hos de store købmænd, og han havde handels-

forbindelser langt ned i Europa. I forbindelse med boopgørelsen efter hans død i 1546 nævnes således en mand i Basel, der havde et mellemværende med ham vedrørende en hestehandel.¹⁰

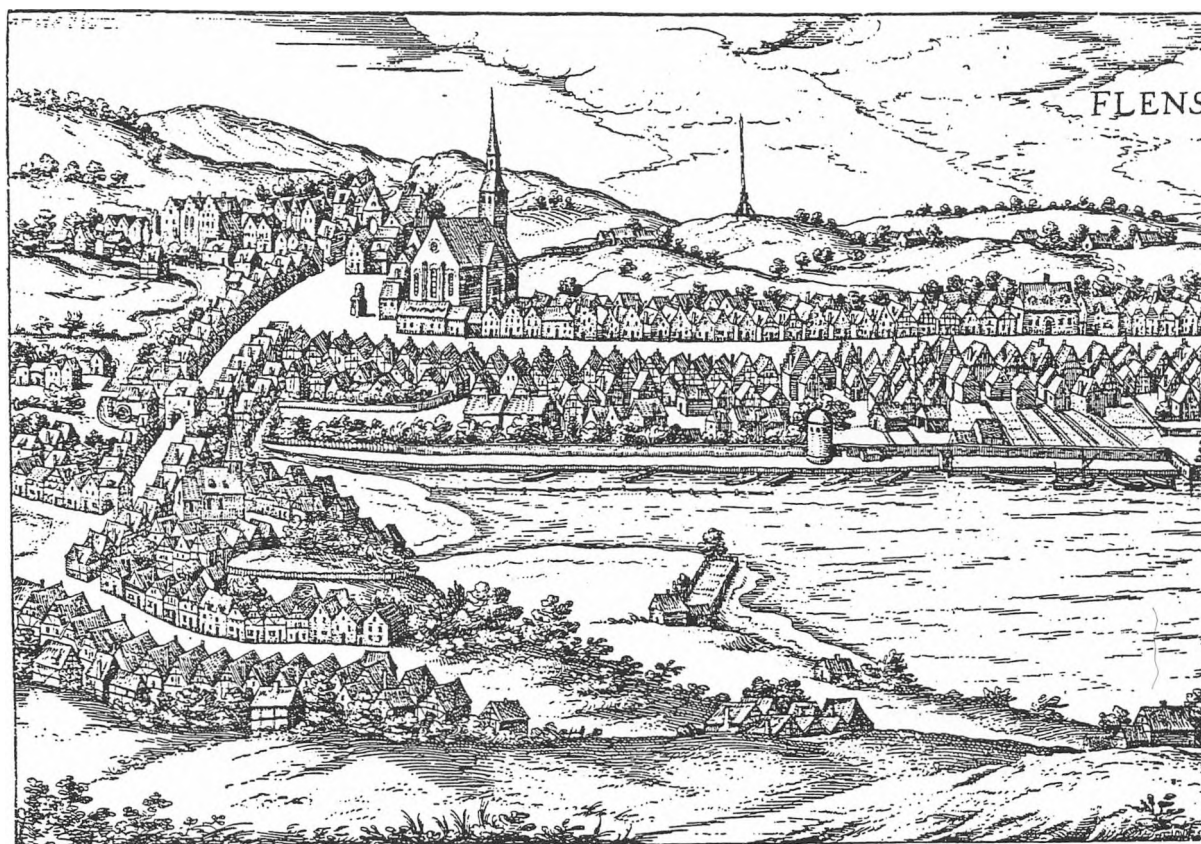
Et brev fra kong *Frederich I* til bystyret i Bremen fortæller lidt om de usikre vilkår, handelen foregik under. Det er dateret maj 1527 og vedrører altså en periode få år efter *Carsten Rickertsens* indtræden i Vor Frue gilde. Det fremgår af brevet, at en bremer, der havde penge tilgode hos en af *Carsten Rickertsens* handelsforbindelser i Bremen, på åben landevej havde overfaldet to mand i *Carsten Rickertsens* tjeneste, som øjensynlig var på handelsrejse for ham. De to "købmandstjenere" var bevæbnet med "gewere", men var alligevel blevet overmandet og blev nu holdt som gidsler af kreditoren, der også havde beslaglagt deres pengebeholdning, syv goldtgulden. *Frederich I*, der omtaler *Carsten Rickertsen* som

vnser ... lieber getrewer Karsten Riqwartszen,

beder i brevet bystyret om at foranledige, at de to gidsler frigives, og at de får deres penge og våben tilbage og desuden en skadeserstatning, så vil han til gengæld iværksætte en retslig behandling af retskravet overfor skyldneren. Den omtalte skyldner, som kong *Frederich's* kære tro *Carsten Rickertsen* havde handlet med, var adelsmanden *Henrich Gøye*, der havde været *Christian II's* mand og havde forsvaret København over for *Frederich I* i 1523/24. Han var efter Københavns fald draget i landflygtighed i Bremen, men var allerede i 1523 blevet taget til nåde af *Frederich I* og vendt hjem til Danmark (uden at betale sin gæld i Bremen).¹¹ Sagens udfald kendes ikke.

30 år senere, efter *Carsten Rickertsens* død, vidner et andet kongeligt brev om, at sikkerheden for handelen ikke var blevet større. Brevet, der er dateret Hellig tre kongers-dag 1556, blev sendt af *Christian III* til landgrev *Philip* af Hessen; det fremgår af det, at *Carsten Rickertsens* søn *Paul* under en rejse med heste og gods til Strasbourg og Basel var blevet overfaldet og øjensynlig meget ilde medtaget, idet han var død kort efter. *Christian III* bad landgreven om at gribe ind over for voldsmanden og søge at skaffe erstatning fra ham. (Voldsmanden var identificeret som en kaptajn *Kalb*, der havde faste ejendomme i landgrevens fyrstendømme.¹²). Sagens udfald er også her ukendt, og det står hen, om sagsfremstillingen er korrekt, eller om *Paul Rickertsen* ikke har været så uskyldig, som det foregives.

"Unser lieber getreuer..." var en gængs formulering, der blev anvendt om borgerlige undersætter i kongelige breve, men de pæne ord kan godt afspejle et personligt godt forhold mellem Flensborg-købmanden og det "slesvigske" kongehus. De to refererede breve og andre, der omtales siden, viser i hvert fald, at *Carsten Rickertsen* og siden hans enke og sønner ikke var længe om

På et samtidigt prospekt over Flensborg omkring 1580¹³ ses den sydlige halvdel af byen med St.Nicolaus ved Søndertorv mod syd (til venstre) og rådhuset mod nord (til højre). Carsten Rickertsens hus i St.Marie sogn lå skråt over for rådhuset, der lå i den nordligste ende af St.Nicolaus sogn.

at henvende sig til kongen om støtte, når de var i vanskeligheder, og da en nevø af Carsten Rickertsen i 1548 ville opnå noget af kong *Christian III's* broder hertug *Hans (den ældre)*, påberåbte han sig, at hertugens broder, hans kongelige majestæt, under ophold i Flensborg havde boet hos onkelen,

dar j.f.g. broder ko. mat. aus langen yn der herbarghe plachen tho then.¹⁴

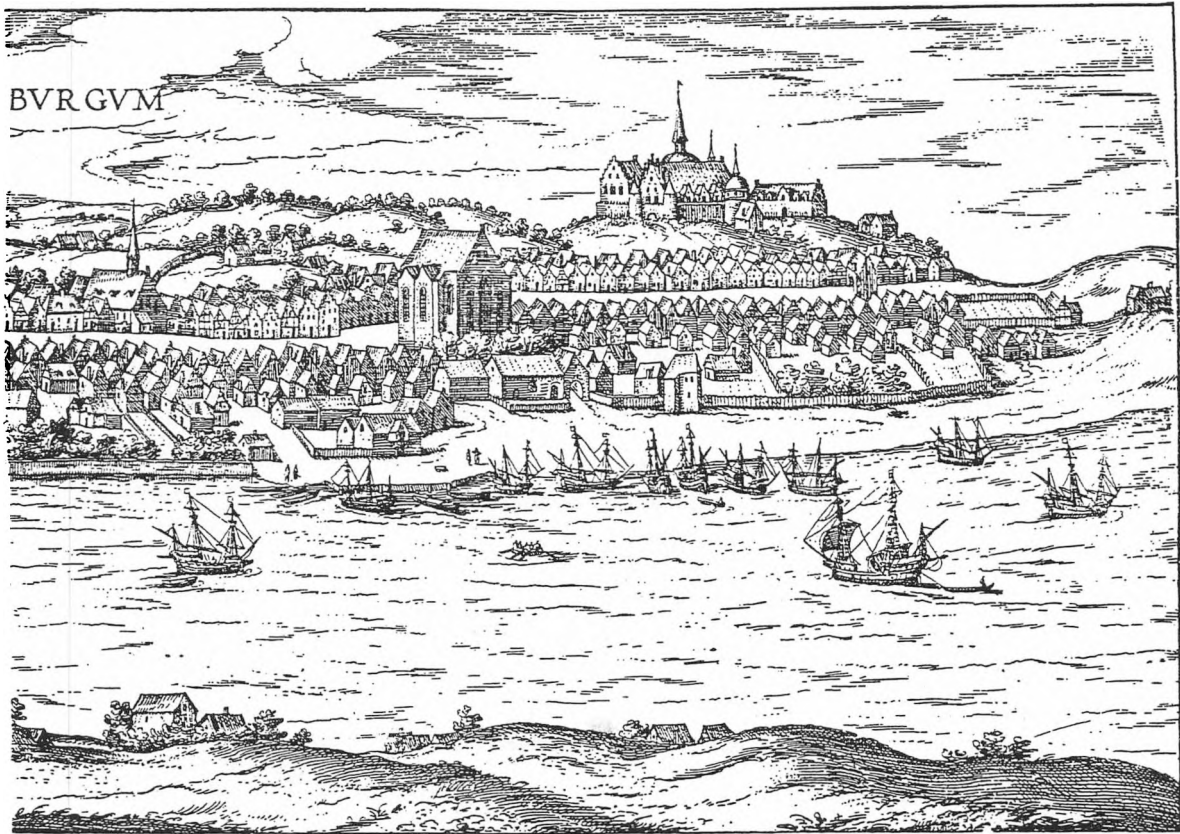
Lutheranerne havde vundet en fredelig sejr i Flensborg allerede før krigshandlingerne i Danmark, men der meldes om social uro i byen i begyndelsen af 1530'erne, ikke alene om

trotz und mutwillen

mod bystyret, men

under deme gemeynen manne wederwylle, emporing, meutery und anders der geliken.¹⁵

Den ulmende utilfredshed med det egenrådige købmandsaristokrati førte nok til en vis medindflydelse fra håndværkere og andre borgere ved valgene af borgmestre, men ændrede ikke købmændenes privilegium på at besætte rådmands- og borgmesterposterne.¹⁶

På denne del af prospektet ses den nordligste halvdel af Flensborg med St. Marie kirke midt i billedet og den stadig eksisterende Nørreport længst mod nord for enden af gaden. Over byen ses kongeslottet Duborg.

Som medlem af byens købmandsaristokrati blev *Carsten Rickertsen* som sine forfædre i tre led medlem af rådet og i begyndelsen af 1540'erne borgmester. Han omtales i et dokument af 1. oktober 1545 som
den vorsichtige borgemeyster Kersten Rickertsszen.¹⁷

I 1500-tallet var det skik i Flensborg, at de to borgmestre hver repræsenterede ét af byens to store kirkesogne, St. Nicolaus og St. Marie.¹⁸ *Carsten Rickertsen* blev valgt for St. Marie sogn, hvor han havde gård i den sydligste ende, men han ejede også naboejendommen til *Claus Freses* hus ved Søndertorv (Südermarkt) i St. Nicolaus sogn.¹⁹ Gavlen af hans hus her står endnu som en kulisser foran en moderne ejendom.

Borgmestertiden blev kort; *Carsten Rickertsen* døde som fornævnt allerede i 1546.²⁰ *Marine*, hans hustru, sad som enke efter ham i 24 år, idet hun først døde i 1570.²¹

Hun må relativt hurtigt have overladt *Carsten Rickertsens* ejendomme til de voksne sønner, idet hun flyttede til et hus, som hun købte af *Hans Goldschmidt*.²² Handelsrejserne har hun vel også overladt til sønnerne, men der er tegn på, at hun selv i en årrække har drevet handelsvirksomhed fra sit nye hus. I en rådstuedom og i kongelige breve fra 1550'erne kaldes hun ikke blot enke ("wedewe"), men borgerske ("borgerinne", "borgersche") i Flensborg.²³

I 1547 lånte hun 100 mark til *Hans Petersen*,²⁴ og da hertug *Hans* i 1556 skulle betale en sum penge til sin broder hertug *Frederich*, anviste han dem til udbetaling

jn *Marin Kirstins* (altså *Marine*, *Carsten Rickertsens* enkes) oder *Anna Johels* haus
i Flensborg, mod
geburlicher quitantz.²⁵

I en tid, hvor der ikke fandtes banker, var det en naturlig ting at bruge en købmand som "bankier", medens det er sværere at forestille sig, at hertugen ville bruge en enkefrue uden erhverv som økonomisk mellemmand.

Der er også tegn på, at *Marine Frese* havde et stridslystent gemyt. Efter købet af sit nye hus anlagde hun sag mod sælgeren *Hans Goldschmidt*, idet hun hævdede, at han havde fortiet, at der stod et lån i huset, som hun som ny ejer hæftede for. Hun tabte sagen ved rådstueretten, der afsagde sin dom 15. april 1551.²⁶ To år efter stævnedes hun sin naboerske for retten og krævede dom for, at nabokonen ikke måtte benytte kørselsvejen nord for *Marine Fresses* hus. Den sag vandt hun efter megen snak frem og tilbage ("na vilen reden vnd gegenbericht"), som det hedder i dommen,²⁷ og hun fik også medhold hos *Christian III*, da naboersken appellerede rådstuerettens kendelse til ham. Kongens afgørelse faldt i et brev af 11. september 1555.²⁸

Slægtshistorikerne anfører fem sønner og fire døtre af *Carsten Rickertsen* og *Marine Frese*, jfr. oversigten på næste side. Rækkefølgen er usikker, da fødselsårene er ukendt i de fleste tilfælde.

Sønnen *Paul Rickertsen* blev som nævnt overfaldet under sin handelsrejse i Tyskland og døde efter overfaldet. Det var *Marine Frese*, der henvendte sig til kongen og fik ham til at skrive til landgreven af Hessen om erstatning.²⁹

Sønnen *Hans Rickertsen* nævnes som gæst ved Haderslevpræsten *Johannes Oldendorphs* bryllup i 1563. Det var brudgommen selv, der siden noterede det i sin latinske selvbiografi (her i dansk oversættelse):

Til stede var ... *Marin Carstens* med sin datter *Margareta*, som senere blev gift med min søstersøn *Oluf*, til stede var *Hans Rickertsen*, *Marina's* søn og to jomfruer fra Flensborg.³⁰

Afstamningen er altså sikker nok - ligesom for *Margareta Rickerts*, men det er til gengæld alt, hvad der vides om *Hans Rickertsen*.

At *Rickert Carstensen* eller *Rickertsen* (ane nr.3308) var søn af *Carsten Rickertsen* og *Marine Frese* fremgår af, at et dokument fra 1557 vedrørende *Marine Fresses* lån til *Hans Petersen* i 1547 omtaler

der ehrhafftigen Maryne Kerstens ..., vnd Rickerdt ehr soenn also ein vormunder.³¹

Selv om kvinderne kunne være borgersker og særdeles aktive og selvstændige, var de efter gældende ret umyndige som børn og måtte i retlige spørgsmål optræde sammen med en mandlig lavværg eller formynder, der om mu-

 Carsten Rickertsens (I) børn og deres ægtefæller^{3 2}

	<u>Børn</u>	<u>Ægtefæller</u>
	<i>Peter Rickertsen</i> rådmand i Flensborg død 1593	<i>Marine ...</i> død 1574
	<i>Paul Rickertsen</i> død før 1556	
	<i>Rickert Carstensen</i> (<i>Rickertsen</i>) (ane nr.3308) købmand i Flensborg	<i>Geske ...</i> (ane nr.3309) død 1604
<i>Carsten Rickertsens (I)</i> (ane nr.6616) borgmester i Flensborg død 1546	<i>Carsten Rickertsens (II)</i> rådmand i Flensborg 1532/33 - 1596	<i>Catharina Beyer</i> ³³ 1531 - 1599
gift med	<i>Hans Rickertsens</i> nævnt 1563	
<i>Marine Frese</i> (ane nr.6617) død 1570	<i>Magdalena Rickerts</i> (<i>Carstens</i>) 1534? - 1598	<i>Georg/Jürgen Beyer</i> kammersekretær hos hertug <i>Hans den ældre</i> i Haderslev, senere rådmand i Flensborg 1523/24 - 1587
	<i>Karine Rickerts</i> 1535 - 1579	<i>Knud Jørgensen (Seebled)</i> rådmand i Odense 1512 - 1580
	<i>Margareta Rickerts</i> (<i>Carstens</i>) død efter 1621	<i>Oluf Mecklenburg</i> købmand i Flensborg 1540 - 1613
	<i>..... Rickerts</i> død før 1572	<i>Elias Eisenberg</i> kong <i>Frederich II's</i> tyske sekr. 1534 - 1590

ligt var en slægtning. - Sønnen *Rickert* omtales sidst i dette afsnit, da han er den, der fører anerækken videre.

Peter og *Carsten Rickertsens* afstamning kan ikke fastslås med samme sikkerhed, men deres navne og anvendelsen af familievåbnet er gode indicier for, at de rigtignok var *Carsten Rickertsens* og *Marine Freses* sønner. De blev begge købmænd og rådmænd i Flensborg og de førte sig begge voldsomt frem. *Peter Rickertsens* synes at have overtaget *Carsten Rickertsens* hus ved Søndertorv.³⁴ Det første aktstykke, der er bevaret om ham, vedrører et drab, han

begik på tingstedet i Neumünster i 1552, efter eget udsagn i nødværge. Da den bod, han efter loven skulle erlægge i anledning af drabet, ikke var betalt, frygtede han, at landsherren ville lade hans okser og andet gods beslaglægge, næste gang han rejste gennem området. Derfor bad han nu kong *Christian III* om at mægle for sig over for landsherren, der i dette tilfælde var kongens stedmoder, enkedronning *Sophie* i Kiel.³⁵ Fem år efter, i 1557, var Peter Rickertsen i klammeri på gaden i Flensborg med en vis *Jost Brodersen*, som han havde et pengemellemværende med. Denne gang måtte han fortrække og søge tilflugt i "*Marynen Kerstens*" - hans moders - hus, da Jost Brodersen truede ham med et "Zündrohr" (gevær).³⁶ Endelig meldes der om endnu et slagsmål - med to adelige - nytår 1565, hvor han blev

up der Straten verwundet.³⁷

Han overlevede dog alle batailler. Først i 1591, to år før sin død, udtrådte han af rådet, som han da havde været medlem af i næsten 40 år.³⁸

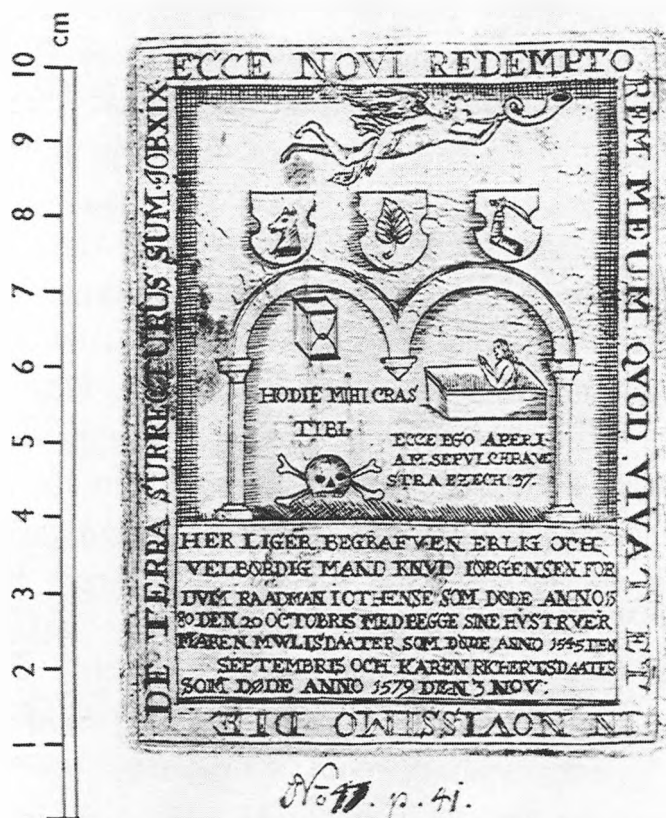
Broderen *Carsten Rickertsen (II)* nøjedes tilsyneladende med verbale overfald, som særligt gik ud over hans rådmandskollega *Peter Pommer(en)ing*. Der var et gammelt modsætningsforhold mellem de to mænd, der synes at have været lige stridbare. Allerede i januar 1558 måtte andre borgere mægle mellem dem i anledning af "scheldewort", der var faldet, og bystyret lod kundgøre, at enhver, der måtte tale nedsættende om de to kamphaner, fordi de indgik forlig, skulle anses for

eyenn schelm vnnd bosewicht

og straffes med en bøde.³⁹ Et tiår senere udviklede stridighederne mellem dem sig i skyggen af en større og mere blodig konflikt.

Kong *Frederich II*, der i 1559 efterfulgte sin fader *Christian III*, genoptog allerede i 1563 kampen med Sverige i den krig, der siden blev døbt Den nordiske syvårskrig. Da skatteudskrivningerne til finansiering af den upopulære krig fik købstadbefolkningerne til at murre, skred den unge konge hårdt ind over for bystyret i de opsætsige byer. I Odense afsatte han, som det siden omtales, byens to borgmestre, og i Flensborg, der ikke alene havde måttet bidrage til krigen med skatter, men også med store lån, lod han i 1567, uden at afvente bystyrets indstilling, *Peter Pommering* indsætte i en ledig post som borgmester. Dette indgreb i det traditionelle kommunale selvstyre udløste årelange stridigheder i bystyret,⁴⁰ hvor *Carsten Rickertsen* nu blev én blandt flere bitre modstandere af den kongelige borgmester.

I 1570 havde stridighederne i bystyret udviklet sig i den grad, at medborgmesteren *Thomas Finck*, *Carsten Rickertsen* og to andre rådmænd opsøgte kongen i Nykøbing Falster for at klage over *Peter Pommering*. Delegationen blev forhørt, men resultatet blev, at *Frederich II* stadig støttede sin prote-

Ligstenen over *Knud Jørgensen (Seeblad)* og hans to hustruer i Gråbrødre kirke i Odense er forsvundet efter kirkens nedbrydning i 1804/05, men den blev aftegnet og stukket i kobber på foranledning af *Jens og Jacob Bircherod* i 1600-tallet. På kobberstikket ses *Knud Jørgensens* slægtsvåben søbladet i midten, hans første hustrus våben, en halv bjørn (*Mule-slægtens* våben), til venstre og hans anden hustrus, den væbnede arm, til højre. FOTO: Det kongelige Biblioteks atelier.⁴¹

gé, og at det var de tre rådmænd, der blev afsat ved en kongelig forordning.⁴² Nye sammenstød, trusler og chikanerier fulgte de næste år, indtil kongen syv år senere, i 1577, lod *Peter Pommering* falde i unåde og afsatte ham

als des Bürgermeisteramts hinführo nicht fähig noch würdig.⁴³

Da havde den uegnede og uværdige mand været borgmester i ti år.

Carsten Rickertsens og *Marine Freses* datter *Margareta* blev, som *Haderslevpræsten* skrev i sin biografi, gift med præstens søstersøn, *Oluf (Olaus) Mecklenburg*, der var købmand i Flensborg.⁴⁴ *Johannes Oldendorph* skrev misbilligende om brylluppet i 1564, at (dansk oversættelse:)

Man siger, at dette bryllup blev fejret med stor overmodighed og meningsløs ødsel pragt m.h.t. såvel klæder som smykker og anretninger.

Præsten fortsatte sine optegnelser med betragtninger om, at såvel brudgommen som bruden og flensborgerne i almindelighed ville blive straffet hårdt af Gud på grund af misbrug af Guds gaver og deres praleriske hovmod.⁴⁵ Man kan dårligt forestille sig, hvad *Haderslevpræsten* ville have svunget sig op til af fordømmelser, hvis han havde hørt om *Margaretas* ældre søster *Karens* eller *Karines*, bryllup i 1550. Brudgommen var her Odensekøbmanden

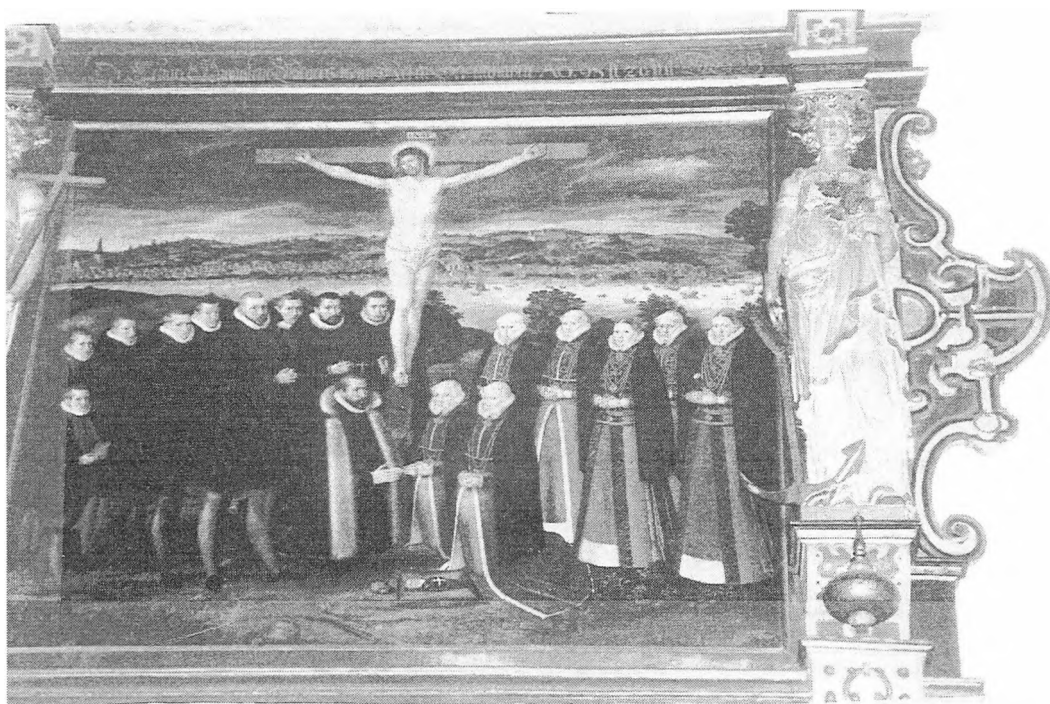
Knud Jørgensen af den adelige slægt *Seeblad*, der ifølge sin dagbog mødte op i Flensborg med et følge på 28 heste og ridende svende samt tjenere for at fejre sin forlovelse med den 14-årige *Karine* den 2. februar 1550. Brylluppet blev holdt 27. juli, mærkeligt nok ikke i brudens hjemby, men i Odense. - *Knud Jørgensen* (*Seeblad*) havde som led i sin uddannelse boet i Flensborg som dreng, hvor han fik undervisning af en tysk lærer;⁴⁶ der var tætte handelsforbindelser mellem Flensborg og det fynske handelscentrum Odense.

Den tredje datters, *Magdalenas*, bryllup i 1553 var næppe mindre overdådigt, da brudgommen her vel nok var den fornemste af *Carsten Rickertsens* og *Marine Freses* svigersønner, hertug *Hans den ældres* kammersekretær - senere gehejmeråd og kammerherre - *Georg (Jürgen) Beyer*. Man får anelse om festens omfang gennem en oplysning om, at kong *Christian III* gav sin amptmann i Flensborg instruks om at lade jage og levere fire-fem stykker råvildt til bryllupsfestlighederne.⁴⁷ *Georg Beyer* bosatte sig efter hertug *Hans'* død i 1580 i Flensborg, hvor han blev rådmand. Han døde i 1587.⁴⁸

Den sidste datter blev også fornemt gift, med *Elias Eisenberg*,⁴⁹ der fra 1564 var sekretær, dvs højeste embedsmand, i *Frederich II's* "tyske kancelli",⁵⁰ der tog sig af udenrigspolitiske spørgsmål. Hun må være død inden 1572, hvor *Elias Eisenberg* giftede sig igen,⁵¹ men man ved ikke noget om hende, end ikke hendes navn.

Carsten Rickertsens børn og senere efterkommere brugte hans fadernavn som slægtsnavn; for døtrenes vedkommende i formen *Rickerts*. Det var en navneskik, der var helt i strid med den almindelige i Danmark, hvorefter børnene skulle hedde *Carstensen* eller *Carstensdatter*. På *Knud Jørgensens* og *Karen Rickerts* ligsten i Gråbrødre kirke i Odense er det uforståelige *Rickerts* derfor blevet til *Richertsdaater*, selv om hendes fader vitterligt var en *Carsten!*⁵²

Den velstand, der demonstreres gennem oplysningerne om ejendomsbesiddelser, gode giftermål og kostbare fester m.m. havde sin baggrund i gyldne tider for Flensborg-købmændene 1500-tallet igennem. Den nordiske syvårskrig bragte nok økonomiske byrder med sig, men den omtvistede borgmester *Peter Pommering* hentede i det tiår, han var i kongens gunst, ordrer på leverancer til hæren hjem til sig selv og byen, og skaffede byen toldprivilegier og privilegier på handelen med Norge.⁵³ Flensborg blev en af de største købstæder under den danske konge, med en handelsflåde, der ved århundredets udgang skønnes at have været på 200 skibe.⁵⁴

Det pragtfulde epitafium over *Georg Beyer* og hans to hustruer, børn og svigerbørn i St. Marie kirke blev opsat af *Magdalena Rickerts*, der overlevede ham i 11 år.⁵⁵ Hendes slægtsvåben, den væbnede arm, findes afbildet øverst på epitafiet (uden for billedet).⁵⁶ Bag familie billedet ses et panorama over Flensborg i 1580'erne, nøje svarende til prospektet foran.

Det står tilbage at berette, hvad der er oplyst om *Carsten Rickertsens* og *Marine Freses* søn *Rickert* (ane nr.3308). Det er ikke meget. Han synes at have anvendt sit fadernavn efter sædvanlig dansk skik. I det foran omtalte dokument fra 1557, hvor han var lavværg for sin moder *Maryne Kerstens*, omtales han således som *Ricker Karstenszen*,⁵⁷ og i en retssag året efter, hvor han aflagde den såkaldte tolvmandsed sammen med 11 andre flensborgere, kalder han sig på samme måde *Ricquart Karstensen*.⁵⁸ Det gælder ligeledes ved en indførsel uden datoangivelse i en oversigt over Hellig Legems-gildets formue, hvor det om et tilgodehavende på 20 mark lybske anføres, at det

Is vthgelost dorch Ricquardt Kerstenson, vnde *Tomes Swelund* als eyn kerckswaren gedan⁵⁹

Det var i 1561, han var valgt til at være én af de to kirkeværger,⁶⁰ der førte tilsyn med kirkens økonomi.

Fire år efter kirkeværgetiden afslørede han et temperament, der var lige så voldeligt som hans brøders, idet han på skibsbroen i Flensborg dræbte en mand ved navn *Karsten Kortsen*.⁶¹ Samme år lå han i strid med kirkeværgerne ved St. Nicolaus kirke om en prioritet i hans hus - på 40 mark lybske, som han ikke havde forrentet i årevis.⁶² Lokalkendte forskere mener, at han efter moderens død i 1570 overtog hendes hus,⁶³ det hun i 1551 havde købt af *Hans Goldschmidt*.

Om *Rickert Carstensens* hustru (ane nr.3309) er kun oplyst, at hun hed *Geske* og døde i Flensborg den 19. marts 1604.⁶⁴ Han må vel have overlevet hende, da organisten ved St.Marie, *Johannes Reinhusen*, der ellers omhyggeligt registrerede prominente flensborgeres bryllupper og død m.m. i en notesbog, ikke har omtalt hans død. (Johs. Reinhusen må selv være død omkring 1605; hans annaler slutter i december 1604).

Det er heller ikke meget, der er oplyst om ægteparrets børn. Datteren *Margareta* nævnes kun en enkelt gang, i 1599.⁶⁵ I *Reinhusens* annaler nævnes dog tre sønner, *Andres*, *Jürgen* og *Carsten*.

Andres nævnes 1587 - slægtstraditionen tro - som indblandet i gadeuorden, idet han blev

heimlich vorwundet up der Strate,⁶⁶

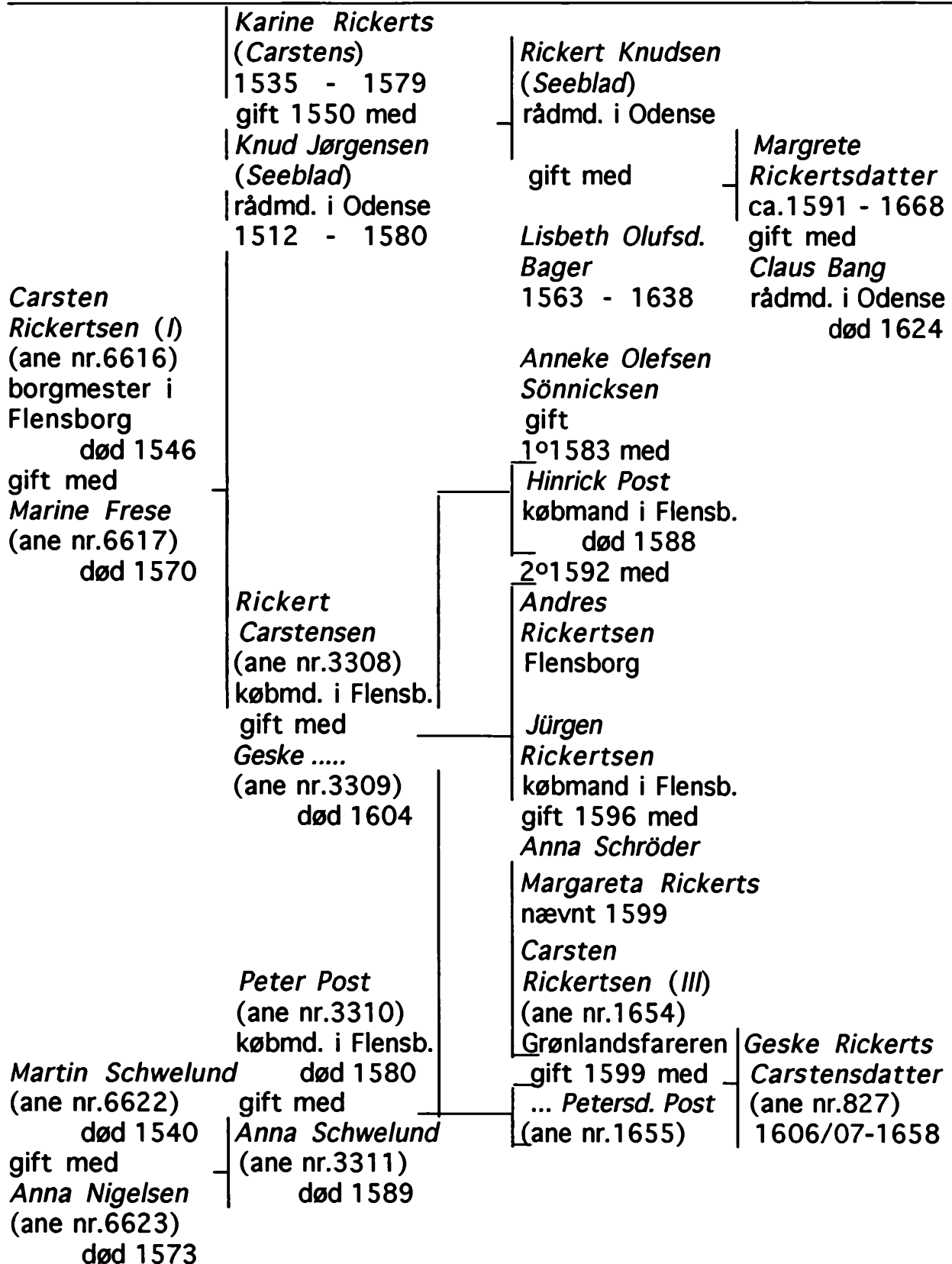
og igen i 1592, hvor han blev fuglekonge:

Mai 16 schot Andres Rickertsen den Papegoien af.⁶⁷

Endvidere nævner Reinhusen alle tre brødres bryllup: *Andres Rickertsen* blev gift i 1592 - en måned efter sin fugleskydningstriumf - med *Anneke Olefsen*, der var enke efter Flensborgkøbmanden *Hinrick Post*,⁶⁸ *Jürgen* ægtede i 1596 en datter af Haderslevpræsten *Jürgen Schröder*,⁶⁹ og *Carsten* fik i 1599 *Hinrick Posts* søster.⁷⁰

Så langt forløb deres liv øjensynligt efter samme mønster som deres forfædres i Flensborg. Snart efter tog livet en helt ny drejning for *Carsten Rickertsen* (ane nr.1654).

**Rickert Carstensens og Carsten Rickertsens (III)'s
familieforbindelser^{7 1}**

Kortet viser Nordatlanten, som man forestillede sig området, da Christian IV sendte sine ekspeditioner til Grønland. Året 1570 i skjoldet i midten skal måske være 1590.¹

Grønlandsfareren

(1654)

I *Carsten Rickertsen (III)* (ane nr.1654) forenedes Rickertsenslægtens krigerske tilbøjeligheder og Flensborgkøbmændenes fredelige skibsfartstraditioner, idet han blev søofficer. Som skibskaptajn kom han til at indskrive sit navn i historien som Grønlandsfarer.

Det første, der er registreret om ham, er hans bryllup i Flensborg 6. maj 1599 med en datter af Flensborgkøbmanden *Peter Post* (ane nr. 3310).² Hendes moder *Anna* (ane nr.3311) var af slægten *Schwelund*.³ Både hendes fædrene og hendes mødrene slægt var gamle i Flensburg, men var vel oprindelig tyske.⁴ - Forældrene var døde længe før brylluppet,⁵ ligesom hendes broder *Hinrick Post*, hvis enke var gift med Carsten Rickertsens broder,⁶ jfr. oversigten foran.

Der findes dog en anden samtidig kilde, der oplyser noget om *Carsten Rickertsens* liv før brylluppet. Det er præsten *Claus Christophersen Lyschander*, der øjensynligt har kendt Carsten Rickertsen, og som i sin versificerede Grønlands-krønike fortæller, at han var:

..... en Dansker Mand /
Carsten Richardsen fød i Holster Land /
Som forhen i forige Aare
Havde tient hans Fader og stilled sig siin
I Skibs-Bestilling for Capetin /

"Han" må efter almindelig sprogbrug gå på kong *Christian IV*, der er nævnt umiddelbart før, og "hans fader" derfor på *Frederich II*. Det fremgår ikke i hvilken egenskab *Carsten Rickertsen* havde tjent den tidligere konge, men man kan i hvert fald slutte, at han ikke har været purung ved brylluppet, idet *Frederich II* var død 11 år før, i 1588. Det mest nærliggende er, at han havde været i militærtjeneste i den kongelige hær eller flåde.⁷ Slægtens krigeriske tilbøjeligheder slog i hvert fald igennem senere. *Lyschander* fortsætter nemlig i sin korte biografi:

Og siden hos fremmede Herre /
I Ungern og Polen for Guld og Gældt /
Forholdet sig som en dapfer Heldt /
Og kommet derfra med Ære.⁸

Perioden som hvervet soldat i Østeuropa må uanset rækkefølgen i krøniken ligge før *Carsten Rickertsens* ansættelse som skibskaptajn, for han fik bestilling som skibshøvedsmand i *Christian IV's* orlogsflåde den 26. august 1601 og nævnes som tjenstgørende her til 1610.⁹ I Ungarn kan han have deltaget i skærmydsler med tyrkerne, der dengang besad landet. I Polen begyndte der krigshandlinger i 1599, efter at svenskerne havde afsat *Sigismund III*, der var af den svenske Vasa-slægt og konge af Sverige, men også polsk konge siden 1587.¹⁰ Siden Carsten Rickertsen netop giftede sig i 1599, er det

dog måske mest sandsynligt, at han da havde afsluttet sit landsknægtsliv og var vendt hjem til Flensborg.

Ifølge høvedsmandsbestillingen havde *Carsten Rickertsen* pligt til at lade sig bruge til lands og til vands, hvor og når det befaledes af kongen. Hans løn for tjenesten blev fastsat til 150 daler årligt og to hofklædninger.¹¹

Orlogsflåden bestod på det tidspunkt af omkring 20 skibe, og antallet af skibsofficerer var omtrent det samme. Skibsofficererne, der alle kaldtes høvedsmænd eller kaptajner, havde den militære kommando på skibene, mens navigeringen blev varetaget af den skibsfartskyndige skipper. Det krævedes derfor ikke, at en officersaspirant skulle være særligt sejlkundig, men af borgerlige aspiranter forudsattes der nok nogen praktisk sømandsdygtighed og erfaring fra lange søfarer.¹² - Hvis *Carsten Rickertsen* havde tjent i *Frederich II's* flåde, opfyldte han jo forudsætningerne, men det er også tænkeligt, at han har kvalificeret sig ved i årene 1599-1601 at have fulgt slægtens fredelige traditioner og sejlet på købmandsfarter fra Flensborg.

Skibsofficererne tilbragte det meste af tiden i land, idet flåden lå ankret op i København i vintermånederne, hvor officerernes opgave bestod i at holde vagt og sidde i retten. Ud over lønnen, der bestod af et kontant beløb og én til tre hofklædninger, nød de frihed for al borgerlig skat og tyngde i den by, de boede i, men til gengæld forudsattes det, at de ikke brugte borgerlig næring i byen.¹³ Det var med disse vilkår ikke absolut nødvendigt, at officererne boede i København, men *Carsten Rickertsen* har nok gjort det, idet han i 1609 blev medlem af Det danske kompagni i København, forgængeren for Det kongelige danske Skydeselskab, der var en selskabelig forening for de velstående, både det københavnske byaristokrati og adelige, ja endog kongelige. Han er indført i "Det dansche Companies" ældste Broder Bog som laugsbroder ved "Julle drick anno 1609".¹⁴

Det første søtogt, han vides at have deltaget i, var en ekspedition til Grønland. - *Christian IV* var tidligt interesseret i de nordatlantiske områder, som han personligt havde udforsket under et togt med flåden til Nordkap i 1599, som han ledede incognito under pseudonymet generalkaptajn Christian Frederichsen.¹⁵ Man får næsten indtryk af, at kongen har opfattet Nordatlanten som et norsk indhav, omgivet som det var af landområder under hans herredømme.¹⁶ Men det var uheldigvis mange år siden, der havde været forbindelse med Grønland, så den norske højhedsret var noget usikker. Kongen ville derfor gerne genoptage forbindelserne og dermed stadfæste Grønlands tilhørsforhold til den dansk/norske krone.

I 1603 ansatte kongen en skotsk adelsmand, *James (John) Cunningham*, der havde kendskab til de nordatlantiske farvande, som skibshøvedsmand; i Danmark kom han til at hedde *Hans Kønning*. En englænder, *James Hall*, der havde besejlet polarfarvandene helt over til den amerikanske kyst, blev ansat som lods. I vinteren 1604/05 blev en ekspedition til Grønland forberedt, og den 2. maj 1605 afsejlede den mod det ukendte. Eskadren bestod af tre små skibe, "Trost" med Cunningham/Kønning, "Den røde Løve" med en dansk adelsmand, *Godske Lindenov*, og en lille "pinke", "Marekatten", der var købt i Skotland samme år, med en englænder *John Knight* som chef. Den øverstbefalende var *John Cunningham*, der som sædvane var fik titel af admiral under togtet. *James Hall* var lods. Der skal ikke her berettes om den vellykkede ekspedition, ud over at den vendte hjem tre måneder senere, medbringende blandt andet stenprøver og nogle bortførte grønlændere, som vakte stor opsigt i København og rundt om i Europa.¹⁷

Opmuntret af successen og i den tro, at de medbragte stenprøver var sølv- malm, lod kongen straks det næste år udruste en ny ekspedition, denne gang med fem skibe og med *Godske Lindenov* som øverstbefalende admiral på "Trost".¹⁸ Togtet finansieredes ved en almindelig skat og landehjælp, der blev pålagt alle danske bønder. Kongen begrundede i et åbent brev til bønderne ekstraskatten med,

at ... vi forledne sommer icke med ringe besvering och omkostning hafver ladet opsøge och besegle Grønland, som er it ledemod och med rette hører under Norgis krone,

og at han nu efter tidligere forsømmelser ønskede igen at skaffe landet under Norges krone.¹⁹

"Den røde Løve" og "Marekatten" var også med igen, med henholdsvis *James Cunningham* og en nordmand fra Bergen som kaptajner, og *James Hall* var påny lods. De to nye skibe var "Ørnen", der havde en anden nordmand som kaptajn, og endnu et indkøbt skotsk skib "The Gilliflower" (Gillebert), som *Carsten Rickertsen* fik kommandoen over.²⁰ Han fik samtidig lønforhøjelse til 200 daler fra påske 1606 at regne.²¹ Når det netop var Carsten Rickertsen, der blev udpeget som kaptajn, sammen med to nordmænd og en skotte, kunne det tyde på, at han har haft erfaringer fra sejlads på de nordatlantiske farvande i sine ungdomsår. - De flensborgske skibe besejlede både Norge, hvor borgmester *Peter Pommering* som nævnt i afsnittet foran, havde skaffet Flensborg handelsprivilegier, og Island.

Eskadren satte sejl i København den 27. maj 1606 kl. seks om aftenen, da vinden var gunstig fra sydsydvest, og ankrede på Helsingør red for at tage vand om bord. Den 29. om morgenen blev alle kaptajner og skippere ved et kanonskud kaldt om bord på admiralskibet "Trost" for at få oplæst kongens

ordrer for rejsen, og straks efter lettede de fem skibe med en gunstig vind af østnordøst og styrede bort mod nord. Rejsen kan følges fra dag til dag i *James Halls* logbog. 31. maj ankrede man op ved Flekkerø i Norge for at tage træ og vand om bord; fra skibene lettede igen den 2. juni omtrent kl. seks om morgenen med en frisk kuling af østnordøst gik der 55 dage, før ankrene kunne kastes igen ved Grønlands vestkyst. Sejladsen gik den sidste strækning tæt forbi den amerikanske kyst, hæmmet af drivis. Den 18. juli skriver Hall bl.a. (i dansk oversættelse):

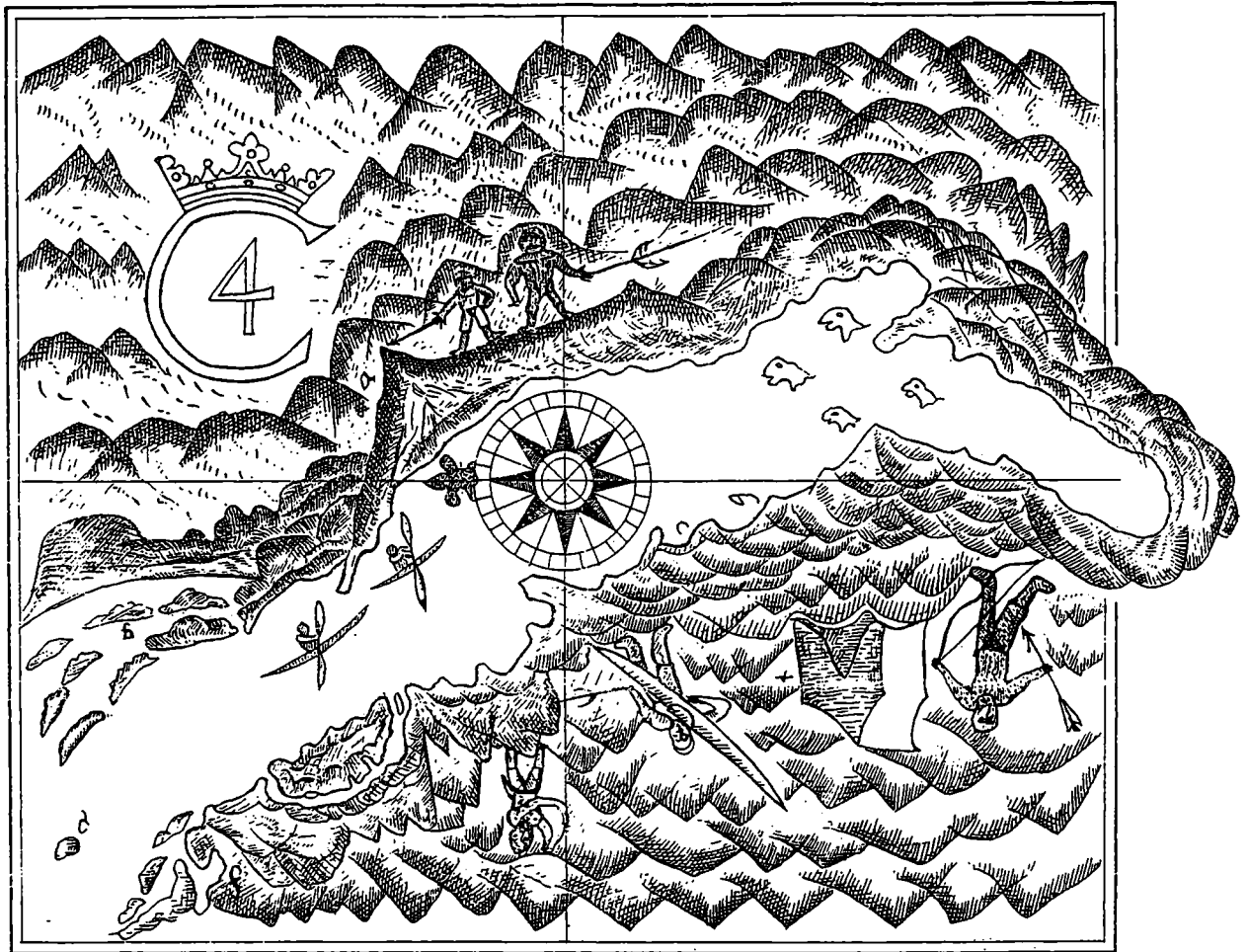
Vi befandt os omringede af mægtige ismarker og var tvungne til at sætte flere sejl og krydse frem og tilbage hele denne nat for at holde os klare af store og små øer af is, hvor vi mange gange var i sådan fare, at vi kun imødeså en øjeblikkelig død, hvis ikke Gud havde været så barmhjertig imod os og sendt os klart vejr, så at vi ved hans bi-stand med nød og næppe holdt os klare af isen.

Kaptajnerne og styrmændene blev i denne tid dagligt kaldt om bord på admiralsskibet for at få instrukser om kursen, men den 24. juli tabte man fra "Trost" både "Løven" og "Gilliflower" af syne på grund af tåge og måtte fyre kanonskud af for at vejlede dem. Hele flåden blev dog samlet igen²² og kunne den 27. juli ankre op i den fjord, hvor man året før havde fundet, hvad man troede var en sølvåre. Det var i Søndre Kangerdluarssuk, som den første ekspedition havde døbt Cunninghams fjord.

Her kom de indfødte padlende ud og indledte en tuskhandel, hvor de gav sælskind, sælskindspelse og hvalbarder i bytte mod gammelt jern og knive. Man tog to skibsladninger af det formodede sølv malm om bord, og kaptajnerne foretog udflugter ind i landet, hvor de så rensdyr og besigtigede eskimoernes vinterhuse, som var bygget af hvalknogler med bjælker af hvalribben og dækket med jord. De besøgte også grønlændernes gravsteder under deres sightseeing. Da alt var klart til opbrud den 9. august, indfangede man fem indfødte, der kom ud til skibene, og tog dem om bord sammen med deres kajakker. Et opsætsigt besætningsmedlem blev sat i land og overladt til sin skæbne: Han blev bogstavelig talt revet i stykker af de vrede grønlændere.

Hjemrejsen var ikke mindre hård end udrejsen. Skibene blev flere gange skilt under stormvejr, men samledes igen. Nogle besætningsmedlemmer døde undervejs. Den 18. september fik udkiggen landkending igen; det var Færøerne. Den 1. oktober henved kl. fire om eftermiddagen passerede flåden Ertholmene. Den 2. nåede den iland i Danmark, i Torekov nord for Kullen, hvor den blev liggende den næste dag, indtil vinden om aftenen drejede i nordøst, så skibene kunne lette og komme ind på Helsingør red.

The fourth day, by the providence of God, we arrived in our desired Port of Copen Hauen, 1606.²³

Jacob Hall opthegnit Disligh,
Kaaszenn och Reiszenn flitteligh,
Huor megit dj Reiste huer stund,
Inthet forszømmitt nogenlund,

Hand ochsaa landit medt stor flijdt,
Affritzet derpaa Samme thidt,
Och huordan dett sikh strecker henn
befattit hand Vdj Sin Penn²⁴

De to skibsladninger sten, der var hovedresultatet af det farlige og kostbare togt, viste sig at være værdiløst glimmer. *Christian IV* tabte dog ikke helt interessen for Grønland af den grund, men lod udruste en ny ekspedition til udsendelse i sommeren 1607; denne gang med den opgave at opsøge de gamle bygder, hvor nordboer fra Island havde slået sig ned efter *Erich den Rødes* opdagelse af Grønland, og i øvrigt at udforske landet. Selv om det var mange år siden, der sidst havde været forbindelse med nordbokolonierne, gik man ud fra, at landnamsmændenes efterkommere stadig levede dér.²⁵

Denne gang blev *Carsten Rickertsen* udpeget til ekspeditionsleder, påny med *Hall* som lods. Flåden blev dog reduceret til kun to skibe, "Trost" og "Marekatten" - eller "Katten", som den kaldtes i daglig tale. Da "Trost" var opkaldt efter en af dronning *Anna Katrines* elskede hunde og derfor også blev kaldt "Hunden",²⁶ blev *Carsten Rickertsen* altså admiral for Hunden og Katten. Ekspeditionen fik meget detaljerede instrukser med på rejsen. Om destinationen hed det heri, at

Wii forfare aff gamble documenter, bode norsche och islandske, att det beste land och det willigste folck paa Grønland, de boer langs wed en fiord, som kaldes Erichs-fiord, som ligger syderst paa landdet emellom den 60. og 61. gradu vngefehrlig, dog emod den øster side aff landet.

Da kongen gik ud fra, at befolkningen talte islandsk eller gammelt norsk, forordnede han, at der skulle medbringes tolke fra Island. I øvrigt forventede kongen, at ekspeditionen ville finde bebyggelser med kirker og klostre, værdifuldt vildt som "sabel, maaer, hermelin, huide falcke" samt sølvbjerge og varme bade".²⁷

Den første og fatale misforståelse i disse instrukser var, at man troede, at nordbokolonisternes Østerbygd skulle søges på den utilgængelige østkyst af Grønland, ikke på vestkysten, hvor man flere hundrede år senere skulle finde ruinerne af bygden. På dette grundlag var ekspeditionen dømt til at mislykkes, og da rejsen blev forgæves, fandt man det ikke siden ulejligheden værd at publicere *Halls* logbog, som han ellers vides at have ført lige så omhyggeligt som under de to tidligere rejser. Af *Lyschanders* Grønlandskronike, der udkom i 1608, kan man imidlertid udlede, at de to skibe afsejlede fra København den 13. maj 1607 og ligesom det foregående år løb ind til Flekkerø før farten over Nordatlanten til Grønland. Overfarten var vanskelig, med hård søgang:

Hand hæved sig op og kaste sig need /
Som bierrig og dale hen ud paa reed /
Og tvinget baad' folk og skive.
Himmel og vand gjorde baade eet /
Slig volle og strøm havde ingen seet /
Som der strømte frem for boere.²⁸

Grønlands østkyst øjnedes den 8. juni, hvor ekspeditionen befandt sig på 59° nordlig bredde, men skibene blev standset af uigennemtrængelige barrierer af drivis og nåede aldrig land, selv om *Carsten Rickertsen* lod dem sejle op langs østkysten helt op til 64°. Her gjorde man et sidste desperat forsøg på at forcere isen, men måtte opgive.²⁹

Der stoed baade skipper og styrismand /
Saae hen som Moses i Canaans land /
Og maatte dog ude blive.
Det tvingde dem moxen taaren paa kind /
Saae landet og kunde ey komme der ind /
Dog de vovet gods og live.³⁰

Til den almindelige misstemning og klager fra besætningen kom gnidninger mellem *Hall* og danskerne, som der ifølge *Halls* logbøger også havde været under de to tidligere togter. Den engelske udgiver af *Halls* logbøger fra de to første rejser angiver således, at

the Danes (envious, perhaps, that the glory of the Discovery would be attributed to the English Pilot), after the Land saluted, mutinied, and, in fine, forced the ship to returne for Island. For which cause, I have here omitted the whole.³¹

Med den viden, man nu har om besejlingsforholdene ved Grønlands østkyst, kan man vist fastslå, at det ikke er en fair fremstilling.

Hall var ikke blevet træt af Grønland; han tog af sted med en engelsk ekspedition i 1612. I Grønland blev han genkendt som deltager i de tidligere togter af en af de ellers fredelige grønlændere og dræbt med en kastepil.³² Kong *Christian IV* opgav derimod besejlingen af Grønland, der først blev genoptaget 100 år senere med *Hans Egedes* missionsrejse i 1721, og begyndte at forberede en mindre fredelig anvendelse af sin flåde.

Det trak op til en genoptagelse af krigen med Sverige efter flere års chikanerier fra begge sider. I 1609 forbød den svenske konge, *Carl IX*, al sejlads på Riga, der var under polsk herredømme. *Carl IX* havde afløst den detroniserede *Sigismund* på den svenske trone, og der var, som berørt foran, siden 1599 krigstilstand mellem Sverige og Polen, hvor *Sigismund* stadig var konge. *Christian IV* reagerede mod blokaden med at sende sin flåde til søs for at eskortere handelsskibe gennem Østersøen til Riga. En flåde på 17 skibe stod ud fra København den 30. maj 1610.³³

Carsten Rickertsen fik denne gang betroet kommandoen på skibet "Forlaaren Søn"; søofficererne var ikke som skipperne knyttet til bestemte skibe. *Cunningham/Kønning* var kaptajn på et andet skib. "Den røde Løve", "Trost" og "Marekatten" indgik også i flåden, med andre kaptajner.³⁴

Flåden krydsede rundt i Østersøen i tre måneder, mellem Bornholm og Riga. Den 13. juni fulgte den en hollandsk konvoj af handelsskibe på ikke mindre end 24 fartøjer fra Riga. Man kom flere gange i løbet af sommeren tæt på den svenske flåde, men der blev kun udvekslet salutskud, og den 13. august tog den svenske admiral med nogle af sine kaptajner endda imod en midt-dagsinvitation fra den danske admiral, *Mogens Ulfeld*.

De blefue sønderlige vel tracterede udi alle maade, baade med trometer, instrumentister, og med skyden den gandske dag igiennem, saa de bleve beviist stor ære.

Dagen efter fik flåden andet at tænke på, da der tidligt om morgenen

begyndtes en overmaade stor storm og Guds veirig, saa at vandet foor i veiret, ligesom det haffde været aske, saa at alle danske skibe vare stedde udi stor nød, saa at mange mistede deres ankere, baade og skøiter

Der fulgte flere storme i august, inden flåden vendte tilbage til København, hvor togtet endte den 6. september.³⁵

Christian IV henviste endnu medens flåden var i søen, i en proposition til rigsrådet den 22. juli, til sin succesfulde indgriben mod svensk

røffuerie och pliinderie, som skeer udi Østersøen

og refererede:

Der disse thuende floder erre møtte, och de Suenske fornam, atti worre aldt forsua-ge, haffuer de ladit dennom passere med de kobffarder, de geleidede, baade tiill Riiga och saa tiilbage igen.³⁶

Samtidig sendte det svenske råd en protestnote til det danske rigsråd, hvori det udtrykte forhåbning om, at den mod freden stridende konvojering hørte op. Brevvekslingen optrappedes med et brev fra den svenske konge til det danske rigsråd, en trykt redegørelse fra den danske konge til det svenske riges råd og stænder, en klage fra *Carl IX* til det danske råd, over at den danske konge henvendte sig til hans undersætter etc.³⁷ Den 4. maj 1611 afsluttede Christian IV papirkrigen med at sende en krigserklæring til Sverige. Det blev den krig, der siden kaldtes Kalmarkrigen.

På samme tid oprustedes Danmark kraftigt; flåden forøgedes, og i takt hermed mere end fordobledes antallet af søofficerer til over 40.³⁸ *Carsten Rickertsen* nævnes imidlertid ikke mere; det kunne se ud som om han har ladet sig "forløve" efter ti års stormfuld tjeneste. Sidste gang, han er fundet nævnt, er i et missive af 15. februar 1611 fra kongen til *Mogens Godske*, en af Carsten Rickertsens officerskolleger, der også deltog i togtet i Østersøen i 1610, om at betale 30 rigsdaler, som han havde lånt hos Carsten Rickertsen. *Christian IV*, der lod missivet sende efter Carsten Rickertsens anmodning, påbød Mogens Godske at stille Carsten Rickertsen tilfreds, da kongen ellers kunne blive forårsaget til ved andre midler at hjælpe ham til hans betaling.³⁹

Dermed slutter oplysningerne om *Carsten Rickertsen*, men et kvart århundrede efter dukker *Geske Rickerts Carstensdatter* op i Ladegård i Båg herred på Fyn. På grund af det meget særprægede navn vover krønikeskriveren at slutte, at hun må være datter af Carsten Rickertsen, opkaldt efter hans moder *Geske*, der var død i 1604, 2-3 år før den fynske Geskes fødsel, jfr. det foregående afsnit om navnetraditionerne i forbindelse med Carsten Rickertsens fasters, *Karine Rickerts*, ægteskab med fynboen *Knud Jørgensen (Seeblad)*.

Geske Rickerts Carstensdatter (ane nr.827) følges videre i afsnittet om "Den tro tjener".

Flygtningene

(822)

Flensborgs gyldne tider fik en ende i 1600-tallet. - Efter Kalmarkrigen flyttede krigsskuepladserne fra det fjerne Sverige til Tyskland, og tre gange i løbet af århundredet rykkede fjendtlige hære sydfra ind i Flensborg, første gang i 1627, året efter *Christian IV's* katastrofale nederlag ved Lutter am Barenberg. Det var den tyske kejsers hær under ledelse af generalissimus *Wallenstein*. Christian IV kom selv til Flensborg den 15. september for at søge at organisere en modstand mod den fremrykkende hær, men kampviljen var ringe. I rådsprotokollen for 12. september noteredes det, at

leider Gottes ist am heutigen Freitage von unermüdlicher Gefahr des Kayserlichen anahenden und vorher ankommenden königlichen Soldateska so böse Zeitung gekommen, dass leider der beste Rat gewesen, ein jeder mochte sich und dass seinige an sichere Örter salvirenn, das beste er konnte.

Derefter fulgte de to borgmestre og de fleste rådmænd selv deres anvisning og flygtede sammen med mange købmænd og andre borgere. De tilbageblevne stod foran 2¹/₂ års besættelse, med vold, beslaglæggelser og uorganiseret plyndring, fulgt af en pestepidemi i 1629. Adskillige af de flygtede borgere vendte ikke tilbage til den hærgede by, da besættelsen ophørte efter freden i Lübeck den 12. maj 1629.¹

Med *Wallensteins* soldater på vej mod Jylland var de fynske byer det mest nærliggende asylmål for flygtningene. Her havde en del købmænd og håndværkere, der var udvandret fra Flensborg i fredstid, slået sig ned.²

Den 6. juli 1629 pålagde rådet i Odense rådmænd *Hans Pedersen*, der var oldermand for købmandslauget, at rejse tiltale mod

alle de fremmede kiøbmend, som her wdi byen ligger, och emod kiøbmends skraaen, saauell som stadsretten bruger deeris handtæringh, iligemaade di kiøbsuenne, som her wdi byen haffuer dennem nedersatt, och bruger deeris kiøbmandskaff, huor aff en deell holder oben boe (kræmmerbod), och icke endnu haffuer tagit deeris borger-skaff.³

Samme dag stævnedes Hans Pedersen en række mænd, hvoraf den første var *Erich Jørgensen*

till *Henrich Claussens*.⁴

Henrich Clausen var en købmand i Nedergadekvarteret, hvor *Erich Jørgensen* (ane nr.822) må have logeret. *Erich Jørgensen*, der på det tidspunkt var omkring 33 år,⁵ tog derpå borgerskab i byen,⁶ giftede sig og var få år efter en af Odenses største købmænd og medlem af byens råd.

Erich Jørgensens oldebarn landsdommer *Jacob Bircherod* skrev i sin familiehistorie, at

jeg ønskede at viide noget om hans forfædre, men som hand var fød og kommen fra Holstein, er det mig ikke mueligt at kunde bekomme derom oplysning.

I et latinsk bryllupsdigt, der er indlagt i familiehistorien, kaldes *Erich Jørgensen* imidlertid "Hangulia Holsatus".⁷ Holsatus betyder holstener, men or-

det blev dengang brugt i flæng om folk fra begge hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Hangulia fortolkes som "fra Angel", halvøen mellem Flensborg fjord og Slien.⁸ Digtets forfatter, den teologiske student *Johan Lauritsen (Ioannis Lavrentivs)*, betegner også sig selv som Holsatus, men fra Sonderbvrgo. I Københavns universitets matrikel for 1630 blev han indskrevet som Johannes Lavrentius Alsus. Han var altså fra Sønderborg på Als, men ifølge matriklen student fra Odense skole.⁹ Man tager næppe meget fejl, hvis man går ud fra, at han var én af flygtningene fra Slesvig.

Det er da en meget nærliggende slutning, at *Erich Jørgensen* ligeledes var en af flygtningene, men fra Flensborg, der nok med lidt digterisk frihed kan siges at ligge i udkanten af Angel. Således som hans liv forløb, må han være kommet fra handelsmiljøet i en købstad. På det tidspunkt, der rejstes sag mod ham - i juli 1629, må han have været i Odense i mere end et år, idet købmandslaugets skrå i artikel 37 fastsatte, at

Item wille wi och ey at nogen wdlendishe kiøbmend, shulle ligge och kiøbslaa her udj Ottensse, lengere end it aar wden hand giffter sig inden samme aarss dag, eller och setter wederheftings borgen, at hand will bliffue her i byen tillstede.¹⁰

Formuleringen "till Henrich Claussens" kan forstås således, at *Erich Jørgensen* var ansat hos *Henrich Clausen* som købmandssvend, men hans meget hurtige opstigen til toppen af Odenses byaristokrati tyder på, at han har haft en startkapital med sig og fra begyndelsen virket som selvstændig købmand. At han logerede hos en anden købmand, var simpelt hen et krav i købmandsartiklerne, hvor artikel 30 om fremmedes herberg bestemte, at

Item shall ingenn fremmed kiøbmand, som goetz haffuer at sellie, søge andenstedtz till herberge, end till kiøbmends, som i for:¹⁰ gilde ehre, om hand will sellie sit goetz, fordi de shulle wnderuisse dennem stadssens leylighed, at de ey shulle forsømme deris goetz.¹¹

Erich Jørgensen flyttede til sin egen købmandsgård snart efter at han havde taget borgerskab i Odense.

Fra omkring 1638 fik han følgeskab af sin broder *Lauritz Jørgensen*, der også giftede sig og blev boende i Odense. Deres skæbne følges i afsnittet "Storkøbmanden".

2. DEL
DE FYNSKE RØDDER

Udsnittet af Marcus Jordans Danmarkskort fra omkring 1585 viser et noget deformeret Fyn - FIONIA - med byerne Odensee, Middelfar, Assens, Foborge og Cartemvnde samt de omgivende landområder med de fynske købmænds nærmeste mål på deres handelsrejser. På østkysten af Jylland/Slesvig bl.a. Kolding, Hadersleve og Flensborch. Allernederst på kortet lige uden for den holstenske grænse skimtes Lübeck.

DEN VESTFYNSKE PATRICIERFAMILIE

Stamfaderen (Slægten *Bang*) (6600)

I de fynske byer levede der i 1500- og begyndelsen af 1600-tallet mange borgere med slægtsnavnet *Bang*. I det vestfynske område - Middelfart, Børgense og Assens - var der så mange af dem, der var rådmænd og borgmestre, at man nærmer sig begrebet by-patriciat. - Det var i sin oprindelige betydning betegnelsen for den gruppe personer, der i oldtidens Rom tilhørte byens gamle slægter og dannede en arveadel, der havde hele den politiske indflydelse, ejede jorden og besatte de højeste embeder.¹

Der har i mere end 200 år været gjort forsøg på at udrede slægtskabsforbindelserne mellem de mange Bang'er, og diskussionen er næppe afsluttet endnu, men der synes dog efterhånden at være bred enighed om, at *Oluf Bang* i Middelfart er stamfaderen til en efterslægt med mange kendte personligheder.

Kantor *Giessing* i Roskilde gjorde i 1786 et ambitiøst forsøg på at opstille en stamtavle for "Bang-Stammen". Han konstaterede indledningsvis, at

nogle vilde, at den nedstammer fra *Skjalm Bang*,

dvs *Skjalm Hvides* sønnesøn, biskop *Absalons* fætter. Med større sikkerhed anførte han, at de fleste fynske Bang'er nedstammede fra borgmester *Oluf Bang* i Middelfart, der i 1517 blev adlet af den ungarske kong *Ludvig*.² *Giesings* samtid og nærmeste eftertid troede på de udokumenterede overleveringer. *Grundtvig* indledte i 1802 sin dagbog med en levnedbeskrivelse, hvori han konstaterede,

at jeg paa Moders Side kunde regne mig i Slægt med Absalon,

og at

En Adelsmand kan ei blusse af stærkere Taknemmeligheds Lue til den, der beviser, at han har sine usmittede 32 Ahner, end Jeg til Hr. Giessing, der i sin Samling af Jubellærere har saa prægtig forherliget mit Mødrene.³

Senere slægtsforskere har også bygget på *Giessings* pionerværk,⁴ men mere kildekritiske historikere har pillet store dele af den ældste part af stamtavlen fra hinanden.⁵ Det er således dokumenteret, at den i 1517 adlede *Olaus Bang de Medelfart* ikke var borgmester i Middelfart, men døde som pavelig embedsmand i Rom i 1522⁶ - som katolsk gejstlig naturligvis ugift og uden efterkommere.

Giessing byggede i sit værk på samtidige forfattere, der oplyste, at

Tue Skiel til Lengsholm" (i Lendum sogn i Vendsyssel), der levede "omtrent 1450,

havde en datter, *Johanne*, gift med *Jens Slet*,

hvis Datter *Anne* var gift med *Oluf Mortensen Bang*, Stammefaderen til de endnu florerende Bangers Familie.⁷

Oplysningen savner kildeangivelse. Hvad der kan dokumenteres er, at *Christian II* i 1518 gav *Oluff Bangh* forleningsbrev på

een gaard Baarrgaardt liggendes i Hanherret frii och qwith hanss liffs tiidh vdhen all affgiift och effter hans dødt at komme till kronen ighen och booe nw paa samme gaardt *Niss Slætt*⁸

Dette brev knytter en utvivlsom forbindelse mellem en *Oluf Bang* og Nørrejylland og slægten *Slet*, men det fremgår ikke af brevet, om den omtalte *Oluf Bang* var identisk med Middelfartborgmesteren *Oluf Bang*.

Det står også fast, at der var en *Oluf Bang* i Middelfart, som var borgmester her ved udgangen af året 1521. Han nævnes i et åbent brev fra *Christian II* om, at Middelfartborgerne skulle betale afgift af nogle ålegårde, der hørte til Hindsgaul slot. Afgiften, der bestod af hver tiende ål, skulle de antvorde

Olluff Bang ther borgmester sammesteds oc hand skall gøre myn herriss nade ther aff regenskaff.⁹

Det kunne være hos *Oluf Bang*, kongen tog ind den 4. februar 1523 på vej til møde med de oprørske jyske adelsmænd i Horsens og igen den "Tvivlens og Fortvivlelsens Nat" den 10. februar, som *Johs.V.Jensen* har skildret så uforglemmeligt i et afsnit af "Kongens Fald", som generationer af danske gymnasieelever kender fra dansktimerne.¹⁰ Kongen boede som regel hos en af byens borgmestre under sine jævnlige ophold på gennemrejse i Middelfart,¹¹ og selv om beretningen om hans rådvilde sejlads frem og tilbage over Lillebælt måske er en myte, synes det sikkert, at han overnattede i Middelfart natten mellem den 10. og 11. februar.¹²

Slægtskabsforbindelserne belyses til en vis grad af en retssag i 1547: Den 7. juni 1547 faldt der dom ved kongens retterting i Odense i en sag om "vicariegoods", der var rejst af sognepræsten og tre borgere i Middelfart mod en *Hans Bang*, som på det tidspunkt var borger i Bogense.¹³ Vicariegoods var jordejendom, der i den katolske tid var skænket en kirke som vederlag for læsning af messer for de dødes sjæle i skærsilden. Messerne blev læst ved et af kirkens sidealtre af særlige messepræster, "vicarier".¹⁴ Deres embeder blev afskaffet ved reformationen sammen med troen på skærsilden, og det var så et spørgsmål, om vicariegodset skulle forblive kirkens ejendom - hvad der blev hovedreglen - eller leveres tilbage til giveren eller hans arvinger.¹⁵ Sagen, der blev indbragt for rettertinget - rigets højeste ret, drejede sig om vicariegoods, der i sin tid var skænket Middelfart kirke af en *Mats Bang*. Indtægterne af godset skulle efter hans bestemmelse bruges til aflønning af en præst af hans slægt, der i fremtiden skulle holde messer for ham ved et af ham skænket alter i Middelfart kirke.¹⁶

Hans Bang anførte i retten, at allerede den katolske biskop i Odense *Jens Andersen (Beldenak)* i sin tid havde skænket ham indtægterne af vicariegodset,

som han var berettiget til som en af *Mats Bangs* nærmeste slægtninge, medens de fire sagsøgere gjorde gældende, dels at Hans Bang ikke var præst som forudsat af Mats Bang, dels og navnlig, at den skænkede ejendom i Middelfart var forsømt, og at de selv

som neste slegtinge oc therwti byen boendes ere, burde samme gaarde oc eygendom at nyde oc thennom bygge oc forbedre fore en skellige leige tiill predicanten eller sckolen.¹⁷

Dommen gik *Hans Bang* imod, og dagen efter dommen, den 8. juni, blev i hvert fald en del af vicariegodset fordelt mellem sagsøgerne, der fik udstedt ejendomsbreve på deres andel af godset.¹⁸ Af de fire sagsøgere, der som det fremgår må have været arvinger efter *Mats Bang* eller som ægtemænd repræsenterede kvindelige arvinger, var den førstnævnte sognepræsten i Middelfart. Han kaldes i dommen mesther *Per*, men i ejendomsbrevet af 8. juni 1547 mester *Peder Bangh* og i andre dokumenter fra 1500-tallet mester *Peder Hansen*,¹⁹ *Petro Johannis dicto Bang de Medelfardia*²⁰ og *Petri Bang*, frater - dvs broder - til *Olaus Bang de Medelfart*.²¹ Han var altså af Bang-slægten, søn af *Hans Bang* (der fmtl. er en Hans Bang, der nævnes som borgmester i Middelfart i 1522), og broder til den adlede klerk *Olaus* eller *Oluf Bang*. Den ene af de sagsøgende Middelfart-borgere var *Hans Olsen*, byfogit. Han kaldes i ejendomsbrevet af 8. juni *Hans Bangh* og i et tingsvidne året efter om tilskødning af en humlehave i Middelfart for *Hans Olufsen*.²² På hans ligsten fra 1576 i Middelfart kirke kaldes han *Hans Olufsen Bang*.²³ Han var altså også af Bang-slægten, søn af *Oluf Bang*. Han må have optrådt som talsmand for sine brødre, for ejendomsbrevet blev udstedt til ham og hans tre brødre *Pouel Bangh*, borgemester i Assens, *Jyrgen Bangh* og *Henrich Bangh*; det lød på en gård næst op til St. Anne hus i Middelfart, iboet af *Thomis Jyrgenssen*. *Jørgen Bang* (ane nr.3300) var således søn af *Oluf Bang* (ane nr.6600) og arveberettiget efter giveren af vicariegodset, Mats Bang.

I en anden retssag seks år tidligere om en del af vicariegodset kaldtes giveren for her (hr.) *Mattis Bang*; det betyder efter den tids sprogbrug, at han har været præst. Det fremgår også af denne sag, at der efter *Mattis Bangs* død kun havde været to vicariepræster, *Anders Kock* og hr. *Jens* i Balslev, fra hvem *Hans Bang* (i Bogense) havde overtaget vicariegodset.²⁴ Mats/Mattis Bang kan være den *Mattis* (Mates, Mats) *Bangh*, der var præst i Asperup 10 km fra Middelfart og nævnes som sådan mellem 1461 og 1484.²⁵ Han kan have været *Jørgen Bangs* grandonkel.

Præsten *Peder Hansen Bangs* fader *Hans Bang* og *Hans Olufsen Bangs* fader *Oluf Bang* kan have været brødre. Borgmesteren *Hans Bang* kan være den samme som en tidligere nævnt borgmester *Hans Clausen* i Middelfart.²⁶ I så fald var *Oluf Bang* altså søn af en i øvrigt ukendt *Claus Bang* (ane nr. 13200?).

I kirkestolen lige under prædikestolen i Middelfart kirke er indskåret to identiske "Bang"-bomærker, der identificeres som tilhørende borgmester *Henrich (Olufsen) Bang*.²⁷

Dette er dog yderst spekulativt. - Det står hen, hvorledes slægtskabsforbindelserne har været med *Jens Bang*, der var borgmester i Assens i 1520'erne, og med den sagsøgte part i sagen om vicariegodset, *Hans Bang*, senere rådmann i Bogense.²⁸

Diskussionen om familieforbindelserne mellem de mange Bang'er har til dels været ført på grundlag af sammenligninger af deres bomærker, dvs enkle tegnede figurer, der blev brugt til mærkning af ejendele, i segl eller simpelt hen som signatur for de ikke skrivekyndige.²⁹ Middelfart-Bang'erne Hans (Clausen?) Bang og alle Oluf Bangs fire sønner brugte et bomærke af samme grundtype, et kors med to sidestøtter, hvortil føjedes små personlige variationer. Det bestyrker formodningen om, at *Hans* og *Oluf Bang* var brødre. Andre Bang'er, herunder den samtidige borgmester *Jens Bang* i Assens, brugte derimod et bomærke af grundtypen en lodret pil, forsynet med en tværstreg.³⁰

Nogle af Bang'erne førte også et egentligt våben i form af tre seksoddede stjerner (to over én) over en liggende halvmåne.³¹ Det ses bl.a. på ligsten i Bogense kirke.³² Det var et våben, som blev anvendt af den uradelige slægt *Beske* og i en lidt anden form af slægten *Sommer*.³³ Der fandtes en fynsk slægt *Sommer*, som omtales senere i afsnittet om "Menige købmænd" i Odense. Slægten *Beske* stammede måske fra Lolland, men der fandtes i 1500-tallet medlemmer af slægten, eller i hvert fald bærere af slægtsnavnet, i Kerteminde, jfr. afsnittet om "Provsten". Våbnet er anvendt på fem ligsten, hvor det henfører til to gifte kvinder og deres børn. De to kvinder vides

 Bang'er på Vestfyn^{3 4}

	<i>Hans Ol(uf)sen Bang</i> byfoged, senere tolder og borgm. i Middelfart død 1576	
<i>Oluf Bang</i> (6600) borgm. i Middelfart i 1521	<i>Poul Bang</i> skriver, senere tolder og borgm. i Assens død 1578	<i>Willum Bang</i> tolder og borgmester i Assens død 1606/07
	<i>Jørgen Bang</i> (3300) borgmester i Assens død 1579	<i>Jens Bang</i> (1650) tolder og borgmester i Assens død 1626
	<i>Henrich Bang</i> tolder og borgmester i Middelfart død 1591	
<i>Hans (Clausen?) Bang</i> borgm. i Middelfart i 1522	<i>Peder Hansen Bang</i> præst i Middelfart død 1566	<i>Hans Nielsen Bang</i> borgmester i Middelfart død 1629
	<i>Oluf Bang</i> klerk, død i Rom 1522	<i>Rasmus Nielsen Bang</i> rådm. i Middelfart fmtl. død 1596
	<i>Niels Hansen (Bang)</i> rådm. i Middelfart	
? Bang	<i>Hans Bang</i> borger, senere rådm. i Bogense	
<i>Jens Bang</i> borgmester i Assens død 1531	<i>"gamle" Jørgen Bang</i> borger i Assens nævnt omkring 1560	

imidlertid ikke at komme hverken fra Beske- eller Sommer-slægten, men er sandsynligvis døtre af borgmester *Jens Bang* i Assens, der ikke ses at have anvendt våbnet eller i det hele taget at have været adelig med ret til at føre et adeligt symbol. Den ene kvinde var gift med *Claus Erichsen* i Bogense og hendes søster med borgmesteren *Michel Mule* i Odense, i begge tilfælde fremtrædende købmænd, der hævdede adelig afstamning. Det er derfor fore-

slået som forklaring på mysteriet, at de to søstre har haft brug for at demonstrere deres jævnbyrdighed med ægtemændene ved også at anlægge et adeligt våben.³⁵

Der er ingen dokumentation for, at den gren af Bang-slægten, der følges her, - *Oluf Bangs* efterkommere, har brugt dette "Bang-våben" i 1500-tallet, men *Jørgen Bangs* sønnesøn *Jørgen (Jensen) Bang* må have ført det, idet det var afbildet tre steder på hans epitafium i Assens kirke.³⁶ I det 20. århundrede er våbnet - dog med femtakkede stjerner - genoplivet af en grosserer *Bang* og optaget i Heraldisk Selskabs våbenrulle som borgerligt våben for agnaterne, dvs efterkommerne på mandssiden, efter borgmester *Oluf Hansen Bang* i Middelfart (den mytiske borgmester), der her antages at være den første, der førte våbnet.³⁷

To af *Oluf Bangs* sønner, byfogden *Hans Bang* og *Henrich Bang*, blev ligesom faderen borgmestre i Middelfart. Efter *Henrich Bangs* død i 1591 blev borgmesterposten overtaget af endnu en Bang, *Hans Nielsen Bang*, der var blevet gift med *Hans Bangs* enke. *Hans Nielsen Bang*, som var sønnesøn af *Hans (Clausen) Bang*, har ligesom *Hans Olufsen Bang* fået sin ligsten opsat i Middelfart kirke, hvor en indskrift på prædikestolen også erindrer om ham og hans broder rådmand *Rasmus Bang*.³⁸

Brødrene *Poul* og *Jørgen Bang* kom derimod til at tilhøre rådsaristokratiet i Assens, hvor de begge endte som borgmestre.

Hans Olufsen Bang er afbildet sammen med sin hustru på en noget molesteret ligsten, der nu er opsat mod væggen i Middelfart kirkes kor. Hans bomærke ses øverst til højre på stenen. Hans hustru blev også afbildet sammen med sin anden mand, ***Hans Nielsen Bang***, på deres fælles ligsten, som er opsat i den anden ende af kirken.

Brødrene

(3300)

Da Middelfart-borgmesteren *Oluf Bangs søn Jørgen Bang* (ane nr.3300) omtales første gang ved udstedelsen af ejendomsbreve på vicariegods i Middelfart i 1547, nævnes han kun ved sit navn. Det kunne tyde på, at han på dette tidspunkt endnu var så ung, at han ikke havde etableret sig som borger; han har måske endnu boet i Middelfart, hvor broderen *Hans Bang* førte processen om godset på de fire brødres vegne. To år senere var Jørgen Bang i Assens sammen med broderen *Poul Bang*. Fra da af til deres død en menneskealder senere var de to brødres skæbne tæt forbundet.

Poul Bang nævnes allerede fra 1541 som én af Assens to borgmestre.¹ - I Middelfart, i Assens, i Odense og i andre danske købstæder styredes byen som i Flensborg forholdsvis frit af borgerne selv. De adelige lensmænd, der var indsat af kongen som kronens lokale repræsentanter og residerede på slotte i eller nær ved købstæderne, havde formelt tilsyn med bystyret, men de blandede sig normalt ikke i det. Bystyret bestod af rådmænd og borgmestre. Der kunne efter kong *Hans's* byret være op til ti rådmænd og to borgmestre; i de små fynske købstæder var der færre rådmænd - i Assens femseks, men normalt to borgmestre. Men det var kun en lille gruppe borgere, der fik mulighed for at deltage i bystyret. Håndværkerne havde ringe og de tjenende slet ingen indflydelse. Rådet var selvsupplerende, og det var fra købmandsstanden, rådmændene blev taget. Borgmestrene valgtes af og blandt rådmændene. - Der var frihed, men ikke lighed, som dr. *P.Munch* har formuleret det.²

Hvorledes kan *Poul Bang*, der kom fra en anden by, og i 1541 kun var 27-28 år gammel,³ da være blevet borgmester i Assens? Den mest rimelige forklaring må findes i forløbet af det opgør mellem kongemagt og adelige godsejere, der i 1523 førte til herremændenes afsættelse af kong *Christian II* og i 1534 til "Grevens fejde", opkaldt efter Lübeck'ernes hærfører grev *Christoffer*.⁴ Grevnen kæmpede angiveligt for genindsættelse af *Christian II*, og de fynske købstæder sluttede sig straks til hans parti og gik til angreb på herregårdene.

De ellers saa rolige og milde Fyenboer ... tumlede sig i en vild Ruus.⁵

Det gjaldt ikke mindst Assensborgerne, der besatte lensmandslottet Hagenskov, og svendborgerne, der afbrændte bispeborgen Ørkel. Da den slesvigholstenske hertug *Christians* - den senere *Christian III* - hær fik fodfæste på Fyn, synes borgerne i Middelfart hurtigt at have fornemmet, hvor det bar hen og have skiftet parti,⁶ medens Assens og Svendborg tøvede og derfor blev overladt til hertug *Christians* tropper til plyndring efter deres sejr over grev *Christoffers* hær ved Øksnebjerg øst for Assens den 11. juni 1535.

Assensborgerskabet må have været kompromitteret i de nye herrers øjne, og det er da nærliggende at tro, at kong Christian III de første år efter sin sejr har ladet nye og mere tilforladelige mænd udefra indsætte i bystyret. Den første borgmester, der nævnes i Assens efter 1535, er *Hans Guldsmed*,⁷ hvor Guldsmed f.mtl. har været et slægtsnavn ikke en stillingsbetegnelse; i begyndelsen af 1539 nævnes *Niels Jude* og *Lave Madtzøn*⁸ og fra 1541 samme *Lave (Laurs) Madsen* og *Poul Bang* som borgmestre.⁹ Lave/Laurs Madsen havde tidligere været ridefoged på Hagenskov,¹⁰ og Poul Bang kaldes i de første år skiftevis Poul Bang og Poul Skriver,¹¹ så han har øjensynligt førhen været ansat som skriver. - Slægten Bang havde tidligere været repræsenteret i Assens, hvor *Jens Bang* var borgmester på *Christian II's* tid;¹² det har måske gjort indsættelsen af Poul Bang, der var af samme slægt, mere smagelig for Assensborgerne.

Den 28. oktober 1549 sendte kongen fra Nyborg brev til borgmestre og rådmænd i Assens:

Vor gwnnst tilforrn. Wiider, att wij haffue forschreffuit enn herredag att stande ther wtj wor kiøbstet Assenes then sønndag nest ephther Sanntj Morthens (11/11) først-kommendes¹³

En "herredag" kan karakteriseres som et regeringsmøde, hvor kongen sammen med de højadelige herremænd i rigsrådet kunne drøfte og vedtage nye retsregler eller som retterting fælde domme.¹⁴ Kong *Christian III* og de følgende konger indtil enevælden tilbragte megen tid på rejser mellem de forskellige kongeslotte, og herrerne i rigens råd skulle ikke blot passe regeringspligterne, men også deres egne herregårde og de len, de havde fået overdraget til forvaltning, og herredagene kunne derfor finde sted overalt i landet. Kongen valgte denne gang ikke Nyborg eller Odense eller Kolding, hvor mødet kunne have været afholdt på et kongeslot, men den lille by Assens, hvor indkvarteringen af de høje herrer med et følge af skrivere og tjenerskab må have været en stor belastning.¹⁵ Instrukserne i Christian III's brev til Assens er tydelige nok i så henseende:

Thij bede wij etther oc wille, atj retthe etther ephther att wnderholle oss oc wortt metthaffuendes folck oc heste thenn første natt, ephther wij thiid kommendes worder, tiil madtt, øell, hœe, haffre oc strøefoder til hestene, och tilsiger etthers mettboriger, att the tilflye stallerom, och tisligeste att the haffue madt, øell, fremedt driick (vin eller stærkere sager?) oc hestefoder wtj foraadt, (at) wore wnderssotthe oc andre, som thiid komendes worder, kunde bekomme godt wnderholling for pendinge, oc stallerom til theris heste. Ther wij oss wiisseliigen tilforlade. Thij lader thet ingenn-lunde(!)

Herredagen blev senere udsat til Sancte Lucie virginis (13/12) affthen, og de kryptiske "andre, som hidkommer" blev nu angivet at være

nogenn fremede førster.¹⁶

Det var kongens halvbrødre, der var tale om. Da han havde befæstet sin kongemagt, måtte *Christian III* - som i sin tid *Christian I* med grev *Gerhard* - købe sig fri for arvekrav fra sine tre brødre i hertugdømmerne. Broderen *Hans (den ældre)* blev installeret med et hof på Haderslevhus, og i 1549 blev den yngste broder, *Frederich*, med titel af coadjutor - medhjælper - for biskoppen i Slesvig forlenet med indtægter af bispedømmet og indtil videre en årlig affindelsessum. På rådhuset i Assens blev aftalen herom mellem brøderne endeligt afsluttet, idet hertug *Frederich* fik brev på indtægterne mod at afskrive arverettigheder i Holsten.¹⁷ Det var vel en diplomatisk gestus, at mødet blev holdt på "neutral" grund i Assens - søgrænsebyen til hertugdømmerne - og ikke på et af kongens slotte.

Af særlig interesse for denne slægtskrønike noteres, at borgmester *Poul Bang*, hos hvem kongen utvivlsomt har boet, benyttede lejligheden til at få kongen til velvilligst at godkende forskellige private transaktioner, herunder til at give *Jørgen Bang*

stadfestelse paa enn iord, liggendes wdj Assens, som *Jon Regelsen* sist paa bode paa hiørnet, som ligger veed Lange Gade, som løber til Strandmøllen.¹⁸

Da har *Jørgen Bang* altså ejet ejendom og vel bosat sig i Assens. Nogle år efter blev han rådmand og således medlem af bystyret sammen med broderen. Kongen synes i øvrigt ikke at have været helt tilfreds med sit logi hos *Poul Bang*, godt et år senere, i januar 1551, gav han *Poul Bang* besked om, at han kunne nedbryde et stenhus, muret mellem stolper, og genopbygge det på sin gård i Assens, med henblik på, at kongen kunne have sit ophold dér, når han kom til byen.¹⁹

Assens erhvervsliv var i 1500-tallet og de første tiår af 1600-tallet helt præget af, at byen var det vigtigste færgested fra Øerne og Skåne til fastlandet. Danmarks hovedeksportvare var øksne - okser, og eksporten heraf til Tyskland og Holland gik over Assens og - i mindre omfang - over Middelfart. Bang'erne i Assens både handlede med øksne og kontrollerede eksporten som kgl. majestæts toldere. - *Poul Bang* nævnes som tolder allerede i 1544²⁰ og som øksnehandler i 1551.²¹

Da *Jørgen Bang* blev rådmand i Assens, må han have været købmand, og som købmand i Assens må han have handlet med øksne. *Jørgen Bang* fra Assens findes da også nævnt i Gottorptoldregnskaberne fra 1551, 1554 og 1555.²² Hans navn dukker igen op nogle år senere, men da er det ikke øksne, det drejer sig om, men bygningsmaterialer. Det er i januar 1567, da borgmester *Hieronymus Boldigk* i Haderslev efter ordre fra hertug *Hans den ældre* bestilte kalk og sten til en ny skole hos "*Jurgen Bang von Assens*". *Jørgen Bang*

var måske på gennemrejse i Haderslev på vej til sine handelsforbindelser sydpå. Han lovede at komme med et tilbud

sobalt er zu Assens vnd Heisselacker keme.²³

Selv om kvæg var hovedeksportvaren, handlede købmændene i Assens ligesom Flensborgkøbmændene med alting.

Som Flensborgkøbmændene investerede de store fynske købmænd også i tiendeadministration, idet de købte sig ret til at opkræve kongens anpart af tiender i landsogne omkring byerne mod at betale en fast afgift. Kronen slap for administrationen, og der må have været gode fortjenstmuligheder for købmændene i en sådan forpagtningsordning. *Jørgen Bang* fik den 22. juli 1563 forleningsbrev på kronens part af korntienden for Turup sogn,²⁴ og han forpagtede også kirkens anpart af tienden.²⁵ Storkøbmanden *Christoffer Bang* i Odense, der fmtl. stammede fra Assens, havde kongetienderne i Sønderby og Kærum sogne ved Assens i forlening, og siden møder man Assensborgmestrene *Oluf Lang*, *Willum Bang* og *Jens Bang* (ane nr.1650) som tiendeforpagtere i sogne omkring byen.²⁶ - Tiendesystemet omtales nærmere i afsnittet om "Den retslærde".

Der fandtes en anden *Jørgen Bang* i Assens, en søn af den tidligere Assensborgmester *Jens Bang*. I 1560 tilskødede borgmester *Poul Bang* således i sin egenskab af forstander til Vor Frue Tidens gods tre fag hus og lord, liggende sønden for kirken,

till *Jørgen Bang* salig lens *Bang* fordom borgemesters søn j Assens²⁷

Han findes også nævnt som *gamle Jørgen Bang*,²⁸ tydeligvis for at skelne ham fra borgmesterens broder *Jørgen (Olufsen) Bang*, som han dog stadig bliver forvekslet med.²⁹ Gamle *Jørgen Bang* tilhørte dog ikke det velstillede købmands aristokrati i Assens, så det er sikkert ikke ham, der nævnes i toldregnskaberne og i Haderslev. Hans mere ydmyge kår kan udledes af en mønstringsrulle fra 1558:

Som led i rigets forsvarsordning var det pålagt borgerne i købstæderne at danne en borgervæbning, idet de enkelte borgere blev takseret efter deres økonomiske evne,

saaledes at enhver holder de vaaben og værger, som han af yderste formue kan afstedkomme.³⁰

Da Assensborgerne i 1558 stillede til mønstring med deres udrustning for lensmanden, stod *gamle Jørgen Bang* i en lille gruppe af borgere med det forældede krigsvåben hellebard samt degen (kårde). Hele købmands aristokrati, herunder *Jørgen (Olufsen) Bang*, mødte i den dyreste mundering, udstyret med harnisk, spyd og degen, medens håndværkerne gennemgående var bevæbnet med rør (gevær) og degen. *Poul Bang* demonstrerede sin position som by-

ens førstemand ved som den eneste at stille med tre harnisker, altså selv-tredje; kun *Per Guldsmed* og to andre borgere udskilte sig sammen med ham ved at møde med to harnisker.³¹ - Per Guldsmed må vel have været købmand, måske søn af den første borgmester efter "Grevens Fejde"? Man møder ham igen i afsnittet om "Den retslærde".

Jørgen (Olufsen) Bang må være blevet rådmand mellem 1555 og 1559, sandsynligvis før 1558. Et brev fra 1555 om aflønningen af kapellanen ved Vor Frue kirke, *Jens Fogell*, er underskrevet af borgmestrene *Laur Matzen* og *Pouell Bang*, fem rådmænd samt "*Jørgen Bang, Laurits Clausen* og *Laurits Marquursen, borgere ibid*",³² men i 1559 nævnes *Jørgen Bang* som rådmand. Det er i kirkeregnskabet for 1558, da *Jørgen Bang* og rådmand *Hans Laale* var kirkeværger - og i øvrigt for første gang opstillede et ordentligt regnskab over kirkens formue, indtægter og udgifter.³³

Rådet havde både administrativ og dømmende myndighed. De administrative opgaver omfattede bl.a. skatteligning, skiftevæsen og politimæssige opgaver, herunder priskontrol med håndværkernes varer.³⁴ Som dømmende myndighed nedsatte det sig som rådstueret. Sagsfordelingen mellem rådstueretten og bytinget, hvor det var byfogden, der var kongens repræsentant, som var dommer, er uklar og skifter gennem tiden, og forholdene var ovenikøbet forskellige fra by til by. - Byfogdens funktioner i Odense omtales i afsnittet om "Den unge byfoged".

I 1574 optrådte *Jørgen Bang* i sin funktion som dommer i rådstueretten, atter en gang sammen med broderen borgmester *Poul Bang* og med to andre rådmænd. De måtte stå til regnskab overfor kongen for en dom, de som Assens rådstueret havde afsagt nogle år tidligere. Det var den af dem domfældte Assensborger *Michel Gram*, der havde indstævnet dem. Kong *Frederich II* ledede selv retsforhandlingerne på slottet i København. Michel Grams stævning viser, hvor stærke magtmidler, Rådet havde:

the skulle nogen aar forleden haffue thagit en vor steffning fran hannom, hand haffde forhuerffuit hoes os offuer *Peder Hundermarck*, fordom landtzdomer udi vort landt Fyen, medt andre hans breffue, affkaldt och skiøde, och siden setthe hannom udi fengsell och jernn udi lang tiidt, och ther nødt och thuingitt hannom till at forpligte sig emodt thennom, att hand aldrig ephther thend dag skulle klage eller kierre paa thennom for os eller nogen anden, och dømpth hannom fran sin gaardt och eiendom, och i mange andre maade hannom uforretthit.³⁵

Det lyder ubehageligt, at den fængslede *Michel Gram* først var blevet løsladt, efter at han havde lovet ikke at rippe op i sagen mere, og det bekræftede *Poul Bang*. Domsforhandlingen viste imidlertid, at der var tale om en mangeårig strid, med retssager i flere instanser tilbage til før 1561, og kongens retterting afviste stævningen, da retssagerne mod *Michel Gram* havde været ført korrekt, og henviste eventuelle videre stridigheder til behandling ved

Assens byting. - Bytinget var som nævnt en statslig domstol med den af lensmanden på kongens vegne udnævnte byfoged som dommer, men byfogederne rekrutteredes gerne blandt byens borgere og kunne være mere eller mindre tæt knyttet til rådsaristokratiet. *Hans (Olufsen) Bang* i Middelfart var f.eks. byfoged, før han blev borgmester.

Den anseelse og magt, det gav, at være medlem af byens råd, har sikkert været vigtig for medlemmerne, men borgmestre og rådmænd fik dog også vederlag for deres arbejde, især i den form, at de fik overladt nogle af byens jorder i forpagtning.³⁶ Det har været værdsat, for det at have rådighed over fast ejendom, haver og større jordlodder betød tydeligvis meget. Assens var så lille en by, at borgerne let kunne drive landbrug på jorderne omkring den fra deres gårde i byen. Det er da også ofte i forbindelse med ejendomshandler, man møder *Jørgen Bangs* navn.

I 1560 og i 1566, begge år nævnt som tredje-rådmand, bortskødte han sammen med sin broder borgemester *Povffuell Bang* og andre Assensrådmænd

mett menige gildbrødres willig ja oc samtycke

nogle af St. Jørgens Laugs haver bort. I 1566 fik sognepræsten *Peder Jensen (Kempe)* således overladt

en aff woress laffsens haffuer, liggendes emod seckedamitt, synden optill Jørgen Bangs haffue,

mod en årlig afgift på otte skilling.³⁷

St. Jørgens laug var et gilde eller broderskab for gode borgere i den katolske tid, ligesom de gilder, der blev omtalt under "Flensborgerne". Det overlevede reformationen og eksisterede langt op i 1600-tallet,³⁸ måske fordi det havde et mere eksklusivt præg end Flensborggilderne. Det var en ren købmandsorganisation, og da købmændene også beherskede bystyret, var person- og interessesammenfaldet mellem laug og bystyre tæt. - Tredje pinsedag 1619 - beretter Assens rådstueprotokol

haffr borgemester och raad vdi Assens sampt menige laugss brøder wdj S: Jørgens laug werredt forssamlet och da iblant andet mehre wedtaget och indgaaedt, at naar nogen laugssbroder wed døden affgaar, eller hans høstru eller børn, da shall menige laugssbrødre och deriss høstruer wehre forpligt at følge det lig till sitt leyersted wnder enn rixssdalers fortabelse, wdenn saa er dj liger paa deris sottesengh³⁹

Her synes laugsstyrelse og bystyre at være faldet fuldstændigt sammen.⁴⁰

Man må gå ud fra, at St. Jørgens Laug også har haft de selskabelige funktioner, der var så fremtrædende i Flensborggilderne, medens man kan tvivle mere på, at de religiøse funktioner har været vigtige efter reformationen. Det er i hvert fald vidnefast, at *Bang'erne* festede godt og voldsomt, medens deres forhold til gejstligheden var noget anspændt.

Det første vidne, der kan føres, er Haderslevpræsten *Johannes Oldendorph*, - ham, der skrev om flensborgerne i sin selvbiografi:

År 1566 efter vor Herres Jesu Kristi højhellige fødsel ved årets begyndelse, på selve festdagen for hans fødsel, siges *Baltazar Laursen*, min hustrus farbroder, hen imod aften at være blevet jammerligt dræbt af skrædder og borger i Haderslev *Laurids Smidt* i borgmester *Paul Bangs* hus i Assens, hvor på selve højtidsdagen *Paul Bang*, *Jørgen Bang*, *Jørgen Knutzen*, *Lorenz Skrædder*, *Baltazar Laursen* og flere andre hengav sig til solderi. Idet de således tjente Djævelen, gjorde de ved dette manddrab erfaring af Guds vrede. Der fortælles nemlig, at striden og drabet opstod derved, at *Baltazar* havde foreholdt *Laurids* personlig sandemændenes ed; *Laurids* var en af disse og havde sammen med syv mededsmænd dømt *Baltazar* til at være fredløs, fordi han det foregående år i sit hus havde dræbt *Jacob Wilder*.

Lad os derfor betænke, hvad foragt for Guds ord ved højtiderne, solderi med dets letfærdige skæmt og ugudelige og onde menneskers selskab kan afstedkomme! For det var netop borgmester *P.Bangs* ugudelighed og ligeledes letfærdighed, at han tillod noget sådant i sit hus på selve Kristi hellige fødsels festdag. Derfor har de på tilsvarende måde fået en sådan skæbne.

(dansk oversættelse fra den latinske tekst).

Den barske præst skrev videre om sagen i januar og februar. Nu frygtede han, at djævlens drev sit spil, idet *Laurs Skrædders* svigermoder sammen med troldkvinder havde bevirket adskilligt, og den 5. februar, efter at han havde talt med alle de fire brødre *Bang*, der øjensynligt har været samlet i Haderslev, mente han, at der var bestikkelse med i spillet. Den 26. februar åbnedes der dog sag mod drabsmanden ved retten i Assens, hvor alle de tilrejsende fra Haderslev

blev rigeligt beværtet af *Jørgen Bang* i herberget (hospitio),

og den 6. marts blev han kendt fredløs som skyldig i manddrab.⁴¹

Et par år senere var *Jørgen Bang* i konflikt med gejstligheden i Assens. Striden stod om noget tidligere vicariejord, som havde været henlagt til Hellig kors alter i Assens kirke, hvor *Rasmus Hansen* var vicarius indtil 1528, da messetjenesten blev standset. Da kirkegodset blev inddraget i reformations-tiden, fik de arbejdsløse vicariepræster ofte lov til at nyde indtægterne af vicariejorden i deres levetid,⁴² og det gjorde *Rasmus Hansen*, selv om han samtidig var sognepræst i Holevad.⁴³ I 1560'erne var han forlængst død, og *Jørgen Bang* havde erhvervet retten til indtægterne, men hans adkomst blev anfægtet af sognepræsten i Assens.

Det er sikkert denne strid, der var baggrunden for en episode, der udspillede sig en livlig nytårsaften 1568 med *Jørgen Bang*, sognepræsten og skolemesteren som hovedpersonerne. Hændelserne skildres i et fælles klageskrift til kongen fra sognepræsten, *Peder Jensen Kempe*, og skolemesteren, *Anders Lauritsen* (ane nr.1642):

Allernaad¹⁶ Herre, wiille ethers Kong^e Matt. ther fore werdis atth wiide, atth nu nytthaarssaffthenn, ther ieg fattige scholetienner besøgte epher gamell och almindeliig seduon gaatfolch wdj Assens med the fattige børnn wdj scholenn, atth siunge discanth for thenum, ath lade theris foreldre och andre gode christne høre theris forbedring wdj thenn deyliig bogeliig konst musica, och atth the fattige børnn motthe ther hoss bekomme nogen hielp och fortrøstningh tiill theris lerdøm ath forfremme tiill Gudz ære: Tha haffuer Jørgenn Bang, raadmandth ther samme stedz, sielff personliig med sinn suendt och andet seelschaff aff sitt huss wdlobenn och trad-

zeliigenn icke aleniste wførmedth, menn ochsaa grusseliig offuerfaldet oss, besynderliig meg, theris fattiige scholemester, med fæderspiudt och andre wobenn och werriig, slaget meg neder och iamerliig trælborrhidh meg, saa ath ieg aff synderliig Gudz beschiermelsse kom ther neppeliig fra met liiffueth, som kiender well bode paa mitth liiff och kleder. Ther ephther atth ieg war wndkommenn tiill mith huss, offueriilede hand meg i samme sytth wnde och fiensche forseeett och igenumstach mith widnu ephther meg, saa ath huer god christenn kand leteliig forstaa, huad wolltdt och grumhedth hand ydermere haffde betenckt atth gjørre emod meg.

Derefter fortsatte de grove nytårsløjer med angreb på sognepræst *Peder Kempes* gård, hvor Jørgen Bang, nu med 15-16 mand, hamrede på døre og vinduer og senere i løbet af natten vendte tilbage tre-fire gange for at udslynge skældsord mod præsten og hans børn, så grove

som icke nogenn raadmandth icke heller nogenn frommer borger burde atth tale sinn pastor oc fattiige Gudtz tienner tiill.⁴⁴

Anders Lauritsen, der som skolemester var gejstlig, har vel holdt med sognepræsten og været sydebuk for ham i det første sammenstød i Assens gader, men har det kun været hans stemme, der ophidsede *Jørgen Bang* i den grad? Jørgen Bang har utvivlsomt fejret nytårsaften behørigt med mangt et bæger, men det kan måske tænkes, at den uskyldige skolemester på sin side har fejret aftenen ved at lade sine peblinge afsynge en nidvise om rådmanden?

Jørgen Bangs strid med sognepræsten var på dette tidspunkt tilspidset så meget, at præsten havde rejst sag mod Assens råd for at få hans erhvervelse af indtægterne på vicariejorden kendt ugyldig, og dommen i denne sag faldt to uger senere, den 14. januar 1569, ved domstuen i Odense. Dommerne var fire fynske adelsmænd. som fik forelagt stridsspørgsmålet således:

om Helliigh Korssis wicarij som schal werre forleenntt tiill sogneprestenns ther sammesteds hanns wunderhollingh: Skall enn partt ther aff wiidt naffn Griisse Jordt werre aff ffor^{ne} borgemester oc raadt wundt enn aff mettborgerne wiidt naffnn *Jørgenn Banngh* oc hanns arffuingge effther hannem: saa thenndt aarlige schyldt oc lanndgieldd som ther aff haffuer ganngidt vj her *Rassmusis* tiidt som samme goedtz mett forleenntt wor: er sogneprestenn forholdtt fore⁴⁵

Hellig kors alter- og vicariejorderne blev skænket til Assens by ved et kongeligt gavebrev af 25. august 1544 til sognepræstens underhold.⁴⁶ Det ser derfor umiddelbart ikke så godt ud, at rådet havde givet nogle af indtægterne til borgmesterens broder, men rådet og Jørgen Bang kan have været i god tro. Han var ikke den første indehaver af "grisejorden" efter vicariepræsten *Rasmus Hansens* død, men havde købt retten til indtægterne af en tidligere hovedsmand på Hagenskov slot, som havde oppebåret indtægterne nogen tid, og han havde betalt sognepræsten to mark danske om året og mente i retten, at han dermed havde opfyldt forpligtelserne overfor ham. Domstolen annullerede imidlertid handelen og tillagde sognepræsterne alle indtægterne af jorden. Jørgen Bang har måske anet dommens udfald, da han gik grassat nytårsaften.

Straks efter dommen blev han dømt igen, denne gang for nytårsoptøjerne. Sognepræstens og skolemester *Anders Lauritsens* klage blev behandlet på en herredag i Odense. Biskop *Niels Jespersen* mødte på de to gejstliges og peblingenes vegne og borgmester *Poul Bang* og hans daværende medborgmester *Laurits Hierigssen* eller *Henrichsen* på *Jørgen Bangs* vegne. Det fremgår af det dokument, parterne underskrev, at striden om vicariejorden ikke var det eneste stridspunkt, men at det var en

langsomelig trette oc thuedragt, thennom - dvs de gejstlige og bystyret - tiill thenne dag emellom weritt haffuer.

Stridighederne synes at have drejet sig om præstens aflønning, hvoraf indtægterne af vicariejorden var en del. De to parter lovede højtideligt den adelige kreds, de var stillet overfor, at

ett euigtt, fast och wbrødelige wenskab hereffther thennom emellom ad holle wille.

Borgmestrene måtte love at sørge for, at

bygge, forbedre oc widt heffdt oc magtt holle prestegaarden her effther aff kirkens indkomme effther hindis formue effther ordinantzens lydelse.

Desuden måtte de acceptere, at præsten skulle beskattes som lejer af sine tjenesteejendomme, ikke som ejer. Rektor *Anders Lauritsen* fik som erstatning for svie og smerte

tiuffue daller oc engelst (engelsk klæde) tiill en god kiortell: oc peblingen ett stycke grofft klede thiill thennom ad wdbytte.⁴⁷

Det er et åbent spørgsmål, hvor varme følelserne har været mellem byens verdslige og gejstlige myndigheder efter disse sager.

Syv år senere døde sognepræst *Peder Jensen Kempe*, og bystyret fik nu efter den lutheranske kirkeordinans mulighed for at vælge en efterfølger, de kunne forliges med. Borgmester *Poul Bang* og medborgmesteren *Laurs Henrichsen*, *Jørgen Bang* og de fire andre rådmænd samt byfogden redegjorde for deres fremgangsmåde i et brev af 15. april 1577:

effterthj Gud almec^{te} effter sin faderlige gode willie og raad haffuer nu nogen tid siden bortkallit wores kiere (!) sogneherre oc sielesørgere her *Peder Jenssen*, med salig hukommelsse fraa denne werden oc jammerdal hen til sit euige rige oc glede, oc wj nu therfore behøffuer en god, lerd, duelig mand, som kand were wdj hans sted wdjgien oc thienne Gud oc thenne menighed her samesteds wdj det hellige kirckis embede: da haffuer wj først offuer altingest bedet Gud almectigste om sin naade oc gode raadtt, at wj kunde bekomme en erlig, duelig oc bequem mand igien, som kunde were duelig oc bequem ther til at thienne Gud oc oss oc denne menighed her samesteds vdj den hellige kircke, saa det kunde ske oc komme Gud almect^{te} til euig loff oc ære, oc oss oc denne menighed til saligheds trøst oc siels wnderuisning. Da haffue wj effter Guds indskydelsse oc menighedens bøn oc begiering, som haffue hørt og seet her *Jens Hansg63sens*, sogneprest til Olderop, hans kirckethienniste her wdj Assens sognekircke, baade wdj predickestolen oc for alteret med sang oc sacraments wddelelsse, oc effter det gode røgte, som wj fliteligen haffuer hørd oc ladet forfare om for^{ne} her *Jens Hanssen*, huor hand her til dags haffuer skicket oc skaad sig, huor hand haffuer weret. Da haffuer wj vdj den hellige trefoldigheds naffn, wdj proesten, her *Anders Maës* vdj Ganngtoffte, hans neruerelsse oc paahørelsse, endrecteligen giffuet røst oc kald paa for^{ne} her *Jens Hanssen* wdj Olderop, oc kalled hannem til at

were wor rette sogneprest oc siele-sørger her vdj for^{ne} Assens at thienne Gud almect^e offuer ald ting oc oss oc denne menighed her samesteds til saligheds wnderuisning oc forbedring.

Men det var ikke nok, at bystyret havde bedt Gud om gode råd og havde tilkaldt provsten. De havde glemt at spørge biskoppen. Måske havde de tænkt, at det måtte være nok, at biskoppen, der skulle sige god for nye præsters due-lighed, havde godkendt den valgte *Jens Hansen*, da han blev præst i Ollerup. Biskop *Niels Jespersen* syntes imidlertid ikke, at det var nok: han indstæv-nede bystyret for et provstemode, der dømte valget af sogneprest ugyldigt. Bystyret må dog have formildet biskoppen, for Jens Hansen blev alligevel præst i Assens og senere endog provst for Båg herred.⁴⁸

Snart efter præsteskiftet, den 10. februar 1578, døde *Poul Bang*,⁴⁹ og det blev *Jørgen Bang*, der som ny borgmester godkendte kirkeregnskabet for 1577 sammen med pastor *Jens Hansen*. Det skete "tisdagh for Marthinj epi-scopj" (Morten bisp, 11/11) 1578. Det må også være Jørgen Bang, der samme dag lod afsætte 20 gamle daler til kirken som betaling for hans broders le-jested i kirken. De skulle forrentes med en daler årligt. Jørgen Bang må have anet, at han snart skulle følge sin broder for sidste gang, for samme dag gav han til kirken en kostbar ny messehagel.

en rød fluels messehagell, wndforith med rødt sardugh, som hand køffte och sielff ladt giøre aff ny for sine eighne penghe: och skall therfore haffe sin leyesthed frij wdi kircken mot gaede kattehaue.⁵⁰

Han døde få måneder senere, den 24. april 1579.⁵¹ Fløjelsmessehaglen regi-streres endnu mellem kirkens klenodier 30 år senere, hvor det yderligere no-teres, at den var forsynet med et "crucifix".⁵²

Jørgen Bang fik ikke alene sit frie lejested i Vor Frue kirke, men fik også både lagt en ligsten over sig og opsat et epitafium.

Jørgen Bangs epitafium i Assens kirke nævnes endnu i 1774,⁵³ men er siden forsvundet. Både hans og broderen *Poul Bangs* ligsten findes derimod endnu i kirken, hvor de er opsat i korvæggen. Jørgen Bangs ligsten er så slidt efter at have ligget i kirkegulvet og i mere end 40 år fra 1842 på kirkegårds-pladsen, at indskriften nogle steder er svær eller umulig at tyde. Man kan læse navnet

.....n Bang borgmester" og "død 24. april 15...

hvor de sidste tal i årstallet nu er næsten ulæselige.⁵⁴ Årstallet blev i 1842 tydet til 1529, i stedet for 1579, Jørgen Bangs dødsår. Bomærkeskjoldet på stenen viser tydeligt Jørgen Bangs bomærke, korset med de to sidestøtter, hvortil er føjet et I og et B. På grund af fejltydningen af årstallet har man i mange år antaget stenen for at være lagt over den *Jens Bang*, der var borg-mester i Assens før reformationen, men han døde ikke i 1529, men i 1531,⁵⁵

og hans bomærke var som tidligere nævnt af grundtypen en lodret pil med en tværstreg.

I professor *Thomas Broderus Bircherods* Geographiske og Historiske Beskrivelse over Fyen fra 1700-tallets begyndelse citeres en indskrift på *Jørgen Bangs* epitafium:

Dette epitaphium haver sal. *Jens Bangs* børn ladet renovere over deres sal. faders fader JØRGEN Bang, som døde 1579.⁵⁶

Efter epitafieteksten er der ingen tvivl om, at den senere tolder og borgmester *Jens Bang* (ane nr.1650) var søn af *Jørgen Bang*. Men hvem var *Jens Bangs* moder?

Jørgen Bang havde ved sin død i 1579 en hustru, der overlevede ham og stadig var i giftefærdig alder. Det fremgår nemlig af et kongeligt brev af 30. august 1580 til biskop *Niels Jespersen*, at hun og *Oluf Nielsen* i Middelfart havde søgt kongelig bevilling til at gifte sig og havde fået det, men

tha effterdj wii nu komme wdj erfaringe, att for^{ne} Olluff Nielsen och Jørgen Bangs høstru schall were hinanden saa neer foruantte (beslægtede), att thed therfore icke epther nogen christelig rett wden stoer forargelsse kand eller maa shee eller tillades thennem att komme wdj echteschaff, wille wii thed icke heller tilstede.⁵⁷

I professor *Bircherods* Fyns-beskrivelse citeres imidlertid indskriften på endnu et "monument" i Assens kirke, som også nævner *Jørgen Bang*. Indskriften var allerede dengang, i 1700-tallets begyndelse, kun delvist læselig og i gengivelsen ret uforståelig:

An.1564 d. 2. Jan. ... Jørgen Bang, raadmand, Anders Jensen og deris datter *Else* hvis siel G.H. (Gud haver)

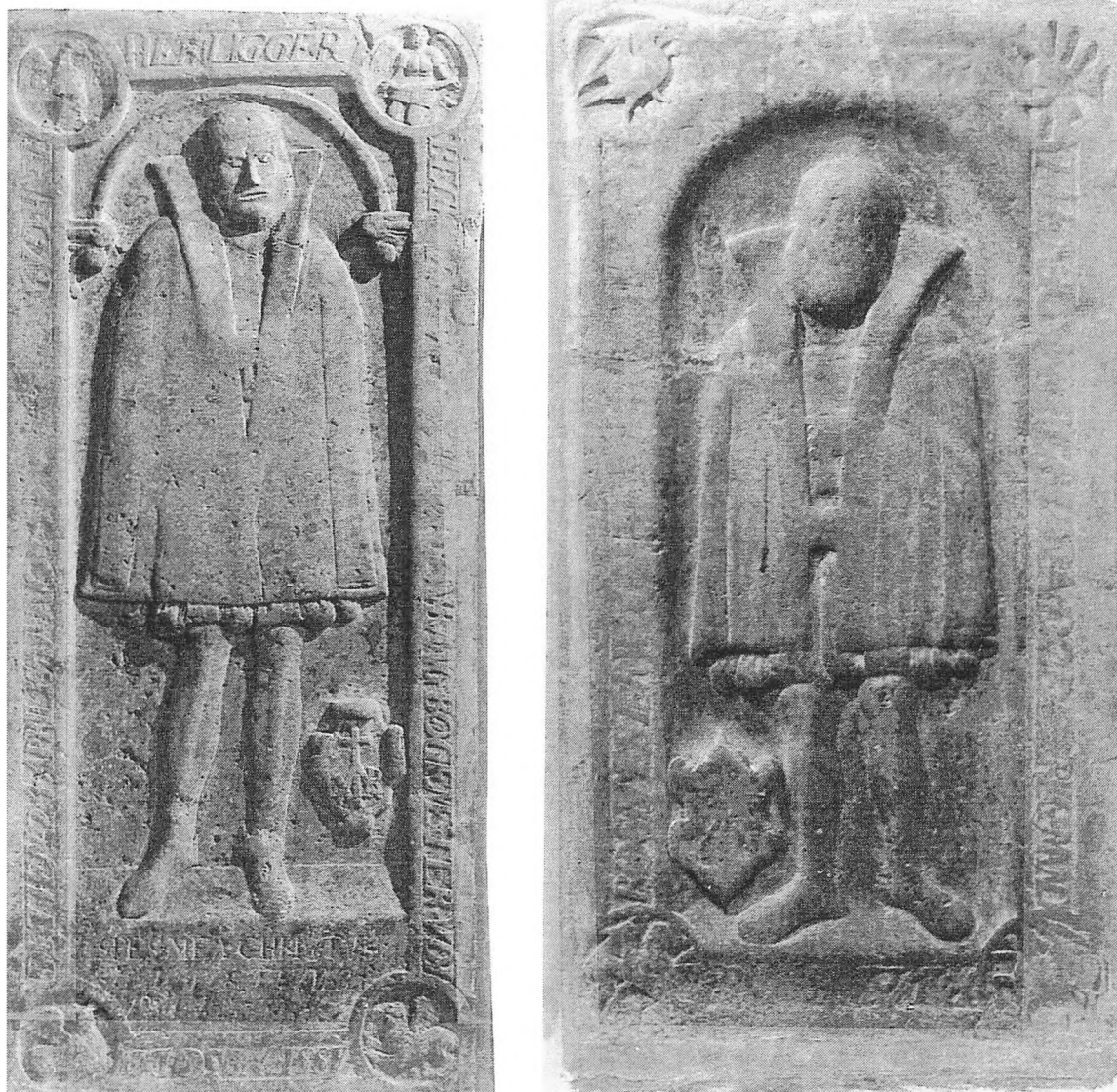
og - efter en from latinsk sentens - *Jørgen Bangs* navn endnu engang på latin:

*Georg(ius) Bang.*⁵⁸

Der kan næppe være tvivl om, at det omtalte "monument" er en nu yderligere nedslidt ligsten i Assens kirke, der stilistisk er henført til et Assens-stenhuggerværksted i 1550'erne. Datoen og *Jørgen Bangs* navn er nu forsvundet, men den resterende tekst er tydet mere forståeligt:

... raadmands hustru og deres datter *Else*⁵⁹

På stenen, der ligger i gulvet midt i korrundingen, er udhugget en kvindefigur, som nu er hovedløs, med et barn ved siden af. For foden af kvindeskikkelsen ses to bomærkeskjolde, hvoraf det ved hendes højre fod viser *Bang*-familiens bomærke med et I over den ene sidestøtte som i *Jørgen Bangs* bomærke. Den anden sidestøtte er afslidt ligesom hele bomærket i den anden side af stenen, der vel har været hendes families. Ligstenen må være lagt over en tidligere hustru af *Jørgen Bang*, død 2. januar 1564, måske i barselseng, og deres datter *Else*. Denne tidligere hustru kunne være moder til *Jens Bang*, der er nævnt som rådmand i 1570⁶⁰ og da må have været myndig.

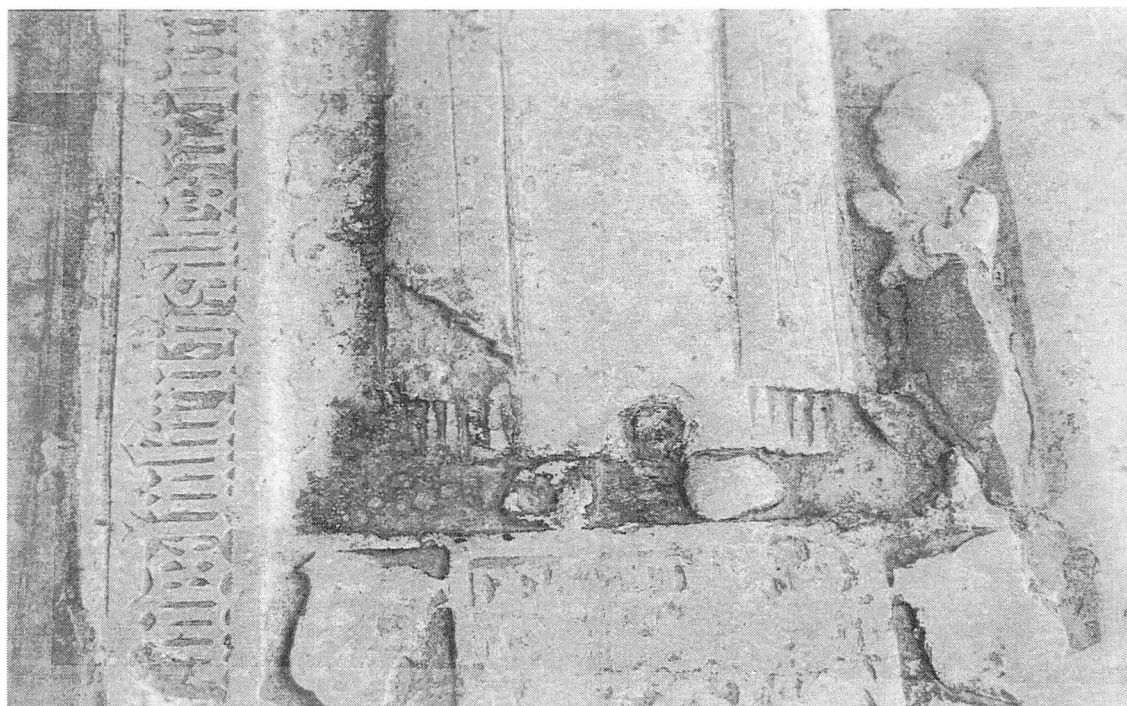
De to brødres ligsten i Assens kirke; Jørgen Bang til venstre og Poul Bang til højre. De er begge klædt i moden fra omkring 1570: en kort kappe med bred, opslået krave over pludderhoser.⁶¹ Deres bomærkeskjolde ses ud for deres skinneben. FOTO: Alan Ashton.

Foruden *Jens Bang* havde *Jørgen Bang* sønnerne *Poul Bang* og *Niels Bang*, som begge døde tidligt.

Den 5. juli 1579 noterede biskop *Peder Hegelund* i sine almanakoptegnelser:

Pouel Bangs (Jørgenss søns) bryllup met *Katharine*, M. *Hans Anckerssøns* daatter.

Ribebiskoppen kendte Bang-slægten godt. Han var fra Bogense og hans datter var gift med *Niels Bang* sst.⁶² Han nævner i sine optegnelser både borgmester *Poul Bangs* søn, *Willum Bangs*, bryllup med *Barbara* (*Hansdatter*) *Mule* 15. september 1577 og hendes død 8. januar 1591.⁶³ *Poul* (*Jørgensen*) *Bangs* svigerfader m. *Hans Anckerssøn* må være magister *Johannes Anckersen*, der var præst i Starup ved Haderslev.⁶⁴ *Poul Bang* har fmtl. som sine to brødre levet i Assens, hvor han ifølge Assens rådstueprotokol havde marker,⁶⁵ men må være død senest omkring 1600, som en strid om retten til at stå i et stolestade i Assens kirke i 1618 viser. Her argumenterede den ene part

På fotografiet ses den nederste del af den foran omtalte ligsten med datteren *Else* til højre ved siden af moderen. Til venstre begyndelsen af den læsbare indskrift og *Jørgen Bangs* bomærke.

Pouell Broch på sin moder, *Katrine Hans Brochs*, vegne, at hun havde haft dette stade - det andet i kirkestolen

paa et aar ner 40 aar,

dvs fra 1579, hvor Poul Bang blev gift med Katharine Hansdatter. Poul Bangs enke, der nu ønskede at beholde stolestadedet, var altså efter hans død blevet gift med Assens-borgeren *Hans Broch* og havde i 1618 en voksen søn i dette ægteskab, som vel var opkaldt efter hendes første ægtemand.⁶⁶ Poul Broch anførte videre,

epterdj at eldst broder thilholder sig det første stade i samme stoel, ... om anden broder nest i alderen epter b: *Jens Bang* bør iche saa well at nyde stadet epter alderen saa well som hand.

Poul Bang må ifølge dette have været *Jørgen Bangs* næstældste søn. I samme sag blev fremlagt en "lodseddel" (om udlodningen af boet ved et skifte), som var skrevet af borgmester *Oluf Lang*. Ifølge denne seddel, der var underskrevet af *Jens Bang* og *Niels Bang*, skulle

salig *Jørgen Bang*, deres brodersøn, samme stader at følge.⁶⁷

Poul Bangs søn, *Jørgen (Poulsen) Bang*, må være død før 1613, hvor *Oluf Lang* nævnes død.

Niels Bang, der ifølge formuleringen i sagen om stolestaderne må have været den yngste af de tre brødre, nævnes også som død i 1613;⁶⁸ han efterlod sig enke og fem børn, jfr. oversigten overfor. Hans enke *Karens* fadernavn er ikke fundet. Hun overlevede sin mand i mange år og nævnes endnu i fuld vigør i 1640, hvor *Jens Bangs* svigersøn, magister *Poul Andersen*, og hans søn *Jørgen Bang* måtte mægle i en tvistighed mellem hende og hendes søn *Anders*.⁶⁹

Jørgen Bangs sønner og børnebørn og deres ægtefæller⁷⁰

Sønner og ægtefæller

Jens Bang (ane nr.1650)
tolder og borgmester i Assens
død 1626
gift med
Mareke Friisdatter (ane nr.1651)
død 1613/17

Poul Bang
borger i Assens død før 1600
gift med
Katharina Hansdatter død efter 1628
(siden gift med *Hans Broch*)

Niels Bang
borger i Assens, død før 1613
gift med
Karen ... død efter 1640

Børnebørn og ægtefæller

└ (se afsnittet "Tolderne")

Jørgen (Poulsen) Bang
død før 1613

*Maren Nielsdatter Bang*⁷¹

gift med
Mads Dinesen
borger i Assens
*Anne Nielsdatter Bang*⁷²
død 1662/63

gift med
Erich Pedersen (Bang)
købmd. i Assens død før 1662

*Birgitte Nielsdatter Bang*⁷³
1593/94 - 1677

gift med
Hans Lauridsen
købmd. i Assens død 1660

*Margrethe Nielsdatter Bang*⁷⁴

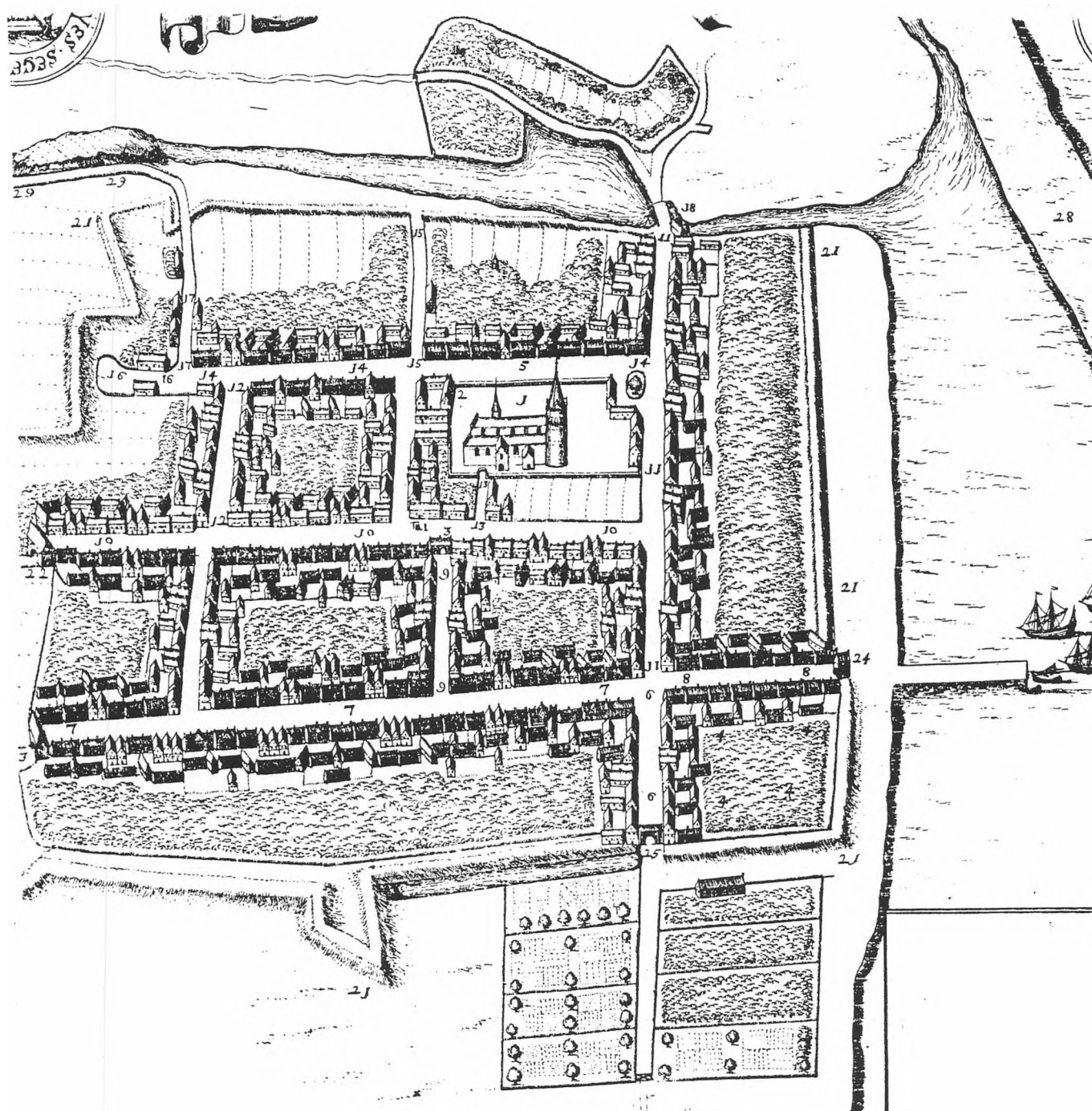
*Anders Nielsen Bang*⁷⁵
købmd., overformynder i Assens
død 1669/70

gift med
Margrethe Simonsdatter
død 1679

Fra enkelte kilder kendes også en *Knud Bang*, der synes at tilhøre familien.⁷⁶ Han kan ikke have været søn af *Jørgen Bang*, siden han ikke nævnes i stolestadesagen, men kan være broderen *Poul Bangs* søn.

Den fynske byhistoriker *Svend Larsen*, der ellers er forbilledligt nøjagtig, angiver fejlagtigt, at både *Niels Bang*⁷⁷ og hans søn *Anders Bang*⁷⁸ blev rådmænd. *Anders Bang* blev dog i 1662 - det år *Svend Larsen* angiver at have fundet ham nævnt som rådmand - konstitueret som medlem af rådstueretten under en retssag, hvori nogle af rådmændene var involveret,⁷⁹ og han var en tid overformynder i Assens, men ellers sank *Niels Bangs* efterslægt fra købmands- og rådsaristokratiet til en mere anonym tilværelse i borgerskabet. *Knud Bangs* søn *Rasmus Bang*⁸⁰ blev derimod rådmand og tilmed borgmester flere gange.

Jens Bang (ane nr.1650) efterfulgte sin fader og farbroder som borgmester og farbroderen og fætteren som tolder i Assens, og hans søn *Jørgen Bang*⁸¹ nåede også at blive borgmester i Assens i sine sidste leveår. Nærmere herom og om *Bang*-slægtens slutæra i 1600-tallets Assens i det næste afsnit, om "Tolderne".

Peder Hansen Resens kort over Assens,⁸² hvoraf ovenstående er et udsnit, er udarbejdet efter 1660, men gadenettet har nok ikke ændret sig meget fra Jørgen og Jens Bangs tid. Byen er set fra nord med Lillebælt med skibbroen uden for Strandporten (24) til højre.

Den gård, Jørgen Bang erhvervede i 1549, må efter beskrivelsen have ligget ved kirkegården i hjørnet af det lille torv, hvor Møllegade (1) og Præstegade (14) mødes. Møllegade, der ledte til vandmøllen ved mølledammen syd for byen, hedder i dag Damgade. Præstegården (5) lå i Præstegade lige over for Vor Frue kirke (1), og latinskolen (5), hvor Anders Lauritsen var skolemester, skråt overfor i hjørnet af kirkegården.

Gaden, der løber parallelt med Præstegade på den anden side af kirken, er Østergade (10), byens hovedgade, hvor rådhuset (3) lå og stadig ligger. Jens Bangs gård må have ligget i Møllegade mellem udmundingen af Østergade og Strandgade (8); grunden strakte sig ned til stranden. (I dag er Østergade ført igennem ned til havnen).

Tolderne

(1650+1651)

Bang'erne i Assens besatte ikke alene borgmesterposterne i flere generationer fra 1540'erne til andet årti af 1600-tallet; posten som tolder synes også at være gået i arv i slægten.

Borgmester *Poul Bang* nævnes som tolder fra 1544,¹ og ugedagen efter hans død, 17. februar 1578, beskikkedes hans søn *Willum Bang* som tolder.² 7. marts 1580 blev han også borgmester efter farbroderen *Jørgen Bang* (ane nr. 3300).³ *Willum Bangs* tid som tolder blev en kamp med kreditorer, for Poul Bang havde efterladt sig en stor gæld til kongen og andre kreditorer.⁴ Trods bortsalg af ejendomme og eftergivelse af dele af gælden til kronen⁵ endte det med et sammenbrud i 1585, hvor Willum Bang også var kommet bagud med sine egne betalinger.⁶ Et barsk kongebrev til lensmand *Erich Lykke* på Odensegård instruerede lensmanden om, da sagen gik meget langsomt og Willum Bangs private kreditorer fik deres betaling, at gøre arrest på hans gods, så der ikke kunne betales noget deraf til andre, før kongen havde fået sit tilgodehavende. Lensmanden fik endvidere ordre til alvorligt at pålægge Willum Bang at møde hos kongen med sit regnskab i påskehelligdagene, og - hvis han ikke ville gøre det - at lade ham gribe og sende til kongen, der nu så ofte havde skrevet til ham om at komme!⁷ - Willum Bang har ikke været særlig respektfuld. Sagen endte med et forlig, hvor Willum Bang for at afvikle sin egen og sin faders restgæld til kronen måtte afstå sin gård i Assens med de abildhaver, humlehaver og andre haver, som fra arilds tid havde ligget dertil, og desuden nogle jorder udenfor Assens. Kongen undlod ikke gnavent at bemærke, at selv om han gik ind på dette forlig, havde han ingenlunde dermed fået betaling for sit tilgodehavende.⁸

Det siger sig selv, at *Willum Bang* blev afsat som tolder, men han fortsatte i sit borgmesterembede, hvor hans andre kreditorer blev ved med at forfølge ham. Selv efter hans død 22 år senere gav de ikke op; *Christian IV's* skibshøvedsmand *Staffen Sørensen* formåede ligesom hans kollega *Carsten Rickertsen* (ane nr.1654)⁹ at få kongen selv til at støtte sig. Den 16. februar 1611 pålagde kongen således borgmestre og råd i Assens at hjælpe *Staffen Sørensen* til uden vidtløftig proces og ophold at få, hvad der med rette tilkom ham efter den afdøde borgmester Willum Bang, så der én gang for alle kunne komme en ende på sagen og kongen blive fri for at blive besværet mere med den.¹⁰ - Når biskop *Jacob Madsen* mødte Willum Bang under sine visitatser i Assens i 1590'erne, syntes borgmesteren jævnligt at være fuld og ufor-skammet. Sognepræsten anklagede ham for foragt for religionen, og Jacob Madsen resumerede sit indtryk af ham med ordene

kort sagt et svin fra *Epikurs* hjord.¹¹

Således var tonen mellem bystyre og gejstlighed en generation efter at de to parter havde lovet hinanden evigt venskab.

Willum Bangs efterfølger i tolderembedet blev hans fætter *Jens (Jørgensen) Bang*¹² (ane nr.1650), der fik sin bestalling som tolder 1. marts 1585.¹³ Han nævnes som rådmænd allerede i 1570¹⁴ og må ved udnævnelsen til tolder have været en af byens etablerede købmænd. Han har måske videreført faderens købmandsforretning efter *Jørgen Bangs* død i 1579. Regnskaberne fra toldstederne i Slesvig viser, at han blev en af de store øksneeksportører i eksportens bedste år i 1590'erne og de første tiår af 1600-tallet.

Reformationen havde også betydet, at forbruget af fisk blev mindre og havde åbnet en stærkere efterspørgsel efter kød.¹⁵ De store godsbesiddere, dvs adelen og kronen, greb chancen, og i løbet af få år blev eksporten af stude eller øksne

fast dend største handel, som brugis, hvormet der kand blifve pendinge udi rigit.¹⁶

Efter en kortere periode, hvor herremændene selv menes at have prøvet at stå for eksporten, overlod de den til de mere handelsvante købmænd i byerne og koncentrerede sig om opfedningen af dyrene.¹⁷ Regeringen greb ind i den vigtige eksport gennem en række af recesser og forordninger, der som et hovedformål havde at sikre adelens og kronens monopol på den indbringende opfedningsvirksomhed.¹⁸ Det blev således forbudt at eksportere studene om efteråret, når de blev taget ind i staldene fra græsningen (indbindingen). Hele eksporten kom derfor til at bestå af staldstude, dvs okser, der var fedet på stald i fire-fem måneder og eksporteredes i marts-april. Opfedningen skulle foregå på eget foder, dvs at det kun var storgodsejerne, der kunne foretage opfedning i stor stil.¹⁹ Dyrene fra Skåne, Sjælland og Fyn blev fortrinsvis ført til Assens, hvorfra de sejledes over Årøsund og via Haderslev nåede "Hærvejen". Her sluttede de sig til de jyske øksne på vejen forbi Flensborg til markederne sydpå.

I de år, hvor toldregnskaberne fra de slesvigske toldsteder gør det muligt at identificere de enkelte eksportører, fremstår *Jens Bang* som en af storeeksportørerne.²⁰ I 1603 blev han noteret for 552 dyr ud af en samlet fynsk eksport på 5.000, i 1610 for 426 dyr. Der er tale om minimumstal, fordi det ofte ikke er muligt at identificere eksportøren. Specielt for *Jens Bangs* vedkommende er det ikke altid muligt at afgøre, om det var ham, der var eksportøren, eller om det var hans navnebroder *Jens Bang* fra Aalborg, der også var storeeksportør.²¹

Den næst vigtigste eksportvare var korn, og *Jens Bang* har også deltaget i kornhandelen. Fra lensregnskaberne for Hagenskov²² og Rugård²³ len ved man således, at han købte korn fra krongodserne. I 1611, hvor han og borgmester

Søren Hegelund i Bogense var hovedaftagere af landbrugsvarer fra Rugård, købte han ligeledes smør her.²⁴ Han handlede også med andet end landbrugsvarer. Af Hagenskov-regnskabet 1612/13 fremgår det, at han til slotsmøllen havde købt to møllesten i Flensborg.²⁵ I Assens rådstueret rejste han 19. maj 1615 sag mod *Claus Deffhus*, der fmlt. har været i hans tjeneste i købmandsforretningen, angående uregelmæssigheder, ikke blot vedr. køb af nogle øksne i Peyrup, som Claus Deffhus ikke havde afregnet for, men også om manglende afregninger for forretninger i Norge og i Rendsborg og for ikke at have afregnet fuldt ud med *Hans Hamborgh* i Lübeck for levering af salt.²⁶ I 1617 tiltalte han en *Jens Andersen* for ikke at have overholdt en kontrakt om fragt af en ladning tagsten fra Lübeck.²⁷ Jens Andersen forsvarede sig med, at Jens Bangs søn *Christen Banng*

bad hannom løbe thill Kiill

i stedet for til Lübeck. - Forretningen har været vidtspændende, både varemæssigt og geografisk.

Trods sin store handelsvirksomhed påtog *Jens Bang* sig også nye opgaver i bystyret, idet han efter mange år som rådmand blev borgmester sammen med den gamle *Oluf Lang*.²⁸ Han er fundet omtalt som borgmester fra 1610-11²⁹ og har rimeligvis efterfulgt *Willum Bang* også på denne post. Willum Bang, der døde omkring 1606/07, havde som nævnt været borgmester siden 1580, hvor han efterfulgte sin fader *Poul Bang* (borgmester fra 1541 eller tidligere til han døde i 1578) og farbroder *Jørgen Bang* (borgmester 1578-79).

Fra 1585 var *Jens Bang* så tillige tolder i Assens som den tredje i Bangslægten. Efter det kongelige brev af 1. marts måtte han dele bestillingen med en anden rådmand, *Frantz Nielsen*,³⁰ men Frantz Nielsen døde allerede den 24. november samme år.³¹ Der er måske udnævnt en ny medtolder, men ved et åbent brev af 3. juni 1592 blev Jens Bang alene om at varetage bestillingen.³² Regeringen havde ikke betænkeligheder ved at udnævne en aktiv handlende til at kontrollere andre handlende, men foretrak tværtimod købmænd som toldere, fordi de var regnskabskyndige og samtidig så tilpas formuende, at de dels ikke fristedes til at forgribe sig på betroede midler dels var i stand til at dække et eventuelt underskud.³³

Bestillingen vedrørte både opkrævning af told ved udenrigshandel og den interne afgift i forbindelse med handel i Assens, accisen. Det blev i 1585 pålagt de to nye toldere og "sisemestre" at gøre regnskab hvert år til Michelsdag og ikke at lade nogen passere gennem toldstedet Assens med toldpligtige varer uden erlæggelse af tolden eller nøjagtig borgen derfor. Regnskabsåret løb fra 1. maj (Philippi Jacobi dag) til 30. april.³⁴ Der var tale om både eksport- og importtold, som opkrævedes af

tystøl, pryssing, vin og anden fremmed drik eller hvis andre varer, som der indføres for byen, opskibes, sælges eller derfra igen udskibes, desligeste af heste, øksne og andet kvæg, som derfra udskibes, eftersom sædvanligt er og andre toldere før hannem oppebaaret haver.³⁵

Øksne- og hestetolden var den vigtigste toldindtægt for Danmark næst efter Øresundstolden, og det var en betydelig del af eksporten af øksne, der gik over Assens og blev fortoldet dér. Midt i 1580'erne fortoldedes der 3-4.000 dyr om året, men med betydelige udsving fra år til år steg eksporten gennem de følgende årtier til omkring 10.000 i 1610 og de næste år. Hesteeksporten betød derimod mindre i Assens.³⁶

Som tolder havde *Jens Bang* andre opgaver end blot at opkræve og føre regnskab med tolden, som det blev præciseret i ansættelsesbrevet. Toldkassen blev betragtet som en lokal afdeling af statskassen, og *Jens Bang* fik indimellem anvisning på at afholde så den ene og så den anden udgift for kronen af toldkassen, hvorfra han også selv skulle hæve sin løn. Det kunne have den form, at købmænd, der havde en fordring på kronen, fik en passérseddel, så de kunne udføre deres øksne toldfrit, hvorefter tolden blev afskrevet i deres fordring.³⁷ Der kunne også være tale om direkte udbetalinger: 2. april 1593 fik *Jens Bang* pålæg om ikke alene at lade 40 øksne, som kongen havde skænket grevinde *Elisabet* af Oldenburg, passere toldfrit, men også at leje to karle til at drive øksnene til Hamborg.³⁸ I 1591 og 1592 fik han besked på at udbetale i alt 3000 daler til *Thomas Jacobsen* i Flensborg, som kongen skyldte

en mærkelig sum penge

for varer, der var udtaget hos ham,³⁹ og i 1595 måtte han udbetale yderligere 1000 daler til *Thomas Jacobsens* arvinger, som rykkede kongen for betalingen af det silketøj og kramvarer, der var tale om.⁴⁰ 12. marts 1595 beordredes han til straks at betale en borger i Slagelse 270 daler for 15 par øksne, som kongen havde købt af ham,⁴¹ og den 29. oktober 1597 måtte han skaffe vogne til at transportere 10 skippund flæsk fra Odense til Assens.⁴² Samme år fik han ordre til at give lensmanden på Hagenskov, *Erich Hardenberg*, som jævnligt fik penge udbetalt til indkøb til kongens behov, ikke mindre end 600 gamle daler til at købe havre, øksne og lam for. Indkøbene skulle sendes til Haderslev til brug ved bryllupsfestlighederne den 27. november på Haderslevhus, hvor den 20-årige kong *Christian IV* ægtede *Anna Katrine* af Brandenburg.⁴³

Jens Bang forblev tolder til 1617, altså i 32 år, heraf 24 år som enetolder. Det var en meget lang periode sammenlignet med både hans forgængere og hans efterfølgere i embedet. Fra 1590 foreligger der rykkerskrivelser fra regeringen for regnskabsaflæggelse og indbetaling af restancer, men det var

rutineskrivelser, der tilsyneladende blev sendt enslydende til de fleste af rigets lokale embedsmænd.⁴⁴ Fra omkring 1610 begyndte restancerne at blive større og tonen i rykkerne at blive skrappe. 5. marts 1610 fik lensmanden på Hagenskov pålæg om at give Jens Bang alvorligt tilhold om inden 14 dage efter 1. maj at møde på rentekammeret i København for at forklare sit regnskab eller betale sin restance. Han skyldte da 1228¹/₂ daler på sit regnskab til 1. maj 1608 og havde ikke aflagt regnskab for de følgende to år.⁴⁵ Den store restance er fmtl. slæbt med fra årene omkring århundredskiftet, hvor der var voldsom misvækst i landet.⁴⁶ 1. juli 1616 resterede han med noget over 1.400 daler i regnskabet til 1. maj 1614 og var igen to år bagefter med regnskabsaflæggelsen. Nu truedes han med, at kongen kunne se sig forårsaget til at tænke på andre midler, hvis han viste sig forsømmelig.⁴⁷ Året efter blev der gjort alvor af truslen, men der blev dog i sidste øjeblik gjort nogle redningsforsøg.

Tolderlønnen var ikke imponerende i betragtning af bestillingens omfang. I 1585 blev den årlige løn til de to toldere fastsat til 50 daler og en sædvanlig hofklædning.⁴⁸ Da *Jens Bang* blev enetolder i 1592, blev lønnen forhøjet med 10 daler.⁴⁹ I 1616 anmodede Jens Bang om, at han for tiden fra 1592 måtte oppebære samme løn som de andre toldere på Fyn, og kongen accepterede dette meget rimelige ønske, idet han i et missive til statholder *Breide Rantzau* bevilgede en lønforhøjelse på ikke mindre end 50 rigsdaler om året med tilbagevirkende kraft til 1592 og instruerede statholderen om at fradrage dette beløb i Jens Bangs gæld. Til gengæld skulle Jens Bang betale sin restgæld inden 1. maj 1617 og skulle straks sætte fire sikre købmænd som borgen.⁵⁰

Da *Jens Bang* ikke var i stand til at opfylde dette krav, blev kongens andre midler taget i anvendelse. Jens Bang blev afsat som tolder, og som det refereres i Hagenskov lens regnskab for 1616/17:

Epter strenge her stadholders befallingh er Jenss Bangh borgermester i Assens bleffuen med lougenn forfuldt och thagenn wurdning wdj hanss eigendomb, doch sliigt forrettett med kongl: mayttz byfogett och tretten andere dannemend der wdj byenn, som wahrede paa thend triedie dagh

Der gik tre gange bud frem og tilbage mellem Hagenskov og den strenge hr. statholder, inden dommen var fuldbyrdet og al Jens Bangs ejendom tilvurderet kongen. Det var både hans hovedgård, fem andre gårde og elleve boder i Assens samt jorder i Assens bymark.⁵¹

Der var ikke tale om noget kriminelt forhold, hvilket viser sig ved, at *Jens Bang* ligesom i sin tid *Willum Bang* fik lov at blive boende i sin gård som lejer og også forblev borgmester i Assens. Købmændene handlede med kreditter hos deres leverandører og gav deres kunder kredit, jfr. eksemplet foran

med de kongelige indkøb i Flensborg. På samme måde var det sædvane, at tolderne gav øksneeksportørerne kredit på tolden, indtil dyrene var solgt.⁵² Det skulle ske

mod nøjagtig borgen,

som det hed i Jens Bangs ansættelsesbrev i 1585, men det betød, at hvis eksportøren ikke betalte, hæftede toldereren for beløbet. Det var ikke uden grund, at regeringen foretrak velhavende købmænd som toldere. Med de svingende konjunkturer for øksneeksporten kunne dårlige år bevirke, at der blev så mange dårlige betalere, at selv en velstillet købmand/tolder ikke kunne dække kasse manglen, og det må være det, der var sket for Jens Bangs forgængere og nu også indtraf for ham selv efter en menneskealders funktion i tolderembedet. Hans efterfølger, den senere rådmand og borgmester *Hans Uttermarch*,⁵³ holdt kun ti år, så blev han også afsat og hans gård tilvurderet kongen.⁵⁴ Han var tiltrådt på et tidspunkt, hvor øksneeksporten forløb så godt som aldrig før, men efterhånden som 30 års-krigen udviklede sig, blev afsætningsvilkårene dårligere, særligt efter Danmarks indtræden i krigen i 1625. Det betød fallit for mange fynske øksnehandlere,⁵⁵ og altså også for toldereren i Assens.

De mange ejendomme, der nævnes i lensregnskabet som tilvurderet kongen, viser, at *Jens Bang* havde været en velhavende mand. Det kan han ikke være blevet gennem sin tolderløn eller de små indtægter rådmands- og borgmesterposterne kunne kaste af sig. Det må være i kraft af købmandsvirksomheden. Men fra det øjeblik, dommen var faldet, ser det ud til, at Jens Bang har måttet opgive handelen. Hans navn optræder ikke mere i toldregnskaberne, og han ophørte med at købe korn fra krongodserne. Han har måske forsøgt at drive handelen videre gennem sin søn *Christen Bang*, der ifølge skipperen *Jens Andersen* gav ham ordre om at sejle til Kiel i stedet for til Lübeck, jfr. den foran omtalte retssag i 1617. Det må også være Christen Bang, der blev noteret i toldregnskabet fra Rendsborg for en drift stude på 212 stykker 16. marts 1617.⁵⁶ Da var han kun 16-17 år gammel,⁵⁷ og forsøget på at opretholde handelen gennem ham, har måske ikke været ganske vellykket; han nævnes senere i Assens som handlende, men kun i mindre stil.

Uden indtægter var det da helt umuligt for *Jens Bang* at opfylde kronens krav om, at han som betingelse for at få lov at blive boende i sin gård ikke alene skulle betale en husleje på 40 daler om året, men selv holde gården tilbørligt i stand og ydermere betale, hvad han skyldte på sine regnskaber, inden tre år.⁵⁸ Kongen gav derfor i et missive af 24. maj 1618 den nye lensmand på Hagenskov, *Jørgen Brahe*, instruks om at lade de marker, der var tilvurderet kongen for gælden, pløje, beså og høste af bønderne i lenet og at holde fæ og

kvæg derpå. Jens Bangs ejendomme i byen skulle han udleje og vedligeholde. Som en indrømmelse til Jens Bang bevilgedes det dog, at det, som måtte være fravurderet ham mere end restancen beløb sig til efter afregningen på rentekammeret, måtte gives tilbage til ham af det, som kunne være kronen til mindst skade.⁵⁹ Det var ikke nogen helt betydningsløs indrømmelse; han fik tre gårde og syv boder tilbage!⁶⁰

Derefter bliver der stille om *Jens Bang* i et år, indtil juli 1619, hvor *Christian IV* og den udvalgte prins *Christian* passerede gennem Assens og som de plejede tog ind i borgmestergården, medens de ventede på, at færgen til Jylland var klar. Jens Bangs regning for frokosten for de kongelige og deres medhavende hofsinder lød på 3¹/₂ daler og 4 skilling, for hvilket beløb han serverede en ungsvineskinke (puge bøste), en lammefjerding, fire høns, to snese æg, saltmad, saltet torsk, brød, ost og ingefær samt 8 kander mummeøl.⁶¹

Kongen kom i disse år gennem Assens på vej til og fra Haderslevhus én eller to gange om året, men gjorde sædvanligvis kun et kort ophold på den lange rejse fra Odense eller Nyborg. Denne gang havde han bedre tid, da han havde overnattet hos sin svigermoder *Ellen Marsvin* på Lundegård ved Nørre Broby kun 25 km fra Assens. Selv om han havde tabt 50 daler i dobbel aftenen før, var han i det gavmilde hjørne og gav kokken på Lundegård to rosenobler og pigerne fire rosenobler (guldmønter!) og færgemændene ved Assens to daler.⁶² Stemningen må også have været god ved frokosten i Assens, for straks efter besøget blev *Jens Bangs* husleje for at bo i sin egen tidligere gård nedsat fra 40 til 20 daler om året,⁶³ og kronen overtog vedligeholdelsesudgifterne for gården. Den første regning fra Jens Bang kom omgående, for

hvis jeg haffuer bekostet paa gaardenn, ieg wdj boer, som giordis storlig fornøddenn, thj der waar inthet flid (vedligeholdt) paa dennd sidenn konng: mattz fick dend.⁶⁴

I de følgende år strømmede det derefter ind med regninger for reparationer på gården. Andre fik nu også mod til at indsende regninger. Sognepræsten i Assens, Jens Bangs svigersøn *Poul Andersen* (ane nr.824), og kirkeværgerne i Gamtofte krævede - og fik - tre års tiendekorn af de jorder på Assens mark, som blev tilvurderet kongen fra Jens Bang.⁶⁵

Håndværkerregningerne, som *Jens Bang* år efter år indsendte til lensmanden på Hagenskov, giver et vist indtryk af, hvorledes hans hovedgård har set ud. Det var en stor gård; i 1621/22 arbejdede *Niels Murmester* og en kalckslaar i 23 dage på den med reparationer. Gården var muret og med tagsten, hvoraf ikke mindre end 400

war affblest och sønderslagen formedelst Guds werlig den 20 nouemb: (1623).

I stuehuset fandtes en forstue, som med et ord hentet fra hertugdømmerne kaldtes "dørnset".⁶⁸ To vinduer her blev udskiftet 21. februar 1620 for 4 mark, fordi de

waar wdblest och gamell.

Der var en stor stue og et lille kammer i gavlen til gården, som også blev istandsat i 1620.⁶⁹ Særligt bemærkelsesværdigt er det, at gården rummede både "Kongens stue" og "Prinsens kammer" såvel som "Kongens stald".⁷⁰ *Jens Bang* havde ligesom *Poul Bang*, jfr. "Brødrene", forpligtet sig til at holde en stue parat, som kongen kunne overnatte i, når han opholdt sig i Assens, og desuden altså et kammer til prins *Christian*. Staldene blev også benyttet ved andre kongelige transporter gennem Assens.⁷¹ I 1619 måtte *Jens Bang* lade

flie wdj kongenns staald, som hestene stod och slog staldenne en partt neder, som waar nogle wnngge foler, kom fra Hadersleffhus,⁷²

og 1622 måtte krybberne, der var ødelagt af kongens heste, repareres.⁷³

Det kunne være som betaling for denne forpligtelse til at give kongen og hestene - og senere prinsen - husly, at *Jens Bang* 15. januar 1588 fik forleningsbrev på kronens korntiende af "Thureby sogn", der utvivlsomt er Turup øst for Assens og ikke Turø, som det formodes i den trykte registratur af Danske Kancellis brevbøger.⁷⁴ Det var den samme kongetiende, som hans fader *Jørgen Bang* havde haft; *Jens Bang* står anført som forlenet med Turup-tienden i Odensegård lens regnskab for 1603/1604.⁷⁵ I forleningsbrevet fik han overladt indtægterne

att haffue, niude og beholde ad gratiam,⁷⁶

uden afgift. Det hedder ganske vist, at denne taknemmelighedsgave blev ydet ham

for hans thieneste wdj for^{ne} bestilling,

dvs hans tolderembede, men det kan ikke betyde, at den var en del af hans tolderløn. Han beholdt nemlig indtægterne, da han blev afsat som tolder og hans ejendomme blev inddraget i 1617.⁷⁷ Det passer derimod godt sammen med, at han - nu ganske vist som lejer af sin tidligere gård - beholdt forpligtelsen til at yde kongeligt husly.

14. januar 1592 fik han også fæstebrev - på normale vilkår, mod betaling af en fast afgift - på kronens part af korntienden af Sandager sogn.⁷⁸ Han forpagtede også en tid kirkens anpart af korntienden af Gamtofte sogn, men da kirkeværgerne i Gamtofte klagede over, at kongen efter afgangne *Christoffer Bangs* i Odense hans død (i 1599) havde bortfæstet denne tiende til ham - "en ved navn *Jens Jørgensen Bang*",⁷⁹ måtte han afstå den igen i 1602.⁸⁰ Alle de nævnte sogne ligger i Båg herred, tæt ved Assens.

Jens Bang beholdt som nævnt også sin borgmesterpost efter sammenbruddet i 1617, selv om det ellers var sædvane, at man skulle være aktiv borger og købmand for at sidde i bystyret. Men han tilhørte jo *Bang*-slægten, og i bystyret har man måske heller ikke villet føje spot til skade. Han blev også siddende som borgmester efter *Christian IV's* besøg i juli 1619, selv om kongen netop da, den 7. april 1619, havde udstedt en forordning om bystyret, hvor han rettede et hvast angreb mod det kommunale rigmandsstyre og dekreterede, at der fremtidig skulle foregå en årlig omveksling i rådet, således at det ene års første borgmester ved fastelavn skulle afløses af den anden borgmester og selv få pladsen som nederste rådmand.⁸¹ To år senere, den 24. juli 1621, pålagde kongen imidlertid lensmand *Jørgen Brahe* at forordne en dygtig og forstandig mand til borgmester i Assens, da den forrige var blevet forskånet for sin bestilling,⁸² og den 17. oktober indskærpede han over for lensmanden, at han skulle sørge for, at forordningen fra 1619 blev overholdt i Assens.⁸³ *Jens Bang* mødte ifølge rådstuebogen sidste gang i rådet 22. januar 1622, og 8. februar befaledes det ham at aflevere

byssens secreter och huis anndre byssens preuilegier, eller kongebreff hannd haffr i sin foruarigh, paa det att dj saa well som anndre byssens breffue och preuilegier ep-ter woris kiere her lensmandtz befalling kunne bliffue registerit och i byssens contor indlagt.⁸⁴

Det kan måske ses som respekt fra bystyret for den gamle borgmester, at *Jens Mand*, da han den 7. juni 1623 som rådmand sendte en kvittering til Hagenskov slot for leveret foder til kongens heste (som vel havde været staldet op i *Jens Bangs* gård) ikke som sædvane havde nøjedes med selv at underskrive kvitteringen, men

wennligenn ombedet Jenns Banngh, førige borgemester i Assenns, dette med migh till witterlighed att wndershriffue.⁸⁵

Bang-æraen i Assens var ikke helt afsluttet med *Jens Bangs* afgang fra borgmesterposten. Den af kongen dekreterede rotationsordning i bystyret kom virkelig til at fungere i Assens, således at rådmændene efter tur rykkede op på borgmesterposten ved fastelavn, og *Rasmus (Knudsen) Bang*, der var rådmand, blev derved borgmester 1624/26.⁸⁶ Der kom vistnok ikke til at herske den samme respekt om ham som om de tidligere borgmestre *Bang*, som rådet selv havde valgt. Den grovmundede kapellan *Otte Frandtsen* var nok godt fuld, men må have udtrykt en udbredt opfattelse af den ny første-borgmester, da han i april 1625 bl.a. sagde til ham, at han var en bissekræmmer og bøffel og

wuerdig att hand skulle sidde i dett stædt, som hand ehr wdi.⁸⁷

Samme år havde *Rasmus Bang* et sammenstød med sin rådmandskollega *Jens Mand* om en gældssag, hvor Jens Mand, da der blev aftalt et møde om regnskaberne, hånende bemærkede,

och dersom b(orgmester) Rasmus Bang icke sielffr kand lesse, regne eller shriffue, kand hand tage nogen gotfolch med sig paa sin side, som kand lesse, regne och shriffue, saa hand kand befinnde i regningen iche at shee forkortt.⁸⁸

Beskyldningen om, at borgmesteren var analfabet, var fmtl. rigtig! Da borgmestre og rådmænd i 1618 skulle skrive under på Assens kirkes regnskab, tegnede Rasmus Bang sine initialer, medens alle de andre rådsmedlemmer underskrev sig med egen hånd.⁸⁹ Som leverandør til Hagenskov slot undertegnede han ligeledes altid kun sine kvitteringer med et sammenskrevet RB, mit zeduanlige boemerche,

og/eller sit segl.⁹⁰ Trods det formodede handicap, der må have været stort for en storkøbmand og borgmester, blev Rasmus Bang "fastelavnsborgmester" i endnu to omgange, 1630/32 og 1634-35. - I 1637 opgav kongen rotationsordningen,

efftersom mannge borgershabet wdj wor kiøbsted Assens wnderdanigst till oss haffuer supliceret belangendes, at dennom maatte beuilges thuende borgemestere, som stedse och wden aars forandring borgemesters bestelling kunde betienne och forrestaa.

Det var *Jørgen Brahes* ridefoged, *Bertel Jensen* (ane nr.826), der præsenterede bystyret for beslutningen og samtidig kunne meddele, at kongen havde udnævnt rådmændene *Bunde Jacobsen*⁹¹ - der var kongelig tolder i Assens - og *Laurits Hjort*⁹² til nye borgmestre og toldskriveren *Arnt Starch*⁹³ til ny rådmand efter Rasmus Bang, som var død under sin tredje borgmesterperiode i 1635.⁹⁴ - Tolder- og borgmesterposterne samledes således igen hos samme person.

Tyve år senere efterfulgte *Bertel Jensen* selv *Bunde Jacobsen* som førsteborgmester i Assens. Han sprang over rådmand *Jørgen Bang*,⁹⁵ *Jens Bangs* ældste søn, der havde været medlem af Assens råd siden 1635, men en større dødelighed i rådet omkring 1660 bragte den aldrende *Jørgen Bang* op i posten som andenborgmester i hans sidste leveår, 1660-66. Han blev den sidste Bang i Assens bystyre.

I det foranstående er nogle af hovedaktørerne i Assens byaristokrati i de første årtier af 1600-tallet introduceret. Der var nogle gamle Assensslægter, der spillede en fremtrædende rolle i byen sammen med *Bang'erne*, - slægterne *Mand*, *Lang* og *Laale* leverede medlemmer til byens styre i 1500-tallet sammen med *Bang'erne*, men der skete også en løbende fornyelse ved til- og afvandring mellem Assens og byer på og udenfor Fyn. Kendte fynske slægter som *Friis* og *Kotte* var således også repræsenteret i byen, men ikke særligt fremtrædende.⁹⁶ Dette byaristokratis medlemmer skændtes og

Slægtskabsforbindelser i Assens' patricierfamilier i 1600-tallet
(Slægterne Bang, Lang og Mand)⁹⁷

<i>Knud (Poulsen?) Bang</i> død før 1601	<i>Rasmus (Knudsen) Bang</i> borgm. 1624/26, 1630/32, 1634-35 død 1635
<i>Willum (Poulsen) Bang</i> borgmester 1580-1606/07 død 1606/07	
<i>Niels (Jørgensen) Bang</i> ⁹⁸ død før 1613	<i>Anders Bang</i> overformynder død 1669/70
<i>Jens (Jørgensen) Bang</i> (ane nr. 1650) borgm. 1606/07-1622, død 1626	<i>Jørgen Bang</i> ⁹⁹ borgmester 1661-66 1592/93 - 1666 gift med
<i>Johanne Jacobsdatter</i> ¹⁰⁰ død 1638/40 gift med	<i>Anne Olufsdatter</i> 1601/02 - 1665
<i>Oluf (Jørgensen) Lang</i> ¹⁰¹ borgmester 1581/88-før 1613 død før 1613	<i>Jacob Olufsen Lang</i> <i>Mette Olufsdatter</i>
<i>Boell (Bodell)</i> <i>Jørgen Laales datter</i> ¹⁰² 1553/54 - 1635 gift med	<i>Jens Mand</i> rådmand 1622-26 død 1631/32
<i>Niels (Jensen) Mand</i> ¹⁰³ borgmester 1622-23 1551 - 1624	<i>Jørgen Mand</i> byfoged 1630-1648/49 1601 - 1648/49

trættes med hinanden, men holdt også sammen og var forbundet gennem giftermål, jfr. oversigten ovenfor, som kræver den tillægsoplysning, at *Oluf Lang* og *Boell Jørgen Laales datter* - som dokumenteret i noterne - var søskende (halvsøskende, eller var *Jørgen Lang* fra Laaland og kaldtes derfor også *Laale?*). Nogle tilflyttere gled ind i kredsen, som toldembedsmændene *Bunde Jacobsen* og *Arnt Starch*, som blev gift med en af *Jens Bangs* døtre; andre lykkedes det ikke for. Det gamle fjendskab mellem byens gejstlige og verdslige myndigheder slog også ud i sammenstød i *Jens Bangs* tid, og der

var en årelang konflikt mellem ham og byens byfoged *Søren Dall*, som først ophørte, da byfogden forlod byen. Rådstueprotokollen giver et indtryk af atmosfæren:

For gejstlighedens vedkommende ændrede forholdet mellem *Bang*-familien og sognepræsten sig til det venskabelige, da *Poul Andersen* (ane nr.824) i 1615 blev præst i Assens, idet han snart efter giftede sig med *Jens Bangs* datter *Margrethe* (ane nr.825), men til gengæld var forholdet til den faste kapellan eller hjælpepræst, *Otte Frandtsen*, slet. Det var stadig aflønningen, der gav anledning til konflikt. Den 8. oktober 1619 gik bølgerne særligt højt. *Pouell Hannssøn Broch*,¹⁰⁴ der var til stede i *Jens Bangs* hus, da den noget berusede kapellan ankom, var ikke meget værd som vidne, da han efter eget udsagn selv

waar wel beskencht och war druchen, (men) *Marren Banngsdaater*, hun wantt wed sin eedt med opracte fingre, att (i dag 14 dage) i hindis faders hus hørte hun, at her *Otte Franndtzøn* krauffde hindis fader (*Jens Bang*) nogen giæld,

hvorefter der udviklede sig et skænderi mellem kapellanden og *Jens Bangs* svigersøn, *Poul Andersen*.¹⁰⁵ (Ordvekslingen refereres i afsnittet om "Provsten", hvor den hører mere hjemme i sammenhængen). Kontroversen fortsatte år efter år. Den 27. juni 1623 stævnedes kapellanden f.eks. syv borgere, deriblandt *Jens Banngh*, *Karen Banng*, *Peder Laale* og *Johanne Olluffs* (borgmester *Oluf Langs* enke) for rådstueretten, fordi de var i restance med deres bidrag til hans løn, og retten konstaterede da, at

for^{ne} h: *Otto Franndtzøn* haffuer thidtt och offte sig beklagt, att hand iche kunde bekomme sin løn epter konng mattz breffs inndehold,

og pålagde de indklagede at betale,

saa frembt dj iche will panthis huer for deris 3 mk. for wlydelsse.¹⁰⁶

Uvenskabet mellem *Bang*'erne og byfogden slog ud i gnister over en årrække. Den 1. oktober 1613 noteredes det i rådstueprotokollen, at

Søffren Dall byffogitt berette, att haffue ved byestienneren ladett opsteffnne borgemester *Jens Bang* og beskylltte hannom for, hand i gaard skall haffue slagett hannom paa sin mund, og sagde, att der *Jørgen Banng* kom ridendis i sin faders gaardt, ryctte hand sin korde emod *Søffren Dall*.¹⁰⁷

Jens Bang benægtede alt og lod indkalde vidner, hvoraf ingen havde set noget som helst. Derimod beskyldte han *Søren Dall*

for hand haffuer thruett ... for borgemester och raad och wndsagtt hans søn *Jørgen Bang*, och (han) wille wide, for huad aarsag hand huer dagh gaar med hans werie, och huem hand er det epter.¹⁰⁸

29. maj 1618 mødte *Søren Dall* igen i rådstuen og berettede,

att nu i onsdags sidst forleden, der hannd gick aff thinngtet, gick hannd ind i *Niels Mandtz* hus och wille tale med slodtzfogden, da offuerfallt b:(orgmester) *Jens Banng* hannom med mange wnyttige ord och slog thil hannom med ett glas øll i for^{ne} *Niels Mandtz* hus.¹⁰⁹

30. oktober samme år bevidnes det, at en *Niels Madtzønn* under et møde i bytinget havde sagt,

att *Jørgenn Bangg* iche haffde hollt sin borgereed som en erlig mand burde at giøre, og da *Jørgen Bangs* fuldmægtig forlangte denne grove udtalelse ført til protokols for at kunne retsforfølge Niels Madsen,

da sagde Søffren Dall iche en gang men flere gange, och suor om gudtzdød, at hand iche skulle faa det beshreffuen.¹¹⁰

Det kan ikke afgøres, hvorledes den fjendtlige atmosfære mellem byfogden og borgmesteren og hans familie er opstået, men det har vel ikke forbedret stemningen, at byfogden, da han i 1617 blev sat til at dømme i kongens sag mod Jens Bang, frakendte ham al hans ejendom. Der har nok været øl indblandet i mere end ét af de rapporterede sammenstød. - I 1623 bestemte *Søren Dall* sig til at fortrække fra byen og måtte derfor bede om et skudsmål,

hurledis hand, hans høstrue och børn haffr shichett och forhandlitt sigh ald dend stund, hand haffr boed her i byen.

Et sådant (godt) skudsmål måtte han kunne fremvise, hvis han ville slå sig ned i en anden by, så nu havde bystyret en klemme på ham og kunne stille betingelser:

Da beplichter for^{ne} Søffren Dall sig, att hannd epter denne dagh icke skall eller will paaføre nogen Assens borgere, eller indbyggere, enthen borgemestere och raad eller andre, nogen wenigh och trette i nogen maade, wden huis louglig och rigtig giæld, som for^{ne} Søffren Dall kannnd haffue med retten at fødre eller paathale¹¹¹

Fra 1630 til 1648/49 var *Jørgen Mand*,¹¹² der kom fra Assens byaristokrati, byfoged;¹¹³ da er atmosfæren i byen nok blevet mere fredelig.

Sagerne i rådstuerettens protokol, med utallige retssager, selv om småbeløb, mellem kolleger, venner og nære slægtninge, efterlader et indtryk af stor trættekærlighed, men det er ikke sikkert, man har opfattet det således dengang. At forelægge en tvist for retten og få omstændighederne bevidnet og nedfældet i protokollen var øjensynlig en naturlig procedure. *Jens Bang* kunne med samme selvfølgelighed forsvare sin broder *Niels'* enke, *Karen Bangs*, over for krav fra borgmesterkollegaen *Oluf Langs* enke, *Johanne*, i 1613¹¹⁴ og føre sag mod *Karen Bangs* i 1618 vedr. bl.a.

sex alne Hamborger klede alnen 3 mk. er 18 mk., som kom thil peblingene thil hans (Niels Bangs) begraaffuelse.¹¹⁵

Få år efter hans afsættelse som borgmester, engang i 1626, døde *Jens Bang*. Han betalte sin husleje for 1625/26 og også den "pendingsschatt" på to gange to rigsdaler in specie, der blev pålagt ham som ekstraordinær afgift af forleningerne med de to kongetiender ved *Christian IV's* "naadigste missiue" af 14. marts 1626 om ekstraskatten, der skulle bidrage til at finansiere den danske deltagelse i 30 års-krigen.¹¹⁶ Den 19. maj var han imidlertid død; da nævnes *Karen Kottis* som "s:(alig) Jens Bangs daatter".¹¹⁷ Jens Bang må have

forudset sin snarlige død, da han tog initiativ til at skaffe sin datter *Maren* et livsbrev på kronens part af Sandager og Turup korntiender,

som hendes fader nu har i fæste for årlig afgift, at tiltræde efter faderens død.

Brevet med tilsagnet herom blev udstedt den 12. marts 1626,¹¹⁸ og den 18. august fik hun som tilsagt brev på forleningen.¹¹⁹ (Der må dog være aftalt en anden fordeling af arven ved skiftet efter *Jens Bang*, idet det fremgår af Hagenskov lens regnskaber, at *Maren Bang* i første omgang kun fik Turuptienden, medens søsteren *Karenn Jens Bangs datter* overtog Sandager sogns kongetiende).¹²⁰

Jens Bangs kone *Mareke Friisdatter* (ane nr.1651) var død ti-femten år før. Hun underskrev den 18. juli 1612 på sin fraværende husbonds vegne kvitteringen for betaling af de to møllesten, han havde indkøbt i Flensborg til Hagenskov slots mølle. Hendes håndskrift var da meget usikker og rystende.¹²¹ Det kunne skyldes manglende skrivefærdighed, men det stemmer ikke godt sammen med det billede, man ellers har af døtrene fra de store købmænds familier;¹²² hun var datter af borgmester *Christen Friis* (ane nr.3302) i Odense.¹²³ Hendes rysten på hånden kunne også skyldes sygdom, og hun må være død indenfor de nærmeste år derefter, fmtl. i 1615/16.¹²⁴ I januar 1617, i forbindelse med et gældsbevis, hun havde udstedt, omtales hun som *Jens Bangs* s.(alig) hustru.¹²⁵ - Hendes besynderlige fornavn er fmtl. en forvanskning af *Mariche*; hendes datterdatter hed *Marie* eller *Mariche Poulsdatter*.¹²⁶

Det er tydeligt, at *Jens Bangs* og *Mareke Friisdatters* ældste søn, *Jørgen Bang*, var opkaldt efter farfaderen *Jørgen Bang*, og den anden søn, *Christen Bang*, efter morfaderen *Christen Friis*. Farmoderen kendes ikke, men mon ikke hun har heddet *Margrethe*, siden borgmesterparrets ældste datter fik dette navn.

Jens Bangs børn og arvinger blev den 8. december 1626 indkaldt for rådstueretten. Det var hans ældste søn *Jørgen Bang*, der indkaldte dem:

Jørgenn Bang hæffde ved byesthienner ladett m:(agister) *Pouell Anndersønn*, *Christen Bang*, *Maren Bangsdaater* och *Karen Bangsdaater*, huer med deres lauwerie, (hidkaldede) emod domb, om huis epterlatte godtz, regenskabbøger och thilstandendes giellid epter ders s: faders *Jens Bangs* død.

Poul Andersen (ane nr.824), sognepræsten, der var gift med *Margrethe Bangsdatter* (ane nr.825) mødte op for at erindre om,

at hand epter s: *Jens Bangs* død hæffr frasagt sig allid arff och giellid paa sin høstrues wegne epter hans død wdaff dend aarsag, at hans hostrue fast hæffr inthe weritt der wdj boen siden hindes s: moders død, och wed derfor iche, hurledes thill er gaaett med deris forelldres godtz eller med deres giellid.¹²⁷

Man må gå ud fra, at *Poul Andersen* netop har været klar over, hvorledes det stod til, siden han har skyndt sig at fralægge sig ansvar for det utvivi-

 Jens Bangs børn og deres ægtefæller^{1 2 8}

<u>Børn</u>	<u>Ægtefæller</u>
<i>Margrethe Bangsdatter</i> (ane nr.825) død 1654	<i>Poul Andersen</i> (ane nr.824) præst i Assens, provst i Båg hrd. 1585 - 1640
<i>Jørgen Bang</i> købmand, rådmand/borgm. i Assens 1592/93 - 1666	<i>Anne Olufsdatter Lang</i> 1601/02 - 1665
<i>Christen Bang</i> borger i Assens, provstiskriver 1600/01 - 1679	<i>Maren Pedersdatter</i> ¹²⁹ død 1658/59
<i>Maren Bangsdatter</i> ¹³⁰ død før 1674	<i>Arnt Starch</i> toldskriver, købmand, rådmand i Assens død 1657
<i>Karen Kottes Bangsdatter</i> ¹³¹ død 1658/59	fmtl. ugift

somme fallitbo, Jens Bang efterlod sig. *Poul Andersen* var den i familien, der havde det bedste greb om økonomien; snart efter købte han, som det siden omtales i "Provsten", Jens Bangs gård tilbage til familien.

Jørgen Bang må tidligt have etableret sig som købmand i Assens, men løb også tidligt ind i økonomiske vanskeligheder. Allerede i 1619 måtte han afstå sin gård i Assens til *Ellen Marsvin* som et frit brugeligt pant for en enorm gæld,¹³² og op gennem 1620'erne, hvor 30 års-krigen besværliggjorde handelen, fulgte nye gældssager.¹³³ I 1630'erne, hvor hans senere rådmandskollega *Bertel Jensen* (ane nr.826) residerede som skriver på Hagenskov slot, blev *Jørgen Bang* hovedopkøber for kronen af flæsk,¹³⁴ og han leverede salt til Hagenskov til nedsaltning af oldenflæsk og tomme tønder til at pakke svinehoveder og tæer og andet "smaamad" i.¹³⁵ Han fragtede selv det indkøbte flæsk til provianthuset i København og fragtede også havre til hovedstaden for Hagenskov len¹³⁶ på sin egen skude¹³⁷ og var leverandør af tagsten, mursten og kalk, bly, lægter og søm m.m. til reparationer på slottet.¹³⁸ I 1640'erne lod han i stort omfang opstalde stude og var en af de største fynske øksneeksportører,¹³⁹ men forfatteren af en analyse af fynske købmænds indsats i dansk handelsliv mener dog, at der mest var tale om en slags opkøbshandel for andre danske købmænd.¹⁴⁰ Være det hvad det vil, så gik det efterhånden tilbage for ham, og det er nok symptomatisk for hans ry i hans sidste år, at ridefogden *Henrich Wrangel* på Sandholt i Salling herred, da han

i 1664 fik tilbudt et pantebrev på 250 sletdaler, som *Jørgen Bang* havde udstedt i 1657, som betaling for en gæld, vredt svarede

iche at wilde nøyes med slig scharnswdleg for sine reede wdlagde penne.¹⁴¹

Jørgen Bangs børn fragik arv og gæld efter ham efter hans død i 1666.¹⁴² Fra 1635 var Jørgen Bang rådmand i Assens¹⁴³ og fra 1660, straks efter at svenskernes besættelse af Fyn var overstået, nævnes han som borgmester.¹⁴⁴

Gennem sønnen *Jørgen (Jørgensen) Bang*, der blev præst i Sandager tæt ved Assens,¹⁴⁵ blev Jørgen Bang stamfader til *Henrich Steffens, N.F.S.Grundtvig* og *Herman Bang*.¹⁴⁶

Jørgen Bang fulgte altså traditionen, at én af sønnerne skulle være præst. Har borgmester *Jens Bang* også tænkt sig, at hans anden søn, *Christen Bang*, skulle have en gejstlig løbebane? Christen Bang vides at have efterladt sig en selvbiografi, men den er desværre forsvundet inden en af Bang-slægtens forskere fik fat i den,¹⁴⁷ og man ved derfor ikke, hvorledes han har tilbragt sine ungdomsår efter 1617, hvor blev sendt på handelsrejse for sin fader. I en alder af over 30 år tog han imidlertid borgerskab i Assens i 1631,

oc efterdi hand er født her i byen, bleff hannom sit borgerskab fri forundt.¹⁴⁸

Han fik siden nogle kommunale småbestillinger som taxereborger ved skateligningen¹⁴⁹ og kæmner¹⁵⁰ og var hyppigt blandt vidnerne (testantes) eller meddomsmændene (sigilantes) i bytinget i 1660'erne og 1670'erne.¹⁵¹ Han var medlem af købmandslauget St. Jørgens laug¹⁵² og synes at have drevet lidt småhandel. I 1633 solgte han således flæsk til Hagenskov len.¹⁵³ Hans vigtigste bestilling har dog fmtl. været hvervet som "provstiskriver", der vel nærmest kan karakteriseres som ridefoged eller forvalter,¹⁵⁴ for Assens provsti, dvs jordejendomme under det katolske provsti i Assens, hvis indtægter efter reformationen blev tildelt fortjente embedsmænd. Christen Bang nævnes som provstiskriver op gennem 1630'erne - i 1632¹⁵⁵, 1635¹⁵⁶ og 1639,¹⁵⁷ men var øjensynligt i provstiets tjeneste allerede fra 1629.¹⁵⁸ De sidste leveår tilbragte han hos sønnen *Hans Christensen Bang*,¹⁵⁹ der ligesom fætteren *Jørgen Jørgensen Bang* blev præst i et sogn nær ved Assens, Barløse. Her døde han i 1679, 78 år gammel.¹⁶⁰

Blev ingen af *Jens Bangs* sønner præster, blev hans formentlig ældste datter *Margrethe* dog gift med en præst, sognepræsten og provsten *Poul Andersen* (ane nr.824), der følges i afsnittet "Provsten", og datteren *Maren Bangsdatter* blev trolovet med en gejstlig. Her synes der notorisk at have været tale om en virkelig forelskelse, uden bagtanker om økonomi, for trolovelsen blev indgået i 1625, hvor *Jens Bangs* økonomi var synligt elendig. Skildringen i Assens rådstueprotokol er rørende:

Ennwold Poulssen,¹⁶¹ borger (øjensynligt værtshusholder¹⁶²) i Assens, hand wantt wed sin eed och opragtte finggere, ... att nogen rom tiid forleden er *Jurgen Jurgenssen* ... wdimidliertiid hand war skollemeister wdi Assens skolle, indkommen thill hannom wdi hans huss, och eblantt anden gandt, snack och talle haffr hand opladtt sig for hannom och hans høstru och sagtt, at hand nu med rettsinndig och alluorlig anndagtt och med Guds forsiun haffr nu saa wenligen tald med den goede erlige pige *Maren Banngsdatter*, saa hun nest Guds hielp shall were min allerkeriste och jeg hindes egien, med flere ord och talle ... och ydermere sagde Jurgen Jurgenssen, ingen menishe skulle dem attshillige förind døden dem attshildte. Samme tide sagde hand och hans høstru till hannom, det haude doch inted paa sig med saadan echtshabs begynnelse, thj hand och hans lige iche kunde wide sielff, huor Gud allemech(tig)ste i fremthide hannom wille forsenne thill kald och bestilleng, thj der kunde komme megitt i weienn, som saadann echtshab kunde forhindre, och deroffuer misse itt gott kald. Da strags i same sinde thogh forⁿ Jurgen Jurgensen ett kruss med øll wdj och sagde, hand wille driche død och dieffuelen wdj sig, om hand nogenn tiide sin dage skulle suige den erlig pige Maren Bangsdatter, om hand endshønntt aldriich deroffuer skulle faa nogen kald och bestilling. Nogenn thid dereffter, som war s: Morttens afften ... kom den goede personn, nemlich Jurgen Jurgenssen ind till hannom och hans høstru, och waar aff ham begierendis, att hand som hans goede wenn wille were ham følgachtig thill Marren Bangs kiere broder *Jurgen Bang*. Hand wille talle med hannom, att hand och wille samtøche hannom hans kiere søster Marine Bangsdatter thill sin echtfeulich, effterdi hand thillforn haffuede bekommet goed beshed hos hinndis kiere fader, nu s. *Jens Bangh*". Der blev aflagt flere andre vidnesbyrd, således af *Karine Kottis*, "och wantt wed hindes eed, att forbm^{te} s: Morttensdag, der forⁿ Jurgen Jurgensen och hindes broder Jurgen Bangh, Ennwold Pouellssen och flere gottfolch ware forsamlitt wdj hindes s: faders huss, da hørte hun, att Jurgen Jurgensen bad hindes kiere fader wille giffue hannom hindes søster Marine Banngsdatter thill echte, och hand fich hans hand derpaa, och Jurgen Jurgensen gaff hindes søster derpaa en guldring och stich saa M: *Poull* och hinders brødere hans hannd derpaa, saadannt hans løffte som en erlig karll at wille efftercome.

Senere bevidnede *Anne Enwols* og *Karine Kottis*, at Jurgen Jurgensen efter besøget hos Jens Bang,

da kom hand ind j Ennwold Poullsens huss, och hand da bad burgemestere och raad der samesteds thill gest. Da sagde Jurgen Jurgensen thill dem begge, Gudssheloff dett er nu fullkomen, dett jeg haffr lenge begerritt. Min throloffuelse er sheed der nede, och her shall mit festensøll staae.¹⁶³

Når Jørgen Jørgensen, der havde været skolemester i Assens siden september 1623,¹⁶⁴ tog sig sammen til at fri nu, var det, fordi han fra *Ellen Marsvin* havde fået et legat til at studere teologi og filosofi i Wittenberg og må have været ved at rejse fra byen;¹⁶⁵ hans efterfølger som rektor var allerede indsat af biskoppen den 4. november, en uge før frieriet.¹⁶⁶ I 1628 fik Jørgen Jørgensen tilbud om at blive konrektor ved Odense skole,¹⁶⁷ og der åbnede sig fine karrieremuligheder for ham. Vidneudsagnene i Assens blev ført i anledning af en sag om brudt ægteskabsløfte.¹⁶⁸ Jørgen Jørgensen blev senere rektor¹⁶⁹ og derefter professor ved Odense gymnasium¹⁷⁰ og indgik 1637 et godt ægteskab med en datter af *Mule*-slægten.¹⁷¹ Hans letbevægelige temperament skabte ham også senere vanskeligheder; i 1634 sårede han en mand med en kniv under et bryllupsselskab,¹⁷² og i 1644 gik han i spidsen for en gymnasiediscipel-demonstration mod biskop *Hans Michelsen* og truede herunder biskoppen med en stor sten.¹⁷³

Den svigtede *Maren Bang* har måske drevet egen handel i Assens efter faderens død. I 1627 fik hun udstedt en passérseddel, der bevilgede,

att hun hindis gods hun haffr i wor kiøbstad Assens maa wdføre oc offrsckicke till wor land Sielland.¹⁷⁴

Senere blev hun gift med toldskriveren *Arnt Starch*. Han var en fremmed i byen, udnævnt i en nyoprettet stilling som medhjælper for tolderen *Bunde Jacobsen* under toldforordningen af 1632, der tilsigtede at oprette et ensartet korps af uafhængige toldembedsmænd.¹⁷⁵ Han fik borgerskab i Assens den 2. maj 1634,¹⁷⁶ og fik i 1638 som et kongeligt privilegium ret til,

att hand allene och ingen anden maa bruge handell med fransh win saawell som med fransh brendewin, och det wdj saa maadr, att hand wehre forpligt god och wforfallshett win aff huer slags at did førre.¹⁷⁷

Siden nævnes han som eksportør af øksne i mindre stil.¹⁷⁸ Toldkontrol og privat handelsvirksomhed kunne altså også forenes under den nye toldordning. Samme år var han som nævnt blevet rådmand. Fra 1636 fik han ret til hvert år - mod betaling - at få leveret 20 læs ved fra kronens skove i Haderslevhus len;¹⁷⁹ det var uden tvivl en begunstigeelse, der blev givet, fordi han som enkelte andre af byens øvrigheds personer stillede logi til rådighed for "fyrstelige personer" under gennemrejse i Assens.¹⁸⁰ Traditionerne fra *Jens Bangs* tid blev således på flere måder videreført gennem datteren *Maren*. - Ægteskabet må have været barnløst, for da *Maren Bang* som den længstlevende var død, nedarvedes deres gård på hjørnet af Strandgade til *Arnt Starchs* søster i Roskilde.¹⁸¹

Jens Bangs sidste datter, *Karen*, kaldes, som det ses i det foregående, skiftevis *Karen Bangsdatter* og *Karen Kottes*. Det skulle efter almindelig navneskik betyde, at hun var gift med en *Kotte*. Der er dog ikke fundet nogen *Kotte* nævnt i Assens før i 1640, hvor en *Laurids Hannsen Kotte* fik borgerskab,¹⁸² og i 1626 ved *Jens Bangs* død var *Karen Bangsdatter* ugift. Da *Jørgen Bang* den 8. december indkaldte sine søskende til skifteregistrering, blev *Maren Bangsdatter* og *Karen Bangsdatter* stævnet til rådstueretten

huer med deres lauwerie,

og retten udsatte sagens behandling i tre uger

paa det pigernne inden dend thid kand forordnis werge.¹⁸³

Den formulering ville man kun bruge om ugifte døtre. Navnet *Karen Kottes* blev imidlertid anvendt tidligere samme år, da hun fik bevilget en have i Næsgyden. Det ser derfor ud til, at *Karen Bangsdatter* har fået ikke alene fornavn, men også det tilgiftede slægtsnavn efter sin morfaders moder den odenseanske enke og storkøbmand *Karen Kottes* (ane nr.6605), der omtales i afsnittet "Den unge byfoged".¹⁸⁴ - *Karen Bangsdatter* blev boende i Assens til sin død 32 år senere.¹⁸⁵

Den tredje Bang-datter, *Margrethe Bang*, videreførte derimod slægten i et frugtbart ægteskab med *Poul Andersen*, jfr. "Provsten".

DE LUTHERANSKE PRÆSTER

Skolemesteren

(3282/1634)

Straks efter, at kong *Christian III* med Københavns kapitulation havde vundet kampen om den danske trone i august 1536, lod han de katolske biskopper fængsle og afsætte. Derefter blev der udnævnt lutheranske bisper, som - for at adskille dem fra de katolske forgængere - blev kaldt superintendentter.¹ Det er mindre godt belyst, hvorledes udskiftningen af de katolske præster med lutheranske foregik i alle landets sogne. Oplysningerne om hr. *Christen* (ane nr.3282/1634), der f.mtl. var den første lutheranske præst i Fraugde sydøst for Odense - nu en forstad til byen - er således også yderst sparsomme, men man ved, at han, før han blev præst i Fraugde, var skolemester i Odense.

Kilden til vor viden om hr. Christens fortid som skolemester er en levnedsbeskrivelse, der blev udarbejdet 1641 af *Jørgen Lauritsen* (ane nr.408), som var hans dattersøn. Her skrev *Jørgen Lauritsen*, at

min moder var erlig og gudfrygtige qvinde sl: *Sara Christendatter*, fordum sl: h^r *Christens* datter i Fravede, som tilforn war skolemester til Vor Frue skole udj Odense.²

Biskop *Bloch*, der havde en afskrift af *Jørgen Lauritsens* manuskript, da han arbejdede på sin historie om den fynske gejstlighed, prøvede at placere *Christen Christensen* i sin oversigt over rectores ved Odense skole efter reformationen, men havde svært ved at få ham indpasset og fandt det

elendigt ..., at en Mand, som nu lever i saa mange sine Efterkommere, saa lidet er gjemt om, der om ham kan siges.³

Men *Jørgen Lauritsen* må have haft sine oplysninger fra sin moder, hr. *Christens* datter, og hans hukommelse ser ikke ud til at fejle noget; han virker pålidelig som kilde. Biskop Blochs problemer løser sig, når man hæfter sig ved, at *Jørgen Lauritsen* i sin tekst udtrykkelig taler om Vor Frue skole i Odense og ikke om Odense skole.

I kong *Christian III's* ordinans af 14. juni 1539 om,

Huorledis Kircketiennisten skal holdis vdi Danmarckis oc Norges Riger, oc de Hertugdomme Slesuig Holsten

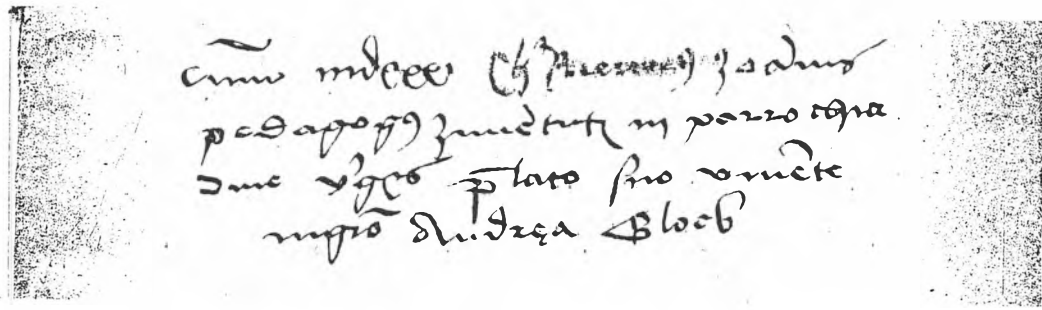
efter reformationen, var der også et afsnit om,

Huorledes Scholerne skulle haffue seg.

Det blev her fastsat, at

Wdi huer Kiøbsted skal være alleniste een Schole, Oc alle hin andre Puge Scholer, som her oc der holdis, skulle affliges.⁴

I Odense var der før reformationen tre skoler,⁵ én ved hver af byens sognekirker, og de blev som kirkeordinansen foreskrev lagt sammen til én, Odense skole. Det var domskolen eller katedralskolen ved St. Knuds kirke, der blev videreført som luthersk latinskole, medens de to andre skoler, ved St.Hans

Disse fire linier i manuskriptet fra 1531, som indeholder "Christiern Hansens komedier", menes tilføjet af *Christiern Hansen/Jensen* selv engang efter *Anders Globs* død i 1545/46. Resten af håndskriftet, der er nr. 780 fol. i den Thottske samling på Det kongelige Bibliotek, er skrevet af andre, fmtl. skoleelever.⁶

og Vor Frue kirker, blev nedlagt.⁷ Det var ved den nedlagte Vor Frue skole, hr. *Christen* havde været skolemester.

Vor Frue skole var en gammel skole, oprettet i 1308, hvor provsten i Odense byggede

en PugeSkole paa vor Frue Kirke-Gaard / som blev færdig 1317 udi *Erich Menvids* Tid.⁸

Skolen omtales allerede 1319 i breve fra pave *Johannes XXII*.⁹ Rigskansler *Arild Huitfeldt* omtalte endnu i 1599 skolebygningen,

it lidet Steen Hus / staar paa Kirckegaarden / kaldis endnu Pogeskolen.¹⁰

Huitfeldt havde et godt lokalkendskab til skolen, idet indtægterne af det katolske Odense provsti, som Vor Frue kirke hørte under, efter reformationen blev henlagt til rigskanslerembedet.¹¹ Uanset betegnelsen pogeskole har der fmtl. oprindeligt været tale om en præsteskole, og endnu i slutningen af 1400-tallet var det en skole, der gav undervisning på et højt niveau.¹² Det er usikkert, hvilke funktioner skolen har haft på reformationstiden. - Skolebygningen fra reformationstiden findes endnu, omend stærkt ombygget i 1860, hvor den blev til ligkapel efter forud at have været klokkerbolig. Man kan se, at der i sin tid har været en etageadskillelse i bygningen; der har formentlig været skolestue i underetagen og lærerbolig i overetagen, hvortil der har været adgang via en højtsiddende dør med svalegang.¹³ Allerede i 1700-tallet så man skolehuset som den ældste bygning i Odense udover kirkerne og

den største Antiquitet i Odense.¹⁴

Der er imidlertid også vanskeligheder med indplacering af hr. *Christen* i rækken af skolemestre ved Vor Frue skole. Det menes, at *Christiern Joannis* - hvor Joannis kan stå for både *Hansen* og *Jensen* - var skolemester ved skolen omkring 1530, idet hans navn og erhverv

Christiernus Joanis pedagogus

findes i et manuskript, der er dateret mdxxxi (1531), sammen med den daværende provst, *Frederich II's* rentemester *Anders Globs*, navn. *Christiern Hansen/Jensen* anses for at være forfatter til eller oversætter af de tre

ældste danske skuespil, der kendes.¹⁵ (Det var både før og efter reformationen almindeligt, at skoledisciplene opførte komedier¹⁶).

I 1731 udgav Odense-professoren *Laurits Luja* dog et skrift med kildeangivelsen

Af et gammelt M.S. samlet / og med Anmærkninger forsiunet af en / som elsker slige gamle Sagers Videnskab,

hvori han oplyste, at

Anno 1529, udi Christ. III. Tid satte Mag. *Jörgen Hansen*, som var den første Lutherske Biskop / en Reformeret Skolemester ind i den Skole paa Vor Frue Kirke Gaard / der heede *Aage Lauridsen*.¹⁷

Men *Christian III* blev først konge 1534 og *Jørgen Jensen Sadolin* blev biskop over Fyns stift i 1537. Den lutherske reformbevægelse havde ganske vist triumferet i de fynske byer allerede før Grevens Fejde og den officielle reformation, og *Jørgen Sadolin* var i Odense før reformationen som medhjælper - "evangelisk coadjutor" - for den katolske biskop *Knud Gyldenstjerne*, men han kom først i slutningen af 1531 eller begyndelsen af 1532.¹⁸ Det er derfor alt i alt mest sandsynligt, at 1529 er en fejlskrivning for 1539, ligesom *Jørgen Hansen* i *Lujas lille bog* skal være *Jørgen Jensen*. *Aage Lauridsen* kan godt være tiltrådt som skolemester ved Vor Frue skole i 1539, selv om skolen efter ordinansen fra samme år skulle nedlægges. Det har taget nogen tid at skabe den nye fælles skole på grundlag af en "reformats", der skulle udarbejdes og have kongens stadfæstelse. Vor Frue skole var, som en sten i muren bevidner, blevet restaureret - eller måske nybygget efter nedbrydning af den gamle bygning¹⁹ - lige før reformationen, i 1528, da *Anders Glob* nød indtægterne af Odense provsti og *Michel Mule* var kirkeværge, medens skolen ved St. Knuds kirke først fik egnede lokaler, da kongen i 1541 skænkede den gamle St. Albani kirke

tiill en scholle tiill euige tiidt.²⁰

Vor Frue skole er derfor sandsynligvis blevet bevaret i nogle år efter 1539.²¹

Hvor kan hr. *Christen* (ane nr.3282/1634) da indplaceres? Det er muligt, at han har været skolemester nogle få år omkring reformationen indtil 1539, hvor *Aage Lauridsen* formodes udnævnt. Men en anden mulighed er, at han er identisk med skuespilforfatteren/-oversætter *Christiern Hansen/Jensen*. *Jørgen Lauritsen* nævner ikke sin morfaders fadernavn i sit manuskript, så når biskop *Bloch* kaldte ham *Christen Christensen*, må han have haft en anden kilde. Han røber den også selv i sin bog ²²: Det var Trondhjembiskoppen *Erich Erichsen Pontoppidans* "gravmæle" over hans forældre, hvor han om moderen *Anne Lauritzdotter* skrev, at

Hun var en præstes og præstedotters datter, hr. *Christen Christensøns* i Fravede hans datter-datter.²³

Men kildeværdien af Trondhjembiskoppens oplysning om hr. *Christens* fadernavn er ikke særligt stor, da "gravmælet" blev skrevet i 1670, flere generationer efter oldefaderens død. Hvis skolemesteren Christen ..., der blev præst i Fraugde, var identisk med komedieforfatteren Christiern Hansen/Jensen, falder flere brikker på plads.

Christiern Hansen/Jensen fremtræder efter indholdet af de komedier, han står som forfatter eller oversætter af, som kritisk over for den katolske kirke, men dog en troende katolik, der argumenterede mod den lutherske vranglære.²⁴ Det stemmer med, at det om *Aage Lauridsen* blev anført, at han var reformeret, hvilket må antyde, at hans forgænger ikke var det. Den lutherske biskop kunne ikke tolerere, at en ikke-overbevist lutheraner skulle optræde som lærer for kommende præster. Som det uddybes i næste afsnit, måtte man derimod i mangel af luthersk uddannede præster lige efter reformationen lade tidligere katolikker virke som sognepræster. Det er derfor meget sandsynligt, at man har anbragt den tidligere skolemester i stillingen som præst i Fraugde.

At hr. *Christen* sprang fra skolemesterstillingen til præstekaldet netop i Fraugde var såre naturligt, for kaldet i Fraugde var gennem århundreder knyttet til skolen ved Vor Frue kirke. Ifølge et pavebrev fra 1319 skænkede biskop *Peder Pagh* dengang Fraugde kirke til skolen til lønning af skolemesteren, mod at tjenesten besørge af en vikar.²⁵ Andre kilder angiver dog, at det kun var degnerenten af Fraugde og en anden kirke, der blev afsat til årlig løn af skolemesteren *Jens Tyndskiæck*.²⁶ Hvad enten den ene eller den anden version er den rigtige, så var forbindelsen dog tæt før reformationen, idet både Vor Frue kirke, dens skole og Fraugde kirke hørte under provsten i Odense, og forbindelsen bestod efter reformationen, idet Odense provstis indtægter efter *Anders Glob's* død i 1545 eller 1546 som nævnt blev forlenet til rigskansleren. Provsten, hvad enten det var den tidligere, *Anders Glob*, eller rigskansleren, havde både Vor Frue skole "i forsvar", så længe den eksisterede, og var kirkepatron for Fraugde kirke og havde dermed retten til at udpege præsten.²⁷

Oplysningerne om hr. *Christens* præsteperiode i Fraugde er lige så sparsomme som om skolemestertiden. Biskop *Bloch* fandt i ét af de manuskripter fra begyndelsen af 1700-tallet, som den flittige odenseanske samler professor *Thomas Bircherod* efterlod sig, en oplysning om, at hr. Christen levede i Fraugde omkring 1550.²⁸ Det er fmlt. dette, der er det spinkle grundlag for den vilkårlige ansættelse af hans funktionstid som præst til 1550-80, som anføres på præstetavlen i kirken og i "Fraugde kirkes historie".²⁹

Efter *Christian III's* universitetsfundats skulle der, når en præst var død, indbetales en daler af hans bo til universitetet som "legatum" eller sjælegave. Efter universitetets regnskaber er der mellem 1. maj 1585 og samme dato 1586 indbetalt en sådan arveafgift for hr. *Christen* i Fravde,³⁰ der da lige må være død. Biskop *Bloch* mente, at det måtte være skolemesterens efterfølger, der døde i 1585, idet denne hr. *Christen* ikke var en *Christensen*, som *Bloch* gik ud fra at skolemesteren hed, men en *Hansen(!)*³¹ Hvis det er skolemesteren, må han have været præst i omkring 50 år og være blevet meget gammel. *Bloch* oplyser om denne *Christen Hansen*, at han i en håndskreven beretning har fundet, at han - meget passende for en komedieforfatter - skal have været en munter og lystig mand.³² Hans efterfølger, *Christen Ebbesen*, giftede sig med *Christen Hansens* datter *Kirsten Christensdatter*.³³

Da biskop *Jacob Madsen* visiterede hos *Christen Ebbesen* i 1590, var der ingen præstegård, men *Christen Ebbesen*,

jyde fra Kolding, liden, tønd mand, laugmelt,

der havde været degn hos sin forgænger og svigerfader, boede stadig i degneboligen, der var "arm". *Jacob Madsen* skriver noget dunkelt i sin visitatsbog, hvor han for at støtte hukommelsen noterede oplysninger om hvert af sit stifts mange sogne, om *Christen Ebbesen*, at han var

begierendis rigens canceler vil onde hannem 1 gord der i byen, som sigis at haffue været prestegord; thij der gik nu i lang tid for (før) hans formand 1 præst aff Othense der op.³⁴

Skolemesteren hr. *Christen* har måske betjent sit sogn fra Odense. Det var ikke ualmindeligt i den første tid efter reformationen, at landsbypræsterne boede i den nærmeste købstad og betjente deres sogn derfra. Det blev først forbudt i 1618 ved en forordning om

Proustemoder og vden Sognene boesiddende Prester.³⁵

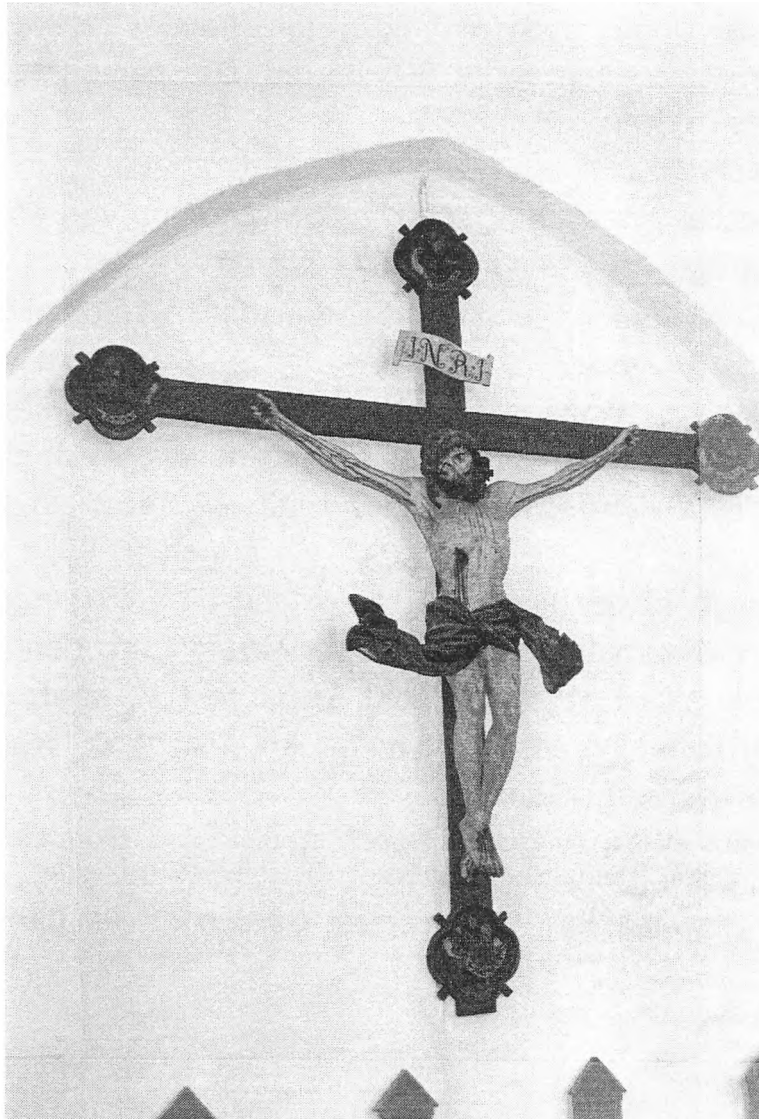
Jacob Madsen fandt adskilligt anstødeligt inventar i *Fraugde kirke*, både

1 skarns taffle: Kristus met spern (scepter?) oc s. Lauris oc s. Karine paa siderne, skarns degnestoel oc ond skrefftestoel

og - allerværst øjensynligt

1 stor crucifix staar paa en stilling; bort(!)

En analyse af *Jacob Madsens* sprog viser, at udtryk som "ond" entydigt synes anvendt om udseendet, medens "skarns" om billeder både kan gå på udseendet og motivet. *Jacob Madsen* kunne kritisere inventaret, men havde normalt ikke beføjelse til at kræve det fjernet. Når han bruger ordet "bort", må der imidlertid efter hans opfattelse være tale om papistisk afgudsdyrkelse, som han ikke kunne tolerere i en luthersk kirke.³⁶ Det åbenbart papistiske krucifix han ville have fjernet må være en korsfæstelsesgruppe, der har været op-

Krucifixet, som biskop *Jacob Madsen* ville have fjernet, hænger nu på sydvæggen i Fraugde kirke. stillet i korbuen, fntl. med Jomfru Maria og andre papistisk inspirerede skikkelser ved foden af korset. Ifølge en præsteindberetning fra 1808 hang krucifixet endnu på samme plads, ligesom der i kirken også fandtes et røgelseskar

fra den catholske cultus tid.³⁷

Krucifixet, uden bifigurer, findes stadig i kirken, se afbildningen ovenfor. - Noget tyder på, at skolemesteren *Christen* ... ikke har været en ivrigt luthersk præst.

Hr. *Christens* datter *Sara* blev gift med "*Jesper fra Aaby*"s søn *Laurits Jespersen* (ane nr.1640/816), der er den første "Jubellærer" i det næstfølgende kapitel.

Den retslærde

(3286)

Vissenbjerg sogn, der ligger syd for landevejen mellem Odense og Middelfart, hørte på reformationstiden under Båg herred. Det har en stor kirke, som biskop *Jacob Madsen* kaldte

en aff de smukkeste i Fyen.¹

Den første lutheranske præst her efter reformationen var *Michel Nielsen* (ane nr.3286), der tillige var provst over Båg herred.

Provsterne skulle ifølge den lutherske kirkeordinans af 14. juni 1539

haffue forstand wdj lands lougen,²

og Michel Nielsen, der var magister og dermed må have været bedre uddannet end de fleste af de nye lutheranske præster, må have opfyldt dette krav og have været en af de retslærde; han kendes først og fremmest fra en række retsafgørelser.

Det er ikke sandsynligt, at der har været mere end en enkelt magister *Michel Nielsen* på Fyn på reformationstiden, og det er derfor fmtl. den senere præst i Vissenbjerg, der omtales i et skøde, som er dateret 7. september 1530. I dette skøde, som er hullet og smuldret, men klart nok på de steder, der citeres her, skøder *Jens Nielsen* i Odense

met my kære broders mester (magister) *Michels* og met myne andre kære syskinis raadt williaæ oc samtycke .. (en gård) .. i Nøregade wisten algaden ligende

til sognepræsten i Herringe, hr. *Iwer Persen*. Gården havde han og hans søskende arvet

efftr wor kæræ modr *Johanne Niels(es)*.³

Det er derfor sandsynligt, at Michel Nielsen er født i Odense som søn af en borger, *Niels ...*, og hans hustru *Johanne*. Lokalhistorikere har gisnet om, at en indskrift,

Nicolavs Michaelis 1543,

der i 1892 blev afdækket på Vissenbjerg kirkes nordmur, kunne vedrøre Michel Nielsens fader,⁴ der i så fald må have heddet Niels Michelsen. At Michel Nielsen havde tilknytning til Odense bekræftes af, at kæmneren her i 1569/70 stævnedede

mester Mickell y Fulleuiigh

for manglende betaling af husskat,⁵ hvad der må betyde, at Michel Nielsen endnu på dette tidspunkt har haft ejendom i Odense. Michel Nielsens fader har måske været købmand; en håndværker havde næppe haft kapital nok til at bekoste en søns universitetsuddannelse. Michel Nielsen kunne være den fynske student *Michael Nicolai*, der blev indskrevet ved Københavns universitet i 1521, og kan i så fald formodes at være født omkring 1500. Det er uvist, hvor han har fået sin magistergrad, men det mest nærliggende ville

vel være, at den stammer fra et lutheransk universitet i Tyskland. - Alt dette er dog gætterier.

I Den Arnæmagnæanske Samling ved Københavns Universitet er havnet en kollats - et udnævnelsesbrev - på pergament, udstedt af *Knud Gyldenstjerne*, biskop electus, den sidste katolske biskop i Fyns stift, dateret 4/10 1530, hvori *Michel Nielsen*, præst i Slesvig stift, beskikkes som præst i Barløse.⁶ I en regnskabsbog fra skriveren på biskopsgården for 1531-1532, hvori præsternes landgilde ("præstekorn") er opført, nævnes "hr. Michel" da også som præst i Barløse.⁷ Det er nærliggende at formode, at det er den samme hr. Michel, der efter reformationen blev præst i Vissenbjerg. De sidste katolske sognepræster var ofte også de førstelutheranske; det har man kunnet dokumentere netop på Fyn ved hjælp af regnskaberne fra Odense bispegård.⁸ Michel Nielsen har da fortsat sin præstegering i Båg herred efter reformationen, men foretrukket et bedre aflagt sogn end Barløse. - Præstehistorikere er dog gået ud fra, at det var en anden Michel Nielsen, der blev præst i Barløse og fortsatte i kaldet her efter reformationen.⁹

Det har ikke kunnet fastslås præcist, hvornår *Michel Nielsen* blev præst i Vissenbjerg, men det står fast, at han var præst - og provst - allerede i 1539.

Ifølge den lutherske kirkeordinans af 14. juni 1539 skulle der i hvert herred vælges en provst. Han skulle vælges af herredets præster med biskoppens billigelse og var biskoppens nærmeste medarbejder i herredet. Provsterne havde en ret selvstændig stilling, med pligter der lignede biskoppernes, såsom at besøge de enkelte sogne i herredet én gang om året, gennemgå kirke-regnskaberne, forhøre

huor retskaffenlig sognepræsterne predicke euangelium, wdlegge børnelerdommen, wddele sacramenterne

og endvidere at

giffue act paa sognefolcket, at de maa wide huad de haffue forbedret seg y den christelig tro, huilcken de bekiende, huorledis de haffue seg emod pauens handel, den de haffue forlat, (og:) huad willie de haffue til den euangeliske (lutherske) lerdøm.¹⁰

Det er hævdet, at det efterhånden blev skik, at man i herreder med en større købstad valgte købstadspræsten, der gerne ved lærdøm eller dygtighed ragede noget op over det sædvanlige,¹¹ og i Båg herred var det da også ofte sidenhen præsten i Assens, der blev provst. Her, første gang efter reformationen, blev det dog en landsognspræst, der ganske vist var magister.

Michel Nielsen må være valgt som en af de første herredsprovster efter reformationen. Biskop *Bloch* mener i sin historie om den fynske gejstlighed, at valget er sket i 1539,¹² året hvor kirkeordinansen blev udstedt af kong *Chri-*

stian III, men det må faktisk være sket endnu tidligere. Allerede Hellig tre Kongers-dag 1539 underskrev

Michel Nielsøn herridtzproust i Boghærridt

sammen med byfogden, borgmestre og rådmænd i Assens et åbent brev, hvorefter sognepræsten i Assens fik tillagt hele kirketienden fra Bågø imod forpligtelse til

derfore at holde kierchen med frit brød og wiin, kierchen alldelis wden tyngte.¹³

Tienden, den afgift, som "bønder oc menige almue" skulle svare, bestod ifølge Christian III's første københavnske reces af 30. oktober 1536 af

then tiende kierffue af huede, rug, byg, haffre oc alt andet kornn, hues Gudt giffuer, ... qwegtindt effther gamble seduanne ... (m.v.)

Den blev delt i tre dele, hvoraf

thendt ene skall sognepresten beholle, then anden part skal kiercken haffue, oc dend tredie part skall koningen lade opbere.¹⁴

Assenspræsten fik altså foruden præstetienden tillagt en mindre del af sognets kirketiende.

Som præst i Vissenbjerg boede *Michel Nielsen* i præstegården Fuglevig, der lå nedenfor den høje kirkebakke. Hans aflønning bestod af indtægterne af præstegården, der ifølge almindelige retningslinier fra 1540 skulle være så god som den næstbedste gård i sognet, samt præstetienden, "offer" fra menigheden ved de tre store højtider og ekstragaver - hædersoffer - ved kirkelige handlinger.

The gadehuse och husemendt, som icke saae korn

og derfor ikke kunne yde sædvanlig korntiende,

the skulle høste och arbeide medt sognepresten en dag om aarit, y thet stedt som the skulle tiende.

Aflønningsbestemmelserne specificeredes i 1542 i 26 artikler, der supplerede kirkeordinansen.¹⁵

Om provsternes aflønning hed det allerede i ordinansen:

Dersom prouisterne haffue icke nock y sognene, som de haffue, da wille wy ligge dennom rundelig meere til, saa at de samme som aff andre haffue wmage, ey maa sielff liede nogen armod. Men naar som prouisterne aff nødtørffthighed besøge nogen kircke, da skal kircken giffue dennom een marck oc tage dennom fry wdaff herberg.

Men der skulle dog være måde med den påtvungne gæstfrihed; det tilføjedes, at

dog skal hand icke maa komme sterckere end y een wogen.¹⁶

Det oplyses ikke, om der er tale om det nævnte rundelige tillæg for provstegerningen, men i 1546 fik *Michel Nielsen* i hvert fald suppleret sine indtægter med kronens part - den tredje del - af Vissenbjerg sognetiende

for dette aar og siden fremdeles

mod at betale en afgift, som lensmand *Ejler Rønno*v skulle komme overens med ham om,¹⁷ og i 1554 blev forleningen med kongetienden forlænget, til saa længe vi anderledes tilsige.¹⁸

Den årlige afgift til kronen blev nu fastsat til 8 ørt. rug, 8 ørt. byg og 8 ørt. havre.¹⁹ - Der var altså tale om en forpagtningsordning som tidligere omtalt i "Brødrene" og "Tolderne".

Til gengæld for de sikrede indtægter måtte præsterne ind imellem bidrage til statens økonomi ved ekstraskatter og mere eller mindre frivillige lån. Ved udbrudet af krigen mod Sverige i 1563 måtte *Michel Nielsen* således låne kronen 30 daler og sognepræsterne i Båg herred måtte punge ud med i alt 486 mark danske og 136 lod sølv, som kronen i et gælds-brev forpligtede sig til at betale tilbage efter tre år.²⁰ Det blev nok ikke deres sidste bidrag til finansiering af den kostbare krig, og det er tvivlsomt, om pengene nogen-sinde blev tilbagebetalt. Krigen var ikke overstået, da de tre år var gået, det var den, der siden blev kaldt Den nordiske syvårskrig.

Der er ingen oplysninger om *Michel Nielsens* virksomhed som præst, men man møder ham over årene i hans provstegering, der indebar medvirken i den gejstlige retspleje som deltager i provstemoder og særlige provsteretter sammen med stiftets øvrige provster. Det var vigtige funktioner lige efter reformationen, hvor den katolske kanoniske ret skulle afløses af en lutheransk gejstlig retspraksis indenfor rammerne af kirkeordinansen. Det var ikke mindst den lutheranske gejstligheds egen retsstilling, der skulle defineres.²¹

I 1545 tog han og de andre herredsprovster i Fyns stift sammen med biskop *Jørgen Jensen Sadolin* stilling til, hvem græs og træ, der groede på kirkegården, tilhørte. Spørgsmålet, der var rejst af en sognepræst, var af økonomisk betydning for præsterne ved driften af præstegården. Provstemodet afgjorde sagen til præsternes tilfredshed, nemlig ved at fastslå, at det var sognepræsterne og kun dem, der havde ret til at udnytte kirkegårdens afgrøder.²²

Tyve år senere, i 1565, var *Michel Nielsen* med til at fælde dom i et andet spørgsmål af økonomisk betydning, denne gang vedrørende aflønningen af en degn, præstens medhjælper og forsanger i kirken. Dommen vedrørte degnen i Flemløse, der gik i Assens skole, dvs at han må have været en af de ældre disciple, der virkede som "løbedegn". Dommen blev afsagt af en særdomstol, nedsat efter hans kongelige majestæts befaling og bestående af lensmanden i Nyborg, biskop *Niels Jespersen*, som i 1560 efterfulgte *Jørgen Sadolin* som biskop over Fyns stift, og som den tredje Michel Nielsen. Dommen kom til at gå ud på, at Flemløsedegnen altid derefter skulle have 2 skæpper

byg af hver mand i sognet som løn.²³ Dommen har øjensynligt ikke skabt ro om sagen, for året efter rejste Michel Nielsen spørgsmålet om degnes aflønning som et principielt spørgsmål:

Paa wort almindelig proestmode wdj Odensse opstod hederlig mand, m. Michel Nielssen y Fulwiig, proest offuer Bogherrit, och wdj lenth lyud tillspurde menige herritzproester, som dha tilstede war, huad thenum alle och huer wittherligtt er om sognedegnens løn wdj Fiøns land, som thennum aff arrilds tiid ock nw siiden ko. matts: wor naadig^e herris ordinantz wdgick, er y almindighed tillagdt aff huer mand wdj sognene, som the thiene.

Det konstateredes, at den sædvanlige løn for en degn var mindst to skæpper rent korn om året fra hver gårdmand i sognet eller en gås i stedet for den ene skæppe korn".²⁴

To provsteretsdomme i 1562 og 1568 giver indtryk af, at de kirkelige myndigheder har været forholdsvis overbærende overfor præster, der forargede menigheden ved deres privatliv.

I 1562 måtte provsterne dømme i en sag, der var rejst mod sognepræsten i Uggerslev og Bederslev, *Jost Hansen*, der anklagedes for drukkenskab, utugtig sprogbrug, overfald med en økse på en sagesløs sogneboer, mordtrusler og trusler om ildspåsættelse samt ægteskabsbrud. Dertil kom u lydighed og uforskammethed mod både lensmanden, herredsprovsten og biskop *Niels Jespersen*. Provsteretten fandt hans skyld dokumenteret og derfor,

oc ydermere ephtherhii menige sognemendtt wdj Bedisløff sogen meste parthen tilstede alle begerede for hans wskichelig leffnidtt oc dorlighedtt, at the motthe were hannom qwiitt,

afsatte retten Jost Hansen som præst i de to sogne. Retten nægtede ham også ansættelse som præst andetsteds i Fyns stift, men trods hans temmelig dårlige opførsel, ville man dog ikke udelukke, at han senere kunne blive præst igen, idet det tilføjedes:

førænd handtt aluorlig retther oc bedrer seg.²⁵

Michel Nielsens velbevarede segl findes endnu under dommen.

Sagen i 1568 var knapt så alvorlig. Den var rejst af biskoppen mod huspræsten på Holchenhavn - dengang Kousbøllegård, *Hans Knudsen*, som var

falden wdj skiørleffnit mett ith quindfolck wiid naffn *Appolonie*, som thiente samme tiid paa gorden mett hannem, och afflet ith barn mett hinder.

Den forargelige præst havde ganske vist derefter trolovet sig med Appolonie, men kort efter betalt hende for at opsige trolovelsen. Provsteretten besluttede at udelukke Hans Knudsen fra præstegerningen i et år; derefter kunne hans sag tages op igen, hvis han viste sand anger og bad om nåde.²⁶ Historien melder intet om sagens videre forløb.

På provstemodet i St. Knuds kirke i Odense den 15. juni 1568 behandlede provsterne en sag mod en langelandsk præst, der i hidsighed over ungdommens natteløb og sviren ved majgilder havde skudt på en af dem med sin

"fyrbøsse" og såret ham alvorligt. Den hidsige præst, *Mads Pedersen*, blev dømt fra sit kald

på kongens nåde og unåde,

men fik nådigst lov til at beholde kaldet.²⁷ Som følge af denne sag besluttede provsterne samtidigt,

att ingen kirckens personer ... maa her ephther haffue, føre eller bruge enthen fyrerør eller lange rør, icke heller haffue schiudehundede eller jachthunde lønligh eller obenbarligh wdj nogen maade.²⁸

Trods dommen og det almindelige jagtforbud blev Mads Pedersen to år efter grebet i at gå på jagt

meth busser och skudhundede,

men blev igen tilgivet mod at afgive en højtidelig "bepligtelse" om aldrig igen at forsynde sig mod forbudet.²⁹

Den retslærde *Michel Nielsen* blev også brugt som bisidder i verdslige retsager. I 1548 deltog han i rigets retterting på herregården Langesø syv km nord for Vissenbjerg. Langesø tilhørte *Antonius Bryske*, der fra 1544 til sin død i 1566 var rigens kansler eller rettergangskansler. Rigets højeste domstol var som nævnt i "Brødrene" herredagen, hvor kongen selv præsiderede, men dér hvor rigens kansler befandt sig, kunne rettertinget nedsætte sig under hans forsæde og afsige domme i alle sager, der angik gods og ejendom.³⁰ I dette tilfælde var det en gældssag, der var rejst mod en adelig frue, som var indbragt for retten. Sammen med

oss elskelige mesther Mickell Nielssen

deltog præsten ved Langesø sognekirke i Vigerslev, *Jens Prangh*, og den lokale dommer, herredsfogden i Skovby herred.³¹ Maria Himmelfartsdag (15. august) 1557 var Michel Nielsen igen tilstede i rettertinget sammen med byfogden i Middelfart,³² og 8. september 1562 påny, denne gang atter sammen med kollegaen Jens Prangh.³³ De to sidste retssessioner blev også holdt hjemme hos Antonius Bryske på Langesø.

I 1555 kom *Michel Nielsen* i strid med sin foresatte, biskop *Jørgen Sadolin*, om besættelsen af kaldet som sognepræst i Tanderup.

Efter kirkeordinansen af 1539 skulle sognepræsterne vælges af

de bæste af kircken (dvs menigheden) paa den menige almoes wegne

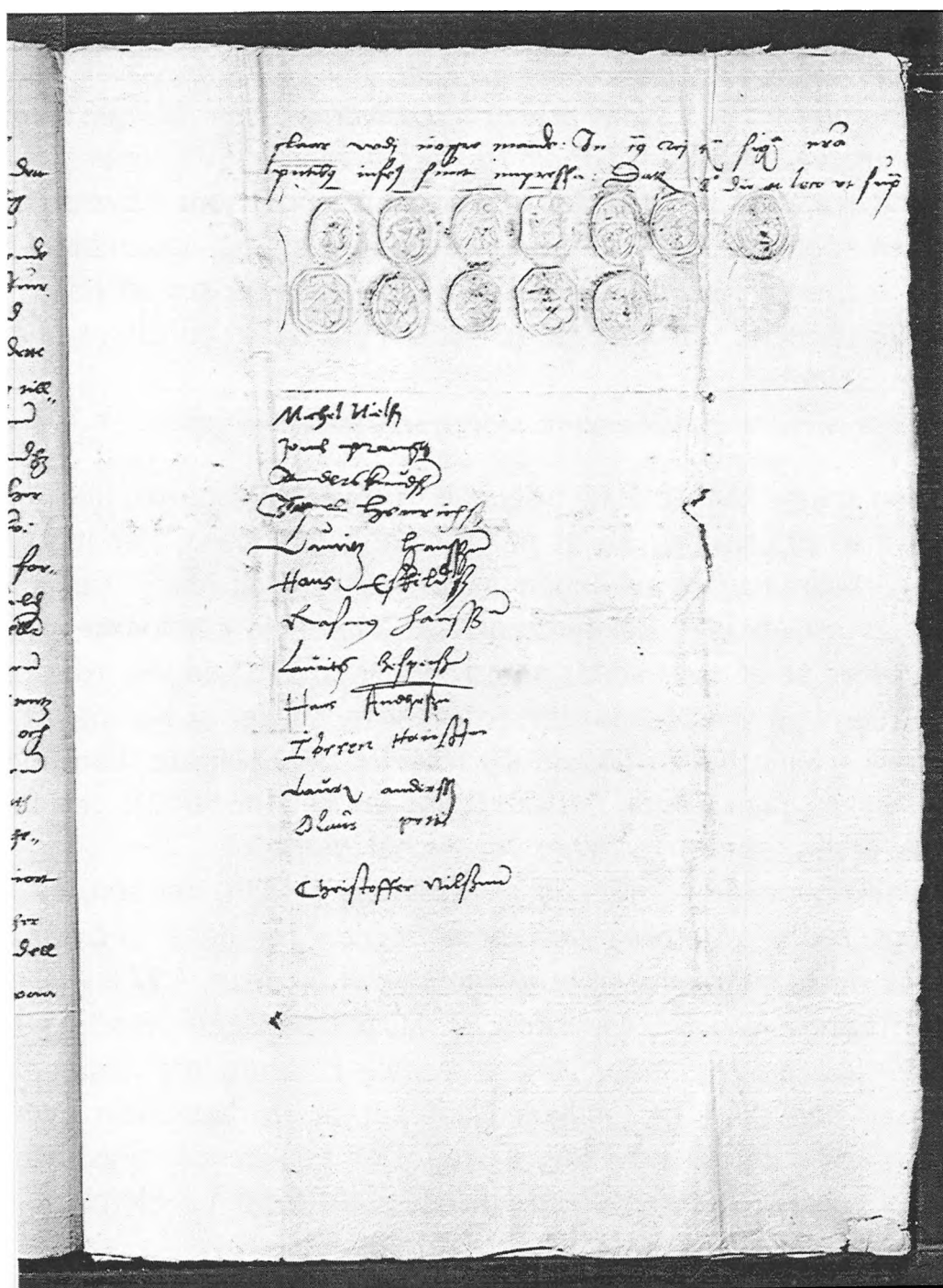
under herredsprovstens ledelse. Efter at være prøvet af biskoppen og godkendt af lensmanden - på kongens vegne - skulle han ordineres som præst af biskoppen og indsættes af herredsprovsten. I købstæderne var det borgmestre og råd, der som de bedste af kirken valgte præsten, således som det er skildret i afsnittet om "Brødrene" i Assens. Hvis kirken ejedes af en adelsmand, var det ham, der alene havde kaldsretten (patronatsretten).³⁴

De seks menighedsrepræsentanter i Tanderup havde mellem tre ansøgere valgt *Anders Clausen* som sognets nye præst, og han blev prøvet af *Michel Nielsen*. Anders Clausens kvalifikationer skulle synes i orden, da han i forvejen havde været kapellan - hjælpepræst - i København efter at være præsteviet af Sjællands biskop, *Peder Palladius*, men Michel Nielsen foretog alligevel en omhyggelig eksamination af ham, før han erklærede ham for egnet. Efter kirkeordinansen var det jo egentlig ikke provsten, men biskoppen, der skulle prøve den indstillede ansøgers kundskaber, men biskop *Jørgen Sadolins* ene søn var den ene af de tre ansøgere, så biskoppen afstod. Han var imidlertid ikke tilfreds med resultatet af Michel Nielsens afprøvning, men lod Anders Clausen eksaminere igen af de tre sognepræster i bispebyen Odense. De fandt ham uskikket, og biskoppen ville derefter lade en anden af sine sønner indsætte som præst i Tanderup, selv om han ikke havde søgt stillingen. Det protesterede menigheden forståeligt nok voldsomt imod, og tvisten blev bragt for retten og endte ved kongens retterting - herredagen - i København. Her blev Michel Nielsens vurdering fremlagt af Tanderup-bønderne:

Och fyrst y rette lagde Tanderup sognemendt ett tingswitne aff Assens byting wdi thette neruerindes aar wdgifuit, lydendes att vj sanmendt witnit hagde, att mester Michell wdi Folleuig herritzprouste y Bogherrit wor lengi y ientalle med for^{n^e} Anders Claussen y *Per Guldsmedtz* gaard y Assens, och kom mester Michel saa ind till for^{n^e} sex mendtt oc bekiende for thennum, att hand hagde forffarit alle for^{n^e} her Anders Claussens vilckor oc fand hanom vstraffeliig, saa att ingenn kunde forskyde hannom fore hans lerdom skyldtt wdi nogen maade.

Per Guldsmed var den tidligere omtalte³⁵ rådmand i Assens. På grundlag af dette stærke - og retsindige - udsagn afgjorde domstolen under *Christian III's* forsæde, at Anders Clausen skulle have kaldet, men at Tanderupmenigheden frit kunne kalde en anden, hvis han skulle vise sig uduelig.³⁶ Dommen bekræftede således den frie valgret, der blev indført ved reformationen. Af uopklarede årsager blev Anders Clausen alligevel ikke præst i Tanderup, - men det blev heller ikke en af biskoppens sønner, men *Niels Lauritsen*, der havde været hjælpepræst hos den gamle præst i hans sidste leveår.³⁷

Michel Nielsen nævnes i provstemodesagen om kirkegårdsafgrøderne i 1545 og i sagen mod den hidsige *Mads Pedersen* i 1568 som den første af provsterne og var både i 1562 og 1568 den første af provsterne, der underskrev dommen. Provsten i Båg herred har haft en særlig position på hans tid. Det tyder vendingen "menige herredsprovster" i 1566 også på, og den viser tillige, at det ikke blot var fordi Michel Nielsen var den først udnævnte provst, at han blev nævnt først. Man kunne forestille sig, at der var tale om en overlevering fra den katolske tid, hvor den gejstlige jurisdiktion og opsynet med kirkerne på Fyn var fordelt mellem kun to provster, én i Odense og én i As-

På sidste side af dommen om den skørlevnede præst i 1568 ses *Michel Nielsens* segl som det første, ligesom hans underskrift er den første. Det første segl i anden række tilhører provsten i Salling herred, *Laurits Jespersen*, den første af "Jubellærerne" (ane nr.1640/816).

sens, som hørte til Båg herred.³⁸ Indtægterne af Assens provsti blev efter reformationen henlagt til en af kongens sekretærer, *Caspar Fuchs*, der fik titel af "regnskabsprovst", men han tog sig ikke af provsteforretningerne. Det var dog heller ikke herredsprovsten, der varetog de tilbageværende gejstlige opgaver for regnskabsprovsten, men en lokal præst, og det var ifølge traditionen sognepræsten i Gamtofte, hvis kirke hørte under provstiet.³⁹

Som det fremgår af degnesagen i 1566 og sagerne fra 1568, kan det ikke være rigtigt, at sognepræsten i Assens, *Peder Jensen Kempe*, blev provst for Båg herred allerede i 1565, som præstehistorikerne *Thor Melbye*,⁴⁰ *Bloch*⁴¹ og *Wiberg*⁴² angiver. "Mester *Michel*" nævnes endnu i 1569, hvor han kaldte nogle bymænd fra Bred til tinge for at vidne om noget jord i bymarken, som var henlagt til sognepræsten.⁴³ Men et kongebrev af 15. november 1570 til biskop *Niels Jespersen*, om at hjælpe *Stig Pedersen*, der en tid havde været præst på orlogsskibene, med at få et kald i Fyns stift, er forsynet med en påtegning om, at det

bleff lest paa Wissenbiereg sogensteffne søndag nest epter Kyndelmisse (4. februar)
Ano 1571.⁴⁴

Det var anden gang, kongen bad biskoppen om at forsøge at hjælpe denne skibspræst - med præcisering af, at det var sognemændene, der måtte kalde ham, og at kirkeordinansen på ingen måde måtte krænkes.⁴⁵ Mon den omstændighed, at brevet blev bekendtgjort for Vissenbjergbønderne netop da, 2¹/₂ måned efter at det var sendt som kongens andet i sagen, ikke betyder, at *Michel Nielsen* lige var død på dette tidspunkt, så der skulle vælges en ny sognepræst.⁴⁶ - Menigheden bøjede sig ikke for den diskrete kongelige/biskoppelige pression, men valgte *Anders Lauritsen* (ane nr.1642), der omtales i det følgende afsnit, som efterfølger for *Michel Nielsen*.

Den kongen tilkommende korntiende af Vissenbjerg sogn, der som nævnt kan tænkes tillagt *Michel Nielsen* som compensation for hans provstepligter, blev netop på dette tidspunkt - i et kongebrev af 5. marts 1571 - givet videre til de fire hørere ved Odense skole.⁴⁷ *Michel Nielsens* efterfølger i Vissenbjerg blev ikke provst; *Peder Jensen Kempe* i Assens nævnes som provst fra 1572, hvor han skrev den indledende tekst til en registratur over dokumenter om præster og degne i Båg herred. Det er i denne registratur, særdomstolens afgørelse vedrørende aflønningen af degnen i Flemløse refereres, med omtale af salig mester *Mickel Nielssen*.⁴⁸

Præstetavlen i Vissenbjerg kirke rammer helt ved siden af, når den angiver, at *Michel Nielsen* var præst i Vissenbjerg 1539-1588.

Svigersønnen

(1642+1643)

Den lutherske kirkeordinans byggede i sine bestemmelser om præsternes aflønning på de gamle traditioner, så reformationen bragte ikke den helt store ændring i præsternes levevilkår på dette område. Det må derimod have været en kolossal omvæltning, at den lutherske filosofi forkastede cølibatet og tværtimod forudsatte, at præsterne som mændene i deres menighed giftede sig og stiftede familie. Men hermed opstod der også et nyt problem, som kirkeordinansen dog anviste en løsning på:

Naar landzpræsterne døø, da skulle deris efterleffuendis enckier wdj sognene med deris smaa børn opholdis et helt aar efter deris død, indtil de kunde bequemmelig bliffue forsiette.

Ordinansens forfattere forudså også, at denne forsørgerbyrde kunne blive en hård belastning for den nye præst, der skulle forsørge både sin egen og den gamle præsts familie i et år, men foreholdt ham, at

dersom det oc siunes den effterkommere noget suart, saa tencke seg det at faa igen wdi sin effterleffuerske, alt huad hannom her wdi aff falder.¹

I praksis førte denne ordning ofte til, at den nye præst ikke alene overtog den gamles kald og præstegård, men også hans familie ved at gifte sig med hans enke - hvis hun ikke var for gammel - eller med en datter, hvis der var en i giftefærdig alder. "Skolemesteren" hr. *Christen* i Fraugde efterfulgtes af sin svigersøn, og det gjorde hr. *Michel* i Vissenbjerg også.

Svigersønnen, der ægtede *Marine Michelsdatter* (ane nr.1643), var *Anders Lauritsen* (ane nr.1642). Han var født i Bogense,² fmtl. omkring 1540, idet han blev immatrikuleret ved universitetet i København i 1561 som *Andreas Laurentii Bogonianus*.³ Hans forældre kendes ikke, men man ved fra biskop *Jacob Madsen*, at han havde en ældre broder *Jesper*, der blev præst i Særlev syd for Bogense og provst i Skovby herred. Broderen, der også var født i Bogense, beregnede selv sit fødselsår til 1523 eller 1524. Jacob Madsen fandt i 1590, at han prædikede godt og var lærd efter sin alder, men fem år senere konstaterede han, at hr. *Jesper* gik i barndom og at der trængtes til en anden provst. *Jesper Lauritsen* opsagde dog først sit provstekald i 1604.⁴ Han døde i 1606 og var dermed med 52 år i kaldet såkaldt "jubellærer". *Jesper Lauritsen*, der havde studeret kemi, blev ifølge en nu forsvundet mindetavle i kirken bragt til fattigdom ved mislykkede alkymistiske eksperimenter i præstegården.⁵

Da han først formodes at være tiltrådt i Vissenbjerg i 1571, må *Anders Lauritsen* have haft en anden beskæftigelse forinden. De studenter, der afsluttede deres studier ved universitetet, ernærede sig ofte ved undervisning, medens de ventede på et præstekald. De fynske studenter søgte tilbage til Fyn.⁶ Det er derfor nærliggende, at den *Anders Lauritsen*, der i slutningen

af 1560'erne var skolemester eller rektor ved latinskolen i Assens, var den senere Vissenbjergpræst, men der har været tvivl om det. Der var nemlig to andre fynske studenter med det ikke usædvanlige navn Anders Lauritsen (Andreas Laurentii), der blev indskrevet ved universitetet i disse år én i 1563 og én i 1566.⁷

Den ene af de tre fynboer kan være den *Anders Lauritsen*, der nævnes som præst i Kølstrup i 1568,⁸ altså forud for det sammenstød nytårsaften s.å., hvor rådmand *Jørgen Bang* (ane nr.3300) angreb Assensrektoren Anders Lauritsen. Det efterlader dog stadig to tilbage, og det er sikkert den anden af de to, der søgte et præstekald på Fyn netop på det tidspunkt, hvor *Michel Nielsens* skulle besættes. Kongen pålagde i et brev af 5. december 1570 biskop *Niels Jespersen* at hjælpe hr. *Anders Lauritzen*, der en tid havde tjent som præst på orlogsskibene, med at få et kald i Fyns stift.⁹ (Der var mange skibspræster, der blev ledige og skulle forsørges netop da, efter Den nordiske syvårskrig, der formelt afsluttedes med underskrivelsen af en fredstraktat 13. december 1570). Hvis der ikke havde foreligget andre oplysninger, kunne det også være ham, der endte i Vissenbjerg.

Det ser dog ud til, at menighederne ikke brød sig meget om skibspræsterne, der gerne måtte tage til takke med kald, ingen andre ville have,¹⁰ og skibspræsten måtte nøjes med det mindre tillokkende Femø nord for Lolland.¹¹ (Lolland hørte under Fyns stift dengang). Femøpræstens eftermæle lyder på, at han

skal have pryglet bønderne.¹²

Det var måske ikke en usædvanlig adfærd for en skolemester dengang, men nok lige så naturligt for en præst, der kom fra det brutale miljø i krigsflåden.

Den tvivl, der har været rejst om, hvorvidt hr. *Anders* i Vissenbjerg er identisk med den tidligere rektor i Assens, bortvejres ved en nøjere granskning af biskop *Jacob Madsens* originale visitatsbog. I en tidligere kildeudgave er biskoppens notitser om hr. Anders efter den første visitats i Wissenberg 19. maj 1689 gengivet som:

Her. Anders Laurszen fra Bogense,¹³

men af den originale tekst fremgår, at der oprindeligt har stået "fra Assens", men at biskoppen har rettet dette til "fra Bogense". *Michel Nielsen* blev altså efterfulgt af begge de gejstlige kombattanter fra nytårsaftensballaden i Assens; af rektoren som sognepræst og af sognepræsten *Peder Jensen Kempe* som provst.

Under alle omstændigheder har Vissenbjergbønderne nok fastholdt den frie valgret, der var tilsikret dem ved kirkeordinansen og bekræftet ved dommen

over biskop *Jørgen Sadolin* i 1555. En langvarig strid et par generationer senere, i 1632, kunne tyde på, at der har været en tradition for en stærk menighedsindflydelse i Vissenbjerg, der var et sogn med mange selvejerbønder og kun en enkelt herregård, Grøftebjerg. Striden opstod nemlig ved klage fra bønder i menigheden over den daværende provst, sognepræsten i Assens magister *Poul Andersen* (ane nr.824), for krænkelse af den frie valgret. Affæren omtales i andet afsnit af kapitlet om "De lærde mænd".

Anders Lauritsen må være tiltrådt kaldet i Vissenbjerg kort efter *Michel Nielsens* formodede dødstidspunkt i begyndelsen af 1571, for 6. august s.å. omtales sognepræsten i Vissenbjerg. Det sker i et åbent kongebrev om, at da Vissenbjerg-sognepræsten ikke havde tilstrækkelig fællede eller græsgang til sit kvæg, tillod kongen

aff wor synderlige gunst och naade

ham og hans efterfølgere at måtte

lade wocte og hiøre sit qveg offuer ald Wissenbiærchs sognegrund, saa wiidt hand kan komme vden engs och korns schade og opbedelse.¹⁴

Det berettes, at denne usædvanlige begunstigelse skal være givet i anledning af, at kong *Frederich II* havde overnattet i præstegården Fuglevig.¹⁵ Kongen rejste som sine forgængere og efterfølger ustandselig rundt i riget mellem kronens slotte, og Vissenbjerg lå ved landevejen mellem Odense og Middelfart - to mil fra Odense og fire mil fra Middelfart - og kunne være en passende mellemstation på rejsen. Man ved, at præstegården har været brugt som overnatningssted af andre. Den senere Ribebiskop *Peder Hegelund* noterede således både i 1587 og i 1593 i sin almanak, at han tog ind i Fuglevig på vejen mellem Odense og Middelfart. En af hans andre mellemstationer var Gamst i Ribe amt, hvis præstegård angiveligt ofte blev brugt som logi for "standspersoner".¹⁶ (Peder Hegelund havde dog også den motivering for at standse op i Fuglevig, at *Anders Lauritsen* var hans studiekammerat; de begyndte deres studier i København samtidig). Biskop *Jacob Madsen* overnattede også i Fuglevig under rejser fra Jylland.¹⁷ - Foruden at ligge ved landevejen lå Vissenbjerg dengang i et skovrigt område med vildt,¹⁸ der kunne friste den jagtglade kong *Frederich II* til et ophold. Beretningen om årsagen til begunstigelsen er derfor ikke helt usandsynlig.

Nogle måneder før var kongetienden af Vissenbjerg sogn, der i 1546 var blevet givet til *Michel Nielsen*, som nævnt foran, blevet tillagt de fire hørere ved latinskolen i Odense, men hvis - som formodet - Michel Nielsen fik denne begunstigelse som kompensation for sine provstepligter, kan det ikke have givet *Anders Lauritsen* noget krav på erstatning, da han ikke blev provst.

Anders Lauritsens omsorg for at sikre kaldets indtægter fremgår også af et åbent brev af 5. marts 1594 om, at sognepræsten *Anders Lauritsen* og kirkeværgen *Niels Pedersen*, Breede, havde begæret, at *Vissenbjerg kirkeskov* måtte forblive ved kirken, således som det altid havde været tilfældet. Kongen bevilgede det ansøgte, således at skoven indtil videre måtte blive ved kirken, der fik indtægterne ved salg af vindfælder, ved oldengæld og andre fordele.¹⁹

På den enlige herregård i sognet, *Grøftebjerg*, residerede fra 1583 jomfruerne *Magdalene* og *Margrethe Emmichsdøtre*, om hvem det hedder, at

deres broder var den "onde" *Otte Emmichsen* til *Steensgård*, og selv skal de heller ikke just have været kendt for det gode.²⁰

(Der var idelige klager fra bønderne over overgreb fra de to jomfruer).²¹ Det må have været en af de store begivenheder i sognet, da *Margrethe Emmichsdatter* døde i 1585 og blev begravet i *Vissenbjerg kirke*, og en ikke mindre, da den efterladte 70-årige *Magdalene* i 1591 blev viet til den 30-årige *Erich Bille* på herregården. Hun døde i 1598 og blev ligesom søsteren begravet i *Vissenbjerg kirke*.²²

Den viden, man har om *Anders Lauritsens* gerning som præst, stammer først og fremmest fra de notitser, biskop *Jacob Madsen (Vejle)* gjorde om sine visitatser, straks fra han i 1588 afløste biskop *Niels Jespersen* som den tredje evangeliske biskop over Fyns stift.

I 1589, hvor biskoppen visiterede første gang, havde præsteparret fem børn, hvoraf en dreng i *Assens skole*. Sognefolkene gav hr. *Anders* det bedste skudsmål, men *Jacob Madsen* fik ikke mulighed for selv at danne sig et indtryk af hans optræden som præst, da *Anders Lauritsen* lå syg af skørbug i præstegården og måtte lade en vikar prædike for sig.²³

Men *Jacob Madsen* visiterede fire gange til i løbet af den næste halve snes år. Hans notitser efterlader indtrykket af en præst, der tog noget let på sine pligter.

Efter visitatsen søndag den 16. maj 1591 anvendte *Jacob Madsen* et græsk udtryk, der må forstås således, at han syntes, at *Anders Lauritsen* kun sagde selvfølgeligheder i sin prædiken. Han citerer misbilligende:

Hor kommer i tripende i dieffle naffn? triper føre affsted i Fendens naffn!

Samtidig noterede biskoppen med slet skjult mishag, at jomfru *Magdalene Emmichsdatter* ikke havde været i kirken, - og hun var der heller ikke ved den foregående visitats i 1589. Denne gang undgik hun dog ikke at møde biskoppen:

Drog her. *Anders* oc ieg neder till hende oc fik mad.

Under visitatsen 1595 bemærkede biskoppen ikke noget om prædikenen, men 14. maj 1598, hvor han kom fra Odense til prædikenen kl. 5, noterede han igen, at

Han talte over selvfølgelige ting omtrent som sædvanlig. Han talte 1) om Kristi bortgang; 2) om Helligaandens almindelige gerninger.

Under den sidste visitats, i 1601, hvor prædikenenens tema var

Vogter eder for de falske profeter,

havde *Jacob Madsen* ingen kommentarer. Han havde måske opgivet.

Fredag den 30. maj 1595 kl. 8 havde *Jacob Madsen* kaldt alle herredets præster sammen i Assens kirke til præstekonvent. Der var mødepligt for præsterne ved disse møder med biskoppen, men *Anders Lauritsen* og én anden præst udeblev, uden at der angives nogen gyldig undskyldning.²⁴ Onsdagen efter, den 4. juni, anmeldte biskoppen med korteste varsel sit besøg i Visenbjerg, idet han sendte bud, at sognefolket skulle indkaldes til kirken om torsdagen. *Anders Lauritsen* adlød igen ikke, men slog det hen i spøg,

gantet sig dermet,

så visitatsen ikke blev til noget.²⁵ En senere biskop over Fyns stift, biskop *Øllgaard*, konstaterer, at denne opførsel over for biskoppen må have været enestående.²⁶ *Anders Lauritsen* slap dog ikke for at blive taget i skole af sin biskop, for 2. juli, på Marie Besøgelsesdag, tog *Jacob Madsen* ind i præstegården på tilbagerejse fra Ribe og overnattede dér. Der foreligger ikke noget om, hvad han har sagt til *Anders Lauritsen* i enrum om aftenen, men under visitatsen i kirken dagen efter påtalte han, at der ikke var noget knæfald for altergæsterne, der måtte knæle på gulvet, og *Anders Lauritsen*, som på det tidspunkt også var kirkeværge, lovede at rette dette. Ved visitatsen i 1598 konstaterede biskoppen dog, at der intet var sket, og noterede ærgerligt, at

Han har lovet det, men holder det ikke.

I 1595 gav menigheden ganske vist igen *Anders Lauritsen* et godt skudsmål, men

clagde, at de fik inthet øl for kirkethinden, de og.

Ifølge *Christian III's* reces af 30. oktober 1536 skulle modtagerne af tienden give bønderne

eth maaltid mad oc dricke,

når de leverede tienden,²⁷ men i 1568 havde *Frederich II* ændret dette til, at præsten skulle

giffue dennom tho tønder øl, och iche meere.

Maden bortfaldt, idet teksten fortsatte, at

dennem skulle de føre till deris gildishuus och iche driche dennem i prestegaarden, eller presten medt ydermere omkostninger besuere.²⁸

I 1598 gentog sognebøndernes klager sig:

Sognefolck beger thiendeøl for kirkens thiende.

Men det hjalp stadig ikke. I 1601 lød klagerne stadig:

Ville haffue stolestade skifft oc øl for kirkethiende.

Denne gang blev ansvaret for kirkeinventaret skudt over på andre:

Sagde, det at komme regenscabprousten ved eller lensmanden.

Før visitatsen i 1601 havde *Anders Lauritsen* haft besvær med sin medhjælper og forsanger, degnen *Michel*, som blev fradømt kaldet. Han var en tidligere kældersvend hos lensmanden på den nærliggende kongeborg Rugård, *Carl Bryske*. *Jacob Madsen* bemærkede sig, at den nye degn, *Jens*, var hjulbenet, hvilket ikke må have set godt ud, når han trådte frem midt i kirken for at synge for, som biskoppen krævede det.

Anders Lauritsen må være død i 1604, idet hans søn *Laurits* dette år efterfulgte ham som den tredje lutheranske præst.²⁹ Han har nok måttet love sognefolkene øl, når de kom agende med deres tiende, inden de valgte ham. - Den traditionelle sædvane blev forbudt af *Christian IV* i 1629, dels fordi man fandt det ubilligt at besvære præsterne dermed, dels fordi sognemændene

sig nocksom oc alt for meget paa druckenskab beflitte.³⁰

Sønnen - det er måske ham, der gik i Assens skole i 1589 - havde taget navn efter sit fødested og kaldte sig *Laurits Andersen Fuglevig*. Han blev indskrevet ved universitetet i 1600³¹ og blev i 1603 rektor for latinskolen i Faaborg, hvor han sad endnu 7. maj 1604, da *Jacob Madsen* visiterede skolen.³² *Laurits Fuglevig* menes død i 1632; det var valget af hans efterfølger, der udløste den klage fra Vissenbjergbønderene over provst *Poul Andersen*, som omtales i afsnittet om "Provsten".

Anders Lauritsens datter *Anna* (ane nr.821) blev gift med den første af "De lærde Mænd", *Christen Lauritsen* (ane nr.820).³³

**JESPER FRA AABY
(3280/1632)**

Overleveringer igennem 1600- og 1700-årene i præsteslægterne *Pontoppidan, Achton, Lacoppidan, og Lucoppidan, Faber* m.v. går ud på, at slægternes fælles stamfader på reformationstiden var "*Jesper fra Aaby*" (ane nr. 3280/1632, dobbelt ane). En enkelt kilde identificerer ham som *Jesper Nielsen*, der var den første sognepræst, som blev udnævnt efter reformationen i Vester Åby mellem Faaborg og Svendborg,¹ men alle andre som bonden *Jesper Lauritsen*, der blev slagter i Odense.

Oplysningen om, at *Jesper* var præst, er kommet til meget sent, idet den kun kan spores tilbage til biografien for hans sønnedatters sønnesønnesøn, dr. theol. *Christian Pontoppidan*, i et universitetsprogram fra 1752.² Men *Christian Pontoppidans* egen broder, biskop dr. *Erich Pontoppidan*, gik ud fra, at stamfaderen var bonde,³ og mere detaljerede oplysninger om bonden *Jesper Lauritsen* findes i et såkaldt parentationssskrift, som blev nedskrevet af Jespers sønnesøns sønnesøn rektor *Axel Lauritsen Achtonius*, Skelskør, i 1706.⁴ Biskop *Bloch* pegede i sin fynske gejstlighedshistorie⁵ på, at påstanden om, at *Jesper* var præst, også indirekte afkræftes af, at hans sønnedatters søn, den ældre biskop *Erich Pontoppidan*, så tidligt som i 1670 i sit *Epitymbia* eller *Æresminde* for sine forældre opregnede alle sin moders gejstlige slægtninge - fader, morfader, farbroder, brødre og svogre, men ikke nævnte noget om præsten *Jesper Nielsen*, der i givet fald skulle have været hendes farfader.⁶ Den samme overbevisende argumentation kan bruges med grundlag i *Jespers* endnu nærmere efterkommer, sønnesønnen *Jørgen Lauritsens* selvbiografi, hvori *Jørgen Lauritsen* (ane nr.408) oplyser, at hans fader og morfader var præster, men slet ikke nævner farfaderen.⁷ Det har mindre vægt, men skal dog nævnes, at *Jørgen Lauritsens* sønnedattersøn *Jens Madsen Faber* kaldte sin forfader *Jesper Slagter*,⁸ og at præsten i Ørbæk *Rasmus Pedersen Winther*, der var gift med en anden efterkommer i den vidt forgrenede efterslægt, omtalte sin kones stamfader som bonde. Han opførte ham på titelbladet til sin slægtebog som den mødrene stamfader til

de ægte planter, der ere fremspiirede ved Herrens naade i Ørbeck præstehuus,⁹

det vil på mere jævnt sprog sige hans børns:

Deres Møderne Stammefader, Jesper.

Det må da være rimeligt at gå ud fra, at det er overleveringen om, at stamfaderen var

den gl. bekjendte bonde, *Jesper fra Aabye*, der end blomstrer i sin sæd og afkom, som *Bloch* poetisk udtrykte det, der er den rigtige. På næstfølgende side er anført en skønsomt udvalgt buket af blomsterne. - De i teksten nævnte kildepersoner er afmærket med *.

Når *Jesper* tog et så usædvanligt initiativ, som efterfølgende beretning viser, kan det måske skyldes, at Vester Åby allerede før reformationen, så tidligt som i 1534, havde fået en lutheransk sindet præst, *Mogens Steen*, der havde formået at omvende sine sognebørn fra papismen.¹⁰

Kantor *Giessing* gengiver på grundlag af rektor *Axel Achtonius'* manuskript overleveringen om bonden *Jesper* fra Aaby i sin samling af jubellærer-historier fra 1783:

Jesper var bonde i Aabye, dvs Obye, i Salling herred i Fyen og levede i de vanskelige og mest urolige tider, da reformationen var begyndt i Tydskland, og her i Danmark skede i regeringen store forandringer, der kong *Christian II* af adelen blev opsagt og drog ud af riget, og rigens raad med adelen indkaldede hans hr. farbroder, fyrsten i Holsteen, under det navn *FRIDERICH den Første* at være konge over Dannemark og Norge. ... og hans søn, ... kong *Christian III*, fulgte ham i regeringen ved stor krig og besværing (inden riget kom i rolighed), som reisde sig af den fangne kong *Christiern* og hans svoger, hvilke toge andre til hielp imod Danmark, og da blev det store decisive slag holdet i Fyen ved Assens paa Øxenbjerg aar 1535 den 11 junii, hvorved han overvandt sine og rigets fiender, tog de catholske bisper fangne 1536 og gjorde reformationen i den danske kirke.

Udi alle de krigs-troublers og tumler boede den ærlige bonde *Jesper Lauridssen* i Aabye i Salling herred (mag. *Peder Jenssen Lucoppidan* siger Nørre-Aabye sogn i Wends herred) og leed der adskillig viderværdighed, som sådan krig og tumult medfører. Der nu alting kom til rolighed aar 1537, det klare evangeliis lys fik fremgang, den catholske overtro og selvoptænkte gudsdyrkelse blev afskaffet, og der bleve præster beskikkede til kirkerne, af hvilke saa mange, som ikke kunde prædike, bleve efter ordinantzen tilladende at læse af en dansk postil prædiken for folket, baade evangeliis udleggelse og børne-lærdommens forklaring, besluttede denne gudfrygtige bonde af kiærlighed til det klare evangeliis lys at opoffre sine tvende sønner, *Laurids* og *Jørgen*, til Herrens tjeneste; og som han fornam, at der bleve indrettede skoler i kiøbstæderne, forsyndede med duelige lærere, som ungdommen skulde undervise i stæd for de ørkesløse munke, som tilforn underholdtes i klosterne, saa forlod han bondestanden og flyttede til Odense for at faae sine sønner i skolen og være tilstæde ved deres opdragelse. Han kiøbde en gaard strax ved kirken og skolen beliggende, kaldet Klingeberg; hvilken gaard og navn skal indtil denne dag vedligeholdes. Der slagtede han sit qvæg, som han førde med sig fra bondegaarden, levede som borger og slagter i Odense og ærlig ernærede sig og sine tvende sønner, medens de gik i skolen og laae ved academiet. Dette hans gudelige foretagende gav Gud lykke til, og behagede det Herren saa vel, at han omsider kaldede dem begge i sin kirke og menighed til præster og lærere, den ene i Salling herred, den anden i Gudme herred, begge i Fyens stift, begge jubel-lærere.

Giessings beretning greb endnu 100 år senere en forfatter, der fandt, at "den danske bondestand har man hidtil med tavshed ganske eller for meget overset", så stærkt, at han optog den i sin bog om fremragende danske bønder.¹¹ Beretningen citeres også i slægtsbøgerne om de to slægter *Pontoppidan*¹² og i familien *Lacoppidans*¹³ stamtavle.

 Uddrag af Jesper fra Aabyes efterslægtstavle^{1 4}

Børn af Jespers sønLaurits Jespersen

(ane nr.1640/816)

Hans Lauritsen	Pernille Hansd. gift med Hans Michelsen	Dines Hansen (Langeland)	<u>ynge slægt</u> <u>Pontoppidan</u>
Christen Lauritsen (ane nr.820)	<u>Slægten Achton</u> Henning Chri- stensen Achton (ane nr.410)	Karen Henningsd. Achtonia (ane nr.205) gift med Jacob Jørgensen (ane nr.204)	Anna Sophia Jacobsdatter gift med Jens Madsen Faber
		Anna Dorothea Achtonia gift med Jørgen Thomsen Jørgensen	Anna Maria Jørgensdatter gift med Rasmus Pedersen Winther*
	Laurits Chri- stensen Achton	Axel Lauritsen Achtonius*	
Jørgen Lauritsen* (ane nr.408)	Maren Christensd. Achtonia gift med Mogens Hansen	Karen Mogensd. gift med Jens Haasum	<u>Slægten</u> <u>Lucoppidan:</u> Peder Jensen Lucoppidan*
	Jacob Jørgensen (ane nr.204) gift med Karen Henningsd. Achtonia (ane nr.205)	Hans Jacobsen (ane nr.102)	<u>Slægten</u> <u>Lacoppidan</u>
	Henrich Jørgensen	Kirsten Henrichsd. gift med Mads Jensen	Jens Madsen Faber*, gift med Anna Sophia Jacobsdatter
Anna Lauritsd. gift med Erich Knudsen	<u>ældre slægt</u> <u>Pontoppidan</u> Henrich Erich- sen Pontoppidan Erich Erichsen Pontoppidan*	Ludvig Pontoppidan	Christian Pontoppidan* Erich Pontoppidan*

JUBELLÆRERNE

Ephraim og Manasse (1640/816+1641/817)

"*Jesper fra Aaby*"s to sønner, *Laurits* og *Jørgen Jespersen*, blev begge jubellærere, dvs at de kunne fejre 50 års-jubilæum som præster, og de er derfor begge omtalt i *Giessings* jubellærer-historier.¹ 50 års-jubilæer var opnåelige dengang, fordi der ikke var nogen pensionsalder for præsterne. De kunne fortsætte i deres kald til de døde. Hvis de blev for affældige, var der mulighed for dem for at få godkendt ansættelse af en hjælpepræst, en personlig kapellan, som de måtte dele kaldets indtægter med. - De unge præstekandidater var gerne rede til at affinde sig med en ringe løn i nogle år i forventning om, at de ville kunne efterfølge den gamle præst i kaldet.

Giessing fortsætter sin beretning om *Jesper fra Aaby* og hans to sønner således:

Disse tvende sønner, hr. Laurids og hr. Jørgen, kan vi ligne ved Josephs tvende sønner, Ephraim og Manasse: De vare begge een mands sønner, bleve og begge præster, og man veed ingen synderlig forskiel paa dem uden denne, at Ephraims afkom har mangfoldigere udbreded sig, saaledes ogsaa: Hr. Jørgen havde vel 3 sønner, som bleve præster, og 3 døttre, som bleve præstekoner, og alle have efterladed sig stor præsteslægt; men hr. Laurids havde bland sine 18 børn dog 5 sønner, alle præster, som, foruden 4 døttres afkom, have, ligesom Ephraims stamme, mangfoldigere udbred sig.²

Laurits Jespersen var født 1521/22³ og hans broder *Jørgen* 1524/1525.⁴ *Giessing* meddeler, at de to brødre begge blev optaget i latinskolen i Odense i 1537,⁵ en oplysning han fmtl. har udledt af beretningen om *Jesper fra Aaby*, hvor der dog kun står, at *Jesper* besluttede at flytte til Odense i 1537. Kong *Christian III* lod allerede i en reces af 30. oktober 1536 forordne, at der skulle

opholdes scholer, ther wnge personer læris oc institueris i latine oc andre tongemaall, saa at riiget kand haffue leerde mendt,⁶

men nærmere regler om skolerne blev først meddelt i kirkeordinansen af 1539, der til gengæld indeholdt meget detaillerede forskrifter om,

huorledis scholerne skulle haffue seg, (og) om øffuelse y scholerne.

I henhold hertil skulle undervisningen foregå i fem "lectier",

at der kand giøres skielnit paa børnen.(og) Den første lectie maa være for dennom, som lære A B C, oc som lære at staffue,

vel at mærke på latin, for

icke skal der helder andet læres y dennom end latine.

Derefter rykkede eleverne, efterhånden som de blev dygtige nok, op i lectierne indtil femte lectie, som

maa være for dennom, som ere nu maadeligen hen forsøgte y latinen, oc siunes at haffue nu wel styrcket nemmet, saa at de nu kunde schriffue oc tale ret oc goed latine.

I femte lectie kunne skolemesteren lære eleverne nogle grundbegreber i græsk. Eleverne terpede grammatik og skulle lære oplæsning og sang.

icke heller vnder enfoldige noder alleniste, men ocsaa discant.

De lærte bibelfortolkning efter en katekismus, og i de højere lectier forelæstes der af bibelen for dem. Både lærere og elever deltog i gudstjenesterne, og de ældre elever udsendtes som degne i de omliggende landsbykirker. Undervisningen var klart rettet mod uddannelse af præster:

Oc de som siunes det at kunde gjøre, de skulle offres Herren, oc forskickes til almindelig studio ..., men de som det icke til gaffns saa wel skulde kunne gjøre, de maa tages fra scholen, oc settis til erlig werdzlig embede.⁷

Der var ikke nogen egentlig afgangseksamen fra latinskolerne, der gav adgang til universitetet, men skolernes rektorer garanterede ved en anbefaling - testimonium scholasticum - til universitetets professorer, at en discipel var moden til universitetsstudiet.⁸ *Laurits Jespersen* fik sit testimonium og blev indskrevet ved universitetet i København i 1551 som *Laurentius Caspari*.⁹ Hvis *Giessings* oplysning om, at han blev optaget i latinskolen i Odense i 1537, er rigtig, havde han altså gået i skole dér i 14 år, men til gengæld blev universitetsstudiet kortvarigt.

Ifølge teksten på hans epitafium i Espe kirke var *Laurits Jespersen* sognepræst for Espe og Vantinge sogne i Salling herred nord for Faaborg i 53 år indtil hans død i 1604.¹⁰ Hans kollats - udnævnelsesbrev, hvori lensmand *Jørgen Skinkel* godkendte menighedernes valg af ham til præst, er dateret 3. januar 1553,¹¹ dvs at han må formodes at være valgt engang i løbet af 1552. De 53 år passer da, hvis man tæller både valgåret og dødsåret med. *Laurits Jespersen* kan have nået at få godt et års studieophold ved universitetet, før han blev præst. Det var endnu, så kort tid efter reformationen, end ikke muligt at kræve en universitetsuddannelse af alle præster. Det var først ved *Frederich II's* universitetsfundats af 1569, der skulle sikre uddannelsen af vordende præster gennem økonomisk støtte, at det blev muligt at stramme kravene, og først ved et kongebrev 26. juli 1573 blev det pålagt biskopperne at

werre fortænckte, att de effther denne dag ingenn aname, induie eller ordinere thill presteembede, med mindre end de nogenn aar thilforn fliteligenn och well her vdi universitetet haffue studeritt och sidenn skillis her fra med rectoris testimonio.¹²

Uanset den korte universitetsuddannelse og uanset, at han var landsognspræst, blev *Laurits Jespersen* ni år senere, i 1561/62, valgt til provst for Salling herred.¹³ Ifølge hans eget regnskab "resignerede" han sit hverv som kasserer for præsterne i Salling herred den 10. juni 1561¹⁴ i Jordløse, hvor præsterne må have været samlet; det har vel været på grund af hans valg til provst på dette tidspunkt. Som for den første provst i slægten, "Den retslærde" *Michel Nielsen* i Vissenbjerg, ved man mere om hans provstegering end om hans virke som præst.

Som provst deltog han bl.a. i det samme landemøde i Odense i 1568 som *Michel Nielsen* og var med til at dømme i sagerne mod den skørlevnede huspræst og den langelandske præst, der skød på en af menigheden med sin "fyrbøsse". Hans segl under den første dom ses på fotografiet i afsnittet om "Den retslærde". I 1577 var han med til at dømme "Brødrene"s og det øvrige bystyres valg af sognepræst i Assens ugyldigt som stridende mod kirkeordinansens valgprocedure.

Ti år senere var han og de øvrige provster mere usikre om anvendelsen af den rigtige valgprocedure ved et kirkeligt valg. Biskop *Niels Jespersen* var død i slutningen af 1587, og der skulle udpeges en ny biskop over Fyns stift. Kirkeordinansen fastsatte, at

Naar der wdy noget stict fattis een superintendent (som biskopperne officielt blev kaldt i den første tid efter reformationen), da skulle alle sognepræster alleniste aff kiøbstederne y stictet komme tilsammen ... tiuende dag effter hand er død skulle de sables wdy byen, der som superintendentens bolig er.¹⁵

Men præsterne må have forudset vanskeligheder med de verdslige autoriteter, for mandag morgen den 17. september, dagen efter Niels Jespersens begravelse i St. Knuds kirke, gik Odensepræsterne, der sammen med provsterne havde fået "mad oc øll" hos bispeenken efter begravelsen, til lensmanden om et godt råd,

huorledis klerkeried skulle skicke sig her y Fyen y dett kald, som skulle gaa paa en anden superintendent: huad heller, at di skulle gaa effter kongelig maiestatis ordinantz y denne sag, eller di skulle raadføre sig først hos kong: maiestatt.

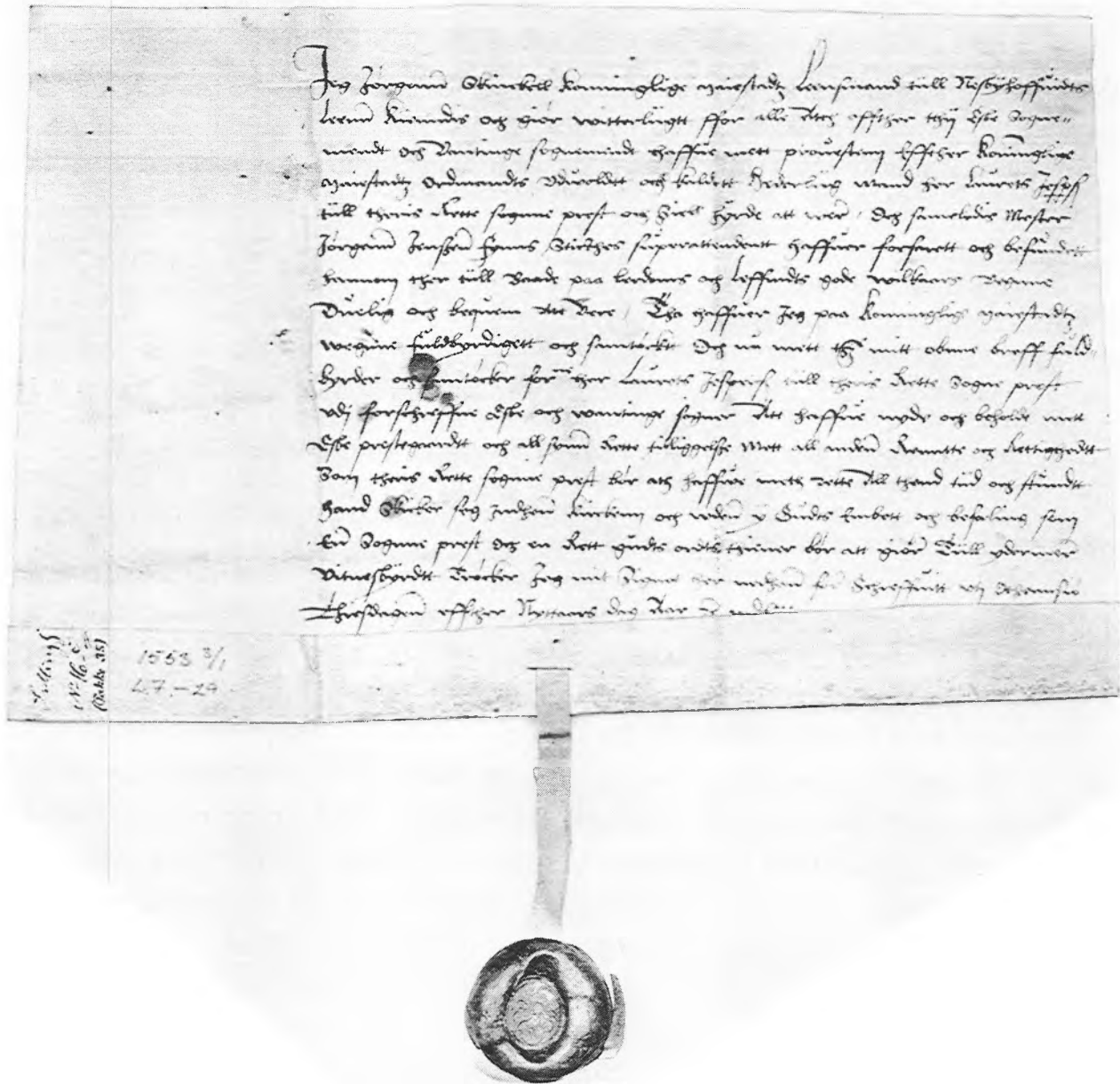
Lensmanden fandt det rådeligst samme dag at skrive til kongen, og ifølge præsten i Nyborg, *Christian Bruns*, beretning svarede *Frederich II* fra Haderslevhus den 4. december ved at sende et lukket brev tilbage, stilet til magister *Jacob Madsen*, sognepræst ved Vor Frue kirke i Ribe, med besked om at lade det overrække til adressaten.¹⁶ Brevet, der blev overrakt Jacob Madsen nytårsaften af samme Nyborgpræst og en Odensepræst, lød:

Wor gunst tilfornn. Wiider, att som sognepresten vdy wor kiøpstedt Othensee och heridtzprouester wdy Fyens sticht haffue nu weritt forsamblitt, och wdtwald ether till en superintendent vdy for^{ne} Fyens sticht effther mester Niels Jespersen, som nu nyliggenn ther sammestedt død och afgangen er, och the nu therom haffue hafft theris fuldmechtige hoss oss wnderdanigst begierendis, wij samme theris wall ville naadigst sambytyche och confirmere, tha bede wij ether och begiere, attj samme kald och embede wille ether wnderdanigst anthage, och siiden medt thett første begiffue ether till oss at gjøre ethers superintendentz eed¹⁷

Det kunne se ud, som om der har været noget snak under gravøllet hos bispeenken og nogle kontakter, som Nyborgpræsten ikke har kendt til.

Biskop *Jacob Madsen* visiterede første gang i Espe og Vantinge 4. juli 1589. Han gav *Laurits Jespersen* en fin karakter i sin visitatsbog:

60 aar, noget graa. God prædikant og husholder (bonus concionator et oconomus), klar røst.

Laurits Jespersens kollats, skrevet på pergament, med lensmand *Jørgen Skinkels* originalegl hængende under, findes endnu i Rigsarkivet. FOTO: Rigsarkivet.

Ordet *oconomus* kan også forstås på den måde, at *Laurits Jespersen* havde en god disposition i sin prædiken:

Han talte over Lukas 11: Saligt det liv osv 3 dele: 1) Hvad Guds ord er, 2) hvad gavn man har af at høre Guds ord, 3) hvad unytte og skade, der er, ved at ringeagte ordet: 1) Fordi det er Gud selv, som taler med os, 2) fordi døden er uvis, 3) nythen (derived): 1) at troen vil voxte osv.¹⁸

Siden besøgte biskoppen kun Espe og Vantinge en enkelt gang inden *Laurits Jespersens* dødsår. Det var Kristi Himmelfartsdag 20. maj 1596, og det gik meget hurtigt: kl. 6 morgen var han i Vantinge, allerede kl. 10 i Gestelev og på et ikke specificeret tidspunkt i Espe.¹⁹ Der har nok, som biskop *Øllgaard* formoder i en artikel, kun været tale om et kirkesyn, idet *Jacob Madsen*, der ellers var meget grundig og gav sig god tid, ikke fandt det nødvendigt at fo-

retage en egentlig visitats hos den gamle, højt ansete sognepræst og provst.²⁰ Han mødte ham jo også regelmæssigt til provstemoder og til præstekonventer i Salling herred.

Dagsordenen for præstekonventet i Faaborg 4. april 1599 giver et indtryk af de gejstlige emner, præsterne beskæftigede sig med i reformationens århundrede:

1. Om præstegerningen
2. Paamindelser om theologisk studium
3. Om ensartede kirkeskikke
4. De maa ikke befatte sig med borgerlige hverv
5. De skal vogte sig for lange prædikener og følge ordinansens ordlyd
6. Efter endt prædiken skal de forklare katekismen efter *Luthers* anvisning
7. De skal opfordre sogneboerne til, at de på festdagene sender deres børn til degnene til undervisning i katekismens lærdom
8. Sædedegnene skal betale korn til skolen
9. Der må være broderkærlighed imellem dem
10. De skulle tilskynde deres tilhørere til flittig bod, fordi vi nærmer os verdens ende.

Herudover talte de dog også om andre emner, hvoraf nogle synes evigt aktuelle, som

det store tryk i alle forhold, de høje priser paa levnedsmidler, det knappe fiskeri, det ringe udbytte af skovene, krigsrygter osv.²¹

Punkt 9 på dagsordenen synes at antyde, at tonen ikke altid har været god mellem præsterne, når de traf sammen. De mødtes også udenfor præstekonventerne med biskoppen, i "kalenter", som blev holdt på skift mellem dem. Det var mere eller mindre højtidelige sammenkomster af præsterne i herredet til behandling af gejstlige spørgsmål af fælles interesse. De havde en middelalderlig tradition bag sig ligesom gilderne i Flensborg og Assens,²² og de støttedes af den højeste gejstlighed på *Laurits Jespersens* tid. Biskop *Jacob Madsen* fastsatte officielle ordensregler for kalenter i 1592.²³ *Laurits Jespersen* var notarius eller kasserer for kalenten i Salling herred til sin udnævnelse til provst i 1561.²⁴ Præsterne har nok også snakket ikke-sagligt, som de gjorde ved konventet i Faaborg, og værten har vist sin gæstfrihed. Allerede biskop *Peder Palladius* fandt det nødvendigt at indskærpe, at måltiderne i forbindelse med kalenterne kun måtte vare fire timer, to til spisen og to til drikken!²⁵ I 1618 blev kalenterne forbudt²⁶

på grund af udartning til sviregilder.²⁷

Jacob Madsen var sammen med *Laurits Jespersen* gæst ved et af disse præstemøder for præsterne i Gudme herred i 1595. Der var en særlig anledning, fordi det tillige var et bryllupsgilde. Det foregik hos den nye præst i Gislev, *Jacob Christensen*:

Aar 1595, den 15de Juli waare alle præster forsamlede. Her Jacob gjorde sit calent. Jeg der met her Lauris i Espe, quindens fader, oc her *Christen* i Querendrup, her Jacobs fader, der met.

Det var Laurits Jespersens datter *Karine*, enke efter den tidligere præst *Hans Frandsen*, der giftede sig igen med Jacob Christensen. Han havde holdt sin første messe den 17. maj og lørdagen efter trolovet sig med hende i biskoppens og provstens nærværelse.²⁸

I 1591 kom *Laurits Jespersen* ind i en konflikt, da han nidkært fulgte kirkeordinansen, men derved stødte an mod verdslige autoriteter. *Knud Venstermand* til Finstrup (Holstenshus) ved Faaborg havde skudt en bonde - som han selv hævdede - i nødværge, fordi bonden sammen med en anden

haffue woldeligen fordristidt sigh till och giord migh offueruold wdj min gaardt.

Sognepræsten i Faaborg, til hvis annexsogn herregården hørte, gav ham absolution fra prædikestolen, efter at herremanden havde skriftet gerningen i kirken

y gudz och menighedens neruerelse,

og tog ham til alters. I den anledning tiltalte og stævnedes Laurits Jespersen præsten, fordi han havde overtrådt kirkeordinansen ved at absolvere for drab før øvrighed og slægt var tilfredsstillet, og efter usikre kilder dømte han også Knud Venstermand fredløs. Både Faaborgpræsten og provsten endte for herredagen, hvor biskop *Jacob Madsen* forsvarede dem begge. Biskoppen noterede i sin bog:

Ao 1592 absolueret her *Hans Knud Wenstermand* mod ordinantsen for et manndrab, oc her Lauris i Espe, prousten, dømte mod recessen. Jeg forbad raadet i herredagen paa begge deres vegne i *Absolon Gyes* stue ao. 1592 majj 29.²⁹

Med "recessen" menes fmlt. adelens privilegier, der var sikret i kongens håndfæstning.³⁰

Der kan ikke indfortolkes noget om *Laurits Jespersens* stillingtagen til herremænd og bønder som grupper i denne episode. I 1593 betroede en anden herremand, den "onde" *Otte Emmichsen* på Steensgård, det til provsten at vie ham til *Anders Rantzows* enke.³¹ (Hun lod ægtemanden myrde året efter³²).

Laurits Jespersen måtte ligesom andre præster i tiden efter reformationen kæmpe for at bevare kaldets indtægter: I 1573 mødte han således for herredsfogden i Salling herred og fik dom for, at han havde ret til hele boghvedetienden i sognet, ikke blot den tredjedel af korntienden, der efter de almindelige regler i kirkeordinansen skulle tilkomme præsten. Dommen gav ham medhold, fordi de gamle bønder i hans menighed kunne bevidne,

att prestenn ij Espe i de gamle (dvs de katolske) bisspers thiid brugtt boghuedthind allene.³³

Hævdvundne rettigheder fra den katolske tid vejede således tungere end den lutheranske kirkeordinans.

Laurits Jespersen var gift to gange. Hans første kone hed *Maren*; det ved man fra teksten på hans epitafium i Espe kirke. Hun må være død omkring 1562.

Den anden var *Sara Christensdatter* (ane nr.1641/817), datter af "Skoleme-steren", hr. *Christen* i Fraugde.

På *Laurits Jespersens* ligsten stod anført, at han med sine to hustruer av-lede 18 børn,³⁴

og hafde hand i sin lifs tiid 64 børne-børn og 10 børne-børns børn.

Indskriften på hans epitafium henviste også til hans børnerigdom:

Qvem Deus altitonans numerosa prole beavit,
Ex qva concepit gaudia magna senex.³⁵

Det kan oversættes:

Dend retfærdige Gud har og begavet ham med mange børn, hvoraf den gamle mand hafde stor glæde.³⁶

Otte af børnene må være døde i 1589, da *Jacob Madsen* visiterede i Espe. Da noterede han, at fem børn var forsørgede, to studerede, to var på skole i Odense og en datter boede hjemme.³⁷ Biskoppen omtaler fem af sønnerne, der alle blev præster i fynske sogne³⁸ jfr. oversigten på siden overfor:

Hr *Jesper Lauritszøn*, her Lauritziz søn i Espe; 31 aar. Præst ved 2 aar. *Magdalene*, her *Christoffers* dater, der var tilforne.³⁹ - Klangfuld stemme, prædiker godt.⁴⁰

Her Hans Lauritszen, her Laurisis søn i Espe. 29 aar, god stemme til den kirke, prædi-ker godt. *Magdalene*, formere her *Nelsis* dater.⁴¹

To af sønnerne, *Christen* og *Jørgen Lauritsen*, indgår i anerækken som hen-holdsvis nr. 820 og 408. Den yngste søn *Christopher* efterfulgte faderen som præst i Espe.

Oplysningerne om de fire døtre, der ifølge *Jacob Madsen* var "forsørgede" i 1589, er som det fremgår af oversigten mere usikre.

Blandt de sikre oplysninger er, at *Anna Lauritsdatter*, der i 1589 som tiårig må være den datter af *Laurits Jespersen*, som boede hjemme, ni-ti år senere blev gift med *Erich Knudsen*, der var ridefoged på Søbo og Brobygård og boede på gården Bjergegård ved Sdr. Broby. Han var fra Randers, fmtl. fra en vel-stillet familie, da han i sin ungdom havde studeret i udlandet.⁴² Anna Lau-ritsdatter sad enke i næsten 40 år efter mandens død i 1631 og døde først som 90-årig hos en datter. *Erich Knudsen* mindedes ved en ligsten, som sta-dig ligger i Sdr. Broby kirkes tårnrum, men længe har været helt nedslidt, så inskriptionen ikke kan tydes.⁴³ Børnene antog navnet *Pontoppidan* efter føde-byen (af pons = bro og oppidum = by)⁴⁴ og *Laurits Jespersen* blev derved stamfader til den første af de to slægter *Pontoppidan*.⁴⁵ Han blev også stamfader til den anden - "yngre" - slægt gennem sønnen *Hans'* datter *Per-nille Hansdatter*, hvis søn, *Dines Hansen (Langeland)*, var præst i Sdr. Broby 1666-1709.⁴⁶ - Se *Jesper* fra Aaby's efterslægtstavle.

 Laurits Jespersens børn og deres ægtefæller^{4 7}

Børnmed Maren:

*Jesper Lauritsen*⁴⁸
 præst i Østrup og Hjadstrup,
 provst i Lunde herred
 1658/59 - 1630

*Hans Lauritsen*⁴⁹
 præst i Kirkeby og Lunde
 1559/60 - 1619

med Sara Christensdatter
 (ane nr.1641/817):

Christen Lauritsen (ane nr.820)
 præst i Jordløse og Håstrup
 ca. 1565 - 1637

Jørgen Lauritsen (ane nr.408)
 præst i Søllinge og Hellerup
 1567 - 1648

*Christopher Lauritsen*⁵⁰
 præst i Espe og Vantinge
 død før 1612

*Anna Lauritsdatter*⁵¹
 1579 - 1670

Usikkert om moderen er Maren
 eller Sara:*Karine Lauritsdatter*⁵²

*Hilleborg Lauritsdatter*⁵³
 død efter 1626

... *Lauritsdatter*⁵⁴... *Lauritsdatter*⁵⁵Ægtefæller

Magdalene Christophersdatter Krag
 død før 1640

*Magdalene Nielsdatter Juul*1° *Maren Foul* død 1595/962° *Anna Andersdatter* (ane nr.821)
 1577 -1° *Maren Andersdatter Gied*, d. 16292° *Maren Rasmusdatter Herrested*
 (ane nr.409) død 1655*Sara Nielsdatter Bang*

Erich Knudsen
 ridefoged på Søbo og Brobygård
 1568 - 1631

1° *Hans Frandsen*
 præst i Gislev
 1544/45 - 1595

2° *Jacob Christensen*
 præst i Gislev
 død ca. 1625

Ernst Elver
 købmand i Odense, død 1619

Peder Christensen
 købmand i Ribe

Jacob Hansen
 "velhavende mand, boede i Beierholm"

Datteren *Karine* blev som nævnt gift med to præster i Gislev. Biskop *Jacob Madsen* noterer om dem:

Her *Hans Franszen*, formandens hans faders efterfølger. 44 aar. Lang, huid mand, sterkt røst, ikke ilde, (har) indholdet. ... Naar han er særlig drukken tror han, at der siges alt muligt om ham.⁵⁶

Her *Chresten Jacobszen* fra Aalborg, ... 1 søn *Jacob*, en lærd ung mand, blev huslærer for *Laurits Brokenhusz* børn i marts aar 1589.⁵⁷

Datteren *Hilleborg* blev gift med købmanden *Ernst Elver* i Odense. Han må have været relativt velsitueret, idet han både ejede en stor gård i Odense og fem boder i Assens, og der kunne betales ikke mindre end 100 rigsdaler in specie for hans lejersted i St. Knuds kirke efter hans død i 1619. Ægteskabet var barnløst, hvorfor hans søskende indtrådte som arvinger sammen med *Hilleborg Lauritsdatter*. De arvede bl.a. hans klæder,

saa och bæsser och werger och andett, som der thill hör. Och effterdj Hilleborrigs kleder icke fandtz saa gode som Ernstes, da bliff hinde beuilgett och wdlagtt en sølffkande, som hun strax thil sig annamett!⁵⁸

Det var åbenbart ikke på hustruen, han havde brugt pengene.

De to andre døtre i oversigten foran, hvis navne ikke kendes, er nævnt af slægtsforskere. Det er næppe rigtigt, at en datter med ukendt navn var gift med en fynsk præst, *Hans ...*,⁵⁹ som pastor *Wiberg* i sin præstehistorie mente kunne være *Hans Gamalielsen* i Gudbjerg.⁶⁰ Hvis det havde været tilfældet, ville biskop *Erich Pontoppidan* have anført denne sin mosters mand i sit "Æresminde" over sin moder *Anna Lauritsdatter*.

I 1592, da han blev 70 år, fik *Laurits Jespersen* sin søn *Jørgen* som hjælpepræst, og to år senere, da *Jørgen Lauritsen* (ane nr.408) modtog et tilbud om både en kone og en kapellanstilling i Søllinge, sin yngste søn *Christopher*. Men han blev siddende i både præste- og provsteembedet til han var 82 år. Den 14. marts 1604 meddelte han sin menighed, at han ville træde tilbage fra sit præstekald, og 3. søndag efter påske frasagde han sig over for biskop *Jacob Madsen* provstestillingen, med henvisning til alderdom og dårligt helbred.⁶¹ Samtidig leverede han sit kollatsbrev fra 1553 tilbage til ham.⁶²

Sønnen *Christopher* bekendtgjorde hans tilbagetræden i et præstekonvent i Faaborg den 7. maj. Den 9. juni døde den gamle præst, og 13. juni blev han begravet i Espe kirke.⁶³ *Jacob Madsen* prædikede ved begravelsen, over 1. Mosebog, 25. kap. 7-8:

Og Abraham døde i en god alderdom, gammel og mæt af dage, og samledes til sin slægt.⁶⁴

Ifølge indskriften på hans epitafium, der er forfattet af hans ældste søn, *Jesper Lauritsen*, (opkaldt efter farfaderen) i 1613, åbenbarede en engel sig for den gamle præst, inden han døde:

Exitus optatus vitæ respondet honestæ:
Angelus huic præsens nuncia læta refert.⁶⁵

7. Jeg for vorer ud. Espe Kirkehus. Stund
 Hr. Lauritz Jespersens Epitaphium stod
 i sin fulde esse, undertaget hans eget
 ansigt som naar affskallet, og ieg kand
 ikke mindre satten end att de twende hustruer
 = som stod affskildret for ham og deris
 naffne undertegnede, at io da Sara stod
 for Maren. +

Det anonyme brev, der besvarer syv spørgsmål fra *Peder Lucoppidan*, slutter: "Alt hvad kundskab om alle disse poster, jeg kand gjøre min broder, som ieg iche nu weed, will ieg aff yderste effne arbejdyde paa, enten fra Espe eller fra Jordløse præstegaarde at forskaffe, om nogit gammelt i krogene kand opsøgis, og tache min broder hiertelig for dend umage, hand will tage sig till, for woris familie at illustrere". Tiltalen "min broder" betyder fmtl. simpelthen, at brevskriveren var *Peder Lucoppidan*'s broder *Mogens Lucoppidan*, der var præst i Ø. Skerninge 1678-1727. Ifølge et brev fra magister *Jens Madsen Faber* sst. arbejdede *Mogens Lucoppidan* på et tidspunkt med deres fælles slægts historie. - FOTO: Det kgl. Bibliotek.

Epitafiet er forlængst væk. Det var ved at smuldre omkring 1700, hvor en kilde oplyser,

at de forgyldte bogstaver ... iche ere kiendelige,

og en anden, anonym skriver til magister *Peder Lucoppidan*, at

jeg har været udj Espe kirche dend stund sl: hr: Lauritz Jespersens epitaphium stod i sin fulde esse, undertaget hans eget ansigt, som naar affskallet, og ieg kand iche mindis rettere end att de twende hustruer, som stod affskildret hos ham og deris naffne undertegnede, at io da Sara stod for Maren.⁶⁶

Det betyder vel, at *Sara Christensdatter* på maleriet stod ved *Laurits Jespersens* højre side og hans første hustru *Maren* ... ved hans venstre.

Laurits Jespersens ligsten er også forsvundet, men indskriften er gengivet i Espe kirkes første kirkebog, der begynder 1663,⁶⁷ og både denne tekst og den latinske epitafieindskrift er meddelt af hans efterkommer biskop *Erich Pontoppidan* den yngre.⁶⁸ *Erich Pontoppidan* tog dog i andre værker forbehold overfor tekstens beretning om engle-åbenbaringen, der ikke rigtigt passede ind i 1700-tallets teologiske opfattelse:

Uebrigens lasse die Gewissheit des Facti dahin gestellet seyn.⁶⁹

Laurits Jespersens yngre broder *Jørgen Jespersen - Giessings Manasse* - blev i 1555 kaldet til sognepræst i Svindinge i Gudme herred midt mellem Nyborg og Svendborg. Det var *Christopher Valchendorf*, der udnævnte ham; han var som herre til Glorup og kirkeejer Patronus Loci, dvs havde kaldsretten til sognet.

Christopher Valchendorf har interesseret sig meget for sin kirke. Han lod den ombygge i 1570'erne, og i 1601 opsatte han sit portræt i kirken og anbragte en tavle med følgende tekst ved det:

leg hafver opbyggit Glorvp oc kircken af nye. leg hafver bekommit aldt Svining sognen vnder Glorvps herskaf. leg hafver ladet opsette alle steengierder om Glorvps fang. Af alt dette roser ieg mig inthit, men takker Gvd. Men ieg glæder mig i Gvd, at ieg hafver regerit mine tiene-re i fred, med sactmodighed, oc kierlighed. Gud skee loff.⁷⁰

Christopher Valchendorfs portræt hænger stadig i kirken, lige over døbefonten, med hans tavletekst ved siden af.

Jørgen Jespersen ser ifølge biskop *Jacob Madsens* notitser den 24. marts 1589 ud til at have siddet godt i sit kald i Svindinge:

Her *Jørgen Jesperszøn* fra Odense, her *Laurises* broder i Espe, 54 aar, præst der i 36 aar i aaret 1591, 1¹/₂ aar før capellane i Ørbek. Graat skæg. Rig mand; tager rente (af udlånte penge). En god byget gord oc skøn affuel *Marine*, født i Suindinge ... Meget rig. Hand maa tacke Gud og *Christoffer Valkendorp*, hand thiender hannem huer 20 kerff aff Glorup gord oc gør hannem andre store velgøinger.⁷¹

I 1591, hvor notitsen om de 36 år synes tilføjet, var det ikke fra den fredelige, sagtmødige og kærlige side, *Jørgen Jespersen* mødte sin kirkepatron: *Christopher Valchendorf* indberettede ham den 27. marts 1591 til biskoppen for at have sjusket med nadverritualet. *Jørgen Jespersen* tilstod, men undskyldte sig med sin alderdoms skrøbelighed og sine øjnes svaghed og bad ydmygt om nåde og om at få en personel kapellan. Allerede den 10. april blev han imidlertid fradømt sit kald af biskoppen og provsten. Det skete i Øksendrup kirke i overværelse af alle herredets præster.⁷² - Efter dommen flyttede han til Svendborg, hvor han døde 18 år senere, 11. oktober 1609.⁷³ Han sad altså kun jubellærer i den forstand, at da han døde, var det mere end 50 år siden, han blev præsteordineret.

Behandlingen virker hård, når man sammenligner med den overbærenhed, der blev vist præster med et udskejende privatliv, jfr. afsnittet om "Den retslærde". Den har øjensynlig også vakt opsigt i samtiden⁷⁴ og blev draget frem i kirkehistorien så sent som i 1747.⁷⁵ Sjuskeri med dåbs- og nadverritualerne var imidlertid forseelser, man så meget alvorligt på dengang. Det

fremgår af aktstykkerne i Fyns bispearkiv,⁷⁶ at der ikke blot var tale om en éngangsforeteelse, men om gentagne tilfælde over flere år. Yderligere fremgår det af dommen, at *Christopher Valchendorf* nogen tid før havde foreslået *Jørgen Jespersen* at ansætte en personel kapellan, men at han dengang afviste det, fmtl. fordi han ikke ville dele kaldets indtægter med en hjælpepræst.⁷⁷

Ti år efter dommen over broderen, den 4. februar 1601, var *Laurits Jespersen* som en af sine sidste gerninger som provst over Salling herred med til at fælde dom i en lignende sag. Det drejede sig om magister *Niels Glad*, sognepræst til Vor Frue kirke i Odense, der på Alle Helgens-dag 1600 var kommet til at skænke vinen op to gange under altergangen,

udidet hand først uddeelte kalcken, der effter brødet, oc siden kalcken igen.⁷⁸

Hans egne sognebørn bad om nåde for ham, og *Christopher Valchendorf*, der nu var blevet rigshofmester, sammen med rigskansleren *Arild Huitfeldt*, der havde Odense provsti med Vor Frue kirke som embedslen, gik i forbøn for ham overfor kong *Christian IV.*⁷⁹ Forseelsen var ikke så grov som *Jørgen Jespersens*. Der var kun tale om to altergæster, en grydestøber og "stodderkongen", dvs tigger-formanden, der måske ikke havde noget imod at få skænket to gange, og det var første gang, præsten forså sig.⁸⁰ *Niels Glad* fik derfor lov til at vende tilbage til sin kirke efter at have været suspenderet i tre måneder,

Men skal dog for sin forseelse oc uactsomhed strax udgiffue til fattige scholebørn i Otense schole it hundrede marck danske, som prousten ibid skal lade kiøbe vadmæl, lerit oc sko fore, oc met det første udi bispens oc presternis nerverelse til forskreffne scholebørn udskiffte. Her foruden skal hand aabenbarlige forbede den christne menighed, hues forargelse, som hand dennem met samme sin forseelse kand haffue giort oc giffuet.⁸¹

Niels Glad døde året efter denne ydmygelse.

Et kildekritisk studie (818+819)

Rasmus Lauritsen (ane nr.818) var sognepræst i Herrested sogn i Vinding herred ved Nyborg igennem det meste af første halvdel af 1600-tallet; så meget er præstehistorikerne enige om. Derudover er det lidt af et kildekritisk øvelsesstykke at sortere deres modstridende oplysninger.

Kantor *Giessing* skrev i sin samling af jubellærer-biografier, at
 jeg maae beklage, at jeg har kun liden efterretning om denne olding.

Det meste af det lidet, han mente at vide fra to forskellige kilder, er notorisk forkert. Han oplyser bl.a., at

Hr. *Rasmus* er fød omtrent 1590 i september. Han blev 1610 capellan hos hr. *Rasmus Pedersen Bregnemose* til Herrested og Elvested.

Giessing angiver også, at *Rasmus Lauritsen* endnu levede i 1690 som præst i Ryslinge, og efter en anden kilde, at han var 99 år og 7 måneder, da han døde.¹ *Giessings* hovedkilde var præsten *Mads Winther* i Ørbæk;² hans anden kilde må være et i øvrigt ret pålideligt manuskript, der findes i biskop *Blochs* efterladte samlinger.³

Pastor *Wiberg* kom nærmere til sandheden i sine præstebioografier, hvor han bl.a. anfører, at *Rasmus Lauritsen* var født ca. 1560 og døde i september 1645;⁴ i hvert fald det sidste synes at være rigtigt.

Vi er så heldige at have nogle præcise oplysninger fra en samtidig iagttager, biskop *Jacob Madsen*, der var på visitats i Herrested både før og efter *Rasmus Lauritsens* tiltræden. Den 21. marts 1589 visiterede han hos *Rasmus Lauritsens* forgænger, *Rasmus Pedersen Bregnemose*, der var præst i Herrested, men ikke i Ellested, og noterede i sin bog:

Her *Rasmus Perszen*, fød i Asnes Aar (15)52. Var 12 aar capellane i Rænge hos her. *Thomes*. En god basz; rød vnder andsictet. God prædikant. Døde (15)90 effter Mikkelsdag. *Marine*, fra Odense, *Poul Offuerskers* søster. Haffde ved hendis former hosbund, her. *Claus*, 6 børn oc ved her. *Rasmus* 10; aff de første leffuer 4, aff her. *Peders* 7 piger, 1 dreng (1 vdj Othense).⁵ Børnen leste for mig afftenen oc sang meget fromt.⁶

De to 15-taller i parentes er hjælpsomt indføjjet af udgiveren. Det turde være ret indlysende, at det første af dem er forkert; *Rasmus Bregnemose* kan ikke have nået at være kapellan i 12 år og derefter som præst have fået 10 børn, hvis han først var født 1552. Tallet 52 må være hans alder, dvs at han var født i 1536/37.⁷ Det er derimod ikke udgiverens fejl, at der tales om hr. Peders 7 piger; det er *Jacob Madsen*, der er kommet til at skrive forkert.⁸

Mikkelsdag er 29. september; det tidspunkt, *Giessing* anfører for *Rasmus Lauritsens* fødsel, er tidspunktet for hans forgænger, *Rasmus Pedersen Bregnemoses*, død. *Rasmus Bregnemoses* hustru, *Marine Ottosdatter*, havde været gift med hans forgænger hr. *Claus*; det var *Claus Juul*, der kendes fra

et provsteregister fra 1554.⁹ Hun blev også gift med hans efterfølger, der således fik 12 stedbørn med ind i sit ægteskab:

Aar 1591 kom her. Rasmus Lauritzen did; hører i 4 lexe i Otthensze; fik enchen.¹⁰

4. lektie i latinskolen i Odense var den næstøverste klasse, "øverste hørers lektie". Rasmus Lauritsen må have passeret universitetet, før han blev øverste hører. Ansættelsen i Odense kunne tyde på, at han har været fynbo; de søgte gerne tilbage til hjemstavnen.¹¹ Han kan være den fynske *Erasmus Laurentii*, der blev indskrevet ved Københavns universitet i 1589,¹² og kan i så fald antages at være født omkring 1570. Så må hans universitetsuddannelse have været meget kort, men det var den endnu ofte dengang, jfr. om *Laurits Jespersen* i afsnittet foran. Netop omkring den tid, i 1593, skrev det teologiske fakultet til alle rigets biskopper og advarede dem mod at ordinere nogen til præst, uden at han havde studeret nogle år ved universitetet og havde sit testimonium for flid og sædelighed derfra. Et års studium blev dog i praksis anset for tilstrækkeligt de første åringer.¹³ Rasmus Lauritsen kunne også være den anden Erasmus Laurentii fra Fyn, som blev immatrikuleret i 1569, og dermed antagelig være født omkring 1550, men i så fald må han have ventet usandsynligt længe på at få et præstekald. - Men såfremt overleveringen om, at han var 99 år og 7 måneder, da han døde i september 1646, skulle være rigtig, var han født 1547, hvilket alligevel peger mod den ældste af de to fynske studenter.

Rasmus Lauritsen blev ordineret til præst af *Jacob Madsen*, vistnok den 29. marts 1591. Det skete i hans egen kirke i Herrested, hvilket ifølge biskop *Øllgaard* var en usædvanlig fremgangsmåde, den eneste gang i Jacob Madsens tid, at ordinationen skete i sognekirken. Ellers foregik den altid i domkirken St. Knuds i Odense.¹⁴

Jacob Madsen vendte hurtigt tilbage for at høre, hvorledes den nye præst skikkede sig:

Aar 1592, den 25de april, visiterede jeg menigheden (overnattede der natten forud; her. *Oluff* i Høirop til aftensmad kl. 7) Kl. 8 her. *Rasmus* prædiket 1 $\frac{1}{2}$ fd.stunde; Hebr. 13: Vi have ikke her en blivende stad. Skilte sig godt derfra ("bene se expedit"), Mad der. Der fra (kl.) 12 til Rolsted.

Wiberg refererer dette således, at *Rasmus Lauritsen* prædikede 1 $\frac{1}{2}$ time.¹⁵ Det gør det svært at forstå, at biskoppen vurderede hans prædiken så positivt, for som nævnt i det foregående afsnit indskærpede han netop overfor præsterne, at de skulle vogte sig for lange prædikener, og andetsteds, hvor præsten blev ved at tale i timevis, kommenterer han, at han

skal haffue et thimeglas.¹⁶

"1 $\frac{1}{2}$ fd.stunde" skal imidlertid nok forstås som 1 $\frac{1}{2}$ fjerdingstime eller 1 $\frac{1}{2}$ kvarter.¹⁷

Efter det tilfredsstillende indtryk under den første visitats ventede *Jacob Madsen* seks år, før han igen visiterede hos *Rasmus Lauritsen*. Det var søndag den 25. juni 1598. Han var i nabosognet Ellested kl. 7 morgen og i Herrested kl. 15. Denne gang havde han slet ingen kommentarer til gudstjenesten, men noterede blot, at ingen af de adelige var hjemme.

Jacob Madsens visitatsbog slutter i 1604, og han døde 1606. Der foreligger ingen optegnelser fra hans efterfølger som biskop over Fyns stift, *Hans Knudsen (Vejle)* (1607-16), og først i biskop *Hans Michelsens* dagbog er der igen en omtale af *Rasmus Lauritsen*, første gang i 1628. Dagbogsoptegnelserne er meget mere summariske end *Jacob Madsens*, men 16. september 1636 noterede *Hans Michelsen* dog, at han havde visiteret i Ellested - der på dette tidspunkt var blevet annexsogn til Herrested - og i Herrested og fået et meget godt indtryk: "non male" i Ellested og mange kirkesøgende og flinke skoleelever i Herrested.¹⁸ - I 1642 blev Ryslinge annexsogn til Herrested, og Ellested knyttedes til Gislev.¹⁹

Fra 1633 har man en skildring af *Rasmus Lauritsen* under udførelsen af én af hans gejstlige pligter, at berede herren til Ravnholt, den 77-årige *Ditlev Holch*, til døden. *Ditlev Holch* var gået til sengs den 17. september 1633, da han følte sig meget svag, og hans tilstand rygtedes hurtigt i sognet:

Om Løfuerdag Morgen/kom Hæderlig oc Vellærd Mand/Her Rasmus Lauritzsøn/Sognepræst til Herrested oc Ellested Sogner/til Raffnholt/at besøge hannem i sin Siugdom/ oc trøste hannem aff Guds Ord/huilcket var hannem meget kiert.

Søndag kom *Rasmus Lauritsen* igen

oc talede med hannem aff Guds Ord,

indtil herremanden fornemmede, at tiden var knap og bad om at få sin sidste nadver,

huortil Her Rasmus suarede/at det vaar meget vel betenckt/effterdi det er det første oc fornemmeste/et suagt Menniske skal tracte effter/at hand/paa Siælens vegne/kand bliffue helbredet. Saa hafuer hand gjort sit Christelig Skrifftemaal oc Bekiendelse for Præsten/... Der effter bleff siunget den Psalme: Min Siæl nu lofue HErren ..." og flere andre salmer. "Bleff saa nogen stund stille. Saa læste Her Rasmus for hannem/mange trøstelige Sententzer: Saa elskte GVD Verden/etc. Item: IEsu Christi Blod rensar os aff alle Synder. See det Guds Lam som bar Verdens Synder/oc andre skøne Sprog aff den hellige Skriff. Oc endelig holt hannem for det sidste Ord vor HErre IEsus talede paa Korset: Fader/udi din Haand/befaler jeg min Aand/Da lagde hand sine Hænder sammen/oc lidet der effter souff saa sacteligen hen udi HErren/effter at hand haffde leffuett paa det 78. Aar siden den 21. Januarij.²⁰

Rasmus Lauritsen har sikkert fået et rundeligt takoffer fra familien for sin bistand. Men han kom ikke til at holde ligprædiken; det påtog biskoppen sig. Det er fra hans prædiken, omtalen af *Rasmus Lauritsen* stammer. (Det traditionelle offer, biskoppen modtog for en ligprædiken over en adelig, var 100 daler og en sølvkande²¹).

Tre år senere sad *Rasmus Lauritsen* igen ved et dødsleje; hos præsten i nabosognene Kullerup og Refs-Vindinge, *Christen Henningsen*. Som Rasmus Lauritsen bekræftede skriftligt den 22. juli 1636, forærede den døende præst på sin sotteseng 50 sletdaler, som han havde tilgode hos købmænd i Nyborg for korn, til fattige skolebørn i Nyborg skole, hvor han i sin tid havde været hører. Kapitalen, der stod hos en bager, forsvandt under den svenske besættelse af Fyn en menneskealder senere.²²

Efter hans første kones død blev *Rasmus Lauritsen* gift igen med *Johanne Rasmusdatter* (ane nr.819), der ifølge *Giessing* "uden tvil" og ifølge *Wiberg* måske var en af *Rasmus Bregnemoses* syv døtre. Det lyder umiddelbart mærkeligt, at Rasmus Lauritsen skulle kunne have fået lov til at gifte sig med sin steddatter.

Kongelig Majestatis Ordinantz, lydendis om ecteskaffs sager
af 19. juni 1582 var utvetydig:

lige som mand maa icke haffue sin egen slect i første, andet eller tredie led, saa maa icke heller hossbonden haffue sin hustruis slect, eller hustruen hendis hossbondis slect i samme led, efter at hossbonden eller hustruen dør fra hinanden.²³

Johanne Rasmusdatter blev ifølge de samme to præstehistorikere 88 år gammel, men de nævner ikke noget om hendes dødsår. Deres fælles kilde er utvivlsomt igen manuskriptet i biskop *Blochs* efterladte samlinger.²⁴ Hun omtales i biskop *Hans Michelsens* dagbog i 1631²⁵ og er fundet nævnt i live endnu i 1653.²⁶

De tre præstehistorikere - *Bloch*, *Giessing* og *Wiberg* - anfører samstemmende, at der blev født én søn i *Rasmus Lauritsens* første ægteskab og to sønner og to døtre i det andet. Dermed bliver det igen svært at få oplysningerne til at passe sammen.

Professor *Thomas Bircherod* havde konsulteret *Jacob Madsens* visitatsbog, da han i begyndelsen af 1700-tallet udarbejdede sin Fyns-beskrivelse,²⁷ og vidste, at *Rasmus Lauritsen* blev præst i 1591, men de videre oplysninger i hans manuskript, som blev benyttet af biskop *Bloch*²⁸ og senere af en lokal præstehistoriker pastor *Crone*,²⁹ var knapt så holdbare. Bircherod, og efter ham *Bloch* og *Crone*, oplyser, at *Rasmus Lauritsen* i sine sidste leveår blev bistået af "medtienere", personelle kapellaner, og nævner hans ældste søn *Laurits Rasmussen* som den første. Bircherod skriver, at sønnen blev ordineret 10. marts 1635, da han var 27 år, medens *Crone* angiver, at han var en af de tilfulde bevidste hjælpepræster, ordineret 7. oktober 1631, og i 1635 afløst af *Niels Claussen Juul*. De skriver alle tre, at *Anders Christensen Achtou* blev personel kapellan i 1640.

Oplysningerne kan afstemmes med en original kilde, den "edsbog", biskop *Hans Michelsen* førte med stor omhu. Heri lod han alle de teologer, der blev

præsteviet af ham og i den forbindelse aflagde et højtideligt løfte, indskrive sig. *Rasmus Lauritsens* søn, der havde taget navn efter fødebyen og kaldte sig *Laurits Rasmussen Herrested*, blev immatrikuleret ved universitetet i København fra Odense skole i 1626, dimitteredes herfra som "baccalaurus" i 1628³⁰ og blev rigtigt nok præsteordineret af Hans Michelsen 7. oktober 1631, men til personel kapellan for den aldrende pastor *Hemmeth* i nabosognet Ørbæk,³¹ og *Niels Clausen Juul* blev ifølge edsbogen ordineret 10. maj 1635, men til sognepræst i Ørbæk efter pastor *Hemmeth*, der var død samme år.³² Uden ordination kunne man ikke udøve funktioner som præst, ej heller kapellan, så Niels Juul kan ikke have været personel kapellan for Rasmus Lauritsen. Derimod kan man godt sige, at han afløste Laurits Herrested, hvis kapellantjeneste i Ørbæk var personligt knyttet til pastor *Hemmeth* og ophørte med hans død. Laurits Herrested blev i 1635 sognepræst i et andet nabokald, Kullerup og Refs-Vindinge, efter *Christen Henningsen*,³³ ved hvis dødsleje Rasmus Lauritsen sad i henhold til sin beretning af 22. juli 1636. - Laurits Herrested var i andet ægteskab gift med *Sara Christensdatter Achtonia*, en datter af *Christen Lauritsen* (ane nr.820) i Jordløse. I 1670 afstod han

for alderdomb oc suaghed

kaldet til sin søn, der forud herfor havde været kapellan hos ham.³⁴ Til gengæld lovede sønnen ham en årlig pension på 40 rigsdaler.³⁵ Sønnen skiftede sammen med sine søskende familienavn og kaldte sig efter sit fødested *Christen Lauritsen Kullerup*.³⁶

Med *Anders Christensen Achton*, der var søn af *Christen Lauritsen*, stemmer alle oplysninger sammen. Han havde en kort tid været rektor i Middelfart³⁷ og blev 6. maj 1640 ordineret som personlig kapellan for *Rasmus Lauritsen*.³⁸ Rasmus Lauritsen har været omkring 70 år på dette tidspunkt, hvis man går ud fra, at det var ham, der blev student i 1589.

Det er sandsynligt, at *Wibergs* oplysning om, at *Rasmus Lauritsen* døde i september 1646, er rigtig, da hans søn og efterfølger *Rasmus*, der ligesom den ældre broder *Laurits* havde taget navn efter fødebyen Herrested, blev ordineret som præst 4. november 1646.³⁹ Han havde gået i Odense skole, hvorfra han fik testimonium i 1638,⁴⁰ men siden flyttede han underligt nok over til Slagelse skole, hvorfra han blev immatrikuleret ved Københavns universitet i marts 1643.⁴¹ Sønnen blev kun præst i Herrested, idet det seneste annex-sogn Ryslinge ifølge *Christian IV's* beslutning ved annexeringen til Herrested i 1642 skulle have sin egen præst

effter dend gamle prestis i Herrested hans død.⁴²

Rasmus Lauritsens børn og deres ægtefæller^{4 3}

Børnmed Marine Ottosdatter:..... *Rasmussen?*med Johanne Rasmusdatter (ane nr.818):

Laurits Rasmussen Herrested
 præst i Kullerup og Refs-Vindinge
 1603/04 - efter 1670

..... *Rasmusdatter*

Maren Rasmusdatter Herrested
 (ane nr.409) død 1655

Rasmus Rasmussen Herrested
 præst i Herrested
 1619/20 - 1663

Otto Rasmussen Herrested
 præst i Rønninge og Rolsted
 provst i Åsum herred
 1624/25 - 1685

Ægtefæller

1° ?
 2° *Sara Christensdatter Achtonia*

Jørgen Jørgensen
 degn på Bornholm?

1° *Jørgen Lauritsen* (ane nr.408)
 præst i Søllinge og Hellerup
 1567 - 1648

2° *Peder Knudsen Skydeberg*
 præst i Søllinge og Hellerup
 1615 - 1701

?

Maren Pedersdatter Humble
 1634/35 - 1708

Den nye præst i Ryslinge tiltrådte også i efteråret 1646, idet han blev præsteviet af biskop *Hans Michelsen* 15. oktober 1646.⁴⁴

Sønnen *Laurits Rasmussen Herrested*, der må være opkaldt efter farfaderen, og derfor sandsynligvis var *Rasmus Lauritsens* ældste søn, var ifølge biskop *Hans Michelsens* edsbog 27 år gammel, da han blev ordineret til præst i 1631, dvs født i 1603/04, 13 år efter Rasmus Lauritsens bryllup med *Marine Ottosdatter*. Hun havde efter *Jacob Madsens* notitser nået at få seks børn med sin første mand *Claus Juul*, der døde senest 1579, så det er ikke sandsynligt, at Laurits kan have været den ene søn, der ifølge præstehistorikerne blev født i ægteskabet med Rasmus Lauritsen. I øvrigt må der have været et konkret kildegrundlag for de meget præcise oplysninger i nogle sedler i biskop *Blochs* efterladte samlinger, hvor det står noteret, at *Maren* levede den 26. sept. 1598, og at *Johanne* levede den 6. aug 1604.⁴⁵ *Giessing* skriver også, at *Marine Ottosdatter* "levede kun kort", men han kan have bygget på

notitserne i biskop Blochs samlinger, da han formulerede denne bemærkning. I oversigten foran er der regnet med, at Laurits Herrested var søn af *Johanne Rasmusdatter*.

Men hvis *Laurits Herrested* var søn af *Johanne Rasmusdatter*, stemmer sønetallet ikke med oplysningen hos *Bloch/Giessing/Wiberg* om, at der blev født to sønner i *Rasmus Lauritsens* ægteskab med hende. Foruden *Laurits* og *Rasmus Herrested* nævner de tre præstehistorikere nemlig endnu en søn, *Otto Rasmussen*,⁴⁶ født 1625, som i 1652 blev sognepræst i Rønninge og Rolsted og 1671 provst i Åsum herred.⁴⁷ Hans afstamning synes utvivlsom, idet han i 1647 blev immatrikuleret ved universitetet fra Odense skole under navnet *Otho Erasmi Herrestadius* - fra Herrested.⁴⁸ Med sin hustru *Maren Pedersdatter Humble* fik han sønnen *Christian Ottesen (Humble)*, der siden efterfulgte sin fætter "Den fattige tilløbende gesell" *Jacob Jørgensen* (ane nr.204) som borgmester i Faaborg.⁴⁹

I biskop *Hans Michelsens* dagbog omtales 26. april 1628 en søn af *Rasmus Lauritsen*, som biskoppen ville sætte til hører i Nykøbing (Falster).⁵⁰ Der kan næsten kun være tale om *Laurits Herrested*, der stod umiddelbart foran sin baccalauruseksamen, jfr. foran. Det er mere forvirrende, hvem det er, der tales om i dagbogen den 23. februar 1631 i forbindelse med en henvendelse fra *Johanne Rasmusdatter* til biskoppen:

locuto pro filio diacono, qvi postulator repetundarum a ludirectore Neob.

Biskop *Bloch* læste dette, som om det var en søn af Rasmus Lauritsen, som var degn (diacono) og

blev beskyldt for bedragerie i henseende til indkomsterne af rectoren i Nyborg" (ludirectore Neob.).

I marginen af sit manuskript tilføjede han, at den bedrageriske degn var "efftermanden", dvs *Rasmus Herrested*.⁵¹ Det kan dog ikke passe, da Rasmus Herrested var født 1619/20 og derfor ikke så godt kunne fungere som degn i 1631. I *Anne Riisings* oversættelse er det blevet til, at hr. Rasmus' hustru under et frokostmøde med biskoppen

talte for sin søn degnen, som anklages for pengeafpresning af rektoren i Nyborg.⁵²

Wiberg får derimod ud af notitsen, at det var sønnen *Laurits Herrested*, der ikke var bedrager, men var rektor i Nyborg i 1631! (Forud for sin ordinering som kapellan i Kullerup den 7. oktober samme år).⁵³ Når så store latinere kan være så uenige om læsningen, må en latin-vankundig give op overfor den dunkle tekst.

Rasmus Lauritsens ene datter, hvis navn ikke kendes, var ifølge *Giessings* meget usikre oplysninger gift med degnen *Jørgen Jørgensen*;⁵⁴ søn af præsten i Søllinge *Jørgen Lauritsen*. Den anden, *Maren Rasmusdatter Herrested*

(ane nr.409), blev søndag den 16. oktober 1642 gift i Herrested med degnens fader *Jørgen Lauritsen* (ane nr.408), den tredje jubellærer i dette kapitel.

Biografen

(408+409)

Jørgen Lauritsen (Espe) (ane nr.408) var sin egen biograf, idet han i 1641 forfattede sin levnedbeskrivelse. Han var da 74 år og lod teksten munde ud i en nekrolog over sig selv - men det viste sig at være en nekrolog i utide.

Biskop *Bloch*, der henviser til biografien flere steder i sin bog om den fynske gejstlighed, oplyser, at han havde fået en afskrift af den fra provst *Næraae* i Svendborg,¹ som han i sit utrykte manuskript om præsterne i Vinding herred kalder en nær ven.² Kantor *Giessing*, der samtidig med Bloch arbejdede på sit værk om danske jubellærere, havde også *Jørgen Lauritsens* levnedbeskrivelse, som han citerede i sin bog,³ sikkert fra samme kilde, provst *Næraae*. *Næraae* havde formentlig sin afskrift af biografien eller "fortegnelsen", som den kaldes, fra en af *Jørgen Lauritsens* mange efterkommere på Sydfyn. Afskriften findes endnu mellem Blochs/*Næraaes* efterladte samlinger i Det kongelige Bibliotek.⁴

Jørgen Lauritsen var søn af "*Jesper* fra Aaby"s søn, den første jubellærer *Laurits Jespersen* (ane nr.1640/816) og hans anden hustru, *Sara Christensdatter* (ane nr.1641/817). Professor *Bircherod*⁵ og efter ham biskop *Bloch*⁶ har oplyst, at han tog navn efter fødebyen Espe, men dette er ikke fundet bekræftet andetsteds. Hans beretning om hans

herkomst, christelige levnets fremdragelse og sl. afskeed fra denne verden,

skrevet i hans præstegård i Søllinge i 1641, begynder således, efter manuskriptet på Det kgl. Bibliotek:

A^o 1567 blev ieg føed d: 4 april udj Espe præstegaard, udaf ærlig og egte forældre, som loed mig strax efter fødselen ved daaben indplante i min frelsers Christo Jesu. Min sl. fader var hæderlige og vellærde mand h^f *Lauritz Jespersen*, som var sognepræst til Espe udj 52 aar og provst udj Sallingherred i 43 aar, min moder var erlig og gudfrygtige qvinde sl: *Sara Christensdatter*, for dum sl: h^f *Christens* datter i Fravede, som tilforn var skolemester til Vor Frue skole udj Odense ... Den viise hedning Plutarchus skriver: Fundamentum ex fons omnis felicitatis recté instituí, det er grundvold og begyndelse til al lyksalighed, at ungdommen vel optugtes Da haver de først hiemme christeligen optugtet mig og underviist mig i børnelærdommen. Dernest ieg var kommen til den alder, og var beqvem til at lese i bøger, haver de ladet mig gaae til degnen udj Espe, som hed *Niels Lauritzen*, hos hvilken ieg læste abcd'en og donaten. Der ieg iche ydermere hos hannem kunde forfremmes, hafver mine sl: forældre sæte mig i skole udj Odense, der ieg var 11 aar, 1579 d: 24 april. Og kom udj anden lectie under en hører, som hedde *Anders Wiborg*, der sl: og gudfrygtig ihukommelse mag: *Christen Lauritsen* var skolemester, hvilken døde af pest og ligger begravet ved choret udj St: Knuds kirke. I Odense skole ved en i0 aars tiid forsendte mine sl: forældre mig med min sl: broder h^f *Christen Lauritsen* i Jordløse, tredie paaskedag til Kiøbenhavn at studere 1588. Og efter ieg hafde deponeret, udvalte ieg til min privatum preceptorem hæderlige og høylærde mand doctor *Jørgen Dybvad*, hvor ieg ogsaa, naar ieg var ved helbredet, gik paa lectie 4te gange om dagen; mens hvad flittighed udviiser mine testimonia derfra. Og blev i Kiøbenhavn iche udi fult et aar, og reyste siug og meget ilde tilpas derfra hiem til mine forældre, hvor ieg var beladt med for^{te} siugdum et gandsk aar, og derefter formedelst Guds hielp og en forfaren læges konst kom til min sundhed igien. Og blev siden hos mine kiære forældre til aar 1592, udj hvilket ieg blev ordineret til min faders capellan af hæderlige og høylærde mand mag: *Jacob Madtsøn*. Og blev hos hannem for en medtiener udj tu aar, indtil min sl: formand h^f *Anders Jørgensen* blev

rørt af popelsie og maatte bære samme herrens kors udj 12 samfulde aar. Da med min sl: faders bevilling kaldede hand mig til sin medtiener aar 1594. Og tiente ham saaledes udj dette capellani, at han samme aar tilsagde og gaf mig sin datter sl: *Maren Andersdatter* til medhielp og egteskabs staldbroder, og efter at vi var her hiemme trolovede gjorde erlig og velbyrdige mand nu sl: *Eyler Brochenhuus*, gudfrygtig ihukommelse, en ræt trofast præsteven vores brøllup paa Nachebølle d: 14 octob^r udj forbemelte aar. Og tiente forb^m min formand for en medtiener udj 7 gandske aar. Der de vare forløbne, blef ieg med leensmandens erlig og velbyrdige og nu sl: *Brochenhuus* til Egeskov hans bevilling og bispens, fornefnte sl: Jacob Madtzens samtyche, der sl: *Hf Anders Jørgensen* endnu levede, kaldet til sognepræst til disse tvende sogne, Søllinge og Hellerop a^o 1600 den 14 søndag efter Hellig Trefoldigheds.⁷

Oplysningen om, at *Jørgen Lauritsen* blev immatrikuleret ved universitetet i København sammen med sin broder *Christen Lauritsen* (ane nr.820) bekræftes ikke af de bevarede udskrifter af universitetets registre, hvorefter en *Christiernus Laurentii* er immatrikuleret 1589, medens der omkring dette tidspunkt kun findes en *Georgius Laurentii*, der er immatrikuleret i 1586. Udskrifterne er imidlertid ufuldstændige. - Som for de to andre jubellærere har hans studietid været kort; efter hans egen levnedsbetegnelse mindre end ét år.

Biskop *Jacob Madsen* visiterede i annexkirken i Hellerup hos *Jørgen Lauritsens* senere svigerfader *Anders Jørgensen*, med tilnavnet *Gied*, den 21. marts 1589. *Anders Gied*, der var fra Odense og havde siddet i kaldet siden 1566 som den anden præst efter reformationen, var på dette tidspunkt 57 år, men øjensynlig allerede svagelig. *Jacob Madsen* noterede, at han var ganske sactmælet og trængte til en kapellan. Det fik han altså først fem år senere efter at have fået den hjerneblødning, der lammede ham til hans død i 1605.⁸ *Jacob Madsen* visiterede også to gange efter 1594, hvor *Jørgen Lauritsen* var tiltrådt som personel kapellan og må have forestået det meste af præstegerningen for den lammede *Anders Gied*. Hans visitatsbog indeholder imidlertid ingen kommentarer om hverken præsten eller kapellanen ud over et "Alt vel!"⁹

Brylluppet på Nakkebølle i 1594 var et tredobbelt bryllup, idet *Jørgen Lauritsens* broder *Christen* samtidig blev viet til *Maren Foul* og frem for alt *Eiler Brochenhus'* datter til *Marquor Bille*, som det senere berettes i afsnittet om *Christen Lauritsen*, der er den første af "De lærde mænd". - *Eiler Brochenhus* ejede i 1594 gården Hellerup og havde kaldsret til kirken; det var derfor, han holdt brylluppet for den nye hjælpepræst.

I afskriften af *Jørgen Lauritsens* selvbiografi er indføjjet nogle afsnit, der er skrevet i tredje person og derfor fmtl. tilføjjet af en anden, måske hans søn og degn *Henrich*, der siden omtales:

Der han nu hafde lefvet med sin sl: hustrue udj et kierligt egteskab udj 45 aar og 10 uger, kaldede Gud hende fra dette lifs elændighed til sit evige rige og herligheds glæde, tirsdagen d: 24 decemb^r som juleaften paafaldt, der klokken var ved 8 formiddag, aar 1639.¹⁰

Efter de tilføjede afsnit følger *Jørgen Lauritsens* egen afsluttende tekst, hvor han affærdiger de 45 års præstegerning med følgende bemærkning:

Men hvad modgang og forfølgelse, ieg haver lidt fra den tiid, ieg kom fra Kiøbenhavn indtil dette aar 1641, det veed Gud.

Man havde gerne haft hans egen fremstilling, særligt da der med enkelte undtagelser ikke synes at være bevaret andre oplysninger om hans lange liv. Den ene undtagelse er nogle konkrete vidneudsagn i Vinding herreds tingbog om en dramatisk begivenhed i Søllinge. Her træder *Jørgen Lauritsen* selv frem

och gjør for alle witterligd wdj dette mitt obne breff, att neruerendis aar 1611, dend 6 daag may, paakom erlig och welbiurdig *Corfedz Huittfeld* en shadelig ildebrand, saa at hans gandshe gaard, som kaldis Søllinge Nørregrd, slett och aldels i grund hastelig affbrende med seedekorn, fætallie och indhaffuendis boehauffue, saa att hand deraff en gaandshe ringge tinng fick ræded, huorom hand war mitt winndisbyrd begierenndis, att hand dereffter ett thingsuinde bekomme kunde, huilchet ieg hannom billigen icke wiste att benegte, effterdj ieg suieff haffuer seet paa bemeltte forferdelig jldebrand, baade begyndelsee och ende.¹¹

Bønder fra landsbyen og omliggende byer bevidnede, at *Jep Hansens* gård og så var brændt, og

at dend ullyckelige shade icke er kommenn aff for^e Jep Hannsens egen forsømmelse, men er komen først fra welb: *Corfeds Huitfeldz* och f: *Magdalena Baadsz* gaard, som kaldis Nørgaard, ligendis i Søllinge.¹²

Det virker, som om denne ellers ganske ubekendte herregård ikke har været meget andet end en stor bondegård i Søllinge by. Det var ikke alle herremænd, der i 1500-tallet havde haft kapital til at bygge så imponerende herresæder som Egeskov og Hesselagergård og Glorup.

Fra de senere år af *Jørgen Lauritsens* virke som præst findes nogle enkelte notitser i biskop *Hans Michelsens* dagbog. Biskoppen, der visiterede i Søllinge den 17. november 1636, var da utilfreds med både sognefolket og skolebørnene og fandt behov for forbedring.¹³ Den 2. november 1638 pålagde han *Jørgen Lauritsen* at tage en bonde i Søllinge, som nogle år før havde begået ægteskabsbrud, til offentlig skrifte; bonden var øjensynlig blevet angivet af en præst i et andet sogn.¹⁴ Noget af den modgang og de forfølgelser, *Jørgen Lauritsen* henviser til, kan skjule sig bag nogle andre korte notitser i biskoppens dagbog fra 1630'erne. En notits fra 4. november 1631 viser således, at han var utilfreds med sine indtægter.¹⁵ Det er derimod svært at gennemskue en bemærkning om et brev, biskoppen sendte den 26. maj 1631:

Scripsi dn. *Nicolao* in Søby de medicina qvam dn. *Georgio* in Gisle propinarat dn. *Georgius* in Søllinge (?)¹⁶

Salutem ex gigante gemina substantia, Honorande
 Domine Christiane Martini frater & amice in Christi
 colendissime, Deam omnipotentem juxta suum de-
 cretum et beneplacitum, in mea absentia heri hora na-
 turali octava, matrem consoboratis mea diocesis & de-
 relictam antecessoris mei Domini Andreae pia memo-
 ria ex hoc corporis ergastulo in coelestem patriam e-
 vocasse tua fraternitati cognitum et benignitatem
 Cujus funeris reliquias crastino die circiter soram
 et juxta ritum Christianae professioni hominum di-
 vino suffraganti praesidio terra tradendas procura-
 vimus dignissime. Quapropter tuam fraternitatem
 velet cum coniugis tuae castissima molestiam ad nos
 praedicto tempore proficereendi a visis animo susci-
 pere et honorificis sua praesentia sepulturam ejus
 ornare, habemus rogatam amantissime, ac vestra
 finita in templo concione nobis soram unam aut
 alteram adesse scientissimi, et quicquid incultis do-
 culerit equi bonis consulturas placidissime. Quibuscu-
 vicissim modis vobis vestris possumus gratificari, nos
 omnino pro virum portuncula gratificatos promita-
 timus & pollicemur ancillissime. Datae 20to Oct.
 Ex pastoralis residentia Kellam, castrum de Manantia,
 unica lubitate Anno 1757.

Georgius
 Laurentii

Jørgen Lauritsens brev til pastor Hemmeth i Ørbæk. Den sorte plet i venstre side stammer fra seglet, hvormed brevet har været lukket. - FOTO: Det kgl. Biblioteks atelier.

Jørgen Lauritsens henvisning til hans lidelser går lige over i hans nekrolog:

Sed per varios casus per tot discrimina rerum hujus vitæ pertæsus ad latium tendo id est ad coelestem patriam, fedes ubi fata quietas ostendunt: Døden skal fordi iche forskreche mig; thi ieg hafver altid været bered at tage imod hannem, efterdj ieg veed, at hand er en søfn forsukret med Christi død, er og dyrebar fornøden og gafnlig. Siger derfor friemoedeligen med Paulo phil: 1. Christus er mig at leve, og det mig er vinding at døe, og med Job udj hans 19. Jeg veed, at min frelser lever etc: hafver ieg derfor skrevet mig en kort gravskrift:

Mors mihi somnus erit, lector, requiesq sepulchrum
 Donec ad æthereæ gaudia hedis eam.

Fromme læser, den timmelig død
 Skal være mig en søfn saa sød

Og graven min roe og hvile
 Til ieg paa dommedag opstaar
 Og til den himmelske glæde indgaar
 Derpaa vil ieg ikke tvile.¹⁷

Biskop *Bloch* oplyser, at den skriveglade *Jørgen Lauritsen* uanset sin korte universitetsuddannelse havde forfattet en

opbyggelig catechismi forklaring til hans egen meenigheds pris.¹⁸

Den er ikke opsporet. I Blochs efterladte samlinger er derimod fundet et egenhændigt skrevet brev fra *Jørgen Lauritsen* fra 1617, hvori han underretter *Ørbækpræsten Christen Hemmeth*, om sin svigermoders død.¹⁹ Det meget smukt skrevne brev er gengivet på siden foran.

Det varede endnu nogle år, før gravskriften fandt anvendelse. Året efter at han havde skrevet den, giftede *Jørgen Lauritsen* sig igen. Hans anden kone var *Maren Rasmusdatter Herrested* (ane nr.409) fra nabosognet Herrested. *Jørgen Lauritsen* gjorde i den anledning en tilføjelse til sin biografi:

Anno 1642 d: 19 søndag efter trin., som var d: 16 octobr, stoed mit brøllup udj Herrested.²⁰

Det har utvivlsomt været brudens fader, den anden jubellærer *Rasmus Lauritsen*, der viede parret. *Jørgen Lauritsen* har ikke været stærkt alderdomssvækket; han nåede at få tre-fire børn²¹ i sit nye ægteskab, inden han døde 18. december 1648 næsten 82 år gammel,²² og fire måneder efter hans død nedkom enken med endnu en søn.²³

Enken *Maren Herrested* giftede sig, som traditionen var, med *Jørgen Lauritsens* efterfølger som præst, *Peder Knudsen Skydeberg*,²⁴ der havde været personel kapellan hos den gamle præst fra 18. marts 1646.²⁵ Der blev født fire børn i dette ægteskab, som blev afbrudt ved *Maren Herresteds* død i 1655.²⁶

Peder Skydeberg levede til 1701²⁷ og blev dermed også jubellærer. Han overlevede altså trængslerne under den svenske besættelse af Fyn 1658-60:

der det gandske land og rige var overvældiget af fiender, træffer det, at han paa embeds vegne var ude at betiene en syg i Eschildstrup med saligheds midler, men blev paa veien mellem Eschildstrup og Søllinge ei allene overfaldet, udplyndred og afklæd af fienden, og maatte med bare fødder og blotted hovet, iførd af fienden nogle gamle palter, gaae hiem til sit huus, ilde mishandled, men endog derefter i hans eget huus er bleven ilde og jammerlig tilreded. De knebe hans fingre med bøsseskruer, sloge hans hoved med pistoler, paa hans bryst satte fienden sit draged sverd, at de med mord og trusel kunde udpine og udforske det, han maaskee aldrig eiede.²⁸

Der har været en litterær tradition i Søllinge. Det er ikke alene *Jørgen Lauritsen*, men også hans forgængers og hans egen degn, *Jesper Hansen*, der har efterladt sig en levnedbeskrivelse.²⁹ *Jesper Hansen* blev efterfulgt som degn af *Jørgen Lauritsens* næstældste søn *Henrich* - født 26. sept. 1598 - og denne igen af sin søn, som også hed *Henrich*. De tre degne taler til eftertiden fra den gamle degne- og præstetavle i Søllinge kirke. Tavlen

viser, at fra reformationen til 1701 har været tre præster og tre degne, og at den tredie præst og den tredie degn døde 1701, som er noget mærkværdigt,

skrev *Hans de Hoffman* i 1774.³⁰ Man regnede ikke med *Anders Gieds* forgænger *Hans Lauritsen*, som var præst allerede i den katolske tid og forblev i kaldet efter reformationen til sin død i 1566. Den første degn, *Jesper Hansen*, var hans søn,³¹ og ifølge professor *Bircherod* var *Anders Gied* gift med hans datter.³² Tavlens tekst er forfattet af den tidligere omtalte magister *Jens Madsen Faber*, der var dattersøn af degnen *Henrich Jørgensen*. (*Hans fader Mads Jensen* var smed; sønnen latiniserede smed til *Faber*.³³) Tavlen hænger stadig i *Søllinge kirke* sammen med to senere præstetavler; se billedet ovenfor.

Tavlen lader den første degn,³⁴ *Jesper Hansen*, sige:

Jeg *Jesper Hansen* var dend Reformeret Fader,
Her *Anders Gied*, Hans Degn, og dend Hand Efterlader,
Her *Jørgen Lauridsøn*, Levd Firsins Tive Aar,
Mit Graftræ Ligger, Her Endnu Foruden Skaar,

Derefter tager den anden degn, *Jørgen Lauritsens søn Henrich Jørgensen*, ordet. Han blev i eftertiden husket som en stor medicus, især ferm i kirurgien.³⁵ Hans levnedbeskrivelse siger dog ikke noget herom:

Jeg *Henrich Jørgensen*, Her *Jørgens* Søn og Sanger,
Dernest Her *Peders* Degn, og om Mand mer forlanger,
Mit embed ote til Halftredsinds Tyve Aar,
De same ringer to i Ægteskab ieg var, Min
Ganske alder saa, de Fulde firsindstyve, og fire Dage
Til, jeg hafd i Leven live, af mine ote Børn de tredev Børn
Nebørn før Dødens Dræbe-Sax afbrød min leve-gjørn,

Henrich Jørgensens søn Henrich Henrichsen slutter af i det tredje vers, der begynder:

Jeg *Henrich Henricksøn* blef i min Faders Rede,
Her *Peder Knudsens* Degn, Som er endnu tilstede, den
Trede Præst og Jeg i det Seculi, det allersidste Aar
Endnu har levet fri ...³⁶

Jørgen Lauritsen beretter selv om sine børn i sin biografi; teksten følger straks efter den foran citerede, som slutter med meddelelsen om hans udnævnelse til sognepræst i 1600:

Udjmidlertid hafver Gud velsignet os udj vores egteskab med i0 børn, 8 sønner og 2 døttre, blant hvilke de fem ere hensovede udj Herren, 3 drenge og 2 piger. Men de andre 5 sønner lever igien, saa lenge det er Guds villie; dend ældste er sognepræst udj Ørsted ved Assens, dend anden er degn her til Søllinge og Hellerop sogner, den 3de er degn til Østrup og Giødstrup (må være afskriftfejl for Hjadstrup) paa hin side Odense, dend 4de *Christen*, dend 5te *Jacob*.³⁷

Teksten er i nutid, men må være senere end de foran citerede afsnit, da den nævner sønnen *Jacob*, der blev født 1646.

I manuskriptet med afskriften af *Jørgen Lauritsens* biografi følger efter denne en fortegnelse - i ordets bogstavelige betydning - over de otte sønner. Oplysningerne om dem er så detaljerede, med angivelse af ikke blot fødselsdatoer, men endog klokkeslet for fødslen - og det stjernetegn, hver af dem er født under, at de næsten kun kan stamme fra faderen selv. Han, eller den der har nedskrevet fortegnelsen, har ikke fundet det ulejligheden værd at nævne de to døtre, der var døde. - En niende søn blev som nævnt foran født efter *Jørgen Lauritsens* død.

De ni sønner ses i oversigten overfor. *Jørgen Lauritsens* tekst - "udj vores egteskab" - læses naturligst på den måde, at de ti børn, der nævnes, alle var fra det første ægteskab, men de to drenge, der nævnes ved navn, *Christen* og *Jacob*, var vitterligt af ægteskabet med *Maren Herrested*.

Den ældste af *Jørgen Lauritsens* sønner, *Hans Jørgensen*, der tog navn efter fødebyen Søllinge, var født 13. maj 1597 - under Løvens tegn - og blev præst i Ørsted i Båg herred i 1626.³⁸ Han erindres især for de ulykker, der overgik ham. Den første var, at hans præstegård brændte. Den blev dog gen-

Jørgen Lauritsens ni sønner og deres ægtefæller^{3 9}

Børnmed Maren Andersdatter Gied:

*Hans Jørgensen Søllinge*⁴⁰
 præst i Ørsted
 1597 - 1679

*Henrich Jørgensen*⁴¹
 degn i Søllinge og Hellerup
 1598 - 1678

Laurits Jørgensen
 1600 - før 1604

Laurits Jørgensen Søllinge
 student i København
 1604 - 1630

Anders Jørgensen Søllinge
 evighedsstudent, en tid måske
 degn i Østrup og Hjadstrup
 1609 - 1678

Jørgen Jørgensen Søllinge
 degn på Bornholm ?
 1611 - 1640/48

med Maren Rasmusdatter Herrested
(ane nr.409):

Christen Jørgensen
 herredsfoged i Sunds og Gudme
 herreder, bosat i Høje
 1644 - 1729

Jacob Jørgensen (ane nr.204)
 borgmester i Faaborg
 1646 - 1713

Jørgen Jørgensen
 skrædder i Ørsted
 1649 - 1711

Ægtefæller

1° *Kirstine Andersdatter*
 2° *Maren Michelsdatter Arctander*
 1637 -

.....*Henrichsdatter*

(ungkarl)

.....*Rasmusdatter?*

1° *Maren Mortensdatter*
 1658 (?) - 1697⁴²
 2° *Dorthe Eggertsdatter*
 - 1718

1° *Karen Jørgensdatter*
 død 1678
 2° *Karen Henningsdatter Achtonia*
 (ane nr.205), købmand i Faaborg
 1660 - 1746

Maren ...
 1657 - 1716

opbygget i 1633. Dernæst havde han kvaler med sin ældste søn *Christopher*, som brød radikalt med familietraditionerne: Han optog på sin faders regning et lån på 10 daler hos en bonde og stak med denne startkapital af til Ostindien, hvor han så ganske vist efter egen beretning til hjemlige venner blev gift med en kongedatter af Bantam og blev en rig og anset mand.⁴³ Endelig var Hans Søllinge under den svenske besættelse 1658-60 én af de fynske præster, det gik hårdt ud over:

Han blev og i den svenske feide udplyndret, ilde medhandlet og ophængt ved haaret under bielken, hvormed de vilde tvinge ham til at aabenbare, hvor hans penge vare gjemte, da han dog ingen havde. Til hvilken haarde medfarts minde en deel af de gamle afrykte haar blev hængende paa stedet nogle aar derefter.⁴⁴

I andet ægteskab med præstedatteren *Maren Michelsdatter Arctander*⁴⁵ fik *Hans Jørgensen* tre sønner, hvoraf den ene også blev præst i Ørsted.⁴⁶ Denne søn angives født så sent som 1763, hvor faderen var 66 år gammel; Hans Jørgensen var tilsyneladende ikke mindre vital end faderen. Fem år senere, i foråret 1668, afstod han ganske vist kaldet

formedelst sin høye alderdom och paafølgende swaghed,⁴⁷

men han døde først i 1679, 82 år gammel.⁴⁸ De to andre sønner flyttede som den ældste fra Ørsted, men knapt så langt. De bosatte sig i Faaborg.⁴⁹

Sønnen *Henrich Jørgensen* er allerede omtalt; det var *Jørgen Lauritsens* "søn og sanger", Søllingedegnen og kirurgen, der er en sandsynlig forfatter til tilføjelserne til *Jørgen Lauritsens* egen tekst. Han blev født 26. september 1598 imellem 7 og 8 under Skytten.

Den første søn med navnet *Laurits* må være død før 6. august 1604, hvor den anden blev født og navngivet. Som det ses af den pågældende side i manuskriptet, der er afbildet overfor, er det tilføjet, at den anden *Laurits* døde den 12. november 1630 kl. 5 i København, 26 aar og 13 uger gammel. Han var blevet indskrevet ved universitetet som student fra Odense skole den 21. maj året før under navnet *Laurentius Georgii Syllingius*⁵⁰ og kaldte sig altså også Søllinge efter fødebyen. *Giessing* angiver - med kilde i en anden tekst i samme manuskript,⁵¹ at *Laurits Jørgensen* var den tredje overlevende søn af *Jørgen Lauritsen*, som blev degn i Østrup og Hjadstrup.⁵² Det er svært at se, hvordan dette kan passe sammen med den meget konkrete oplysning om hans død i København i 1630, men da der faktisk levede en degn ved navn *Laurits Jørgensen* i Østrup omkring 1650,⁵³ er der måske tale om en fejlslutning, hvor *Giessings* kilde er gået ud fra, at navnefællen var *Jørgen Lauritsens* søn.

De to næste af *Jørgen Lauritsens* ni sønner, *Anders* og *Jørgen*,⁵⁴ kaldte sig også Søllinge, da de blev immatrikuleret ved universitetet i København.⁵⁵ Som det ses af den gengivne side af manuskriptet tier forfatteren, som mu-

H^c = Rasmus Sæuntzen i Herrested var 99
 der 7 maaned, der han fød: hans hustru
 Johanne Rasmussen var 88 der 12 maaned
 fød.

Dette var forældren til H^c = Jørgen Sæuntzen
 anden søn.

H^c = Jørgens søn var:

Hans, fød 1597 d: 13 Maj, opkøbt d: 11, og det
 i uheldigt under sørens tegn. Han blev først i Østher.

Hendrich fød d: 1598 d: 26 Sept: om opkøbt
 i uhelden 17 og 0. under Østher. Blev dog i Sø:
 krige for faderen.

Sæuntz 1600. d: 1 Febr: d: 3 okt: under Hanbøgen.

Sæuntz 1604 d: 6 Aug: d: 6 sept: under Cuxen.

Sød d: 12 Nov: 1630.

2600 og 1300 gæmte. In d: var 5
 fød sæuntzen

Anders 1609 d: 21. Jan: d: 5 Morg: under Østher. minor Stavns
 d: 15 maaned. Provst i Sønd.

Pid best: af Nyboeg blev d: 14 Febr: 1625. fød.

Jørgen 1611 d: 5 Mart: d: 4. Morg: under Søren.

Dette var af Jans forste søn.

ligvis er faderen *Jørgen Lauritsen*, om deres senere skæbne. Forklaringen på tavsheden følger måske senere i en anden del af manuskriptet, hvoraf det fremgår, at de aldrig blev færdige med deres studier:

Anders Jørgensen døde studiosus i sit 68 aar, opholdt af sine, og nunqvam vagabundus (og)

Jørgen Jørgensen, studiosus og degn paa Borringholm.⁵⁶

Den tredje søn, der ifølge *Jørgen Lauritsen* var degn i Østrup og Hjadstrup, må være *Anders Jørgensen*, der på det tidspunkt faderen skrev oplysningen, har været placeret dér. Biskop *Hans Michelsen* sendte i 1640 en anbefaling for *Jørgen Jørgensen* til professor *Thomas Bang*. Det kunne tyde på, at han stadig har studeret på dette tidspunkt;⁵⁷ da *Jørgen Lauritsen* nævner fem overlevende sønner, heraf tre fra sit ægteskab med *Maren Gied*, må *Jørgen Jørgensen* imidlertid være død før faderen, som døde 1648.

Den første søn i ægteskabet med *Maren Herrested*, *Christen Jørgensen*, blev født kl. 2 natten mellem 26. og 27. september 1644 under Skytten og havde således fødselsdag dagen efter sin 47 år ældre halvbroder *Henrich*.⁵⁸ Efter moderens død i 1655 er han og de to brødre fml. sat i pleje hos et medlem af den store familie, jfr. "Den fattige tilløbende gesell". Han efterfulgte den yngre broder, *Jacob*, som ridefoged og skriver på *Søbysøgård* i 1675 og sad i denne stilling⁵⁹ indtil han i 1686/87⁶⁰ blev gift med en datter af herredsfogden i Sunds og Gudme herreder, *Morten Pedersen (Schelde)*⁶¹ i Høje i Lunde sogn, og flyttede til Høje. I forbindelse med ægteskabet sendte svigerfaderen en ansøgning til regeringen, hvori han henviste til, at han

formedelst tiltrædende alderdom oc medfølgende swaghed samme bestilling ei altid self tilbørligen ... kunde opwarte,

hvorfor han anmodede om, at *Christen Jørgensen* måtte beskikkes som hans medhjælper og stedfortræder. I det kongelige godkendelsesbrev fik *Christen Jørgensen* tillige lovning på til sin tid at efterfølge svigerfaderen som herredsfoged.⁶² Rent faktisk satte han sig fra 1689 lejlighedsvis i dommersædet som "disineret herridzfouget",⁶³ og efter et par år var det ham, der præsiderede i de fleste af de ugentlige møder.⁶⁴ Han blev selv herredsfoged i 1696 og blev siddende i embedet til 1720, hvor han var 76 år gammel.⁶⁵ Efter hustruens død i 1697⁶⁶ giftede han sig med en præstedatter fra Skerninge,⁶⁷ som han også overlevede.⁶⁸ *Christen Jørgensen* døde i januar 1729 i den respektable alder af 85 år.⁶⁹

Historien gentog sig: *Christen Jørgensen* blev efterfulgt som herredsfoged af sin svigersøn *Niels Brinch*.⁷⁰ Svigersønnen lod i 1745 sætte en mindesten for sin hustru og svigerfamilien i Lunde kirke; den er i dag opsat i muren i våbenhuset i den nye Lunde kirke.⁷¹

Maren Herresteds børn med Peder Knudsen Skydeberg⁷²

<u>Børn</u>	<u>Ægtefæller</u>
<i>Knud Pedersen</i> borger i Faaborg 1650/55 - 1690/91	<i>Anna Antonidatter Rosenthal</i> 1647/48 - 1696
<i>Christina Pedersdatter</i> 1653/54 - 1724 ⁷³	<i>Knud Pedersen Dan</i> præst i Stenløse og Fangel 1642/43 - 1723 ⁷⁴

Den anden søn - den ottende af *Jørgen Lauritsens* ni, *Jacob Jørgensen* (ane nr. 204), er titelpersonen i afsnittet om "Den fattige tilløbende gesell".

Den posthumt fødte *Jørgen Jørgensen*, som var den anden af *Jørgen Lauritsens* sønner, der fik hans faders navn, døde 1711 som skrædder i Ørsted, hvor han vel er blevet optaget i hjemmet hos sin mere end 50 år ældre broder *Hans Jørgensen (Søllinge)*, der var værge for ham og de to andre brødre *Christen* og *Jacob*.⁷⁵ *Jørgen Jørgensens* hustru *Maren* ... døde fem år efter ham.⁷⁶ Ægteparrets søn *Jacob Jørgensen Ørsted* blev købmandstjener hos farbroderen *Jacob Jørgensen* i Faaborg og siden selvstændig købmand i byen, jfr. "Den fattige tilløbende gesell".

Giessing beretter, at tre af de fire børn, der blev født i *Maren Herresteds* ægteskab med *Peder Knudsen Skydeberg*, døde "førend forældrene".⁷⁷ Det er kun halvvejs rigtigt; den ældste søn, *Knud Pedersen*, døde efter moderen, men før faderen.⁷⁸ Han nævnes i Faaborg fra 1678, hvor han

møte i rette ... paa sin broders borge^m: *Jacob Jørgensens* wegne,⁷⁹

en formulering, der lader formode, at han da nyligt er kommet til byen. Han var i sin halvbroders tjeneste og sejlede på handelsrejser for ham som købmandstjener i hvert fald indtil 1682.⁸⁰ I 1684 blev han gift med *Anna Antonidatter (Rosenthal)*,⁸¹ og flyttede ind i en gård i Østergade, som tilhørte hustruens faster, en enke,⁸² og året efter tog han borgerskab i Faaborg.⁸³ Rådstueprotokollen oplyser ikke, hvad han agtede at ernære sig ved, men selv om gården i Østergade var en bagergård, ser det ikke ud til, at han selv skiftede erhverv til bager, idet han vedblev at sejle på handelsrejser.⁸⁴ Der blev i hurtig rækkefølge født fire børn i ægteskabet,⁸⁵ hvorefter han døde.⁸⁶ Hans enke, der blev gift igen, døde få år efter.⁸⁷ Da var to af hans fire børn også allerede døde, men en søn og datter voksede op i Faaborg med *Jacob Jørgensen* som værge.⁸⁸ Sønnen blev bager; efter at have afstået sin fødegård til stedfaderen⁸⁹ flyttede han til Odense, hvor han fik borgerskab som bager i 1713.⁹⁰

Maren Herresteds overlevende datter, *Christina (Kirstine) Pedersdatter*, blev gift med præsten i Stenløse og Fangel, der hed *Knud Pedersen* som hendes broder,⁹¹ men med slægtsnavnet *Dan*.⁹² Han var blevet personel kapellan hos den gamle sognepræst i 1675 med brev på, at han,

om hand hans død ofwerlefwer, eller naar kaldet j andre lowlige maader ledig worder,
u=behindret succedere.⁹³

Han overtog embedet i 1680, og brylluppet må have stået snart efter. Den førstefødte, en datter, blev født i juni 1682; *Karen Borgemesters* i Faaborg - *Jacob Jørgensens* hustru - var en af fadderne ved dåben.⁹⁴ *Christina Pedersdatter* og hendes ægtemand har også roller i afsnittet om "Den fattige tilløbende gesell".

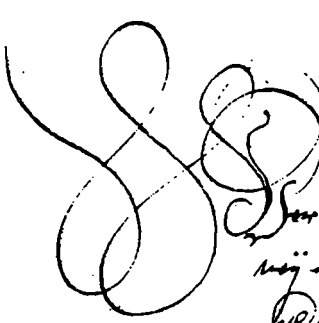
ODENSEKØBMÆNDENE

Den unge byfoged (Slægten Friis)

(6605,3302)

Den 27. marts 1572 skrev kong *Frederich II* fra Nyborg til sin lensmand på Odensegård, *Erich Rosenkrantz*, at

efftersom wij nogen tiid siidenn haffue tilschreffuit och befalett etth(er) at skulle tilschicke enn wed naffn *Christiern Friis*, borger ther wdj byen, at wer byfogit samestedtz, och wij forfar at hannd skall wer wng och wdj retten fast wforarenn och til thend befaling wduelig, tha bede wij etther och begier, attj paa wor wegne aff same byfogitzbefaling forløffuer hannom och egienn strax tilshicker *Ped(er) Ibsenn* borger th(er) i Otthense at wer byfogit ther samestedtz efftersom hand tilforne war tilnefnndt och paa wor wegne annamer eden aff hannom.¹

 Breff till *Erich Rosenkrantz*
Jaa Tyndimedes
Jensens p.
 Der gjennemlig gæng til fornu. Vindes oss aff forne som
 wij nogen tiid siidenn haffue tilschreffuit och befalett etth(er) at skulle
 tilschicke enn wed naffn *Christiern Friis*, borger ther wdj byen, at wer
 byfogit samestedtz, och wij forfar at hannd skall wer wng och wdj retten
 fast wforarenn och til thend befaling wduelig, tha bede wij etther och
 begier, attj paa wor wegne aff same byfogitzbefaling forløffuer hannom
 och egienn strax tilshicker *Ped(er) Ibsenn* borger th(er) i Otthense at
 wer byfogit ther samestedtz efftersom hand tilforne war tilnefnndt och
 paa wor wegne annamer eden aff hannom.
 Dato Nyborg den 27. Marsij. 1572.

Der blev ordentligvis taget kopi af det kongelige brev om afsættelse af *Christen Friis* som byfoged i Odense, indskrevet i Danske Kancellis brevbog af en af kancelliets skrivere. FOTO: Rigsarkivet.

Byfogden var kongelig embedsmand, og kongen kunne uden videre forløve eller afsætte ham. Men hvorfor havde han da kort tid før ladet en ung, uerfaren og uduelig mand udnævne til sin øvrighedsrepræsentant? Det må være sket efter indstilling fra de lokale myndigheder, lensmanden og bystyret, der må have haft tillid til den unge *Christen Friis* (ane nr.3302), som tilhørte en af de gamle patricierfamilier i Odense.

Der var nogle få slægter i Odense i 1500-tallet, hvis medlemmer århundredet igennem havde plads i bystyret. De tilhørte naturligvis som i andre købstæder købmandsstanden. Man finder slægtsnavnene i Odenses borgmester-rækker, se siden overfor; et medlem af én af slægterne sad gerne på én af byens to borgmesterposter. (Årstallene i kolonnerne "nævnt" angiver det første og det sidste år, vedkommende er nævnt i samtidige kilder). De fleste af slægterne var adlede og havde dermed ret til at besidde frit jordegods og andre adelige privilegier. Det gjaldt *Michel Pedersen* af slægten *Acheleje*, hvis efterkommere trak sig tilbage til deres gård Skinnerup (siden Ulriksholm) syd for Kerteminde,² en gren af den nu mest bekendte slægt, *Mule* (adlet 1444),³ og slægterne *Unchersen*,⁴ *Seeblad* (adlet 1500)⁵ og *Kotte*.⁶

Andre odenseanske købmandsslægter, hvis medlemmer i begyndelsen af århundredet hørte til blandt de "menige købmænd", vandt med årene så meget velstand, at de nåede op i den elite, der leverede medlemmer til bystyret. Det gjaldt først og fremmest slægten *Bager*, hvis mest fremtrædende medlem, *Oluf Bager*, i århundredets sidste del var byens største købmand, kun konkurrerende med *Hans Mule*.⁷ Slægten *Bang* var også repræsenteret i Odense. Dens medlemmer her, hvoraf den mest kendte var rådmanden *Christoffer Bang*, kom formodentlig fra "Den vestfynske patricierfamilie".⁸ Slægten *Rosenvinge*, der fostrede en borgmester i 1570'erne, var indvandret ved den samme borgmester fra Helsingør,⁹ og andre slægter kom fra byer i hertugdømmerne Slesvig og Holsten, fra Hamborg og Holland. Der var altså ikke tale om et statisk samfund. Den geografiske mobilitet var ganske stor, og selv om den sociale mobilitet var ringe, var de enkelte medlemmers økonomiske situation i det lange løb vigtigere end slægtstilknytningen, når byens styre blev sammensat.¹⁰ De nye slægter i byen fik dog ikke adelsbrev med de dermed forbundne økonomiske fordele.

Disse købmandsslægter, der styrede byen, gamle som nye, var - som i Assens - knyttet sammen i et netværk af ægteskabelige forbindelser, jfr *Cornelius Hamsforts* optegnelse senere i dette afsnit.

Som kildehenvisningerne viser, er der skrevet meget om dette købmandspatriciat i Odense, men relativt lidt om slægten *Friis*, der også var en af de gamle Odensefamilier. Slægten *Friis* i Odense er dog nævnt af *Svend Larsen* i

Odenses borgmesterrækker i 1500-tallet^{1 1}

År	Den ene borgmester	nævnt	Den anden borgmester	nævnt
1520	<i>Gregers Nielsen</i> ¹²	1521		1507
			<i>Michel Pedersen</i> (<i>Acheleje</i>), ¹³ død 1539	
1530	<i>Jep Unchersen</i> ¹⁴	1527 1531		
	<i>Michel Mule</i> ¹⁵ død 1537	1535 1537		
1540		1538		1539 1540
	<i>Hans Friis</i> ¹⁶ død 1551		<i>Oluf Hansen Kammer- svend</i> , ¹⁷ død 1553	
1550		1551 1551		1553
1560	<i>Jørgen Kotte</i> ¹⁸ afsat 1567, død 1584		<i>Hans Unchersen</i> ¹⁹ afsat 1567	1555
		1567		1566
1570	<i>Frands Brixen</i> ²⁰ død før 1576	1567 1573	<i>Christoffer Sørensen</i> <i>Skriver</i> ²¹	1567
1580			----- <i>Christen Friis</i> død 1585	1583 1585 1585
1590	<i>Mogens Henrichsen</i> (<i>Rosenvinge</i>) ²² død 1607		<i>Sivert Pedersen</i> ²³ død 1599	
1600		(1607)		1599

hans disputats om det fynske rådsaristokrati som et eksempel på det historiske begreb "bypatriciat".²⁴ Slægten hørte ikke til den samtidige adels-slægt *Friis* og ses ikke at have haft adelsskab. Dens stamfader kom måske fra det frisiske område i hertugdømmerne, men der nævnes Friis'er i Odense og i flere fynske herreder allerede i 1300-tallet. - *Knuth Frys*, rådmænd i Odense, der nævnes 14/6 1496, menes at være beslægtet med Friis'er, der boede i Lundby i Vinding herred fra 1380.²⁵ Han nævnes igen mellem 1508 og 1511 i dronning *Christines* hofholdningsregnskaber i anledning af, at han havde lejet hende en gård ved Gråbrødre port,

som henes nade haffuer vndt en fattigt qwinne at sidde vdi.²⁶

I 1519 blev han såret i *Hans Kræmmers* hus i en bataille med 18 af biskop *Jens Andersen (Beldenaks)* folk.²⁷ Hans navn nævnes endnu i 1543 i en rets-sag om arven efter

en riddermands mandt wedt naffn her *Jens Eggertsen*, fordm cannick her i Otthense, (som) stefftede oc funderit et altere oc vicarii wti sancti Albani kyrcke mit wti choridt oc ther tillagt samme gaardt, som thend tiidt Knud Friis wti boe, met mere gottz.²⁸

Sagen blev fulgt op af en ny retssag i 1546, anlagt af *Niels Friis*, kannik i Roskilde, der var søstersøn af *Jens Eggertsen* og gjorde krav på arven efter ham, som

hr. Niels Frises fader *Eggert Friis* arvede efter hr. Hans (= Jens) Eggersen.²⁹

(Vicariegodset, der var skænket til kirken i den katolske tid, må være faldet tilbage til den katolske kanniks familie efter reformationen). - Det er vel sandsynligt, at der er en slægtskabsforbindelse mellem disse Friis'er og mellem dem og de senere Friis'er i Odense.

Den første, der nævnes efter *Knud Friis*, er *Hans Friis*, der omtales som rådmænd i 1521.³⁰ Under "Grevens fejde" mødte han sammen med borgmester *Michel Mule* op i den kommende kong *Christian III's* lejr hurtigt efter hans troppers landgang på Fyn og var dermed måske med til at redde Odense by for den plyndring, Assens og Svendborg blev udsat for.³¹ Efter *Michel Mules* død i 1537³² fulgte han ham på borgmesterposten, hvor han sad til sin død i 1551.³³ Hans søn *Jørgen Hansen Friis*, der blev rådmænd, døde allerede 1566,³⁴ men slægten videreførtes af sønnesønnen rådmænd *Hans Friis* og dennes søn. Det antages, at de tre første generationer havde deres gård på hjørnet af Overgade og Skomagerstræde.³⁵

Christen Friis kan ikke have været søn af hverken borgmesteren *Hans Friis* eller *Jørgen Hansen Friis*, siden han i sit kæmnerregnskab fra 1567 angiver, at han har lejet en vogn af sin moder.³⁶ Moderen har altså været i live på det tidspunkt, medens faderen må formodes at være død, siden han ikke nævnes. Borgmester *Hans Friis* var, som det fremgår af hans ligsten, død i 1551, men hans hustru *Mette* var også død før 1567, og de må begge have været

Borgmester *Hans Friis'* ligsten i Gråbrødre kirke, som aftegnet af *Jens Bircherod*. FOTO: Det Kongelige Bibliotek, Fotografisk Atelier.³⁷

midaldrende eller ældre i midten af århundredet, hvor *Christen Friis* må være født.³⁸ *Jørgen Friis* kunne vel aldersmæssigt være *Christen Friis'* fader. Han var rådmænd i 1562³⁹ og havde omkring dette tidspunkt erhvervet en pondus, det må have taget en vis tid at opbygge. Han mødte da op på mønstringspladsen uden harnisk og undskyldte sig overfor lensmand *Axel Urne*, der mønstrede Odenseborgerne, med,

att thet war hannom for trangtt, att hannd ther medt icke kunde gaa.⁴⁰

Jørgen Friis var som nævnt død i 1566, men også hans hustru, *Barbara Pedersdatter*, der f.mtl. var datterdatter af *Peder Bonde*, som var borgmester omkring 1505,⁴¹ var død før 1567.⁴²

Andre Friis'er, der nævnes i samtidige kilder,⁴³ kan heller ikke umiddelbart forbindes med *Christen Friis*.

Medens der således ikke i disse primærkilder er fundet oplysninger, der kan hjælpe til at finde ud af, hvem *Christen Friis'* fader var, gør en retssag i 1594 det derimod muligt at identificere hans moder med stor sikkerhed.

I retssagen stævnedes *Oluf Bager Karen Kottes* arvinger:

Anne Claussdatter, mett hendis lauguerige, *Christoffer B(ang)*, *Hans Mulle*, *Boeld Christen Frises* børn met theris laugwerige, och *Marren Marckus Kaattis* børn met theris laugwerige.⁴⁴

De to førstnævnte arvinger er/repræsenterer døtre af *Karen Kottes* og hendes for længst afdøde sidste mand, *Claus Michelsen*. *Anne Clausdatter* må have været ugift,⁴⁵ medens den anden datter, *Kirstine Clausdatter*, var gift med og repræsenteredes af *Christoffer Bang*.⁴⁶ Af de tre sidstnævnte repræsenterer den første og den tredje børn af *Karen Kottes* i hendes første ægteskab, med *Laurits Kotte*. *Hans Mule* var gift med hendes datter *Mette*, og den døde *Marcus Kottes* børn med *Maren Mule* var arveberettigede efter deres fader, *Karen Kottes* søn. Når det er *Christen Friis'* børn, der anføres som arveberettigede, og ikke deres moder, hans enke *Bodil*, må det være på fædrene side, de var arveberettigede, og der ses ikke at kunne være anden forklaring herpå, end at *Christen Friis* var søn af *Karen Kottes*, der da må have været gift tre gange, med *Christen Friis'* fader som anden ægtemand.

Imellem Odenseapotekeren *Cornelius Hamsforts* historiske optegnelser i Det kongelige Biblioteks håndskriftsamling findes et postkortstort stykke papir fyldt med navne på Odensekøbmænd og deres slægtskabsforbindelser, se foto på siden overfor.⁴⁷ *Hamsfort* familien boede i Odense fra midten af 1500-tallet og kendte dermed borgerskabet godt, ikke mindst *Christen Friis'* familie, jfr. senere, så hans optegnelser burde have en høj kildeværdi.⁴⁸ I labyrinten af navne og streger anføres *Karen Kottes* (*Catharina*) i højre side med tre streger, der forbinder hende med *Laurits Kotte* (*Laurentius Cotta*), *Claus Michelsen* (*Nicolaus Micaelis*) og en *Thomas*, der da må være den mellemste ægtemand, *Thomas Friis* (ane nr.6604).

Under navnet *Thomas* er anført et 10°, der angiver, at det er den tiende slægt, der er optegnet, og under dette borgmester *Hans Friis* (*Ioannis Frisis consul*). Streger, der udgår fra et punkt ved siden af *Karen Kottes* navn, angiver, at en anonym søster var gift første gang med *Jørgen Knudsen* (*Seebled*) (*Georgius Canuti*) og anden gang med *Hans Friis*. Den ellers ubekendte *Thomas Friis* kan enten være søn af *Hans Friis* i et tidligere ægteskab eller en broder. Dette placerer da *Christen Friis* centralt i det odenseanske rådsaristokrati som sønnesøn eller brodersøn af borgmesteren *Hans Friis* (i første tilfælde ane nr.13208) og nevø af eller fætter til rådmand *Jørgen Friis*. Ydermere var *Hans Friis'* efterfølger som borgmester, *Jørgen Kotte*, svoger til moderen i hendes første ægteskab.

Karen Kottes (ane nr.6605) nævnes i de samtidige kilder altid med hendes første ægtefælles navn, måske fordi han som adelig⁴⁹ ansås for den fornemste af hendes tre mænd. Hendes fadernavn nævnes aldrig. Usikkerheden om hendes data illustreres af *Langholz'* samling af anetavler for danske digtere og forfattere, hvor der i forskellige stamtavler til frit valg gives en stribe modstridende oplysninger om hendes fødselsår og aner.⁵⁰

et næsten identisk motiv, et tregrenet træ med tre blade eller blomster på hver gren.⁵⁶

Om *Karen Kottes* selv viser spredte notitser, at hun var en velhavende enke efter sine tre ægtemænd, og at hun selv drev købmandshandelen videre med stor succes. De konkrete eksempler er få, men fra et enkelt bevaret fogedregnskab ved man dog, at hun købte korn hos en herregård syd for Nyborg, langt uden for Odenses opland.⁵⁷ Hun forpagtede også tiender som andre store købmænd.⁵⁸ Ved de kommunale skatteligninger i 1576 og 1578 blev hun ansat til at rede (svare skat) af 3 mark, hvilket var lige så meget som borgmester *Mogens Henrichsen (Rosenvinge)* blev sat til,⁵⁹ og endnu ved mønstringerne af borgerne til borgervæbningen i 1583 og 1588 blev hun udskrevet til at stille svært (og kostbart) bevæbnet med henholdsvis

slagsuerd oc pandzer⁶⁰ og fulde rustning, medt harnish, spedtze oc slagsuerd.⁶¹

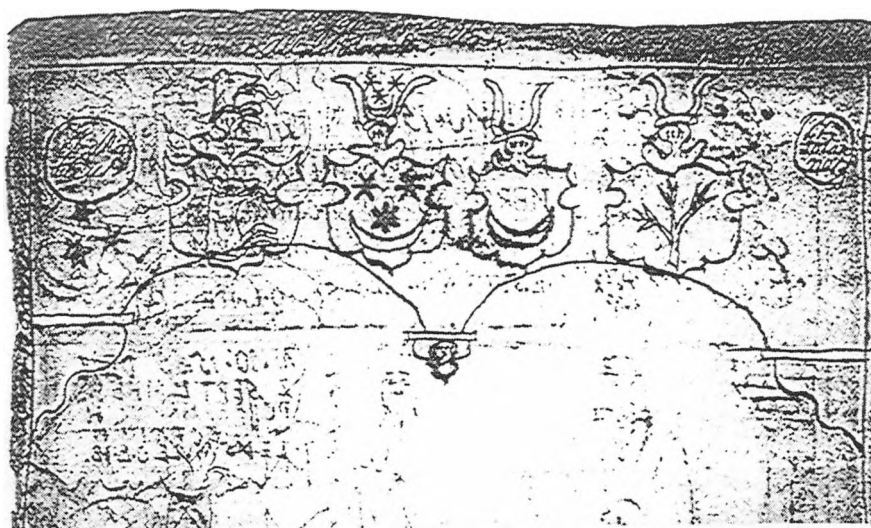
Der blev også efter *Christen Friis'* kæmnertid rekvireret vogne hos hende til ægtkørsel, dvs transport af kongelige embedsmænd eller sendebud,⁶² og de fik anvist logi hos hende.⁶³ De mest slående vidnesbyrd om hendes status i byen er nok, at da hertug *Ulrich* af Mecklenburg med et følge på 88 personer gjorde ophold i Odense i 1572, på vej til sin datter *Sophies* bryllup med kong *Frederich II*, blev hertugen selv indkvarteret hos *Karen Kottes*, hvor han spiste for 60 mark og 6 skilling,⁶⁴ og ved lenshyldningen i maj 1580, da de slesvigske hertuger efter drøje forhandlinger hyldede *Frederich II* som deres lensherre, fik den fornemste, hertug *Hans den ældre*, også logi hos hende.⁶⁵ (Han og hans følge havde i øvrigt allerede været gæst hos hende under et tidligere ophold i Odense, i 1577/78⁶⁶). Hun må have besiddet byens bedste gård; ifølge skattemandtalslisterne en gård i 10. rode, dvs i Overgade. Endnu i 1590 lå en skotsk greve til herbergs hos hende.⁶⁷ I Odense bys historie bliver *Karen Kottes* da også nævnt som en af Odenses førende købmænd i anden halvdel af 1500-tallet, på linie med *Oluf Bager* og *Hans Mule*.⁶⁸

I 1579 lod *Karen Kottes* sin ene datters bryllup fejre på rådhuset, i hvilken anledning kæmnerne for byens regning måtte betale 4 skilling

for møgh at lod age aff raadhusit, gordenn och der wdennfor,

så brudeparret kunne komme frem.⁶⁹ Datterens navn nævnes ikke; det var måske *Kirstine Clausdatter*, der blev gift med storkøbmanden *Christoffer Bang?*

I 1585 deltog *Karen Kottes* sammen med to af sine døtre i et kvindeinitiativ, hvormed de forsøgte at få byens præster til at mægle i en forbitret strid mellem *Karen Kottes* svigersøn *Hans Mule* og borgmester *Mogens Henrichsen (Rosenvinge)*:

På *Christian Brandts* aftegning af *Hans Mules* og *Mette Kottes* ligsten ses fire våbenskjolde tydeligt: Over nichen med *Hans Mules* billede *Mule*-slægtens våben, en halv ulv, og moderens "*Bang*-våben", jfr. om *Michel Mules* ligsten i slutningen af afsnittet om "*Stamfaderen*". Over hustruen *Mette Kottes* niche *Kotte*-våbnet en hvid nymåne på blå baggrund, og et våben, der må tilhøre hendes moder *Karen Kottes* og morfaderen *Laurits Poulsen*.

Fredagen ther effter haffuer wj (de fire præster) werret ombedet att wille møde *Mette Mulis* (*Hans Mules* hustru) oc nogen hindis wenner wdj Sanctj Knuds kierke naar it sloe. Oc der er hun kommen met sin moder (*Karen Kottes*) oc sin søster *Kirstine Christoffers Bangs* oc sine datter *Marine* oc *Elsse* ... om det end den dag kunde komme till en god forligelsse. Oc begierede de da therfore, att wj endnu engang wille bede den gode lenssmandt, att hand wille hielpe endnu till en god fredelig handell oc fordrag emellem dennem.

(Mæglingforsøget mislykkedes; den stolte *Hans Mule* nægtede derefter ethvert forhåndskendskab til det).⁷⁰

Karen Kottes døde fem år senere, højt bedaget.⁷¹

Christen Friis var købmand, men der er ikke bevaret mange oplysninger om hans købmandsvirksomhed. Han nævnes i Odensegård lens regnskaber for 1576/77 mellem de store Odensekøbmænd, der var leverandører af byggematerialer til lenet (søm),⁷² og retssager efter hans død dokumenterer, at han har haft økonomiske mellemværender med flere af sine købmandskolleger. Sagerne viser også, hvor vigtigt det var at have orden i sine papirer i de indbyrdes handeler, for der blev handlet "på bogen", og hvis en gæld stod i regnskabsbogen eller et separat gældsbevis (obligation), kunne skyldneren kun slippe for at betale, hvis han kunne fremlægge bevis for, at der var afregnet. Og der var ingen forældelsesfrist: Storkøbmanden *Oluf Bager* fremførte under den omtalte retssag i 1594 overfor *Christen Friis*' børn, at han havde et beløb tilgode,

huis theris salig fader war mig skyldig.⁷³

Christen Friis havde da været død i ni år. I 1608 krævede *Christen Friis*' svigersøn arvingerne efter rådmænd *Hans Dinesen* for penge efter et gælds-brev fra 1579, som *Christen Friis* havde fået overdraget som betaling for et

tilgodehavende hos *Jens Ulfeld*,⁷⁴ og i 1622 mødte samme svigersøn op i Odense rådstueret og krævede borgmester *Jacob Let* for penge, borgmesterens fader var blevet *Christen Friis* skyldig i 1566 og 1567, 55 år tidligere! - *Jacob Let* kunne ved at fremlægge sin faders regnskabsbog dokumentere, at en del af gælden var indløst i 1579, men blev dømt til at betale restgælden.⁷⁵

Christen Friis var også som sin moder tiendeforpagter, af kongetienden for Allese sogn nord for Odense.⁷⁶

Christen Friis' økonomiske situation var efter alt at dømme ganske god. Efter afslutningen af Den nordiske syvårskrig i 1570 skulle regningen betales, og Odense blev takseret til at bidrage med 2000 daler til

adt komme k:^o matt til hielp med adt affbetalle krigsfolck medt.

For at kunne udrede dette kolossale beløb måtte byen optage et lån på 500 daler hos *Erich Rosenkrantz*, og for at opnå dette lån kautionerede 16 borgere - tydeligvis de mest velstående - for det, sammen med borgmestre og råd, paa meninge Othense byes wegne.

Christen Friis var én af de 16, i notabelt selskab med folk som *Hans Mule* og *Oluf Bager*.⁷⁷ Ved den årlige skatteansættelse til Odense by 1576 blev han ansat til at rede af 5 mark. Det var langt under den suverænt ledende *Oluf Bager*, der blev sat til 16 mark, og *Hans Mule* med 12 mark, men bortset fra de to matadorer var der kun tre købmænd - heraf *Christoffer Bang* og rådmænd *Knud Jørgensen (Seebled)* med 8 mark, der blev ansat højere. Relationerne var nogenlunde de samme i 1578-79.⁷⁸ Som en af Odenses velstillede borgere var han i mandtalsregisteret 1583 i den sværest bevæbnede klasse i borgervæbningen,

Dubbelt soldener, met harnisk, spetze, eller slagsuerd,
der omfattede 48 Odenseborgere.⁷⁹

Da der i 1572 skulle udarbejdes nye vedtægter om "sommerdrich" i Odenses købmandsgilde, Hellig Trefoldigheds gildet, blev otte gildesbrødre valgt til det ansvarsfulde hverv.⁸⁰ Det var igen byens "spidser", og *Christen Friis* var igen blandt de udvalgte. Det var knapt to måneder efter at kongen havde afsat ham som for ung, uerfaren og uduelig til at være byfoged. - De vedtægter, der blev resultatet af redaktionskomitéens arbejde, viser med al tydelighed, at festlige familiesammenkomster som i Flensborg og Assens var en central del af aktiviteterne i købmandsgildet.

Christen Friis boede ifølge skatteregnskaberne i 1570'erne i 5. rode eller skattedistrikt, dvs på nordsiden af Vestergade. Den nærmere beliggenhed af hans gård fremgår af et "låsebrev" eller register, som *Oluf Bager* i 1584 lod

 Karen Kottes børn⁸¹

<u>Karen Kottes ægteskaber</u>	<u>Børn</u>
1° ca.1535 med <i>Laurits Nielsen Kotte</i> ⁸³ købmand i Odense 1490/1500 - 1542	<i>Mette Lauritsd. Kotte</i> ⁸² død 1613 gift med
	<i>Hans Michelsen Mule</i> død 1602
2° ca.1543 med <i>Thomas Friis</i> (ane nr.6604) død 1545/50	<i>Marcus Lauritsen Kotte</i> død 1589 ⁸⁴ gift med
	<i>Maren Nielsdatter Mule</i> død 1607 ⁸⁵
3° ca.1545/50 med <i>Claus Michelsen</i> købmand i Odense ca.1515/20 - før 1571	<i>Christen Friis</i> (ane nr.3302) borgmester i Odense 1543/50 - 1585 gift med
	<i>Bodil</i> (ane nr.3301) død 1607/08?
	<i>Maren Clausdatter</i> gift med
	<i>Jørgen Andersen</i> ⁸⁶
	<i>Kirstine Clausdatter</i> ⁸⁷ død 1624 gift med
	<i>Christoffer Bang</i> rådmand i Odense død 1599
	<i>Anne Clausdatter</i> død 1617/18

tage på kongens retterting over sine ejendomme i Odense. Den syvende ejendom i registeret anføres således:

Noch den gaard i Westergade thuert offuer for raadhuussitt, som *Christoffer Busk* (*Bostede*) iboer, emellum *Christen Friissis* oc *Poffuell Nielssenns* gaard.⁸⁸

Der er flere oplysninger om *Christen Friis'* embedsvirksomhed end om hans erhverv, for han vandrede hele sit aktive - men korte - liv igennem fra det ene offentlige hverv til det andet. Der var kun få ansatte i den kommunale administration dengang, idet det meste af administrationen blev pålagt borgerne selv på skift som borgerligt ombud.

Det første borgerlige ombud, man finder ham i, er som kæmner i 1567. Han må altså på det tidspunkt have været myndig og have haft borgerskab i byen og nydt bystyrets tillid, for hvervet som kæmner (i dag ville man kalde det kommunaldirektør) var ganske krævende. Det blev da også varetaget af to kæmnere ad gangen, der delte arbejdsopgaverne, og man bebyrdede kun bor-

gerne med det for ét år. - Kæmnerne skulle være tilstede på rådhuset, til rådhed for borgmestrene. De var ansvarlige for vedligeholdelsen af byens offentlige bygninger, veje, vandforsyning, brønde og tvættsteder, for renovation og for brandvæsen (ved tilsyn med, at byens stiger, fyrehager og læderspande var klar til indsats ved ildebrand). De stod også for kontrollen med, at mål og vægt hos de handlende var korrekt. De førte byens regnskab, sørgede for opkrævning af afgifter af de byjorder, der blev lejet ud, og af bøder, der tilfaldt byen, og sammen med rodemestre og byfoged for indfordring af skatterestancer. De betalte håndværkere, der arbejdede for byen, og udbetalte lønningerne til byens fast ansatte tjenere - de to dragere, der fungerede som politibetjente, arrestforvarere og stævningsmænd, og byens bøddel.⁸⁹

Da *Christen Friis* som én af de to kæmnere overtog kæmneriet i 1567, var opgaven specielt vanskelig, fordi riget var midt i Den nordiske syvårskrig, og borgerne var i den grad blevet plaget af ekstraskatter og indkvartering af tropper, at det i 1566 var nær ved at komme til åbent oprør mod bystyret.⁹⁰ Situationen var så alarmerende, at kong *Frederich II* i nogle byer greb meget håndfast ind. I Flensborg indsatte han, som nævnt i "Den væbnede arm", egenmægtigt en ny borgmester i en ledig stilling, og i Odense greb han endog til at afsætte de to siddende borgmestre, *Jørgen Kotte* og *Hans Unchersen*, og beordre to nye borgmestre indsat under tilsyn af tre rigsråder. Det var et helt usædvanligt skridt. Medens de forskellige borgerlige ombud var byrdefulde og upopulære, var posterne som rådmænd og borgmestre eftertragtede æreshverv, hvis indehavere normalt blev siddende til de døde, jfr. tidligere afsnit om Flensborg og Assens. Statsmagts indgreb i byens selvstyre gik dog ikke videre, end at byens borgere selv fik lov til at indstille kandidater til borgmesterposterne,⁹¹ og begge de to nye borgmestre sad som rådmænd i det gamle byråd. Ingen af de to borgmestre kom dog fra de gamle købmandsslægter.⁹²

Kongens ordre om borgmesterskiftet kom i et brev af 15. januar 1567. Kæmnerskiftet foregik kort efter, nemlig som traditionelt i februar - ved fastetid, hvor det foregående års to kæmnere under offentlig adgang aflagde regnskab på rådhuset overfor borgmestre og råd, hvorefter kæmneransvaret blev overdraget til de to nye kæmnere. *Christen Friis*, der indleder sit regnskab:

Help Gudtt. It denn thijsdags effter misericordin anamet jeg busenns regenskaff thijll
mijg open kemenerij 1567,

lod straks begivenheden fejre ved at lade udskænke to tønder øl på rådhuset til de forsamlede Odense-borgere.⁹³ De to nye borgmestre, *Frands Brixen* og *Christoffer Sørensen Skriver*, var da netop tiltrådt; man kunne fristes til at

tro, at de ville pacificere de førhen så oprørske borgere, men det var nu fmtl. en tradition, at kærnerskiftet fejredes med en fest.⁹⁴

Det er her i kærnerregnskabet, man finder *Christen Friis'* moder nævnt, jfr. fotokopien på næstfølgende side

noch søndagenn cantate leijde jeg mijn moders wogn och *Michell Bagens* thijll Rudt-gordt (Rugaard) met *Hollger Rosenkrans*.

Holger Rosenkrantz var én af de tre rigsråder, der havde fået til opgave at føre tilsyn med borgmesterskiftet. Købstæderne skattede ikke blot til staten med kontanter og naturalier, men også med tjenesteydelser i form af vognægter samt husning og bespisning af kongelige sendebud under deres ophold i byen, og der kom mange sendebud til Odense, undervejs fra og til Nyborg eller Middelfart og Assens eller én af Fyns mange herregårde, hvor rigsråderne residerede. Kærnerne måtte være i beredskab døgnet rundt for at varetage denne opgave:

denn 10 dag ochtober om nathen kom *Lauris Søffrenssen* kongens bud och fich i moltid mad 2 kande øll.⁹⁵

I februar 1568 overgav Christen Friis - fmtl. med et lettelsens suk - kærneropgaverne til det næste hold kærner, hvoraf den ene var hans ældre halvbroder *Marcus Kotte*.

Få år efter fulgte intermezzoet med byfogedembedet, hvor den kongelige unåde ramte *Christen Friis*. Her var der ikke tale om et kommunalt borgerligt ombud, men om ansættelse som kongens underøvrighed - under lensmanden - med opgaver som politimester, anklager og dommer. Der var en byfoged i hver købstad og en herredsfoged i hvert herred. Fogderne præsiderede i bytinget/herredstinget, men blev bistået af lokalt udpegede mænd, der fungerede som meddomsmænd (sigilantes) og vidner (testantes), og forhandlingerne var offentlige. Det er uklart, hvordan arbejdsfordelingen var mellem byfogden og bystyret, men en undersøgelse af forholdene i Odense midt i 1600-tallet, hvor der foreligger både tingbøger og rådstueprotokoller, viser, at rådstueretten her på den tid først og fremmest tog sig af kommunale anliggender som meddelelse af borgerskab, overtrædelser af prisbestemmelser og andre bestemmelser vedr. handelen samt skifte- og værgemålssager. Gældssager blev indbragt både for rådstueret og byting.⁹⁶ - Kongen må have modtaget klager fra indflydelsesrige mænd over *Christen Friis'* embedsførelse, da han skred til det drastiske skridt at afskedige ham, men der er ikke bevaret tingbøger fra den tid, og der er ikke andre kilder, der røber, hvem klagerne var, eller hvad deres klager gik på.

Året efter den beskæmmende afskedigelse, i 1573, blev *Christen Friis* kirkevæрге for St. Albani sogn. Den gamle Albani kirke var blevet nedlagt efter reformationen og overladt til latinskolen, og det var siden da det tidligere

Gråbrødre klostres kirke, der fungerede som sognekirke. Det var en stor og prægtig kirke, hvor kong *Hans* og dronning *Christine* var begravet, og den var 1500-årenes foretrukne gravkirke for bypatriciatet i Odense.⁹⁷

Det var et anset hverv at være ansvarlig for forvaltningen af denne kirkes økonomi, og kirkeværgerne, som der var to af, sad gerne flere år ad gangen. Christen Friis var kirkeværge sammen med rådmand *Michel Bager*, der havde bestridt hvervet i hvert fald fra 1569. Han aflagde regnskab for alle årene fra 1569 i den nye hovedregnskabsprotokol, der blev indrettet ved Christen Friis' tiltræden. Det var ikke fordi det var et sinecurehverv, for der var mange udgifter og indtægter at holde rede på. *Matz Ringer*, der var ringer både i Gråbrødre og i St. Knuds kirke, høreren/degneren *Morten*, orgemesteren og bælgetræderen skulle have løn. Kapellanen og biskop *Jørgen Sadolins* enke, så længe hun levede, fik betalt deres husleje. Kirken og dens inventar, såvel som præstegården, kapellanens hus og skolen samt kirkeladen skulle vedligeholdes. Der skulle indkøbes vin og oblater til kirken og tiendeøl til bønderne, der kom med tiendekorn til kirkeladen. Udover tienden bestod indtægterne af landgilde fra nogle gårde, menighedens bidrag, der blev indsamlet i kirken (tavlepenge), og betaling for begravelser og ringning med klokkerne under begravelsen.⁹⁸

I *Christen Friis'* tid blev der opsat nye kirkestole i kirken. Da *Michel Bager* på det tidspunkt havde været kirkeværge i flere år, kunne det tyde på, at det har været på den nye kirkeværges initiativ, det skete. Der blev herved skabt en ny indtægtskilde for kirken i form af salg og udlejning af kirkestolene, men de to nye kirkeværger og snedkeren måtte lægge penge ud til opsætningen indtil videre. Først i 1580, da *Michel Bager* var død, var der samlet så mange penge, at den nye kirkeværge, *Michel Hansen Guldsmid*, kunne afslutte regnskabet for

the penche, hand hagde oppeboren oc wd igien wdgiffuen, for alle the ny karllestoelle, som staa mit wdj wor sogenkyrche, huilche penche hand haffuer wdgiffuen till Michill Bager, Christen Friis, som denom loed giøre, oc till *Rasmus Snicher*, som dennom gjorde.

Michel Bagers bo havde da 200 markstykker tilgode, *Christen Friis* 109 markstykker og *Rasmus Snedker* 20 daler.⁹⁹ Til gengæld for indsatsen blev de to kirkeværgers navne indskrevet i de nye stole.¹⁰⁰ - Både *Michel Bager* og *Christen Friis* fratrådte som kirkeværger med udgangen af 1575.

Odense by var inddelt i fire kvarterer, hvert med et antal roder eller skattedistrikter, der normalt var 15 for hele byen, og efter kong *Hans'* bestemmelser i 1495

scal en almwgesman tillskickes rademesther at wære i hwer raade oc swodan skatt vpatbære oc giffue hannem vd oc gøre borgemestere, raad oc menighed regenskab ther paa hwer sancti Peders dag i faste.¹⁰¹

Samtidig med, at han varetog kirkeværgen, måtte *Christen Friis* i 1576 påtage sig hvervet som rodemester, ansvarlig for skatteligningen i 5. rode, hvor han boede.¹⁰² Det har nok været et af de lidet populære borgerlige ombud.

I 1576 var *Christen Friis* "menig købmand", men ved skatteligningen 1578-79 var han blevet rådmand, og snart efter nåede han byens højeste embede som borgmester, idet han afløste borgmester *Christoffer Skriver*. Det nøjagtige tidspunkt for hans tiltrædelse af borgmesterposten har det ikke været muligt at fastslå,¹⁰³ men hans advancement gik under alle omstændigheder meget hurtigt, og han nåede borgmesterposten omkring 10 år efter, at kongen havde kasseret ham som for ung og uerfaren til at være byfoged. Ældre rådmænd, der vel ellers ville have været naturlige borgmesteremner, døde dog på denne tid, f. ml. inden hans udnævnelse. Det gjaldt *Michel Bager*, der døde i 1578,¹⁰⁴ og *Knud Jørgensen (Seeblad)*, som døde 1580.¹⁰⁵

Med det initiativ, der blev vist, da han blev kirkeværgen, kan man gætte på, at det også var på den nye borgmester *Christen Friis'* initiativ, at der i 1583 blev bragt orden i byarkivet, idet der blev anskaffet et nyt arkivskab og optaget et

Register paa huis breffue som bormester oc raad haffuer ladett optegne och indlegge wdj tho bodicker ij tht ny schaff nu anden wollerms dag anno 1583.¹⁰⁶

Men der var andre og tungere opgaver end ordenen i byarkivet, den nye borgmester blev konfronteret med: Pesten, der synes at være brudt ud i København i 1583, ramte Odense i 1584,¹⁰⁷ og byen blev hårdt hjemsøgt. St. Albani sogns præst, *Jørgen Simonsen*, udgav i 1586 en samling prædikener, han havde holdt under pesten, og i et forord henviste han her til, at de var holdt

vdi den onde oc bedrøffuelige pestilentzistid, huilcken her vdi byen bortryckte aff dette forgængelige lifff paa ij aars tid mere end 1300 menniske baade vnge oc gamle.¹⁰⁸

Hvis præsten ikke har overdrevet, var det en fjerdedel af Odenses befolkning, der er anslået til omkring 5000,¹⁰⁹ som døde i løbet af de to år, pesten huserede.

Sognepræsten holdt sig ikke blot til gudfrygtige betragtninger i sine prædikener, men kom i den sjette prædiken i samlingen med særdeles konkrete anvisninger til den verdslige øvrighed om, hvad den skulle foretage sig. Det har den vel nok vidst i forvejen, men anvisningerne afspejler den tids forestillinger. Præsten indledte nok med at fastslå, at

Verdslig øffrighed skulle met deris gudfryctige forspegel fordre oc drage deris almue oc vndersaatte til gudfryctighed met kirckegang, bønner, tacksigelser, poenitentze oc sacramenternis brug,

men pålagde den efter de indledende formaninger om at afvende

Guds vrede oc straff

- at befale oc tilholde vndersaatterne at vdrænse oc vdføre aff gader, streder, huse, gaarde all omslaattighed, som met ond stanck kand formere luctens forgifft, Guds vrede oc straff (til)
- at ordinere nogle visse huse, huor de befengde, som ingen hielp haffue, kunde indleggis, tilskicke dennem forraad oc røct ved de personer, som sig dertil vel kunde oc maa lade bruge, (og)
- at wdlegge oc indlycke en bequem oc hederlig sted, inden eller wden byen, huor de salige affdøde foruden vederstyggelighed kunde begraffues, oc tilskicke visse oc beskedne personer de døde at vdbære, som icke wformer de døde wblueligen oc berøffuer deris offuerbleffne venner wnaadelig.

Den første, forebyggende foranstaltning om en bedre renovation antyder, at selv gejstligheden har haft en fornemmelse af, at pesten kunne have andre årsager end Guds vrede. Anbefalingen har været velbegrundet, for der er mange vidnesbyrd om, at der har været et frygteligt svineri i gaderne og overalt i byen, jfr. oprydningen omkring rådhuset, da *Karen Kottes* skulle holde sin datters bryllup i 1579.

Christen Friis' borgmestertid blev kort; han døde i begyndelsen af 1585. Tidspunktet for hans død kan fastslås i modsætning til tiden for hans borgmesterudnævnelse, idet et kongeligt brev af 10. maj 1585 befaler lensmand *Axel Brahe* at indsætte rådmand *Sivord Perssen* til borgmester i stedet for afdøde borgmester *Friis*.¹¹⁰ Hvis det var pesten, der nåede ham, blev *Christen Friis* måske trods sin høje værdighed ikke begravet i Gråbrødre kirke blandt byens andre dignitarere, men på pestkirkegården. Der er ikke omtalt noget mindesmærke for ham i kirken.

Retssagen i 1594 viser, at *Christen Friis* efterlod sig en enke, *Bodil*, med flere børn. De bevarede tingbogsudskrifter fra sagen er ufuldstændige, men det fremgår dog af dem, at *Oluf Bager*, der havde et krav mod *Karen Kottes* bo, som sikkerhed havde fået nogle af boets ejendomme i Nørregade i pant. Borgmester *Mogens Henrichsen (Rosenvinge)*, der var værge for *Christen Friis'* børn, mente, at

then Karen-Kaattj eyendom, som Oluff Bagr effter rigens rett ere indført, ere bedre och mere werdt end som then rette gieldt,

og han fandt derfor, at *Oluf Bager*

aff christeligh mettync

burde lade *Christen Friis'* børn som arvinger efter *Karen Kottes* få merværdien.¹¹¹ Formuleringen kristelig medynk kunne antyde, at den økonomiske situation for *Bodil Friises* og hendes børn ikke har været alt for god på dette tidspunkt, ni år efter *Christen Friis'* død og fire år efter at *Karen Kottes*, der nok har støttet hende og børnene,¹¹² var død. Det peger i samme retning, når

det overfor Odenses rådstueret i 1612 oplyses af *Magdalena von Hamsfort*, at hun har penge tilgode hos *Kirsten* og *Mette Friisdøtre* i henhold til

et hoffuitbreff, som deris s: moder *Bodel Frissens* mig gifuet haffr, huorpaa der rester 300 daler, som ieg haffuer deres gaard i pant for.¹¹³

Gældsbrevet var udstedt Stj. Martinj ao 1588; den gård, der blev stillet i pant som sikkerhed, var fmtl. *Christen Friis'* gård i Vestergade, den der lå tværs overfor rådhuset. - Bodil Friises må, som det fremgår af formuleringen, være død før 1612, siden hun kaldes s(alig). Bodil Friises, hvis fadernavn ikke kendes, har måske drevet ægtemandens handel videre; hun omtales i en sag for kongens retterting i 1602 som borgerske i Odense, med et gældskrav overfor *Hans Daa* på 32 daler og 3 mark.¹¹⁴

Da *Magdalena von Hamsforts* gamle tilgodehavende blev omtalt i rådstuemødet i 1612, var det ikke, fordi hun krævede det betalt, men fordi hun lod bekendtgøre, at hun havde

wndt og gifuet *Kiersten* och *Mette Friisdøtre*

det gamle gældsbevis fra 1588 tilbage til dem og dermed gav afkald på sit pant i deres gård,

wndertagen huis *Jenns Banngh* der wdj haffuer.

Borgmester Jens Bang (ane nr. 1650) i Assens havde altså også pant i gården. I juli 1615, måske efter hans hustru *Mareke Friisdatters* død, der indtraf mellem 1612/13 og januar 1617, jfr. "Tolderne", lod han for Odense rådstueret læse et pantebrev,

anlangendis *Jørgenn Apotickers* gaard, wdj *Jørgenn Apotickers* och *Marcus Mulles* paa *Mette Frissdaters* wegne deris neruerelsse.¹¹⁵

(Jørgen Apoteker var, som det omtales senere, gift med *Kirsten Friisdatter*, og Marcus Mule, søn af *Hans Mule*, var lavværge for sin kusine, den ugifte *Mette Friisdatter*.¹¹⁶). I sagen mod *Hans Dinesens* arvinger i 1608 om den gamle gæld til *Christen Friis* optrådte *Jens Bang* som medinteressent sammen med Jørgen Apoteker.¹¹⁷ Disse oplysninger gør det sandsynligt, at *Mareke Friisdatter* også var datter af *Christen Friis*, men beviset for, at hun var det, dukker først op mere end 60 år efter hendes død: Den 7. maj 1676 reagerede den gamle *Christen Bang*, Jens Bangs og hendes søn, fra præstegården i Barløse i et indigneret brev på en påstand om, at han uberettiget havde dyrket nogle jorder ved Assens:

... skal der icke nogen mig offrbeuisse, at ieg haffr hafft nogen otting jord eller byesjod: eller kierckejord i brug, ... wden min egen eyendomsjorder, som ieg haffr kiøbt aff min s: moster *Kirsten Frisdatter*, boendis i Ottensse, och af min s: broder *Jørgen Bang*. huilcke adkomst paa samme jorder: som ieg haffde hendes skifftebreff paa, som suendsken den tied, de mig wdpløndrede, tog och kaste det i *Hans Huides* kielder.¹¹⁸

Som *Jens Bangs* ældste søn var opkaldt efter farfaderen *Jørgen Bang* (ane nr. 3300), var den anden søn opkaldt efter morfaderen *Christen Friis*.

Medens *Christen Bangs* oplysning bekræfter, at *Christen Friis* var fader til *Mareke Friisdatter*, er det umiddelbart mindre sikkert, om det var hans enke *Bodil* eller en ubekendt tidligere hustru, der var moder til hende. I to af de omtalte sager ser det snarest ud til, at *Jens Bang* på sin hustrus vegne og de to angivelige døtre af *Bodil Friises* er modparter, som stammende fra to børnekuld; kun i sagen om *Christen Friis'* tilgodehavende hos *Hans Dinesen* er interesserne sammenfaldende. Da *Cornelius Hamsfort* i sin optegnelse anfører hende (*Botilta*) som moder også til *Mareke* (*Maria*), må man dog gå ud fra, at det er rigtigt; *Hamsforterne* havde tætte forbindelser med familien. *Bodil* ... er da ane nr.3303).

Herefter følges nu *Friis*-slægten i Odense videre igennem 1600-tallet; først *Christen Friis'* døtre.

Det var som nævnt *Christen Friis'* svigersøn, *Kirsten Friisdatters* mand, der rejste sagen mod *Hans Dinesens* arvinger i 1608:

aar effter Gudtz biurdt j608, mandagenn dennd 8. augustij paa Othennsse raadhuus for oss war skicket erlig manddt *Jørgenn Skomanndt Apotecker*, borger her ibid, paa thenndt eenne, och haffde paa sin egene och sin høstruis søsters *Mette Frijsdatters* hindiss wegenne for oss i rette kaldett¹¹⁹

Det er kun her og i en kvittering, han underskrev i 1611,¹²⁰ at *Christen Friis'* og *Bodil Friises* svigersøn benævnes *Skoman*; han nævnes over 100 gange fra 1607 til 1640, i skattelister, tingbøger og rådstueprotokoller m.v., men i alle andre tilfælde kun som *Jørgen Apoteker*. Forklaringen herpå kan være, at han i 1608 endnu var så ny i byen, at byskriveren brugte hans slægtsnavn, men at han siden af alle blev kendt som *Jørgen Apoteker*. En *Jørgen Skomand*t nævnes derimod i *Kerteminde* i 1591, hvor han sammen med andre fntl. unge lømler stævnes for helligdagsbrøde,¹²¹ og siden nævnes en *Peder Hansen Skoman* eller *Skouffmand* i *Kerteminde* jævnligt i *Kerteminde* tingbog.¹²²

Ved skatteansættelsen i 1607 boede *Jørgen Apoteker* i 5. rode,¹²³ og i 1615, hvor *Jens Bang* lod tinglæse et pant i hans gård, boede han vel stadig sammesteds, i *Christen Friis'* tidligere gård i Vestergade. Omkring 1620 havde han forladt gården og boede i nabogården til den gamle bispegaard (nu Odense adelige Jomfrukloster eller *Karen Brahes* gård),¹²⁴ senere flyttede han igen, nu til 3. rode, længere væk fra centrum men påny i Vestergade. Her boede han i 1636 i en gård, der tilhørte den anden gren af *Friis*-slægten.¹²⁵

Kildegrundlaget er tyndt, men der bliver sammenhæng i de spredte oplysninger, hvis man antager, at *Christen Friis'* enke *Bodil*, der boede i hans gård i Vestergade, er død omkring 1607/08. Hendes svigersøn *Jørgen Apoteker* og datteren *Kirsten Friisdatter* har overtaget gården, og i forbindelse med skiftet er *Christen Friis'* gamle regnskabsbog dukket op og har foranlediget

rejsningen af kravet mod *Hans Dinesens* arvinger. - Sagen mod borgmester *Jacob Let* i 1622, der drejede sig om et ret ringe beløb, kan være fremprovokeret som et modkrav, fordi *Jacob Let* havde ladet de to *Friisdøtre* stævne for bytinget i en anden sag;¹²⁶ det var en normal praksis.

Hvis *Bodil Friises* er død 1607/08, forklarer det også, hvorfor dr. *Jens Mule* netop i 1608 stævnede hendes arvinger, *Kirsten* og *Mette Friisdøtre*, i en gældssag, der må vedrøre et tilgodehavende, han har haft hos deres moder.¹²⁷

Jørgen Apoteker, der allerede 1607, første gang han nævnes i Odense, var borger i byen og var sandemand i Vestergade,¹²⁸ optrådte i forskellige offentlige hverv gennem årene. Han var kæmner i 1617,¹²⁹ ofte ét af tingsvidnerne (testantes)¹³⁰ eller en af de to meddomsmænd (sigilantes)¹³¹ i bytinget og optrådte også hyppigt i byfredssager, hvor han synede og aflagde vidnesbyrd om hærværk og om sår og skader hos medborgere, der havde været indblandet i et af de hyppige slagsmål i byen.¹³² Han drev tilsyneladende en omfattende handel, da han ofte stævnede medborgere i Odense og bønder for gæld, dokumenteret ved hans regnskabsbog,¹³³ men beløbene var gerne små, og det er meget sjældent, det fremgår, hvad han handlede med. Af Odense byfogeds regnskaber 1611/13 fremgår det dog, at han udtappede anelige mængder dobbeltøl,¹³⁴ og den omtalte kvittering fra 1611 (som mærkeligt nok er skrevet på tysk), gjaldt betaling fra Odensegård len af fem daler for ti svenske fanger, som

bey mich zur herbergh lagen, und solches geltt werzehrten.¹³⁵

I 1618 kvitterede han igen for en bespisning, denne gang af to fyrstelige tjenere.¹³⁶ *Jørgen Apoteker* holdt fmtl. værtshus. Han blev ikke registreret mellem de handlende, der havde en krambod, da byfogden i 1621 krævede told af bodernes beholdninger af

krammeguotz, silchewaare, specerj och anndit.¹³⁷

Hans værtshus var ikke byens fineste; det må have været *Anders Suidtzers* herberg, hvor den fyrstelige frøken, hvis tjenere blev henvist til *Jørgen Apoteker*, selv indtog en betydeligt dyrere anretning.¹³⁸

Den 20. august 1632 fik han rådstuedom over *Cortt Pottemager*

for adtskillige recepter, som hans s: hustrue aff hannom haffde wdi hindis siugdom bekommitt,¹³⁹

og 1636-37 var han i langvarig strid med *Karen Letsdatter* (ane nr.1647) om noget urtefrø, han havde leveret hende i 1631.¹⁴⁰ Det kunne godt tyde på, at han også handlede med apotekervarer, men han var ikke "rigtig" apoteker, for

 Borgmester *Hans Friis'* sønner og deres efterslægt¹⁴¹

Mareke Friisdatter
(ane nr.1651)
død ca. 1615
gift med
Jens Bang (ane nr.1650)
borgmester i Assens
død 1626

Thomas Friis ?
(ane nr.6604)
død 1545/50
gift med
Karen Lauritsdatter
(*Karen Kottes*)
(ane nr.6605)
død 1590

Christen Friis
borgmester i Odense
(ane nr.3302)
1543/50 - 1585
gift med
Bodil ..
(ane nr.3303)
død 1607/08?

Mette Friisdatter
død 1633

Margrethe Friisdatter
død ung?¹⁴²

Kirsten Friisdatter
fntl. død 1652
gift med
Jørgen Skoman Apoteker
værtshusholder i Odense
død 1640

*Anna Friisdatter*¹⁴³
1549 - før 1611
gift med
Arent Peitersen
købmand i Odense
død 1611

*Jørgen Hansen Friis*¹⁴⁴
rådmænd i Odense
død 1566
gift med
Barbara Pedersdatter
død 1557

*Karen Friisdatter*¹⁴⁵
1551 - 1614
gift med
Mogens Henrichsen
(*Rosenvinge*)
borgmester i Odense
1540 - 1607

*Hans Friis*¹⁴⁶
rådmænd i Odense
1553 - 1596
gift med
Else Olufsdatter Bager
købmand i Odense
1558/59 - 1631

- fire døtre, en søn

kong *Christian III* havde i 1549 givet sin livlæge, dr. *Cornelius Hamsfort*, privilegium på at drive apotek i Odense, og det betød, at

ingenn kremer eller kiøbmenndtt mue selge ther wdij byenn nogle tilgiiorde legedomme, som kallis composita, wdenn for^{nø} doctor Cornelius oc hanns affkomme.¹⁴⁷

Odenses eneste apotek blev derfor drevet af livlægen og efter hans død af hans søn og senere sønnesønnen, der også begge hed *Cornelius Hamsfort*. Alle tre Hamsfort'er drev ganske vist apoteket ved forvaltere og medhjælpere, der også kaldtes apotekere,¹⁴⁸ men der er ingen vidnesbyrd om, at *Jørgen Apoteker* skulle være derimellem. Apotekerprivilegiet har dog ikke forhindret, at *Jørgen Apoteker* har solgt naturmedicin.

Hvad der står fast er, at der var en nær forbindelse mellem *Hamsforterne* og slægten *Friis*. *Magdalena von Hamsfort*, der var datter af *Cornelius Hamsfort I*, og som boede i Odense, efter at hendes mand, dr. *Hieronymus Thenner*, i 1567 var faldet i unåde hos *Frederich II* og fængslet på Dragsholm slot til sin død,¹⁴⁹ gav som nævnt først *Christen Friis'* enke et stort lån i 1588 og eftergav i 1611 *Kirsten* og *Mette Friisdøtre* hele restgælden. Ikke nok med det, gav hun i 1626 "tyffuende dag jull" et gælds-brev af 100 dalers værdi til *Jurgen Apoteker* och hans hustrue.¹⁵⁰

Det er måske et tilfældigt sammentræf, men skal dog også nævnes, at da den tredje Hamsfort-apoteker, *Cornelius Hamsfort III*, afstod apotekerbevillingen i 1636, var det til *Christopher Jacobsen Wolf*,¹⁵¹ der var gift med *Hans Friis'* og *Else Olufsdatters* datterdatter.¹⁵²

Christen Friis' anden datter i Odense, *Mette Friisdatter*, forblev ugift. Hun synes at have drevet lidt handel, idet hun en gang imellem stævnedede andre borgere for smågæld; i 1631 således *Magdelene Oluff Christensens* for et beløb,

hun hinde paa nogit lerffuit, som hun haffuer soldt for hinde, skyldig ehr.¹⁵³

Mette Friisdatter døde i foråret 1633, hvor St. Knuds kirkes kirkevæрге noterede i sit regnskab under penge, modtaget for begravelser:

Annamit aff *Jørgen Apoticker* for klocherenn gick for *Mette Friisdater* 2¹/₂ mk.¹⁵⁴

Jørgen Apoteker døde i sommeren 1640; der blev betalt otte daler for et lejersted i Gråbrødre kirke for ham den 6. august 1640.¹⁵⁵ Hans hustru, *Kirsten Friisdatter*, der overlevede ham, måtte efter hans død flytte fra hjemmet til 4. rode.¹⁵⁶ Fra 1641 fik hun understøttelse af Odense bys fattigvæsen; det beskedne beløb blev udbetalt hvert år indtil 1651,¹⁵⁷ hvorefter hun så vel er død. - Det har ikke kunnet oplyses, om ægteparret havde overlevende børn.

Den anden gren af *Friis*-slægten i Odense klarede sig bedre økonomisk end *Christen Friis'* efterkommere. Rådmand *Hans Jørgensen Friis* døde allerede

som 43-årig i 1596, men hans hustru *Else Olufsdatter*, der var datter af *Oluf Bager*, drev købmandsforretningen videre, øjensynligt med godt resultat, til sin død i 1631.¹⁵⁸ Ægteparret havde fire døtre og én søn. Datteren *Margrethe Friisdatter* var gift to gange, i Odense; det var hendes datter i ægteskabet med officeren og købmanden *Augustinus Ebbel(ing)*, der blev gift med den senere apoteker *Christopher Wolf*.¹⁵⁹ Sønnen *Jørgen Hansen Friis*, der efter et længere ophold i udlandet¹⁶⁰ vendte hjem til Odense, hvor han drev handel, døde barnløs i 1641 som den sidste af denne gren af slægten, der bar navnet Friis.¹⁶¹ Eftertiden huskede ham som

een cælebre patricius.¹⁶²

Friis-navnet blev dog videreført endnu nogle år af en købmand ved navn *Hans Jørgensen Friis*, som i 1641 købte *Jørgen Hansen Friis'* boder ved Vesterport af hans arvinger.¹⁶³ Der kan ikke påvises nogen familieforbindelse mellem ham og *Friis*-slægten i Odense; han er måske identisk med den *Hans Jørgensen*, der arbejdede for *Jørgen Hansen Friis* i 1630'erne,¹⁶⁴ idet han har overtaget og videreført ikke alene handelsvirksomheden, men også "firmanavnet" *Friis*. Han synes i hvert fald først at have taget navnet *Friis* omkring det tidspunkt, hvor *Jørgen Friis* døde.¹⁶⁵ *Hans Jørgensen (Friis)* døde 1667 uden at efterlade sig børn.¹⁶⁶

Menige købmænd (3295?,6590?+6591?,13182?+13183?)
(Slægterne *Let, Mand og Sommer*)

Odense var i 1500-/1600-tallet ikke blot et handelscentrum på Fyn, men - til trods for, at den ikke var en havneby som Flensborg, Aalborg, Randers og Malmø - en af kongedømmets største handelsbyer. Købmandsstanden i Odense var derfor ganske stor; den omfattede ikke blot de gamle patricierslægter og de store købmænd, der er omtalt i afsnittet foran, men et større samfund af "menige købmænd", der var lige så broget sammensat af gamle og nye slægter i opgang og nedgang som den elite, der sad på posterne i bystyret. I dette afsnit følges tre slægter, der findes nævnt 1500-tallet igennem, om end de spor, deres medlemmer har sat i arkiverne, er endnu færre end sporene efter slægterne, der besatte byens lederposter: Slægterne *Let, Mand og Sommer*.

De tre slægter var ligesom de gamle patricierslægter forbundet med ægte-skabelige bånd. Nogle af disse belyses i en skiftesag, som blev forelagt Odenses rådstueret den 23. januar 1615. Dér for retten henvendte *Hans Sommer*,¹ som havde fået overdraget at forestå skiftet efter sin moder, sig til nogle af sine medarbejdere og bad dem bekræfte for retten, at de godkendte hans afregning med dem og ikke havde flere krav på boet. Han introducerede dem for retten som

welagt borgemester *Jacob Let*,² min kiære suoger, saauell som min kiære søsterssøn *Jørgenn Mand* paa sin moders *Karen Jørgen Mandz* och hans søster *Giertrud Mandz*, som hand er begge wergie for, ochsaa er hand och kallit paa sin egne wegne .³

Den 6. februar dukkede der flere arvinger op: *Jacob Let* og *Jørgen Jørgenssen Mand* var der igen, men *Jørgen Mand* mødte nu med fuldmagt

paa sinn broders, hederlig och wellerd mand her *Anders Mand*, sogneprest j Kiertteminde, hans wegne.

Han repræsenterede også igen sin moder, *Karen s:(alig) Jørgenn Mandtz* og sin søster *Giertrud Jørgenssdatter*. Desuden mødte denne gang

erlig och welact mannd *Berthell Wickmand*, borger her ibid, met fuldmagt paa hederlig och wellerde mannd her *Niels Olluffssen*, sogneprest thill Stenløsse sogn paa sin hustruis wegne.

De gav alle *Hans Sommer* en

fuldkomen, clar, euig och wrygelige affkalling och quittering for ald huis arff och goedtz, som denom er arffueligen thillfalden efter hans salig moders *Karenn Sommers* død och affgang.⁴

På Fyn gjaldt Jyske Lovs arveregler. Den døde enke *Karen Sommers* arvinger var hendes børn og - hvor et barn var død før hende - børnebørn. Arven udloddedes til alle børn, således at hver søn fik en broderpart, der var lig med to søsterparter, og børnebørnene måtte dele deres faders/moders arvepart.⁵

 Karen Sommers arvinger⁶

<u>Arveladeren og ægtemand</u>	<u>Børn og svigersøn</u>	<u>Børnebørn og datterdøtrenes ægtemænd</u>
		<i>Marine Jørgensdatter Mand</i> død 1603 gift med <i>Jacob Let</i> borgmester i Odense død 1622
	<i>Karen Jørgensdatter Sommer</i> død 1631 gift med <i>Jørgen Andersen Mand</i> købmand i Odense død 1610	<i>Jørgen Jørgensen Mand</i> købmand i Odense død 1642 <i>Anders Jørgensen Mand</i> præst i Kerteminde 1573/74 - 1654 <i>Giertrud Jørgensd. Mand</i> ugift i 1614, død 1654 <i>.... Jørgensdatter Mand</i> død 1630 gift med <i>Niels Olufsen</i> præst i Stenløse død ca. 1646
<i>Karen ...</i> død 1614 gift med <i>Jørgen Sommer</i> død før 1571		
	<i>Hans Jørgensen Sommer</i> købmand, senere rådmd. i Odense, død 1634	

Ægtemændene optrådte på deres hustruers vegne i retten, og de fødte eller tilfornede værger for enker, ugifte kvinder og børn repræsenterede dem. På grundlag af præsentationen af arvingerne i retten, suppleret med oplysninger fra andre kilder om dødsår m.v., kan stamtavlestumpen ovenfor opstilles.

Da *Jacob Let* var enkemand, må han være indkaldt som værge for sine umyndige børn. Hvad angår *Bertel Wichman* (ane nr.1646) er hans rolle uklar efter teksten; han mødte med fuldmagt fra en svigersøn af *Karen Sommers*, men i den givne situation må formodningen være for, at han også mødte på vegne af sin hustru *Karen Letsdatter* (ane nr.1647). Familiemedlemmerne ville næppe indkalde en udenforstående til skifteforhandlingerne. Bertel Wichman

omtales i næste afsnit, "Købmandsenken". I dette afsnit er opgaven at søge Karen Letsdatters aner, først og fremmest at forsøge at identificere den *Let*, hun efter sit navn må formodes at være en datter af.

Slægten *Let* kendes fra alle egne af Danmark; på Fyn nævnes en *Lass Lææt* i Salling herred i 1470 og en *Mattis Lett* i Odense herred 1510.⁷ I Odense dukker købmanden *Søren Let* op i 1550 i en mindre flatterende rolle. Han blev stævnet for gæld af borgmestrene *Hans Friis* og *Oluf Hansen (Kammersvend)*, og da han var så letsindig at spørge stævningsmanden *Hans Bysvend*, hvad gælden vedrørte, fik han det kontante svar, at

tht er for fyrgetiuge marck och tolff alne engelst (engelsk klæde), som for^{ne} Hans Friiss och Oluff Hanssen haffur wdloffuit och sagd goed for ether, tiill en quijnde, som ij belaa, och tht waar halfftridiesindstiuge marck. Ther aff haffur i betalt thij⁸

Det må have været pinligt i det lille bysamfund i Odense at blive trukket for retten for at have ladet byens to borgmestre hænge på et beløb, de havde været så venlige at kautionere for, for at købe ham fri af følgerne af et uægteskabeligt forhold. Hans hustru *Inger Unchersdatter* tilhørte efter hendes navn at dømme en af byens fine gamle slægter; hun var måske datter af den senere borgmester, *Hans Unchersen*.⁹

Søren Let boede ifølge skatteregnskaberne i 1576-79 i Nørre kvarter, i 9. rode,¹⁰ der er et lille skattedistrikt. Til yderligere belysning af hans gårds beliggenhed foreligger der i et dokument om vurderingen af en gård i Odense i 1582 en henvisning til

thet ny huss, som stander ij thenn haffue bag *Hans Mulis* och *Søffren Lettz* gaardt in-dennfor stræditt, emodtt tingitt, mett the boder emellem *Hans Mulis* gaardt, och thenn woning bag *Karen Kotthis* gaardt.¹¹

Odensehistorikere har ment at kunne stedfæste hans gård til Nørregade, på den østlige side af Fisketorvet.¹² I skattelisten for 1578/79 nævnes også en *Iffuer* ij *Søffren Lets* hus og *Søffren Letts* søster, hvis økonomiske situation karakteriseredes som "arm". *Søren Let* selv blev ansat til at rede skat af ret beskedne beløb; 8 sk. i 1576 og kun 6 sk. i 1578/79.

Søren Let døde 1579 og hans hustru 1592; de blev begravet i Gråbrødre kirke, hvor de fik en flot ligsten over sig. Der er kun bevaret et fragment af stenen,¹³ men indskriften på den er nedskrevet medens den kunne læses, senest i 1805 medens kirken var under nedrivning. *Søren Let* betegnes her som

en mand af dyder og trv,
som nv med ro
hos Gvd monne bo
och i hans rige vere.¹⁴

I forbindelse med nedskrivningen af ligstensindskriften i 1679 angav *Jens Bircherod*, at *Søren Let* var officer og broder til digteren *Erasmus Lætus (Rasmus Glad)*,¹⁵ og denne oplysning gik igen i senere fremstillinger,¹⁶ men

Søren Lets og Inger Unchersdatters børn og børnebørn¹⁷

Børn***Poul Let***købmd. i Oslo, senere lagmand
i Stavanger, nævnt 1579/1612***Ingeborg Letsdatter***, død før 1612
gift med***Willum Spickerman***

købmand i Odense, død 1618

Cathrine Letsdatter, død 1621
gift med***Jens Michelsen (Vejle)***

præst i Nykøbing F., død 1612

... ***Letsdatter***, i live 1612

gift med

Knud Nielsen

på Ustrup i Jylland

Jacob Let

borgmester i Odense, død 1622

gift med

Marine Jørgensd. Mand, død 1603**Børnebørn**

| slegfreddatter, anerkendt 1596

| (ægteskabet barnløst)

| (ægteskabet fntl. barnløst)

| se oversigt senere i dette afsnit

er overbevisende afvist af landsarkivar *Wad*.¹⁸ En slægtsforsker¹⁹ har siden villet gøre ham til præst, idet han identificerede ham som en vicariepræst *Seuren Let*, der efter reformationen fik lov til at beholde indtægterne af et vicarie til sin død.²⁰ Der er dog intet andet grundlag for teorien om en sådan metamorfose fra præst til købmand end navnesammenfaldet og den ovennævnte religiøse ligstensindskrift, og vicariet var ledigt i 1568,²¹ hvor præsten Søren Let derfor må antages at være død,²² medens købmanden Søren Let levede til 1579.

Søren Let havde sønnerne *Poul* og *Jacob Let*. Slægtskabet er bl.a. dokumenteret gennem den sag, som *Jørgen Apoteker* - som beskrevet i foregående afsnit - anlagde mod *Jacob Let* i 1622. Der blev her fremlagt dels

thuende hanndskrifters indhold som hans s: fader Søffren Lett thill s: *Christen Friis* wdgiffuit haffuer,

dels - fra *Jacob Lets* side

hannss faders regenshabsbogh, (hvoraf fremgik,) at hans broder *Pouell Let* haffuer regnit med *Christenn Friis* denn 11 nouembris 1579.²³

Poul Let, der fmtl. har været den ældste søn, siden det var ham, der stod for afregningen, var ikke heldigere end sin fader; han fik også et barn udenfor ægteskab. Han anerkendte det dog i 1596:

Jacob Lett samtyckte Pouel Lett at giøre sin sliffredzdather æcktte oc til sin arffuingh.²⁴

Poul Let var fmtl. købmand i Oslo, hvor han var gift, i 1607,²⁵ men nævnes i den herefter citerede tekst om en arvesag som lagmand i Stavanger i 1612.

Jacob Let nåede i 1500-tallets slutning som den eneste i slægten samfundets top i Odense, selv om han ikke synes at have været en af Odenses store købmænd.²⁶ Han var kæmner i to år, 1592/93 og 1593/94,²⁷ og kirkeværge for Gråbrødre kirke 1596-1602.²⁸ Engang i 1580'erne blev han rådmand og fra 1607 til han døde i 1622 var han borgmester.²⁹

Familieforholdene belyses yderligere af Odenses rådstuebog, hvori skriveren i 1612 noterer, at

wiis och welacht mand *Jacob Let*, borgemester her samested paa sin egne, og paa sin broders *Pouell Lettz*, laugmand j Stawanger j Norge, och paa sin suogers her *Jens Mickelssen*, sogneprest j Nyekiøbing i Falster, sameledes paa sin suogers *Knud Nielssen*, boendes paa Wstrup i Jylland, deris wegne, hand frembkomb idag her for retten och rachte sin suoger *Willum Spickerman*, borger her ibid, sin hand, gjorde och gaff for^{ne} Willum Spickerman en fuld, fast, clar, euig och wrygelige affkalling och quittering for ald denn arff och goedtz, som denem epter deris s: søster *Ingeborig Lettzdatter*, som war for:^{ne} Willum Spickermanzds høstrue, arffueligen thilfalden wor,³⁰

Willum Spickermans og *Ingeborg Letsdatters* ægteskab må have været barnløst, siden en del af arven efter hende tilfaldt hendes søskende. (I et barnløst ægteskab arvede forældrene til den døde ægtefælle, og hvis de var døde deres andre børn). Ordet svoger blev dengang anvendt både om søstres og døtres - eller som i tilfældet foran med *Karen Sommers* arvinger - endog søskendebørns ægtefæller, men efter sammenhængen, med både *Jacob Let* og hans broder *Poul Let* som arveberettigede, må det her opfattes i sin nutidige betydning. *Ingeborg Letsdatter* og hendes unavngivne søstre må have været *Jacob* og *Poul Lets* søstre, døtre af *Søren Let*.³¹

De to unavngivne søstre havde, som det fremgår af teksten, giftet sig udenfor Odense. *Jacob Let* lod i 1622 opsætte et epitafium over den ene af dem, *Cathrine Letsdatter*, i hendes afdøde mands, *Jens Michelsen (Vejles)*, kirke i Nykøbing F. Det hænger stadig i kirken,³² hvor man kan læse på indskriften, at det er opsat af hendes frater (broder) *Jacob Let*. Om søsteren, der var gift med *Knud Nielsen* i Jylland, er ikke fundet andre oplysninger.

Ingeborg Letsdatter blev i Odense i et ulykkeligt ægteskab med købmanden *Willum Spickerman*, der både i 1607 og 1609 blev indklaget for kong *Christian IV* for at optræde utilbørligt, tyrannisk og umenneskeligt mod sin ægtehustru, både med skælden, banden, hårdragen, hug og slag, så hun ofte måtte undvige huset og til sidst var berøvet sin førlighed og levede i den

største elendighed. Kongen befalede efter den anden klage, i 1609, sin lensmand at sende Willum Spickerman velforvaret til København, hvor kongen ville finde midler til at spege ham og bevæge ham til et bedre sind.³³ Den brutale ægtemand blev speget; han kom tilbage til Odense og overlevede sin mishandlede hustru i nogle år, men døde på Gråbrødre hospital i yderste armod i 1619. Han blev ikke begravet i kirken som sine standsfæller, men på kirkegården, og der var ikke penge til at betale begravelsen for, end ikke til sømmene i hans ligkiste.³⁴

Landsdommer *Jacob Bircherod* fortsatte i sin familiehistorie, efter at have berettet om *Jacob Let*, at

Efter ham var tvende døttre, som tog veed, og om hvis posterité, jeg kan tale udførligt. 1. *Inger Jacobsdatter Let*, som var min mormoders mormoders syster og gift med mag. *Mads Jensen*, ...(seks sider senere:) og efterat jeg saaledes haver talt om Inger Lett og hendes descendenter følger at tale om 2. *Karen Lettsdatter* hendes syster, som var min mormoders farmoder.³⁵

Inger Jacobsdatter Lets livsforløb kan resumeres kortere end på seks sider: Hun var

født anden paaskedag 1591. Da hun var 12 aar gammel, døde hendes moder, hvorfor hun forestod sin faders hus indtil 1611, da hun kom i ægteskab med mag. *Mads Middelfart*, da sognepræst i Weile, ... og døde u-forløst i sin 4de barselseng den 14de april 1616, gammel 25 aar

Hendes mand, magister Mads Jensen (Medelfar), lod sætte et gravmæle over hende i Nicolaj kirke i København, hvor han var blevet præst i 1614. I 1616 blev han kgl. hofpræst og i 1620 biskop i Lund. Han blev gift endnu to gange.³⁶

Karen Letsdatter (ane nr.1647) blev derimod næsten 100 år gammel og overlevede to ægtemænd. *Jacob Bircherod* undrede sig noget over, at den ene søster kaldtes *Jacobsdatter Let* og den anden *Letsdatter*, men slog sig til tåls med, at navneskikkene var løse i begyndelsen af 1600-tallet. Han skrev sin familiehistorie omkring 50 år efter Karen Letsdatters død på grundlag af mundtlige overleveringer om hendes afstamning. Senere slægtsforskere stode i mange år fast på hans oplysninger og gik ud fra som givet, at Karen Letsdatter var datter af Jacob Let. Det foruroligede ikke engang en af dem, da han i 1911

"efter indgaaende studier" lod offentliggøre "et rigtigt slægtregister",

at han i en original kilde fra 1680 havde fundet Karen Letsdatter omtalt som Karen Jørgensdatter. Fundet blev affærdiget med en fodnote til et korrigeret citat af kilden:

I originalen staar Jørgensdatter, men det er uden al tvivl skrivefejl for Jakobsdatter, da ingen længere mindedes, hvad den kort i forvejen i en alder af næsten 100 aar afdøde kones fader havde heddet.³⁷(!)

Karen Letsdatter ses aldrig i sit næsten 100-årige liv at have anvendt et fadernavn, idet hun altid kaldte sig Letsdatter eller anvendte først det ene og så det andet af sine to ægtemænds navne. Det var imidlertid hendes egne børn, der i 1680 benævnte hende Jørgensdatter,³⁸ og en anden samtidig, odenseaneren *Jens Bircherod*, der var biskop i Aalborg, men fulgte godt med i begivenhederne i sin fødeby, noterede den 20. december 1679 i sin dagbog:

Døde i Odense Karen Jørgensdatter Leth³⁹

Et halvt århundrede før, den 5. marts 1627, nævnes det i Odenses rådstueprotokol, at

Peder Lett paa hans søster Karen Letsdaatters weigne, effter citation fich dom offuer *Hanns Skreder* i Westergade (m.fl. indstævnedede)....⁴⁰

Peder Let, som omtales nærmere senere i dette afsnit, kendes fra talrige andre indførsler i tingbøger og rådstueprotokoller m.v. som *Peder Jørgensen Let*. I 1667 betegnes Karen Letsdatter igen som Jørgensdatter, denne gang i Odenses tingbog.⁴¹ Hendes fader har været en *Jørgen* og ikke en Jacob.

Forvirringen øges imidlertid ved, at *Karen Letsdatters* første ægtefælle hed *Niels Let*⁴² - uden angivelse af fadernavn. Ægteparret boede i 9. rode i en gård i Nørregade, ved Fisketorvet, som lokalhistorikere mener, har været *Søren Lets* gård,⁴³ og Karen Letsdatter forrentede endnu i 1660/61 et lån på 100 daler,⁴⁴ som Søren Let mere end 90 år tidligere havde optaget hos Gråbrødre hospital mod pant i sin gård.⁴⁵ Hertil kommer den påfaldende kendsgerning, at parrets søn, der traditionelt skulle opkaldes efter farfaderen, blev døbt *Jacob*, og en datter *Maren*. *Jacob Let* var gift med *Marine Jørgensdatter Mand*.

På grundlag af disse umiddelbart forvirrende kendsgerninger har en anden af de mange slægtsforskere, der har beskæftiget sig med borgerskabet i Odense i 1500-/1600-tallet, udkastet den teori, at så måtte *Karen Letsdatters* første ægtefælle, *Niels Let*, være søn af *Jacob Let*. Han fandt sin teori "cementeret" ved endnu en arvesag, denne gang i Kerteminde i 1654, hvor den barnløse præst *Anders Jørgensen Mand* var død og hans arvinger mødte op og kvitterede ved et såkaldt arveafkald for et rigtigt gennemført skifte:

Auffkalding, *Lauridz Ballum* paa *Anne* sl: her *Anderses* weigne, aff *Christen Nielsen* i Heeden, herridz fouget i Saling herredt, fuldmechtig paa her *Claus Mandz*, sogneprest till Allested och Weiløff sogner, saa och aff *Jens Jesell* i Weiløff och *Gregers Jens*. i Barløsse paa hans weigne, disligeste aff *Mogens Johansen*, byeshriffr, fuldmechtig paa her *Jørgen Niellsens* i Nerøe och hans broder her *Søffren Nielsen*, sogneprest paa Alsøe, och hans suogers *Hans Hansens* i Swendstrup, disligeste paa *Karren* sl: *Bertell Wichmandz* och *Mette* sl: *Hans Pedersens* i Otensøe deres weigne⁴⁶

Teoriens forfatter fandt beviset for sin teori i, at Karen Letsdatter nævnes, idet

den eneste grund til at hun er til stede synes at være den, at hun giver afkald på Niels Lets arvingers vegne!⁴⁷

Marine Mands og Jacob Lets børn⁴⁸

Marine Jørgensdatter Mands
ægtemænd

	<u>Børn og ægtefæller</u>
1 ^o <i>Jørgen ...</i> (ane nr. 3294) død før 1583?	<i>Karen Jørgensdatter/Letsdatter</i> (ane nr.1647) købmand i Odense 1580 - 1679 gift med 1 ^o <i>Niels ... (Let)</i> købmand i Odense, død 1606 2 ^o <i>Bertel Wichman</i> (ane nr.1646) købmand i Odense, død 1622
	<i>Peder Jørgensen Let</i> købmd./kræmmer i Odense, død 1636 gift med <i>Mette Nielsdatter Bager</i> død efter 1661?
1 ^o eller 2 ^o ?	<i>Anne Letsdatter</i> købmand i Odense, død efter 1642 gift med <i>Niels Christensen</i> købmand i Odense?, død før 1633
2 ^o <i>Jacob Let</i> købmd. og borgmester i Odense død 1622	<i>Mette Jacobsdatter Let</i> 1589/90 - fmtl.1677 gift med <i>Hans Pedersen (Let)</i> købmd. og rådmd. i Odense, død 1645
	<i>Inger Jacobsdatter Let</i> 1591 - 1616 gift med <i>Mads Jensen (Medelfar)</i> præst i Vejle, siden biskop i Lund 1579 - 1637

Som det fremgår af oversigten var *Karen Letsdatter* og *Mette Hans Pedersens* de eneste arvinger i kolonnen Børn..., der var i live i 1654, da skiftet efter *Anders Jørgensen Mand* skulle foretages. *Anne Letsdatters* ægteskab var fmtl. barnløst, og af *Inger Jacobsdatter Lets* tre børn var de to og sandsynligvis også det tredje døde.⁴⁹ De to børn af *Peder Let*, der nævnes i 1637, genfindes ikke siden.

Cementen i den nye teori smuldrer dog, når dens styrke afprøves med 1600-tallets arkivalier.

De første arvinger, der nævnes i tingbogen, er sønner og døtre af *Anders Mands* afdøde søster, som var gift med den ligeledes døde præst, *Niels Olufsen* i Stenløse, jfr. oversigten over slægten *Mand* senere i dette afsnit. Døtrens ægtemænd optrådte på deres vegne. Efter den omtalte teori var *Niels Let* søn af *Jacob Let* og *Marine Mand* og dermed arving efter *Marine Mands* broder, *Kertemindepræsten Anders Mand*, og hans børn overtog derfor hans arvelod, på samme måde som børnene efter præstekonen i Stenløse overtog hendes arvelod. I 1654 var *Niels Lets* børn, *Jacob Nielsen* og *Maren Nielsdatter*, naturligvis forlængst fuldmyndige. De levede begge, og *Maren Nielsdatter* levede tilmed i Odense, hvor hun var gift med præsten ved *Vor Frue kirke, Niels Pedersen Brun*. Det er aldeles usandsynligt, at den da 74-årige *Karen Letsdatter* skulle optræde på deres vegne overfor retten. Som kvinde kunne hun ikke engang forpligte sig selv overfor retten uden sin lavværg, og hun var heller ikke tilstede i retten som anført af teoriens forfatter, men repræsenteredes af en befuldmægtiget. Når hun nævnes blandt arvingerne efter *Anders Mand*, må det være fordi hun selv var arving, ligesom *Mette Hans Pedersens*, der også var enke i 1654.

Mette Hans Pedersens var en *Jacobsdatter*,⁵⁰ f.mtl. datter af *Jacob Let* og *Marine Mand* og dermed arving efter morbroderen *Anders Mand*. Der er ikke noget bevis herfor, men indicierne er stærke, også udover den kendsgerning, at hun blev nævnt blandt arvingerne i 1654. Hendes mand *Hans Pedersen*,⁵¹ der formentlig tidligere var ansat hos *Peder Let*,⁵² har vel indgået ægteskabet med hende kort efter 1617, hvor han fik borgerskab i Odense.⁵³ Han kaldte sig i de første år *Hans Pedersen Let*,⁵⁴ selv om hans forældre ikke bar navnet *Let*.⁵⁵ *Hans Pedersen* betalte for *Jacob Lets* begravelse,⁵⁶ han vedstod gæld *Jacob Let* havde⁵⁷ og krævede gæld betalt efter *Jacob Lets* regnskabsbog.⁵⁸ En sølvkande, som *Jacob Let* lod udfærdige i 1618 (året for datteren *Mettes* bryllup?) har *Jacob Lets* navn og bomærke på låget og *Hans Pedersens* og *Mette Jacobsdatters* initialer (HPS - MID) indvendig.⁵⁹ *Hans Pedersen* må være blevet relativt velstillet, idet han snart blev rådmand,⁶⁰ men i 1637 blev han entlediget fra rådmandsbestillingen på grund af svagelighed,⁶¹ og han døde 1645.⁶² *Mette Jacobsdatter*, der overlevede ham i mange år, fik fattighjælp i de sidste 20 år af sit liv.⁶³ Hun blev boende i *Hans Pedersens* og hendes gård i *Neder kvarter*, men i 1661 noteredes det, at gården tilhørte hendes kreditorer.⁶⁴ I 1672 boede hun stadig i *Neder kvarter*, 82 år gammel, siug, sengeliggende och fattig,⁶⁵

men ved et skattemandtal i 1676 blev hun registreret hos *Niels Blitecher* i en større gruppe af gamle, enker og invalider, sammenfattende betegnet som stakeler och formaar slet indted.⁶⁶

Kort efter må hun være død.⁶⁷

Listen over *Jacob Lets* døtre er stadig ikke udtømt. *Peder Jørgensen Let*, der var broder til *Karen Letsdatter*, blev i 1633 af byens råd

tillforordnit att were hans søster *Anne* s: *Niels Christensens* werge, efftersom hand och er hindes baarne werge effter loughen.⁶⁸

Niels Christensen og hans hustru *Anne Letsdatter* boede i borgmester *Jacob Lets* tidligere gård i Overgade, den 3. gård i 10. rode, hvor de var naboer til *Christoffer Bangs* enke og senere til hendes søn og sønnens enke.⁶⁹ *Anne Letsdatter* kan følges gennem årene fra 1620 til 1624 og igen - efter *Niels Christensens* død⁷⁰ - fra 1631 til 1646 i Odenses tingbog. Hun lod her borgere stævne for gæld efter sin regnskabsbog og stævnedes selv.⁷¹ I 1621 havde hun sin egen krambod med et forholdsvis beskedent varelager.⁷² Samme år sendte *Niels Bysvend* begge byesdragerne ud med en dobbelt stævning

paa *Jacob Lett* borgemester och paa hans daatter *Anne Ledz* wegne.⁷³

Anne Letsdatter var altså datter af *Jacob Let* og overtog hans gård, da han døde.⁷⁴ - Hun flyttede fra gården i 1636 og skiftede i de næste år adresse flere gange.⁷⁵

Men *Anne Letsdatter* var også søster til *Peder Let* og *Karen Letsdatter*, hvis fader hed *Jørgen*. Foran er konstateret, at *Karen Letsdatter* var arving efter *Anders Mand*, der var broder til *Jacob Lets* hustru *Marine Mand*. - Det er svært at se anden forklaring på disse forhold, end at *Marine Mand* først har været gift med en *Jørgen* ..., der er død engang i 1580'erne - måske under pesten, og derefter med *Jacob Let*. Hun har fået børnene *Karen* og *Peder* med sin første mand, *Jørgen*, og døtrene *Inger*, *Mette* og *Anne* med *Jacob Let*. (Da *Anne Letsdatters* fadernavn ikke er fundet nævnt, kan hun dog også have været en *Jørgensdatter*, steddatter af *Jacob Let*). *Karen Letsdatter* var i henhold til denne teori steddatter af *Jacob Let*, hos hvem hun var vokset op fra barnealderen, og havde ligesom broderen *Jørgen* antaget hans slægtsnavn. *Jacob Bircherod*, hvis oplysning om, at *Karen Letsdatter* var datter af *Jacob Let*, er blevet afvist, rehabiliteres hermed! Det var ganske normal sprogbrug at kalde sin stedfader for fader.

Det står tilbage at forklare, hvorfra *Karen Letsdatters* første mand, *Niels Let*, har fået sit navn. Der er flere muligheder, for *Jacob Bircherod* havde uomtvisteligt ret i sin betragtning om de løse navneskikke på den tid. Det vil ses af oversigten over slægten *Mand* senere i dette afsnit, at en af præsten *Niels Olufsens* sønner havde antaget sin moders slægtsnavn *Mand*, en anden

mormoderens, *Sommer*, og en tredje tog navn efter sit fødested *Stenløse*. *Mette Jacobsdatters* mand *Hans Pedersen* kaldte sig som nævnt i nogle år *Hans Pedersen Let* som hustruen og svigerfaderen. Det mest nærliggende er, at *Niels Let* har gjort det samme, men hans slægtsnavn kunne dog eventuelt forklares ved, at han simpelthen var søn af en *Let*, for der var andre *Let*'er i Odense omkring 1600.

I regnskabet over kongelige skatter 1598 nævnes både en *Hans Let* i 11. rode og *Christen Let* i 1. rode.⁷⁶ *Hans Let* døde allerede 1602,⁷⁷ lige før *Niels Let* nævnes første gang, men *Christen Let* levede længe i Odense, kun to gange fundet nævnt med et fadernavn, *Lauritsen*.⁷⁸ Han drev en del handel i det første årti af 1600-tallet, hvor han stævnedes borgere og bønder for gæld⁷⁹ og selv blev stævnet af købmandslauget for at have brugt laugets rettigheder med ølsalg.⁸⁰ Han boede på den tid i 6. rode og synes at have været jævnt godt stillet,⁸¹ med tre køer, to hopper og fjorten får og lam på byens græsgange.⁸² Siden gik det tilbage for ham. Da hans første hustru døde i 1618, blev hun ikke begravet i kirken, men på kirkegården,⁸³ og i 20'erne og 30'erne, hvor han var flyttet til 10. rode, nævnes han ikke mere i tingbogen og betaler kun en ringe skat.⁸⁴ I 1633, hvor han slet intet betalte i skat, tilforordnedes han af rådet til sammen med *Bertell Staaderkonge* at have ansvaret for, at løsgående svin blev drevet ind på Gråbrødre hospitals grund, hvor de konfiskeredes. De to tilforordnede fik 4 skilling pr. fanget svin. Det var lensmanden, der havde klaget til bystyret over tilstanden i gaderne.⁸⁵ Det kan ikke have været nogen særligt anset kommunal bestilling at være svinefanger. I 1634 fik han fattighjælp,⁸⁶ og snart efter må han være død.⁸⁷

1618-19 nævnes der også en *Rasmus Let* i Odense, første gang i februar 1618.⁸⁸ Han solgte salt og lyseblår til Gråbrødre hospital⁸⁹ 1618-19, men må være død allerede 1619, siden *Mattias Jerenkremmer* (*Mathias Diderichsen*⁹⁰) den 28. januar 1620 købte et stolestade i kirken, som

Rassmus Lette døde fraa.⁹¹

Niels Lets søn *Jacob* nævnes imidlertid altid som *Jacob Nielsen* og datteren *Maren* altid som *Maren Nielsdatter*. Ingen af dem ses nogensinde at have brugt slægtsnavnet *Let*, som kun er tillagt dem af senere tiders slægtsforskere. Formodningen må derfor være, at *Niels ...* har brugt sin svigerfaders slægtsnavn.

Inden slægten *Let* forlades i dette afsnit, skal der ofres en del opmærksomhed på *Karen Letsdatters* broder *Peder Jørgensen Let*. Han drev handel i Odense i hvert fald fra 1612, hvor han ifølge sin regnskabsbog den 14. maj solgte et par brune strikkede strømper til jomfru *Anne Urne*, som havde en gård i Odense. Hun gjorde allehånde andre indkøb hos ham i 1612 og 1613: en

skæppe havre, tre lod silke af den fine, fire alen indsprængt klæde, seks alen Hamborger-bay, to fortinnede blikfade, to hvide benkamme, fem små stenkrus og to strikhatte.⁹² Hun havde til gengæld solgt ham en hest.⁹³ Peder Let handlede også med andre fynske adelige,⁹⁴ i ny og næ lidt med Gråbrødre hospital (købte et par skæpper havre, solgte to stk. savskåret egetræ til at reparere kirkeristene med),⁹⁵ solgte en oblatæske til kirken,⁹⁶ og havre, fyrreplanker, lægtesøm og tomme øltønder til Odensegård.⁹⁷ Han synes først og fremmest at have handlet lokalt, med byens institutioner og bysbørnene og med bønderne fra Odenses opland.⁹⁸ Det er kun få gange, man finder handelsforbindelser udenfor dette lokalområde⁹⁹ og da gerne vedrørende små indkøb: En væрге købt omkring 1614 hos en suertfeiger fra Flensborg¹⁰⁰ (måske kårde til eget brug?) og en handel, hvori indgik noget grofgrøn (klæde), med *Hans Notler* fra Haderslev.¹⁰¹ Kun en enkelt gang, i 1618, er der tale om et mellemværende af en vis størrelse - 75 mark lb., som han krævedes for af *Kort der Halle* till Lübeck.¹⁰² Man får indtryk af, at Peder Let først og fremmest har været kræmmer - eller detailhandler i 1900-tallets sprogbrug. Foruden at handle med alskens købmandsvarer havde han også ølsalg¹⁰³ og havde logerende i huset,¹⁰⁴ i et enkelt tilfælde også nogle på kost.¹⁰⁵

Den opmærksomhed, der vies *Peder Let*, skyldes derfor ikke hans betydning i samfundet, men den omstændighed, at han gennem en række byfredssager, dvs voldssager,¹⁰⁶ træder tydeligere frem end andre menige købmænd fra den tid, og sagerne giver et ganske levende situationsbillede af dagliglivet i Odense dengang. Til trods for anledningen er det egentlig et ganske sympatisk indtryk, man får af Peder Let og hans hustru *Mette Nielsdatter*, der var datter af købmanden *Niels Bager*¹⁰⁷ og dermed barnebarn af den rige *Oluf Bager*.¹⁰⁸

Peder Let drev sin handelsvirksomhed fra en gård i Vestergade, hvor han havde sin kræmmerbod. Det var - i hvert fald fra 1613 - en gård, hans hustru *Mette Nielsdatter* havde arvet fra sin fader¹⁰⁹ (som var død 1602). Før 1613 har ægteparret muligvis boet i nabogården, som de solgte til byfogden *Jens Anskaris*, en handel, der gav anledning til langtrukne stridigheder mellem dem og byfogden. Den 20. juni 1614 stævnedes Peder Let sin søster *Karen Letsdatter* og sin svigermoder *Maren (Knudsdatter Seeblad)* for rådstueretten som vidner i retstvisten:

først Karen Bertell Wickmandz her ibid. Hun windet, at den tid Mette Nielsdatter for^{nø} Peder Lettz høstrue sad och skreff den zedell, som Jens Ansharis byefougitt skulle giffue hende paa de tagsteen, da tillspurde Mette Nielsdatter for^{nø} Jens Anshares, om hun skulle sette den feiring i zedelen. Da suarde for^{nø} Jens Anshares selff och sagde, at om hand sthoer en erlig mand, da skulle hand giffue hende en feiring, saa hun skulle tacke hanom.¹¹⁰

En "feiring" eller fjerdedel var en gave, som det var skik og brug, at køberen af en ejendom skænkede sælgerens hustru.¹¹¹ Maren Niels Bagers bevidnede, at hun havde været i Jens Anskaris hus

effter at hun haffde spurdt att hand haffde gjort kiøb med Peder Lett om den grd och ynshet denom løcke. Da sagde hun thill for^{ne} Jens Anshares, at hand motte gjøre feiringen des bedre, epterdj hun tœcktes, at hannd haffde faaet gaat kiøb,

hvilket Jens Anskaris da også lovede. Byfogden følte sig imidlertid snydt, da det senere viste sig, at handelen ikke omfattede en have bag ved gården, og ville derfor ikke udbetale den lovede feiring, og til gengæld nægtede Peder Let at lade skødet for gården læse ved bytinget og lade det påtegne, at det var læst.¹¹² Hvis skødet ikke var læst og påkrevet for tinget, var handelen ikke retsgyldig.¹¹³

Jens Anskaris fik dog sit skøde¹¹⁴ og flyttede ind i gården, men forholdet mellem de to naboer har nok været lidt spændt. Det har måske været en udløber af stridighederne, at det i september året efter kom til optøjer mellem byfogden og *Hans Holtendorf*, der var gift med en anden af *Niels Bagers* døtre.¹¹⁵ Begge parter indkaldte vidner. Jens Anskaris vidner oplyste, at

... saa komb Hans Holtendorp gaaende ... saa gich hand ind till *Pedr Lettes* och kom saa wd met sin kaare wndr armen och stod wed enden wed Per Lettz skrue och sagde, at hand skulle nu komme heran och icke slaa hanem paa. Da suarde Jens Anshares, at hand icke haffde met hanem at bestille andet end godt. Item *Jens Pilegrd* hand windet, at som Jens Anshares kom ud af sin dør, da stod Hans Holtendorff wden Peder Lettz dør och slog paa dishen, som Peder setter sit goedz wd, met sit werge och sagde, est du en erlig mand, da komb her wd

Peder Let kunne imidlertid som vidne for Hans Holtendorf meddele,

att Hans Holtendorff icke bød Jens Anshares wd, förind Jens Anshares haffde slagit hanem wnder øret.¹¹⁶

I 1617 havde købmandsparret brug for likvide midler og lånte 1200 rigsdaler hos fru *Pernille Gyldenstjerne* til Arreskov mod pant i deres gård. Pengene skulle bruges til

at betale gaadtfolck med och ochsaa till woris hanndell och neringh.¹¹⁷

Man kan vel ikke udelukke, at den sidste del af formuleringen betyder, at de ville investere i en udvidelse af virksomheden, men lånet betyder nok først og fremmest, at økonomien var lidt sløj. Selv om lånet blev tilbagebetalt, måtte de senere leve med prioritetslån, der stadig blev fornyet.¹¹⁸ Før panteforskrivningen i 1617 kunne tinglæses, måtte Peder Let imidlertid frigøre sig for en gæld på 100 rigsdaler med to års rente á 6 % til *Bertel Wichman*, der havde sikkerhed for tilgodehavendet i

hanns haffue och boeder ligendes bag *Jenns Anshares* port.

(Den have, der ikke fulgte med gården, da Jens Anskaris købte den).¹¹⁹ Bertel Wichman må vel have optrådt på sin hustru *Karen Letsdatters* - Peder Lets

søsters - vegne. Var gården, der blev solgt til Jens Anskaris, måske en arv fra deres forældre?

I 1625 indstævnedede klokkeren ved St. Knuds kirke, *Bertel Pedersen Ringer*, vidner i en byfredssag, derimellem *Peder Jørgensen Let*, der

want, at hand stod i sin forstue och snacket met nogle bønder och icke war i deris selshab. Da sad *Zerick Elmer* och Bertell Ringh(er) wed *Hans Wintapers* shiffue (bord) och thalte hinanden for deris ølls betalling. (Hvem der skulle give næste omgang). Ij det same spranck Bertell op med en tinkande met øll och sloug *Zirick* i hoffuet dermed, saa den ene side bøyde sig ind till den anden, och dj drouges suarlig paa gulffuit. Saa løb han ind at døren och shilde denom at, och hans tiener komb och hialp och shilde denom att. Saa komb dj siden samen paa gulffuit igien, da hand och hans tiener haffde shild denom at, och Bertell Ringh(er) da wndløb wd aff døren och *Zirich* fluck i foede epter hanom. Huorledes Bertell da fick sin shade wed hand icke

Men det vidste et andet vidne, der overværede slutningen af dramaet på gaden: Han saa

Zirich Elmer løbende epter hanom (*Bertel Ringer*) och met en dragen kniff slog hannom bag ind i hans wenstre shuller saa blodit spranck hasteligen wdepter.¹²⁰

Her optrådte *Peder Let* således som den behjertede fredsstifter, og det må også have været af barmhjertighed, at han året efter tilkaldte synsmænd for at syne en "shoelspersson", der var så ilde medtaget, at han næppe selv kunne agere. Synet viste, at

da haffde hand en shad i den wenstre arm wed handledet, som bartsheren berette, at beenit i armen er sønder. Noch den høyre arm wed handledet er ochsaa knuesset. Dislig det høyre laar er dunslagenh. Saa liger och spytter blodt!¹²¹

Det første optrin antyder, at de mange voldssager hænger sammen med, at *Peder Let* levede i et værtshusmiljø på hovedgaden gennem Odense.

Nogle år senere, i 1630, var det *Peder Let*, der indkaldte vidner:

Da først fremkom *Anders Rassmussen Skreder*. Hand wandt wid hans æd med opragte fingre, at nu i fredags sist forledenn, da haffde *Peder Lett* bud efter hannomb, at hand wille komme ind till hannomb och stille till frids, thj der waar en inde hoes hannom och gjorde hannom offuerlast. Da der hannd komb ind i *Peder Lettis* huss saa hannd, at *Madtz Fougell* och *Peder Lett* waar i perlamente och tommult sammen, och da hørde hand ded *Mads Fougell* mange gange kallitt *Peder Lett* den tredie bødell i Westergade och skiellett hannom for skielmb och tiuff och kloditt och hans hustrue for en huore, och at hand gick i seng och soeff hoes en høre huer natt. Och der di saaleedis waar i tummult sammen gick for^{nø} *Anders Skreder* till och wille skille dennomb ad. I ded samme løb *Mads Fougels* quinde till och slogh *Peder Lett* i hans hoffuit med enn allene. I lige maade wandtt, at *Mads Fougell* løb nogre gange till *Peder Lett* och med hans foed spietet hannom for hans gemecht (sparkede ham under bæltstedet). Och ennd ydermeere wandt for^{nø} *Anders Skreder*, ded hand samme tiid hørde, att *Mads Fougell* truett och wndsagde *Peder Lett*, at dersom hand efter denne dagh kunde betrede hannomb enten paa wey eller stij, skulle och maatte hannd wente sigh en wlycke aff hannomb.

Mads Fougels og hans hustrus ophidselse var fremkaldt af, at tre odenseanere havde bekræftet, at ægteparrets søn havde solgt dem nogle stykker snor, som han havde stjålet i *Peder Lets* kræmmerbod. Således

komb *Jens Ansharisis* pige ind med trej stykker snorer, som hun berette at haffue kiøfft aff hannom for toe stykker mad, och drengen bekiendte at haffue tagit dennom i *Peder Lettis* boe (bod).

Han havde simpelthen været sulten. Vidnerne oplyste samtidig, ded huercken *Peder Lett* eller hans hustrue dend tiid enten sloeg eller gjorde drengen nogit ont wdi nogen maade, mens at *Mette Peder Lettis* gaff hannom baade mad och øll, förind hand gick der wd aff hussitt!

Mads Fougel har haft et ilde ry i byen, for bystyret greb hårdt ind. Han blev pågrebet og anbragt i stadsfængslet. Efter at han var blevet afkølet her et par dage mødte han i retten

och wid hans saligheds æd berette ded hand icke haffuer skiellet bemelte *Peder Lett* eller hans hustrue paa dieris ære, ded hand weed, och dersom hand haffr sagt nogit wtilbørligt, da er ded skied aff druckenshab och wbesindighed. Och baade hand derfore *Peder Lett* gierne, at hand hannom denne hans forseelse wille efterlade. Saadant skall icke miere skie.

Peder Let erklærede sig godmodigt rede til at eftergive *Peder Fougel* hans forseelse, men rådstueretten løslod ham først, da han havde svoret

wnder hans ære och liffs fortabelsse(!) ... ded hand och hans hustrue skall och med all w-tillbørligh ord och gierninger were hans naaboe, gienboe och denne ganshe byes indwonere wbeuaritt och holde hans børn till skoele och guds frycht, som handd for Gud och øffuerigheden will andtsuare.¹²²

Den 4. marts 1633 var der igen indkaldt vidner for rådstueretten i en volds-sag, denne gang en situation, hvor *Peder Let* ikke havde kunnet bevare sin selvbeherskelse. *Rasmus Kandestøber* bevidnede under ed,

att nu forgangen løffuerdags om morgenen emellum 8 och 9 klockeslett, da wid *Jens Guldsmeds* hiørne saa hand ded *Peder Lett* løb effter en schoelesperson wid naffn *Hans Rasmus(sen)* och sloeg hannem emellum hans hærde med it stycke træ saa stortt som it strygeholltt, mens iche hørde ded *Peder* skiellet hannem.

Men der var andre vidner, der hver overhørte en del af ordvekslingen, så be-givenhedsforløbet kan stykkes sammen: *Christen Clausen*, der sad i *Peder Lets* bislag, så

att *Peder Lett* wnder hans skrue sloge *Hans Rasmussen* nogere ørefigen, och icke *Hans Rasmussen* gjorde nogen moedstand, mens sagde till *Peder*, att der som hand war den, der tientte at slaa paa, och icke en krøbeling, da shulle hand faa betalling derfore. Och da suaritt *Peder*, ded løgst du som en skielmb.

Iffuer Madtzen Skreder og *Mads Hansen Bødker* hørte, at *Peder Let* sagde til skoleeleven, at

du maatte lige saa gierne haffde stollit mine penge aff min pungh.

Peder Let svarede i retten,

att den tid for^{nø} *Hans Rasmussen* sagde, hand war en krøbeling, da sagde hand ded hand haffde løyet ded som en skielmb, och iche benegtitt ded hand sagde till *Hans Rasmussen*, att hand maatte lige saa gierne stielle hans penge aff hans pung som skille hannom wid sine duer.

Og dermed er man endelig fremme ved årsagen til *Peder Lets* ophidselse: Han troede, at skoleeleven havde skudt en af hans duer, og han havde solidt grundlag for sin mistanke, for *Jens Guldsmeds* tjenestepige aflagde vidneud-sagn om, at *Hans Rasmussen* den foregående tirsdag først havde bedt hende hente en due, som lå inde i gården, og derefter havde fået duen af *Fitt Skoe-*

magers søn. Hans Rasmussen kunne ikke benægte, at han havde fået duen, men sagde, at han ikke havde bedt drengen om at hente den til ham.¹²³ Der er vist ikke meget tvivl om, at han havde været ude for at hente en duesteg som supplement til den daglige mere ensformige kost.

Skatteligningerne bekræfter, at *Peder Let* hørte til blandt de mindre handelsmænd i Odense. I 1624 blev han ansat til 4 skilling i kommunal skat, hvor hans søster *Karen Letsdatter* blev sat til 2¹/₂ daler, og i det samtidige mandtal over borgerne i borgervæbningen figurerede han blandt den brede hob af musketerer (326 mand eller 60 % af mandskabsstyrken), medens *Karen Letsdatter* var blandt de 68 borgere (12 % af borgerne), der skulle stille en pickener.¹²⁴ Senere skatteansættelser viser et tilsvarende billede af en svag økonomi.¹²⁵ 1620'erne og 1630'erne igennem bekræfter ustandselige stævninger fra bystyret og byfogden for forsinket indbetaling af skatter og afgifter også, at det må have haltet med økonomien.¹²⁶

I 1628 nævnes *Peder Let* som skriver på Odense herredsting;¹²⁷ han har da fmlt. forsøgt at hjælpe på den økonomiske misere ved at påtage sig et bierhverv.

I 1635 pålagde bystyret *Peder Let* at være kæmner for det kommende år. Han og den udpegede medkæmner må have påberåbt sig deres dårlige økonomi for at blive fri for denne belastning, men de opnåede kun en udsættelse:

Efttersom *Peder Lett* och *Hermannd Ripendall* nu i dette tillkommends aar, fra Stj: Peders dag j635 och till aarsdagen j636 ere bleffuen for kiemners bestelling forskaandede, formedelste deres leilighed med heste och wogne, hafre och høe och anden fornødenhed dennem aldt for besuerlige wille falde saa snart at kunde tillweyebriinge, da haffuer di derfor anloffuett att rette deres leilighed efter att wille were byens kiemnere (om Gud will) fra Stj: Peders dag j636 och till aar j637, och ded wden ald anden wiidere aduarsell eller paamindelsse.¹²⁸

Gud ville det ikke; *Peder Let* døde pludseligt engang i april 1636, kort tid efter at han havde overtaget kæmnerhvervet.¹²⁹ Det var vel til varetagelse af de ægtkørsler, kæmnerne havde ansvaret for, at han havde anskaffet en vogn, som hans enke efter hans død måtte føre proces om med *Jens Smed*, der havde leveret den. Det lykkedes for hende at få *Jens Smed* til at tage vognen tilbage.¹³⁰

Kreditorerne - og der var mange af dem - faldt i det hele taget over enken *Mette Nielsdatter*, der måtte indkalde dem til at møde i boet

och da enhuer att annamme huad pro quota kand tilkommes.¹³¹

Hun må have forsøgt at beholde gården og drive handelen videre,¹³² men ved skatteligningen 1641 anføres hun som boende til leje hos *Eiller Hansen*, der havde

Mette Peder Lettis inde hoes.¹³³

I de næste års skatteregnskaber nævnes hun ikke, og den 30. januar 1643 købte *Hindrich Thollemand* til sin kvinde et stolestade i den kirkestol i Sct. Knuds kirke,

som Mette Peder Lettes ij stoed.¹³⁴

Datidsformen kunne tyde på, at hun da var død, men i skiftet efter hendes søster *Karen Nielsdatter Bager* salig *Johan Borckartsens* i 1661 nævnes der blandt de usikre tilgodehavender en obligation på 20 rigsdaler, som Mette Nielsdatter salig Peder Lettess havde udstedt, og som der var betalt renter på til 1651.¹³⁵

Peder Let efterlod sig børnene *Poul* og *Maren*, der stævnes i 1637 sammen med moderen *Mette Nielsdatter*,¹³⁶ et tredje barn var død i 1634/35.¹³⁷ De to børn er ikke fundet nævnt siden; de er måske også døde.

Hermed forlades slægten *Let* i dette afsnit, idet *Karen Letsdatter*, hendes to ægtemænd og hendes børn omhandles i næste afsnit, "Købmandsenken".

Spørgsmålet om, hvem der var *Karen Letsdatters* rigtige fader, er endnu ikke besvaret. Man må antage, at faderen *Jørgen ...* (ane nr.3294) har været relativt velsitueret, siden hans enke med to eller tre små børn, som det er antaget, har kunnet blive gift med den unge *Jacob Let*, der indledte sin offentlige karriere i 1580'erne. Hun har måske bragt en gård ind i ægteskabet med *Jacob Let*, der endnu i 1583 boede i 9. rode, vel sagtens hos sin moder *Inger Unchersdatter*, der sad enke i gården ved Fisketorvet siden 1579? Han var endnu i 1588 ikke blandt de 75 bedst stillede borgere, der skulle stille i fuld rustning i borgervæbningen, men blev kun takseret til at være en af de 217 hageshytter.¹³⁸ - Efter tidens navneskik burde *Jørgen ...*, eftersom Sønnen blev kaldt *Peder*, være en *Jørgen Pedersen*.

Nået så langt i ræsonnementerne var det med nogen spænding, krønikeforfatteren vendte tilbage til de bevarede skatteregnskaber for Odense for at søge en velstillet *Jørgen ...*, gerne en *Jørgen Pedersen*. I regnskabet over kommunale skatter 1578/79 er optalt 20 *Jørgen*'er, heraf en *Jørgen Persen*, der boede i 12. rode. Han var ansat til at rede skat af 12 skilling, hvilket ikke lyder af meget, men dog gjorde ham til den næsthøjeste ansatte af de 20. Den næste i opstillingen var *Jørgen Mandt*, der var rodemester i 1. rode og selv havde sat sig til 11 skilling. - Her stopper eftersøgningen af *Karen Letsdatters* fader.

Slægten *Mand*, som den just omtalte *Jørgen Mand* (ane nr.6590?) tilhørte, var udbredt på Fyn allerede i 1400-tallet.¹³⁹ I Assens var Mand'erne i begyndelsen af 1600-tallet blandt byens spidser, med borgmester *Niels Mand* og hans sønner, rådmand *Jens Mand* og byfogden *Jørgen Mand*, jfr. afsnittet om "Tolderne". I Odense forblev de blandt de menige købmænd, som der kun er bevaret relativt få oplysninger om. Slægten vil her blive behandlet mere summarisk end slægten *Let*.

Den odenseanske *Jørgen Mand* var søn af en *Anders*, som ikke er sporet, og gift med *Karen Jørgensdatter Sommer* (ane nr.6591?). Ægteparret boede i den yderste ende af Vestergade, i 1. rode, og må med en ansat skat af 3 mark i 1576 og 2 mark i 1578, hvor *Jørgen Mand* som nævnt var rodemester,¹⁴⁰ have været jævnt velstillet. I mandtalsregisteret til borgervæbningen i 1583 og 1588 var *Jørgen Mand* da også blandt de harniskklædte borgere.¹⁴¹ *Jørgen Andersen Mand*, der var købmand, døde den 6. marts 1610.¹⁴²

Af de fem børn af *Jørgen Mand* og *Karen Sommer*,¹⁴³ som er kendt fra skifteforretningen i 1615, refereret først i dette afsnit, er der allerede skrevet om *Marine Jørgensdatter Mand*, som antages at være moder til *Karen Letsdatter*. Sønnen *Anders Mand*, der var sat til at studere, blev præst i Kerteminde i 1603, hvor den tidligere præst var død under pesten, og ægtede præsteenken. Hans livsbane krydsede her skoleeleven *Poul Andersens* (ane nr. 824) og årtier senere hans søn *Anders Poulsens*, og han vil derfor blive omtalt nærmere i afsnittet "Provsten". Datteren med ukendt navn blev også gift udenfor Odense, med præsten *Niels Olufsen* i Stenløse, medens sønnen *Jørgen* og datteren *Giertrud* blev i Odense og i købmandsstanden.

Jørgen Jørgensen Mand, der fik borgerskab i 1614,¹⁴⁴ drev traditionel købmandshandel med et alsidigt vareudvalg og kunder blandt borgere, bønder og adel samt de offentlige institutioner i byen,¹⁴⁵ og havde tilsyneladende også en god omsætning i øl.¹⁴⁶ Han var efter skatteligningerne at dømme en af byens mellemstore købmænd,¹⁴⁷ men havde dog råd - og hjerte - til i 1621 at stifte et legat på 100 daler til de fattige, at forrente med 6 % om året.¹⁴⁸ Hans ægteskab med *Dorette Lauritsdatter* var øjensynlig barnløst.¹⁴⁹ *Jørgen Mand* døde 1642.¹⁵⁰ Han blev begravet i Gråbrødre kirke, fmtl. i familiegravstedet; byens gode borgere foretrak ellers nu at blive begravet i den nye sognekirke, St. Knuds.¹⁵¹ Han fik kun ro i sin grav i 13 år. *Dorette Lauritsdatter* fortsatte muligvis købmandsvirksomheden i nogle år,¹⁵² men i 1644/45 blev hun gift igen, med *Laurits Gaas*.¹⁵³ Hun døde 1666 og blev (også) begravet i familiegravstedet, sammen med *Jørgen Mand*.¹⁵⁴

Jørgen Mands og *Karen Sommers* datter *Giertrud*, der var ugift ved skifteforretningen i 1615, blev gift to gange, først med *Hans Sørensen*, der antagelig

var købmand, med gård på hjørnet af Vestergade og Smedestræde. Hun fortsatte fmtl. som *Dorette Lauritsdatter* købmandsforretningen i nogle år efter mandens død i 1633/34,¹⁵⁵ men i 1639 giftede hun sig igen med *Hans Jørgensen (Friis)*, der rykkede ind i gården i Vestergade.¹⁵⁶ Det var ham, der som omtalt sidst i afsnittet om "Den unge byfoged" fmtl. var ansat hos *Jørgen Hansen Friis* og siden overtog både hans boder ved Vesterport og hans slægtsnavn. Begge ægteskaber synes at have været barnløse.¹⁵⁷ Da Giertrud Mand døde i 1654 og også skulle begraves i familiegravstedet i Gråbrødre kirke, opstod der problemer, der fik *Laurits Gaas* til at stævne graveren på sin hustrus vegne: *Hans Ibsen Ringer* bekendte,

det forleden løffuerdag samme graff (*Jørgen Mands* grav) er bleffuen øbnet, da hans syster Hans Jørgensen Friises quinde j samme graff er bleffuen lagt,

da havde han måttet flytte *Jørgen Mand*, således

att hand panden kom j den ene ende i graffuen och beenradden j den anden ende,

og da *Laurits Gaas* havde sendt synsmænd til hans gård, som havde fundet corpus delicti, måtte *Hans Ringer* bekende, at han også havde taget nogle velbevarede brædder og beslag af *Jørgen Mands* kiste med sig hjem. Han undskyldte sig med,

att hand dett haffue giort aff en misforstand och iche aff nogen ond meening eller forsett.¹⁵⁸

Således endte *Mand*-slægten i Odense.

Jørgen Andersen Mands og Karen Sommers børn og børnebørn¹⁵⁹

Børn

*Marine Jørgensdatter Mand*¹⁶⁰
(ane nr.3295?) død 1603

gift med

1° *Jørgen ...* (ane nr.3294)

2° *Jacob Let*

købmand og borgmester i Odense
død 1622

Jørgen Jørgensen Mand

købmand i Odense, død 1642

gift med

Dorette Lauritsdatter død 1666

*Anders Jørgensen Mand*¹⁶¹

præst i Kerteminde
1573/74 - 1654

gift med

1° *Sidsel Clausdatter* død 1632

2° *Anne Pedersdatter* død 1677

Giertrud Jørgensd. Mand, død 1654

gift med

1° *Hans Sørensen*

fmtl. købmand i Odense
død 1633/34

2° *Hans Jørgensen (Friis)*

købmand i Odense død 1667

... Jørgensdatter Mand, død 1630

gift med

*Niels Olufsen*¹⁶⁵

præst i Stenløse, død ca. 1646

Børnebørn

(se oversigten over *Marine Mands*
og *Jacob Lets* børn foran)

(ægteskabet fmtl. barnløst)

(ægteskaberne barnløse)

(ægteskaberne fmtl. barnløse)

*Claus Nielsen Mand*¹⁶²

præst i Allested og Vejle, død 1658

... *Nielsdatter*¹⁶³

gift med *Jens Jesell* i Vejle

Jørgen Nielsen Sommer eller

*Steenløse*¹⁶⁴

præst i Nørre-Nærå og Høirup

ca. 1602 - 1673

*Søren Nielsen Steenløse*¹⁶⁶

præst i Hørup på Als, død 1660

... *Nielsdatter*¹⁶⁷

gift med *Hans Hansen* i Svenstrup

Slægtsnavnet *Sommer* er ligesom navnet *Mand* gammelt på Fyn og udbredt allerede i 1400-tallet.¹⁶⁸ En gren af slægten - "Sommer i Fyn" - var af dansk uradel med et våben, der lignede "*Bang-våbnet*": en halvmåne med tre stjerner. Månen lå dog ikke ned, men var aftagende. Den adelige slægts sidste mand synes at have været *Niels Sommer*, der døde midt i 1500-tallet og blev begravet i Gråbrødre kirke i Odense.¹⁶⁹ Magister *Laurits Sommer*, der var præst i Odense 1603-13, angives født i byen, men man ved ikke, hvem hans forældre var.¹⁷⁰ Der er dog et svagt indicium for, at han har været beslægtet med Niels Sommer: Da *Jens Bircherod* i 1679 registrerede gravmælerne i den nu forsvundne Gråbrødre kirke, gik han systematisk frem, og man kan derfor gå ud fra, at når Niels og Laurits Sommers ligsten nævnes lige efter hinanden i hans registratur over monumenter og inskriptioner i Odenses kirker, er de også begge begravet sammen, i et familiegravsted.¹⁷¹ Der er derimod ikke konstateret nogen forbindelse mellem adelsmanden Niels og præsten Laurits Sommer på den ene side og købmanden¹⁷² *Jørgen Sommer* (ane nr. 13182?) på den anden.

Det er i det hele taget ikke ret meget, der er konstateret om *Jørgen Sommer*. Han var gift med *Karen ...* (ane nr.13183?), der tidligt må være blevet enke. I *Jens Grydestøbers* kæmnerregnskab for 1570 anføres Karen Sommers i en liste over 82 borgere, der havde betalt haveleje,¹⁷³ og da den gamle prior *Christian Poulsen* i 1571 trak sig tilbage og afleverede en liste over Gråbrødre hospitals formue, anførte han bl.a. et lån på 100 daler til Karine Sommers.¹⁷⁴ Når det er Karen Sommers, der anføres, og ikke hendes ægtefælle, må han fmlt. være død. Ved skatteligningen 1576 er det også Karen Sommers, i femte rode, der sættes til at rede skat af 12 skilling.¹⁷⁵

Karen Sommers må være blevet boende i gården, der lå på nordsiden af Vestergade,¹⁷⁶ til sin død. I 1598 nævnes hun og sønnen *Pouel Somer* som naboer;¹⁷⁷ de har måske delt ejendommen mellem sig. I 1606 flyttede Poul Somer imidlertid og solgte naboejendommen.¹⁷⁸ Den anden søn, *Hanns Sommer*, bosatte sig i den fædrene gård, som han arvede efter moderens død i 1614.¹⁷⁹

Poul Jørgensen Sommer må være død samme år som *Karen Sommers*. Den 7. marts 1614 oplyser rådstueprotokollen nemlig,

at *Jens Anskares* byefougit idag wdj *Jørgen Pouellssen Somers* och *Hans Somers* ner-(uer)elsse wor offrbødig at tage sitt seigell fra Pouell Somers goeds, som hand haffde besseiglit, om de det begierer, huortill Hans Somer suarde och wor begierende aff borgemestere och raad, at seglen motte bliffue drfor indtill giæld och goedtz kunde offrslaas, at huer erlig mand motte bliffue betald, saa wijtt goedtzet kand tillrecke.¹⁸⁰

Formuleringen kunne tyde på, at Hans Sommer var i tvivl om, hvorvidt hans broders bo var solvent.

 Slægten Sommer i Odense¹⁸¹

	<i>Karen Jørgensdatter Sommer</i> (ane nr. 6591?) død 1631	(se oversigt over Jørgen Mands og Karen Sommers børn og børnebørn foran)
	gift med <i>Jørgen Andersen Mand</i> (ane nr.6590?)	
<i>Jørgen Sommer</i> (ane nr.13182?) købmand i Odense fmtl. død før 1571	købmand i Odense død 1610	
gift med <i>Karen .., død 1614</i> (ane nr. 13183?)	<i>Poul Jørgensen Sommer</i> købmand i Odense død 1614 gift med 1° ... <i>Jensdatter</i> død 169? 2° <i>Agnete Michelsdatter</i> død 1606/07	<i>Jørgen Poulsen Sommer</i> købmand i Svendborg, fra 1614 i Odense fmtl. død 1624/26
	<i>Hans Jørgensen Sommer</i> købmand og rådmand i Odense død 1634	(ægteskabet barnløst)
	gift med <i>Anne Arentsdatter død 1631</i>	

Poul Sommer var enkemand ved sin død, idet hans kone *Agnete Michelsdatter* var død 1606/07.¹⁸² Hun var af slægten *Bager*, datter af rådmand *Michel Bager* og før ægteskabet med *Poul Sommer* gift med *Niels Pedersen*.¹⁸³ *Poul Sommer* havde også været gift før, med en datter af præsten i Dalum.¹⁸⁴ Sønnen *Jørgen Poulsen Sommer*, der må være af det tidligere ægteskab, boede i Svendborg i 1614, men flyttede tilbage til Odense og tog borgerskab efter faderens død.¹⁸⁵ Han nævnes stadig i byen ved skatteligningen i 1624, men ikke ved ligningen i 1626.¹⁸⁶ Han må da formodes død eller igen flyttet fra byen.

Hans Jørgensen Sommer var den af slægten, der klarede sig bedst, men lykken varede ikke ved. Han blev gift med *Anne Arentsdatter*, der var datter af købmanden *Arent Peitersen* og *Anna Jørgensdatter Friis*.¹⁸⁷ Hustruens søster *Barbara* var gift med *Willum Lucassen*, som var rådmand fra 1606 eller tidligere.¹⁸⁸ *Hans Sommer* var således besvogret med nogle af de ledende slægter i Odense, og han indledte selv en lovende karriere i byhierarkiet: Kirkeværges for Gråbrødre kirke 1602-17,¹⁸⁹ oldermand for købmandslauget 1608-09¹⁹⁰ og rådmand fra 1615.¹⁹¹ Men omstændighederne omkring hans svigerfader *Arent Peitersens* død i 1611 var et varsel om, hvor hurtigt det kunne

gå nedad. Den tidligere succesrige købmand boede ved sin død i et værelse hos svigersønnen Willum Lucassen, og Willum Lucassen og Hans Sommer frasagde sig på deres hustruers vegne arv og gæld efter den tydeligvis dybt forgældede svigerfader. Fru *Magdalene Stested*, der var en af kreditorerne, anlagde sag mod byfogden, fordi han havde forsegleet døren til Arent Peitersens værelse og godkendt arv- og gældsfrasingelsen

wndertagen (uden at) samme fraassigelse hafr werridt giffuitt thilkiennde offuer graffuitt, lagt nøgelenn paa kistenn och sidenn giortt thett loughlige thre ting och sidenn giffuitt loughlige warssell for^{ne} fruee Magdalenne, hindis børn och arffuinge.¹⁹²

I 1618 brød 30 års-krigen ud, og efter Danmarks ulyksalige engagement i den blev vilkårene for handelen dårlige. I 1631 opsigde Gråbrødre hospitals forstandere *Karen Sommers* gamle lån på 100 daler, som Hans Sommer havde overtaget i 1612¹⁹³ og siden forrentet, åbenbart under indtryk af hans dårlige økonomi, og da han ikke betalte, henvendte de sig til bystyret, - som Hans Sommer jo selv var medlem af. Rådstueretten afsagde dom den 17. oktober 1631, hvor Hans Sommer blev dømt til at indfri lånet inden 15 dage. I dommen henvistes der til, at på det seneste

da hafr adtshillige dieris (Hans Sommers og hans hustrus) creditorer wid process, dom och innduissning søgt och bekommit wdlegh och betalling wdi be^{tte} Hans Sommers boe, saa at christeligt och billigt derforre siuffnis, ded hospitallet ligesaawell bekommer wdlegh och betalling som andre.¹⁹⁴

Hans Sommer udtrådte af rådet få uger efter.¹⁹⁵ Han døde i november 1634;¹⁹⁶ hans hustru var død kort før rådstuerettens dom faldt i 1631 og hans søster *Karen Mands* (ane nr.6591?) døde kort efter.¹⁹⁷ Ægteskabet var barnløst.¹⁹⁸

Dermed var også *Sommer*-slægten i Odense forsvundet.

Men *Karen Letsdatter* (ane nr.1647), i hvem slægterne *Let*, *Mand* og *Sommer* efter den forudgående fremstilling mødtes, levede videre og følges i det næste afsnit, "Købmandsenken".

amque magis Henrico Ranzowio, Imperatoris et Regis Danice, censuario, Diocesisque Slesvici, consilio et summa
Septentrio

Kortet viser et centralt udsnit af Odense efter et kobberstik dateret 1593.¹⁹⁹ Købmændene boede tæt ved hinanden i gaderne omkring rådhuset (Prætorium).²⁰⁰ Borgmester *Hans Friis* (ane nr.13208) havde gård på hjørnet af Overgade og Skomagerstræde lige over for Fisketorvet med Rolandstøtten. "Den unge byfoged" *Christen Friis* (ane nr.3302) boede på nordsiden af Vester-gade (Via Occidentalis), skråt over for rådhuset, og hans moder *Karen Kottes* (ane nr.6605) i Overgade (Platea Superior). Købmanden *Søren Let*, der omtales som en af de "Menige købmænd", og senere "Købmandsenken" *Karen Letsdatter* (ane nr.1647) og "Storkøbmanden" *Erich Jørgensen* (ane nr.822), havde deres gårde i Nørregade (Via Borealis), på østsiden af Fisketorvet. Kirken, der er mærket b, er den nu nedbrudte Gråbrødre kirke, den foretrukne begravelseskirke i 1500-tallet. Yderst til højre, syd for Overgade, Vor Frue kirke.

Købmandsenken (Slægten *Wichman*) (1646+1647)

Karen Letsdatter (ane nr.1647), datter af *Jørgen* ... og formodet steddatter af borgmester *Jacob Let*, var gift to gange, begge gange med Odensekøbmænd. Hun overlevede sine ægtemænd i mange år og drev som enke købmandsforretningen videre med stor kyndighed.

Hendes første ægtemand var *Niels (Let)*, der dukker op i arkivalierne i 1604 som leverandør til Odensegård af hele og halve

bendkenglas,¹ ... som kom thill de thydske gesanter theris behoff.²

I slutningen af 1604 solgte han 100 tagsten til Gråbrødre kirkes kirkevænger til brug ved reparation af sognepræsten *Laurits Sommers* hus,³ og han handlede med bønder i Odenses omegn - Bellinge, Brylle og Brændekilde.⁴ I 1604 var han kæmner sammen med *Hans Sommer*.⁵ Han nævnes endnu i Odenses tingbog den 16. juni 1606, hvor han var synsmand i en byfredssag sammen med *Anders Hansen* i Nørregade og to andre Odenseborgere og bevidnede, at *Lauritz Andersen*, der tjente *Rasmus Nielsen* i Kelstrup, havde

it stort blodig slaug offuen i hanns hoffuit.⁶

I 1604 havde han to køer på græs på Odenses overdrev.⁷ Hermed er hans egne spor i annalerne udtømt, for ved skatteansættelsen til Martini dag 1607 var det hans enke *Karen Letts*, der blev skattelignet på sin bopæl i 9. rode,⁸ dvs i Nørregade på den østlige side af Fisketorvet, jfr. "Menige købmænd".

Niels (Let) efterlod *Karen Letsdatter* med tre små børn fra det korte ægteskab: *Jacob*, *Maren* og *Bodil*.⁹ Deres skæbne omtales senere i dette afsnit. Den unge enke lod de næste år borgere og bønder stævne for gæld. Det fremgår ikke af stævningsbogen, om det var tilgodehavender fra *Niels Lets* levetid, hun søgte at inddrive, eller om gælden stammede fra egen handel, men det er måske et fingerpeg om, at hun selv drev handel, at hun i 1608 benævnedes *Karen s: Niels Lettz effterleffuerske*, men i 1609 - sidste gang den 25. september - i egen kapacitet som *Karen Letts*.¹⁰ Hendes enkestand blev dog i denne omgang kort, for hun må være blevet gift påny - med *Bertel Wichman* (ane nr.1646) - senest i 1609, siden deres ældste søn *Niels Wichman* (opkaldt efter den første ægtemand!) blev født 20. maj 1610.¹¹ *Bertel Wichman* nævnes fra oktober 1609 som borger i Odense, hvor han stævnede bønder i Odenses opland for gæld.¹²

Slægtsnavnet *Wichman* tyder på en afstamning fra Tyskland. Der var bl.a. en familie med dette navn i Hamborg, som drev handel på Danmark i 1500-tallet.¹³ Navnet fandtes dog også allerede fra 1400-tallet i Flensborg og andre slesvigske byer og i København,¹⁴ og i 1600-tallet levede en borgmester *Nicolaj Wichman* i Rønne.¹⁵ I Odense nævnes der også en anden købmand med navnet *Wichman* i begyndelsen af 1600-tallet, *Johan Wichman*, der nævnes første gang 1612,¹⁶ og i maj 1626 optræder en *Jacob Wichmand*.¹⁷ Da den

sidstnævnte ikke er antruffet hverken før eller siden, eksisterer han dog muligvis kun som en skrivefejl fra skriveren, der er kommet til at skrive Jacob i stedet for Johan. Johan Wichman døde netop omkring maj 1626, men hans hustru, der fragik arv og gæld efter ham,¹⁸ levede i Odense til sin død mere end 50 år senere, og de havde også en datter, der levede i Odense.¹⁹ Johan Wichmans enke *Karen* boede i 1641-42 i en gård i den nordlige ende af Nørregade, som tilhørte *Karen Letsdatter*,²⁰ bortset herfra har det ikke været muligt at fastslå en forbindelse mellem Bertel og Johan Wichman, men det er vel sandsynligt, at de var i familie. Men var Bertel og Johan (og Jacob, hvis han eksisterede) første generation af indvandrere i Odense, eller havde de forfædre i byen?

En stribe af lokal- og slægtshistorikere har henvist til, at der midt i 1500-tallet fandtes en *Anne Bertelsdatter Wichman* i Odense, som var den senere rådmand og hospitalsforstander *Hans Dinesens* første hustru. Det er unægtelig en interessant oplysning i forbindelse med ovenstående spørgsmål i betragtning af, at både fornavn, fadernavn og slægtsnavn går igen hos *Bertel Wichmans* og *Karen Letsdatters* første datter. Da der er tale om seriøse historikere, der har angivet deres kilder, kan det imidlertid konstateres, at de senere forfattere henviser til de tidligere, og at alle henvisningerne kan føres tilbage til en artikel i 1884, hvori der igen henvises til:

Skiftebrev i Odense Raadstuearkiv og 2 udskårne Breve i Skifter fra 16de Aarhundrede (meddelt af Biskop Engelstoft).²¹

Nu findes det omtalte skiftebrev med to udskårne breve stadig i Landsarkivet for Fyn, og det omhandler skiftet efter *Willom Kellebrecker* i 1556. Det blev foretaget i anledning af, at Hans Dinesen ville ægte hans enke *Karen Clausdatter*,²² og der er ikke et ord heri om en tidligere hustru til Hans Dinesen. Odensebiskoppen *C.T.Engelstofts* efterladte optegnelser indeholder ikke mindre end tre forsøg på opstilling af efterslægtstavler for Bertel Wichman, hvori der intet nævnes om tidligere Wichman'er i Odense, og der findes også en korrekt afskrift af skiftebrevet fra 1556 i hans optegnelser.²³ Det ser ud til, at der engang i 1800-tallet er sket en sammenblanding af oplysninger om rådmand Hans Dinesen og om rådmand *Erich Jørgensen* (ane nr.822), der i 1644 lod skifte efter sin første hustru *Anne Bertelsdatter Wichman* (ane nr.823), Bertel Wichmans og Karen Letsdatters datter.

Bertel Wichman trådte ved to lejligheder frem i retten for give bysbørn skudsmål, fmtl. fordi de ville flytte til en anden by, hvor de ikke ville blive accepteret som borgere uden et skudsmål fra den by, de kom fra, jfr. eksemplet med byfogden *Søren Dall* i Assens.²⁴ I 1614 lod *Jørgen Pedersen* således ham og andre "danemend och gottfolck" opkalde for rådstueretten,

och war aff denem shudzmaall och windissbiurd begierendis om hans forældre och affkomb, saauellssom ochsaa om hans egen person, huorledis hand sig her i byen shicket och forhandelit haffuer.²⁵

I 1618 var det *Hans Michelsen*, der bad om et tilsvarende skudsmål for sin søn *Tomas*, der var

wdj frembede steder at lere guldsmed-hanndtwerck.²⁶

Man skulle tro, at aflæggelsen af sådanne vidnesbyrd, hvor man bevidnede, hvem medbysbørn - og i det første tilfælde en fuldmyndig borger - var børn af, forudsatte lang tids ophold i byen, men Bertel Wichman kan have givet sine skudsmål på sin hustrus den indfødte odenseaner *Karen Letsdatters* vegne.

Bortset fra disse spinkle indicier er der intet fundet om *Wichman*'er i Odense før 1609, heller ikke i skatte- og mandtalslister. Det er derfor mest sandsynligt, at *Wichman*'erne *Bertel* og *Johan* (og *Jacob*?) er første generations-indvandrere i byen, kommet enten fra Nordtyskland eller med en eller flere mellemgenerationer i *Christian IV*'s lande fra Flensborg, København eller andre danske købstæder.

Bertel Wichman drev en alsidig handel fra gården ved Fisketorvet, både import og eksport og lokalhandel fra en krambod. Mange år senere, i 1679, bevidnede *Karen Letsdatter* selv, at *Jørgen Madtsen Kremer*

hafuer tient hendes sl: mand og hende for en dreng udj siuff aar troligen og well, och siden for en karl udj boen (kræmmerboden) och reiste for dem inden- och udenlands med deris kiøbmanshandell udj siuff aar for kost och løn.²⁷

Bertel Wichman handlede med byens borgere og med bønder,²⁸ med Odensegård len og byens institutioner. Vareudvalget omfattede landbrugsvarer som flæsk,²⁹ byggematerialer som tjære, søm og spigre,³⁰ og bast og reb til kirkeklokken i Gråbrødre kirke.³¹ I 1615 mødte han sammen med en anden købmand, *Herman Holstein* - utvivlsomt en indvandrer fra Nordtyskland - i rådstueretten

och gaff thilkiende, att effterssom de haffuer indshibett for Kiertteminde adshillige kiøbmandzgoedz och -ware, som de acter at segle med paa Lübeck, saa er denem aff kongl. mayttz tolder der sammesteds forholdt attj her shulle certificere, att dj icke haffuer kiøfft eller handlitt med nogen frembedis penge.

De to købmænd aflagde ed på, at godset

hører Gud och denem allene till,

og har vel derefter fået den fornødne attest, så de kunne afsejle.³²

I 1614/15 må rådet have pålagt *Bertel Wichman* at være kærner, men han har muligvis som andre travle og velbeslåede købmænd betalt en anden borger for at varetage hvervet, så han selv kunne hellige sig sin handelsvirksomhed.³³

Den 8. april 1622 lod *Bertel Wichman Søren Hatstafferer* stævne for bytinget.³⁴ Den 17. maj samme år var han tilstede på rådhuset, da kærneren *Hans*

Jensens regnskab blev opgjort,³⁵ og den 5. juli lod han føre sag for herredagen mod *Eiler Brochenhus'* enke fru *Anne Bille* på Nakkebølle, som skyldte ham en større sum penge.³⁶ Det er de sidste livstegn fra ham; han må være død snart efter: Da *Karen Letsdatter* døde 20. december 1679, noterede biskop *Jens Bircherod*, at hun havde været enke i 57 år, altså fra 1622.³⁷

Karen Letsdatter var dermed enke for anden gang, nu 42 år gammel og med yderligere fem børn. Denne gang forblev hun enlig og drev selv købmandsforretningen videre.

Det var ikke så usædvanligt, som man kunne tro når man ser på kvindernes retsstilling dengang, at en købmandsenke var aktiv købmand. Kvinder kunne ikke optræde retligt alene, men måtte lade sig repræsentere af deres ægtemænd eller, hvis de var ugifte/enker, møde sammen med en lavværge (værge efter loven), som myndighederne om muligt udpegede blandt de nærmeste slægtninge.³⁸ De enlige kvinder var dermed ligestillet med børn, der også fik beskikket værger, hvis forældrene døde. Disse retsregler skulle vel oprindeligt beskytte enlige kvinder og børn; de værgeløse kunne ellers blive udnyttet af fremmede. Reglerne må have været irriterende for de veluddannede kvinder der fandtes, men de afholdt dem ikke fra at hævde sig i samfundet.³⁹ Fra den fynske adels rækker er storgodsejeren og lensmanden *Ellen Marsvin - Christian IV's* svigermøder - kendt fra Danmarkshistorien, medens det er få, der husker, hvem hun havde været gift med, og de lærde adelsdamer *Anne Gjøe* og *Karen Brahe* huskes også endnu på grund af den imponerende bogsamling, de skabte i 1600-tallet. De store odenseanske købmænds hustruer var også gerne købmandsdøtre, der havde lært at skrive, regne og handle lige så vel som købmandssønnerne, og der var ikke få af dem, der som enker drev købmandshandel med held.

I 1500-tallet var *Karen Kottes* (ane nr.6605) som omtalt i "Den unge byfoged" en af Odenses ledende købmænd. Rådmand *Hans Friis'* enke *Else*, som var datter af *Oluf Bager*, drev efter mandens død en omfattende handelsvirksomhed i mange år.⁴⁰ *Mette Friisdatter*, som var datter af *Christen Friis*, drev også handel, nok i mindre målestok, men hun lod sig heller ikke noget byde af mændene. I 1617 mødte hun op i rådstueretten

och gaff tillkiennde, att hinds wergie *Marcus Mule* haffuer met sin forshriffuelsse wild affhende nogitt aff hinds eyenndomb emod hinds wilge och samtøcke, huorfor hun affsagde hanom met same wergiemaall,

hvorefter *Marcus Mule* blev fritaget for værgemålet.⁴¹ *Oluf Bagers* sønndatter *Karen Nielsdatter* blev efter sin ægtefælle *Johan Borckartsens* død i 1618 en af Odenses store købmænd, og hun holdt positionen igennem 40 år.⁴² Hun nød under den svenske besættelse i 1658 - 80 år gammel - det for en kvinde enestående privilegium at blive udtaget til et offentligt hverv, som

rodemester i 8. rode, hvor hun boede.⁴³ Æren hang dog nok sammen med, at rodemestrene - om fornødent med egne midler - skulle garantere, at den svenske brandskat blev indbetalt, og hun var en af de rigeste skatteydere i sin rode. Retssagen om "feiringen" i 1614, omtalt under "Menige købmænd", viser, at hendes søster *Mette Nielsdatter*, gift med *Peder Let*, heller ikke var uden kundskaber: Det var hende - købmandskonen, der førte regnskabet og udskrev regningerne. Listen over fremtrædende kvindelige købmænd i Odense kan yderligere suppleres med *Christoffer Bangs* enke *Kirsten Clausdatter* (datter af *Karen Kottes*), der drev handel efter mandens død i 1599,⁴⁴ og *Willum Lucassens* enke *Barbara Arentsdatter* (datter af *Arent Peitersen* og *Anna Friisdatter*), som også overtog handelsvirksomheden efter ægtemandens død.⁴⁵ En imponerende liste! - Da byfogden i 1621 lod foretage en opgørelse over købmændenes lagre af klæde og silkevarer, kramvarer og specerier, sad *Karen Johan Borckartsens* inde med det næststørste og *Barbara Willum Lucassens* med det tredjestørste lager, og værdien af de to borgerskers lagre udgjorde 29 % af den samlede lagerværdi hos de 24 købmænd med kramboder, som indgik i opgørelsen.⁴⁶

Karen Letsdatters søster eller halvsøster *Anne Letsdatter* drev som nævnt foran også handel, og selv om det var i mindre målestok er det bemærkelsesværdigt, fordi hun ikke blot videreførte en handelsvirksomhed efter ægtemandens død, men virkede som selvstændig købmand i sin krambod før sit ægteskab. Ved byfogdens opgørelse i 1621 havde hun et lager af kramvarer, der i værdi var det 17.-største af de 24 registrerede i Odense.⁴⁷

De spredte oplysninger, der er anført ovenfor, og *Karen Letsdatters* vidneudsagn i 1679 viser, at hendes ægtemænd drev traditionel alsidig købmandshandel. De eksporterede og importerede, solgte varer videre til lokale handlende - kræmmere, men havde også selv en krambod. De handlede med kramvarer, der bestod af tekstiler og isenkram, med speceri, der omfattede krydderier og farvestoffer, og med grovvarer, der defineres som varer, der hyppigt kan fås, og som er tunge af vægt og smudsige, såsom brædder, bjælker, jern, stål, humle, rålæder samt ost, smør, saltet flæsk, beg, tjære og grøn sæbe.⁴⁸ Det var kramvarer og speceri, der forhandlede i kramboderne, og det var også de vigtigste importvarer, medens landbrugsprodukterne var den vigtigste eksportartikel.⁴⁹

I den omtalte opgørelse af krambodslagre i 1621, altså kort før *Bertel Wichmans* død, anføres han med et lager af kramgods til en værdi af 602 rigsdaler og af silkevarer, der blev vurderet til 457 rigsdaler (omregnet fra sletdaler).⁵⁰ Den samlede lagerværdi var dermed den femtehøjeste af de 24 i opgørelsen. I 1624/25, hvor *Bertel Wichman* var død og hans enke havde

overtaget købmandsforretningerne, var *Karen Letsdatter* leverandør af flæsk til Odensegård.⁵¹ Da regeringen i 1628 forbød udførsel af korn for at sikre hjemmemarkedets forsyninger, fik Karen Lettis licens til at udføre 30 læster malt og korn fra Fyn til Lübeck eller Holland mod igen at indføre salt, humle, speceri, krudt og anden landsens fornødenhed.⁵² Fra 1629 til 1638 handlede hun med den tidligere lensmand *Holger Rosenkrantz* og hans hustru *Sophie Brahe*. I 1632 købte hun ikke mindre end 27¹/₂ tdr. smør af ham for 550 rigsdaler og året efter 47 tdr. byg for 66 rigsdaler.⁵³ Den 19. oktober 1629 stævnedes Karen Letsdatter af

hindis førige boesuend *Tyge Olluffssen* anlangende hans tiennisteløn, hand aff hinde fordrer.⁵⁴

Hun fortsatte altså også handelen lokalt fra en krambod; det må være for indkøb her hun stævnedes Odenseborgere og omegnsboere for småbeløb

di hinde effter hindis regennshabsbog skyldig er.⁵⁵

Ifølge dette udpluk af oplysninger må *Karen Letsdatter* i en årrække have drevet alsidig købmandsvirksomhed af samme art som hendes døde ægtemænds.

Lageropgørelsen i 1621 tyder på, at *Karen Letsdatters* økonomiske situation har været ganske god omkring det tidspunkt hun blev enke. Ved borgervæbningens mønstring i 1624, altså kort efter *Bertel Wichmans* død, måtte hun da også stille en mand i

harnisck och spedse

og var dermed sidestillet med velhavende borgere som *Marcus* og *Jørgen Mule*,⁵⁶ og ved rostjenestetaksationen 1625, hvor der af hver 312 td. hartkorn skulle stilles én hest, blev Karen salig Bertel Wickmands sat til 19 td. hartkorn. Denne skatteansættelse gik ellers især ud over adelen, der jo var de store jordbesiddere; den højeste ansættelse på Fyn var *Ellen Marsvins*, der var på 7602¹/₂ td. hartkorn eller 24 heste.⁵⁷ Ved skatteligningen i Odense i 1626 blev Karen Let igen vurderet til at stå i den højest takserede gruppe af husstande, omend ikke helt i toppen. Der var 281 husstande eller 36 % af samtlige, der blev sat til at betale "redsel"; i rækkefølge fra oven er hun med 2¹/₂ ort "shatterit" som nr. 23. Imellem de 22 over hende finder man de andre købmandsenker: *Karen Johan Borckertssens* (nr.2! med 6 ort), *Lisbeth Ollufsdatter (Bager)* (nr.6, 5 ort), *Margrette Claus Bangs* (nr.8, 4 ort), *Barbrae Willum Lukassens* (nr.10, 4 ort) og *Else Frissens* (nr.16, 3 ort).⁵⁸

I disse år begyndte de økonomiske konjunkturer for købmændene imidlertid at gå nedad, ikke mindst på grund af statsmagtens direkte og indirekte indgreb i den frie handel. *Christian IV* gennemførte i 1620'erne en række merkantilistiske eksperimenter, deriblandt et forsøg på at etablere en dansk silkeproduktion, beskyttet gennem et 12-årigt importforbud for silkeva-

rer.⁵⁹ Forsøget blev en sådan fiasko, at kongen allerede 1626 bestemte sig til igen at ophæve kompagniet. Samtidig pålagde han imidlertid købmændene i købstæderne at overtage de hjemmegjorte silkevarer, der havde hobet sig op i København, ligesom importforbudet skulle opretholdes, indtil købmændene havde hentet varerne fra kompagniet.⁶⁰ Den 12. maj 1626 måtte fire odenseanske købmænd, hvoriblandt den fornævnte *Jacob Wickmand*, således skrive under på en forpligtelse for Odenses købmænd til at overtage for 3600 courantdaler varer fra kompagniet. Købmændene, mellem hvilke *Karren s: Berttell Wickmands*, søgte at slippe ud af forpligtelserne ved at levere den modtagne silke tilbage og afregne den smule, der var solgt, i rede penge, men blev dømt til at betale de usælgelige varer, inklusive transportomkostningerne fra København til Odense.⁶¹ Kongens indblanding i 30 årskrigen de næste år gik også hårdt ud over handelen; det var i denne periode økonomien brød sammen for flere odenseanske købmænd, bl.a. rådmand *Hans Sommer*.

Da der i 1636 endelig blev holdt skifte efter *Bertel Wichman*, viste boopgørelsen imidlertid en solid velstand. Der var aktiver i det på 4.533 rigsdaler, heraf 1.700 rigsdaler i ejendomme, og gæld på 3.200. Der blev dermed 1.333 rigsdaler til skifte og deling mellem hende og børnene, efter tidens forhold et pænt beløb, selv om det var væsentligt mindre end værdierne i de rigtige storkøbmænds boer. *Karen Letsdatter* må have formået at forvalte boet meget godt gennem den økonomiske krisetid.

Det er bemærkelsesværdigt, at der trods tegnene på en alsidig handel op gennem 1620'erne blev registreret et ret ensidigt varelager i 1636, udelukkende bestående af tekstiler. Der var alle slags klæde, lærred, silke- og uldbånd, fløjlsborter, galloner, frynser, silke-, guld- og sølvknapper og to par særligt fine sølv- og silke-hosebånd à 7 daler. Varerne var øjensynligt importeret fra købmænd i Hamborg og Amsterdam, der stod som kreditorer i boet.⁶² Det ser nærmest ud som en inventaropgørelse i en lille eksklusiv manufakturbutik, og listen over debitorer er da også domineret af kvindelige medlemmer af den fynske adel, der som normalt var havde handlet på kredit - "effter handtshriffter". Ud over et fornemt udvalg af adelsfruer og -frøkenner var der også adelige ægtefæller samt enkelte Odenseborgere og gejstlige. Den næststørste skyldner var jomfrue *Sibille Giøe*, der skyldte 60 rigsdaler. Hun var ikke selv i stand til at betale; mandag den 7. december 1635, omtrent på hendes 24 års-fødselsdag, var hun blevet halshugget på St. Hans kloster i overværelse af *Christian IV*, dømt for at have født et barn i dølgsmål og ombragt det efter fødslen.⁶³ Den arme Sibille Gjõe, der ved *Bertel Wichmans* død i 1622 kun var 11 år gammel og optaget i hjemmet på Rosen-

holm hos den lærde *Holger Rosenkrantz* og hendes moster *Sophie Brahe*, kan ikke have foretaget sine store indkøb hos *Bertel Wichman*. Det samme gælder for hendes søster *Anne Giøe* og for jomfrue *Karen Ullfeld* til Urup, som var 11 år i 1622. I 1636 havde Bertel Wichman været død i 14 år, og registreringen af boets ejendele refererer til det,

da ehr befundens,

ikke til en registrering foretaget i 1622 ved hans død, så varelageret siger næppe meget om hans købmandsforretning, som en slægtsforsker har regnet med,⁶⁴ men kun om *Karen Letsdatters* handel i 1636. *Karen Letsdatter* har måske indskrænket handelen i de sidste år og specialiseret sig i import og salg af manufaktur til sine fornemme adelige kunder, som endnu opretholdt deres dyre levevis på deres herregårde og deres bygårde i Odense. Som det senere dokumenteres opgav hun dog ikke helt handelen med andre varer.

Karen Letsdatter må vel have fået tilladelse til at udskyde skiftet og foreløbig sidde i uskiftet bo med sine umyndige børn efter *Bertel Wichmans* død i 1622, men hun har unægteligt udskudt det meget længe. Efter en forordning af 1623 skulle registreringen af boet ske inden 14 dage efter dødsfaldet og

tvende gode mend ... skulle taxere och liquidere gods och giæld ved siette uges dag.⁶⁵

Skiftemyndighederne - byfogden og bystyret - må pligtskyldigst have presset på over for hende, for at få hende til at skifte. I november 1626 svarer *Karen Letsdatter* og hendes første svigersøn, magister *Ludvig Michelsen (Tisdorph)*, således på gentagne forestillinger fra rådet, at skiftet ikke havde kunnet gennemføres

for adschielige och wigtige aarsager schyld, (men samtidig) loffuer och tillsiger wi denomb inden paasche førstkommendis en fuldkommen och richtig registreringh paa alld indgiæld och wdgiæld effter forⁿ: s: Bertell Wichmand, huorwdaff der nocksom kand eragtis och sluttis, huad forⁿ: børn samtligen och enhuer seerdielis till arffue effter deeris s: fader med rette kand tillkomme.⁶⁶

Derefter gik der altså endnu 10 år, inden skiftet skete! *Karen Letsdatter* må have været en overmåde tillids- og respektindgydende kvinde.

Hendes tøven med at skifte med børnene kan skyldes en forståelig ulyst til at sætte købmandsforretningen og dermed familiens velfærd i fare ved binding eller udbetaling af arven. Den skyldtes ikke manglende moderkærlighed, da der tværtimod, som det dokumenteres efterfølgende, er klare vidnesbyrd om, at hun har taget sig af børnenes ve og vel med samme energi, som hun har drevet forretningen. Det er nok ikke noget tilfælde, at skiftet skete, da de to døtre var vel forsørgede som hustruer til henholdsvis præsten ved Vor Frue kirke *Ludvig Michelsen* og storkøbmanden *Erich Jørgensen* (ane nr.822) og sønnerne i erhverv eller godt inde i uddannelse. Men pengene skilte hun sig ikke gerne af med; det ser ud til, at hun stadig ikke efter skiftet har

udbetalt børnene den arv, der var tildelt dem, men at pengene er blevet stående i hendes ejendomme.

Et register over stolestaderne i St. Knuds kirke i 1634 siger meget om *Karen Letsdatters* position i Odense omkring dette tidspunkt midt i 1630'erne. Som *Svend Larsen* udtrykker det:

Trangen til at hævde sin plads i samfundet kom næsten stærkest til udtryk i Guds hus, hvor stolestadernes nummerering var et fint overvejet udtryk for, hvem der regnede sig for de fornemste borgere, og stolestadeordningen var et stadigt og trivsomt stridsemne.⁶⁷

I august 1634 havde rådet suppleret sig med fire nye medlemmer efter flere dødsfald og en borgmesters fratræden på grund af svagelighed, og i den anledning måtte placeringen af borgerne i stolestaderne ændres, for rådmændene havde pladser i de to forreste kirkestole. Borgmestre og råd satte sig derfor sammen med syv oldermænd for byens laug og enedes om en ny fordeling af sæderne. Rådmændene blev uden diskussion placeret i de dem tilkommende to første stolerækker på mandssiden - højre side. De to yngste, hvoriblandt *Karen Letsdatters* svigersøn *Erich Jørgensen*, fik plads i den anden stol. I den første kirkestol derefter sad storkøbmændene, hvoraf flere senere blev rådmænd, sammen med apotekeren. Her stod bl.a. *Jørgen Friis*. Derefter fulgte i de nummererede stole de mindre købmænd og kræmmerne, guldsmedene og de mindre estimerede håndværkere og allerbagest "bøndernis stoele", hvor bønderne fra Bolbro kunne sætte sig. Stolenummereringen på kvindesiden begyndte bagfra med 1. og 2. stol "til Bulbroe quinder" og fortsatte fremad mod alteret efter samme system, men her er det meget tydeligt, at man også samlede familierne. De gamle patricierslægter *Seeblad*, *Friis* og *Mule* samt kvinder fra slægterne *Bang* og *Bager* fyldte stolene nr. 13, 14 og 15. Derefter fulgte tre stole, der var reserveret de gejstliges fruer og enker og til allersidst, i den 17., forreste og fornemste stol.⁶⁸

<i>Karen Lettiss</i>	(<i>Karen Letsdatter</i>)
<i>Sidzell Laurssdaatter</i>	(Datter af <i>Laurits Knudsen (Seeblad)</i>)
<i>Anne Lettjs</i>	(<i>Anne Letsdatter</i> , borgmesterdatter)
<i>Mette Hanss Pederssens,</i>	(<i>Mette Jacobsdatter Let</i> , rådmandshustru)
<i>Fredrich Amerbackss h:</i>	(Anden-borgmesterens hustru)
<i>Hanss Niellssens hustrue,</i>	(Første-borgmesterens hustru)
<i>Jørgen Mortenssens h:</i>	(Rådmandshustru)
<i>Erick Jørgenssens hustrue</i>	(<i>Anne Bertelsdatter Wichman</i> (ane nr.823), <i>Karen Letsdatters</i> datter, rådmandshustru).

Anne Letsdatter og Mette Let var som nævnt i afsnittet "Menige købmænd" Karen Letsdatters søstre/halvsøstre. Hendes broder *Peder Let* stod i stol nr. 2 på mandssiden og hans hustru *Mette Nielsdatter*, der var af slægten *Bager*, i stol nr. 13 på kvindesiden sammen med sin søster storkøbmanden *Karen Nielsdatter (Bager)* salig *Johann Borckerssens*, sin moder *Maren Knudsdatter*

(*Seeblad*) salig *Nielss Baggers* og tre hustruer fra *Seeblad-* og *Friis-slæg-*terne.

I 1631 havde *Karen Letsdatter* solgt sin gård ved Fisketorvet, den gård, som lokalhistorikerne har ment at kunne identificere som *Søren Lets* gamle gård, for at flytte ind i nabogården, der havde tilhørt *Marcus Mule*.⁶⁹ Hendes nye gård har vel været mindre end den tidligere, og det er måske i forbindelse med flytningen hun - som formodet - har nedtrappet sin handelsvirksomhed. Hun var på det tidspunkt lige fyldt 50 år, efter tidens målestok en gammel kvinde, og kunne ikke ane, at hun kun var på midten af sin bane gennem livet. Som skiftet i 1636 viser ejede hun foruden gården, hun boede i, en ejendom længere ude ad Nørregade,

tree boeder wed beekenn (og) en hauffge derhoes.

Ejendommen i Nørregade havde fire "vninger", som hun lejede ud,⁷⁰ og borderne og haven har vel også afkastet indtægter. Endnu i 1637 købte hun en tønde flommeister af *Holger Rosenkrantz*,⁷¹ og hun må have drevet lidt lokal handel op igennem 1640'erne, hvor hendes "tjener" stævner håndværkere og bønder for småbeløb

effter hinded optegnelssse.⁷²

Stævningerne ophører i 1645. *Karen Letsdatter* solgte endnu op til julen 1647 og 1649 små partier saltet flæsk til Gråbrødre hospital,⁷³ men det kan have været af egen produktion, da hun også holdt svin på græs på byens marker.⁷⁴ Så sent som i 1663 solgte hun således

8 lisspund 12¹/₂ sholpund ... grøndt flesk

til hospitalet.⁷⁵

Det var købmanden *Claus Frederichsen*,⁷⁶ der købte *Karen Letsdatters* gamle gård ved Fisketorvet, men han afstod den allerede i 1633 til *Erich Jørgensen*, der flyttede ind i den efter at have ægtet *Karen Letsdatters* datter *Anne Bertelsdatter Wichman*. *Karen Letsdatter* og hendes nye svigersøn og datter blev således naboer.⁷⁷ Hun blev siddende i gården ved Fisketorvet til sin død og holdt også fast ved gården med de fire våninger i Nørregade de næste 25 år, idet hun tilsyneladende formåede både at få sine børn og svigersønner til at lade den dem tilkommende arv henstå som prioriteter i ejendommene og at låne hende penge mod sikkerhed i dem. Gården i Nørregade var således først pantsat som sikkerhed til *Ludvig Michelsen*⁷⁸ og siden til *Erich Jørgensen*.⁷⁹ Forholdet mellem hende og svigersønnerne har åbenbart ikke været helt gnidningsløst; i 1650 førte hun og *Erich Jørgensen* endda sag mod hinanden både for bytinget og for rådstueretten om økonomiske mellemværender. *Erich Jørgensen* frastod her nogle af sine krav mod svigermoderen for at få striden bilagt.⁸⁰ I 1662 måtte *Karen Letsdatter* dog endelig sælge gården i

Nørregade;⁸¹ da var begge svigersønnerne døde og hendes to sønner i Odense økonomisk svækkede efter den svenske besættelse 1658-59. Fra 1673 fik hun ligesom sin søster *Mette Letsdatter* og sin navnesøster *Karen* salig *Johan Wichmans* støtte af de særlige midler byen stillede til rådighed for fattige borgerenker.⁸²

Det var ikke alene svigersønnerne, men også fem af hendes otte børn og de fleste af svigerdøtrene, der døde før hende, og de sidste tre børn levede kun få år efter hendes død.

Af de tre børn fra ægteskabet med *Niels ... (Let)* var datteren *Bodil* allerede død, da *Karen Letsdatter* i 1636 lod skifte med sine børn.⁸³

Den anden datter i dette ægteskab, *Maren Nielsdatter*, levede derimod længe; hun var ét af de tre børn, der overlevede moderen. Hun blev gift den 15. oktober 1626 med magister *Ludvig Michelsen (Tisdorph)*,⁸⁴ der året før var blevet ordineret til sognepræst i Sorø. Han var præstesøn fra Ribe stift,⁸⁵ så det er noget gådefuldt, hvorledes de har mødt hinanden. Den 9. maj 1632 døde sognepræsten ved Vor Frue kirke i Odense, og det fik *Karen Letsdatter* til, så hurtigt hun kunne efter at være vendt hjem fra en rejse til Jylland, at henvende sig til biskop *Hans Michelsen* for at lægge et godt ord ind for svigersønnen som kandidat til dette embede. Hans Michelsen noterede det i sin dagbog den 27. maj:

Catharina Lethi fil. rediit ex Cimbria vocatione ad pastor D. Virginis impetrata pro af-fine.⁸⁶

Hvad enten *Karen Letsdatters* emsige henvendelse har medvirket eller ikke, så blev *Ludvig Michelsen* få uger senere udpeget til stillingen.⁸⁷ I 1638 tropede den foretagsomme *Karen Letsdatter* igen op hos biskoppen - angiveligt på svigersønnens vegne - for at besvære sig over gymnasieprofessorernes og præsternes indbyrdes rangfølge, der bl. a. var af betydning for deres - og ikke mindst deres koners - placering i St. Knuds kirke.⁸⁸ Det er formentlig en standende strid mellem de gejstlige fruer om stolestadeordningen, hun nu blandede sig i. Skærmydsler mellem fruene havde tre måneder før fået den hidsige nygifte professor *Jørgen Jørgensen (Falster)* til at kaste sig ind i striden,⁸⁹ som kong *Christian IV* selv under et ophold i Odense samme år måtte tage stilling til. Kongen stadfæstede nu, at de yngste gifte kvinder (*Jørgen Jørgensens* hustru) skulle vige for de ældste (*Maren Nielsdatter*).⁹⁰ *Ludvig Michelsen* døde allerede 1643,⁹¹ men *Maren Nielsdatter*, der stadig var i sin bedste alder, blev som traditionen bød gift igen med hans efterfølger som præst, *Niels Pedersen Brun*.⁹² *Jacob Bircherod* beretter i sin familiehistorie, at

med dem begge havde hun børn, men som dend eene kuld var smuckere end dend anden, blev de distinguered imellem de sorte og de hviide.⁹³

Karen Letsdatters børn og deres ægtefæller^{9 4}

Børnmed Niels ... (Let):*Maren Nielsdatter*

1604 - 1682

*Jacob Nielsen*forpagter på Broløkke, købmand i
Kerteminde, senere på Sonnerup
død 1669/80*Bodil Nielsdatter* død før 1636med Bertel Wichman (ane nr.1646):*Niels Wichman*med. dr., læge og kirurg ved flåden,
1668 prof. ved Lunds universitet
1610 - 1668*Anne Wichman* (ane nr.823)

1612/13 - 1642

*Jørgen Wichman*købmand og rådmand i Odense
1614 - 1680*Bertel Wichman*præst i Særslev og provst i
Skovby herred
1617 - 1666*Hans Wichman*købmand og rådmand i Odense
1618/19 - 1685**Ægtefæller**1° *Ludvig Michelsen (Tisdorph)*præst i Sorø, fra 1632 i Odense
1595 - 16432° *Niels Pedersen Brun*præst i Odense
1611 - 16701° *Giertrud Michelsdatter*

død ca. 1652

fntl. ugift

Cathrine Plum

ca. 1630 - før 1672

Erich Jørgensen (ane nr.822)købmand og rådmand i Odense
ca. 1596 - 16591° *Ingeborg Pedersdatter (Balslev)*

død 1660

2° *Mette Knudsdatter Blanchenborg*

ca. 1643 - 1716

1° *Magdalena*

død før 1661

2° *Anne Erichsdatter*

1645/46 - 1726

1° *Maren Hansdatter Aufdiener*

død 1653/54

2° *Kirsten Pedersdatter*, død 16713° *Elisabeth Erichsdatter*, død 1683

Maren Nielsdatter overlevede ligesom sin moder også sin anden ægtemand, der døde 1670.⁹⁵ Hun døde i december 1683.⁹⁶

Landsdommer *Jacob Bircherod* beretter i sin familiehistorie, at sønnen *Jacob Nielsen*

boede paa landet og havde med forpagtning at gøre.⁹⁷

Ved skiftet efter *Bertel Wichman* i 1636 var *Jacob Nielsen* på herregården *Broløkke*⁹⁸ nord for Kerteminde, hvor han fml. var forpagter⁹⁹ hos *Mette Gyldenstjerne*.¹⁰⁰ Af Kerteminde tingbog fremgår det dog, at han samtidig drev handel fra Kerteminde, måske i kompagniskab med en Kertemindeborger,¹⁰¹ og han var gift med *Giertrud Michelsdatter* fra Kerteminde¹⁰² og havde også ejendom der i byen.¹⁰³ Fra 1644 betegnes han som indvåner i Kerteminde.¹⁰⁴ Omkring 1650 døde hans hustru,¹⁰⁵ og *Jacob Nielsen* nævnes nu

zidtzhaftig paa Sonerup i Seeland;¹⁰⁶

det er antagelig den lille herregård *Sonnerupgård* i Kirke Hvalsø sogn mellem Roskilde og Holbæk. Den tilhørte på det tidspunkt major *Knud Urne*, som solgte gården i 1661.¹⁰⁷

I 1668/69 var *Jacob Nielsen* bosat i Ørslev på Sydsjælland,¹⁰⁸ men januar 1680 omtales han som død.¹⁰⁹

Af de fire sønner i ægteskabet med *Bertel Wichman*,¹¹⁰ blev den første og tredje sendt til universitetet i København, medens de to andre fik en praktisk uddannelse og begge endte som købmænd og rådmænd i Odense.

*Niels Wichman*¹¹¹ fik en fornem uddannelse, som må have været kostbar at finansiere. *Karen Letsdatter* kan næppe have bekostet udgifterne alene, men han har fml. dels fået stipendier dels lånt penge bl.a. fra sin velstillede svoger *Erich Jørgensen*.¹¹² Han gik på det nye gymnasium i Odense, som *Christian IV* havde ladet oprette 1621,¹¹³ og blev derfra immatrikuleret ved universitetet i oktober 1633, 23 år gammel.¹¹⁴ I København boede han hos *Ole Worm*,¹¹⁵ som han korresponderede flittigt med sidenhen, da han i 1636 begyndte lange studierejser, der bragte ham til Tyskland, Holland, England og Frankrig.¹¹⁶ Den 1. oktober 1636 anbefalede *Ole Worm* i et brev til ham i *Franeker*¹¹⁷ at han stiftede bekendtskab med byens læger og prøvede at lære anatomi. *Ole Worm* bekræftede samtidig, at han havde besørget et brev til *Niels Wichmans* moder videre. Anatomistudierne var grundige nok til at *Niels Wichman* i februar 1638 kunne optræde som kirurg under en sørejse,¹¹⁸ men han fortsatte alligevel studierne ved universitetet i Leiden,¹¹⁹ hvor han blev medicinsk doktor i 1642.¹²⁰ Ind imellem udlandsrejserne var han hjemme i Odense.¹²¹ Efter disputatsen afsluttede han rejserne med en tur til Spanien,¹²² inden han slog sig ned som læge i København, hvor han i perioder, 1644-48, 1653-54 og 1657, havde bestalling som medicus for flådens folk

og 1646 tillige som medicus i børnehuset.¹²³ 1647 blev han viet i Vor Frue kirke i København til den 20 år yngre *Cathrine Plum*, som var datter af professor *Claus Plum*.¹²⁴ 29. januar 1668 blev han - 58 år gammel - udnævnt til medicinsk professor ved det nye universitet i Lund, men han kan dårligt nok have nået at fungere i stillingen, for han døde 2. marts det samme år.¹²⁵ *Bertel Wichman*,¹²⁶ der var født 1617, gik endnu i Odense gymnasium, da *Karen Letsdatter* lod skifte efter hans fader i 1636, og hans søskende anerkendte, at han måtte have ret til samme støtte, som de selv havde fået fra hjemmet. Det blev indført i skifteprotokollen, at

efftersom hidintill ringe bekostning er giordt paa Bertell Wichmand imod huis paa de andre hans sødshinde er antuent, da haffr moderen be.^{tt} Karen s: *Bertell Wichmandtz* effter de andre sydshindz begiering anloffuet at wille holle hannem med nøt-tørfftig wnderholdning till sin studering i Kiøbenhaffn paa tho aars tiid.¹²⁷

Ifølge universitetsmatriklen blev *Bertel Wichman* først immatrikuleret i maj 1638.¹²⁸ Han boede under studiet lige som broderen *Niels* hos *Ole Worm*.¹²⁹

Mindre end ét år derefter ansøgte *Karen Letsdatter* med sædvanlig emsighed kongen om et stipendium til fortsættelse af sønnens studier i udlandet. Kongens kancelli bad den 5. februar 1639 universitetet om en udtalelse om, hvorvidt de anså sønnen for dygtig, og om der ellers var god forhåbning om ham, samt om der ikke var for mange ekspektanter, der havde tilsagn om dette stipendium. *Karen Letsdatters* ansøgning refereres i høringskrivelsen:

Os elsch. *Karen* affgangne *Bertel Vichmans* effterleffuersche wnderdanigst foregiffuer en hindis søn wed naffn *Bertel Vichmand* at haffue temelige inclination och begyndelse in studio mathematico, som hand gierne haffde lyst till at continuere, dersom hand ellers haffde formuen det at fortsette, wnderdanigst derfor begierendis, wi naadigst wille beuilge hannem woris stipendium, som en del studentere pleyer at bekomme til dieris studerings forplantelse, huormed hand samme sit studium wdenlandz widere kunde forthielpe.¹³⁰

Bertel Wichman har fmlt. fået stipendiet, om ikke så hurtigt som hans moder lagde op til, for den 17. september 1641 blev han immatrikuleret ved universitetet i Leiden sammen med to andre Odensestudenter, *Hans Mule* og biskop *Hans Michelsens* søn *Michel*. Hans interesser synes da at være gået bort fra matematikken, idet han blev indskrevet som stud. lit.¹³¹ Han afsluttede sine universitetsstudier med en magisterpromotion ved Københavns universitet 20. maj 1645.¹³²

Allerede fra 1644 opholdt *Bertel Wichman* sig hos *Otte Brahe* på Næsbyholm ved Sorø, hvor hans interesse for litteraturen blev fastholdt, idet fire-fem små digte fra årene 1644-46 er dediceret Otto Brahe og hans familie. De er med en enkelt undtagelse oversættelser fra tysk af digte af *Martin Opitz*, men bearbejdet og tilpasset de lokale forhold, og det var en banebrydende indsats.¹³³ Digtene betegnes i nyere litteraturhistorier som

de ældste sonetter der kendes på dansk,

og det hedder om Bertel Wichman, at han var den første, der brugte danske aleksandrinere på tryk, og at han efter tidens forhold ikke var nogen ringe versifikator.¹³⁴

Efter nogle år, der ikke er oplyst noget om, blev *Bertel Wichman* i 1650 personel kapellan i Særslev syd for Bogense,¹³⁵ hos sognepræsten *Jens Jespersen*, som han to år efter afløste som præst. I 1661 blev han provst for Skovby herred.¹³⁶

I forbindelse med sin tiltrædelse af præsteembedet i 1652 giftede *Bertel Wichman* sig. Den nye biskop, *Laurits Jacobsen (Hindsholm)*, der var inviteret med til brylluppet, noterede i sin dagbog, at det var "her i byen".¹³⁷ Bruden har derfor antagelig boet i Odense, men biskoppen skrev desværre ikke, hvem hun var. Hun er imidlertid fundet nævnt et enkelt sted, ved skiftet efter *Karen Nielsdatter Bager* salig *Johan Borckartsens* i 1661, og det fremgår heraf, at hun hed *Magdalena*. Det er ikke hende selv, der nævnes som arving, men hendes datter, hvilket må betyde, at *Magdalena* ... har været enke, da hun blev gift med *Bertel Wichman*, og enten efterkommer efter eller gift med en efterkommer efter *Karen Bager*.¹³⁸ Hun var selv død før 1661, for da giftede *Bertel Wichman* sig påny, med *Anne Erichsdatter*.¹³⁹ Dette ægteskab blev endnu kortere, da han døde i januar 1666, kun 48 år gammel.¹⁴⁰ Han må have været alvorligt syg i nogen tid inden, idet der den 20. december var blevet beskikket en ny præst i Særslev

i den forrige præstis m. Bertel Wichmands sted, som samme kald till hannem oplatt och affstaaet haffwer.¹⁴¹

Den nye præst, *Hans Bang*, blev ordineret en uge før *Bertel Wichmans* død; han ægtede siden enken.¹⁴² - *Anne Erichsdatter* var datter (i andet ægteskab) af *Bertel Wichmans* svoger *Erich Jørgensen* og omtales nærmere i afsnittet om "Storkøbmanden".

Bertel Wichmans økonomiske forhold var miserable, muligvis fordi præstegården i Særslev brændte i 1654. Man har også nævnt en ny kostbar interesse for alkymi som årsag til hans dårlige økonomi,¹⁴³ men der er vel en vis sandsynlighed for, at man her har forvekslet ham med en forgænger i kaldet alkymisten *Jesper Lauritsen*.¹⁴⁴ Han angav selv i en supplication til kongen i 1664 om frigivelse af en arv hustruen *Anne Erichsdatter* havde til gode, at hans økonomiske misere skyldtes, at han

i forrige krigstiid haffuer udstaaen meget røffuerj och plyndring och deroffuer geraaden i stoer giæld, huoraff jeg aldrig kunde befries uden wed saadan hielp.¹⁴⁵

Hvad end årsagen har været, så skyndte hans hustru, hans brødre og svoger og hans moder *Karen Letsdatter* sig straks efter hans død at bekendtgøre, at de fragik arv og gæld efter ham.¹⁴⁶

Landsdommer *Jacob Bircherod*, der levede så kort tid efter *Bertel Wichman* - hans mormoders morbroder, at hans udsagn må betragtes som troværdigt, skriver i sin familiehistorie, at Bertel Wichman døde uden børn.¹⁴⁷ Ved Odenses skattemandtal 1672 nævnes imidlertid i *Jørgen Wichmans* husstand hans broders sønn, fader och moderløss *Peder Wichmand*, i4 aar

og hos den 94-årige *Karen Letsdatter* hendes sønneatter *Catrine Wichman*, 10 år gammel.¹⁴⁸ De må da være ellers ukendte børn af *Niels Wichman*, der var død fire år før. Peder Wichman blev senere ansat hos sin anden farbroder *Hans Wichman* som "dreng" i hans krambod;¹⁴⁹ men i 1683 nævnes han død.¹⁵⁰ *Catrine Wichmans* skæbne er ukendt.

Bertel Wichmans anden søn *Jørgen Wichman*¹⁵¹ nævnes sammen med sine tre brødre ved skiftet efter faderen i 1636, hvor det aftaltes, at

moderen (*Karen Letsdatter*) shall giffue enhuer for:^{no} sine fire sønner 200 slettedaler oc j seng saa goed som 50 sletedr.¹⁵²

Derefter følger den foran citerede tekst, hvor der henvises til den bekostning, der er anvendt på børnene bortset fra den yngste, *Bertel Wichman*. *Jørgen Wichman* var da 22/23 år gammel;¹⁵³ det fremgår ikke af skiftet, hvilken uddannelse, han havde fået, eller hvad hans stilling var på det tidspunkt. I 1640 anbefalede biskop *Hans Michelsen* ham (fm. l. efter en henvendelse fra *Karen Letsdatter!*) overfor fru *Ellen Marsvin*,¹⁵⁴ hos hvem han må have søgt enten en ansættelse eller et stipendium. I skiftet efter hans søster *Anne Bertelsdatter Wichman* (ane nr.823) i 1644 anføres han "paa Silcheborg" som debitor med et mindre beløb,¹⁵⁵ men året efter var han tilbage i Odense som skriver¹⁵⁶ og senere - fm. l. fra 1650 - ridefoged¹⁵⁷ på Odensegård. Han havde allerede 1649 købt den døde rådmand *Jørgen Mortensens* gård i Vestergade af rektor *Henning Achton*, som havde ægtet *Jørgen Mortensens* enke,¹⁵⁸ og giftede sig nu med *Ingeborg Pedersdatter (Balslev)*, der var af en velstillet Odensefamilie.¹⁵⁹ 1655 forlod han ridefogedembedet¹⁶⁰ og etablerede sig som købmand i Odense, 1661 blev han rådmand¹⁶¹ og samme år hospitalsforstander for Gråbrødre hospital.¹⁶² Så langt gik det opad, men modgangen satte snart ind.

Den svenske besættelsesmagts brandbeskatning 1658-59 og afbrydelsen af handelsforbindelser underminerede økonomien for alle velstillede Odensekøbmænd, men ved udgangen af 1661 havde *Jørgen Wichman* dog aktiver til en værdi af over 9000 daler. Årsagerne til, at de blev opgjort, var dels den triste, at hans hustru var død omkring 1. august 1660,¹⁶³ dels at han forberedte et nyt ægteskab og derfor måtte skifte med sine fire børn.¹⁶⁴ Brylluppet fandt sted i begyndelsen af februar 1662; bruden var *Mette Knudsdatter*, datter af borgmester *Knud Jacobsen (Blanchenborg)*.¹⁶⁵

I oktober 1665 rantes *Jørgen Wichman* igen, og denne gang mere katastrofalt end af besættelsen:

7. oktober om aftenen ved 7 slet optendtes en ulykkelig ild i Jørgen Vichmands gaard, raadmands i Othense, som laa i Vestergade, og opbrendte den og nok 2 til foruden omliggende gaarde, som bekomme skade.¹⁶⁶

Jørgen Wichman erhvervede i stedet for en del af den døde rådmand *Jesper Hansens* gård i Overgade,¹⁶⁷ men hans økonomi var ødelagt. Ved skattemandtallet i 1672 karakteriseredes hans situation således:

Ringe næring med lidet kornkiøb och groffwahre och formedelst ildebrand ringe næring.¹⁶⁸

Jørgen Wichman døde den 27. maj 1680, få måneder efter sin moder, under en rejse til København.¹⁶⁹ Hans lig blev bragt til Odense,¹⁷⁰ hvor han blev begravet den 11. juni i St. Knuds kirke.¹⁷¹ Hans enke, der kun var midt i 30'erne, giftede sig igen nogle år senere. Hun døde først i 1716.¹⁷²

Den yngste Wichman-søn, *Hans Wichman*,¹⁷³ blev handelsuddannet hos sin svoger *Erich Jørgensen*, i hvis tjeneste han nævnes fra 1636¹⁷⁴ til nogle år ind i 1640'erne.¹⁷⁵ Det var således ham, der foretog registreringen af boet efter sin søster *Anne Bertelsdatter Wichmans* død i 1643.¹⁷⁶ I en supplication til kongen 11. oktober 1667 henviser han til, at

jeg mig imiddelertid io erligen, troligen och well haffuer anstillet nu nesten 22 aar jeg haffuer werret mayestetens wndersoete med stoer schat och contribution.¹⁷⁷

Det betyder fmlt., at han har slået sig ned som selvstændig i 1645/46. Det er derfor næppe rigtigt som anført i *Svend Larsens* disputats, at han i 1650 var købmand og skibsreder i Hamborg.¹⁷⁸ I 1652 var han derimod købmand i Middelfart,¹⁷⁹ hvor han var blevet gift med rådmand *Hans Aufdieners* datter *Maren Hansdatter*. Maren Hansdatter døde 1653/54,¹⁸⁰ kort efter at have født en datter,¹⁸¹ og Hans Wichman flyttede tilbage til Odense,¹⁸² hvor han ægtede *Kirsten Pedersdatter*. Hun var enke efter købmanden *Herman Rippendall*,¹⁸³ og Hans Wichman flyttede ind i hans gård i Vestergade.¹⁸⁴ Hans nye hustru må have været betydeligt ældre end ham, da hendes moder var født 1561/62,¹⁸⁵ og ægteskabet blev barnløst. Efter Kirsten Pedersdatters død i 1671¹⁸⁶ giftede Hans Wichman sig for tredje gang¹⁸⁷ og nåede at få fire børn¹⁸⁸ inden denne tredje hustru, *Elisabeth Erichsdatter*, døde i 1683. Hans Wichman selv døde i december 1685.¹⁸⁹ Han var rådmand fra 1665.¹⁹⁰

Efter skatteregnskaberne at dømme var *Hans Wichmans* økonomi ikke ringere end broderen *Jørgens*. Ved skattemandtallet 1672, hvor det om Jørgen Wichman anførtes, at han havde ringe næring, noteres det om Hans Wichman blot:

Raadmand, bruger kiøbmandshab.¹⁹¹

Fra 1670 optog han imidlertid det ene lån efter det andet mod pant i sin gård,¹⁹² og da han var død konstaterede bystyret ved indkaldelsen af kredi-

torer, at der var

stoer witleffthighed

i boet.¹⁹³ Det havde det ret i; ved skiftet blev slutresultatet, at

da beløber gielden sig høyre end middelen penge 887 rd 6 sk.:

Den største panthaver overtog gården; datteren *Maren Hansdatter* og værgerne for de fire 4-10-årige børn fragik arv og gæld efter forældrene

formedelst (boens) ringe oc slette tilstand.¹⁹⁴

Det er næsten ikke til at forstå, at de fire efterladte børn alligevel klarede sig godt sidenhen. Sønnen *Bertel Wichman* blev en stor købmand i Nykøbing Falster, og hans søn, etatsråd *Jørgen Wichmand*, blev i 1777 adlet med navnet *Wichfeld* og dermed stamfader til slægten Wichfeld.¹⁹⁵

Bertel Wichmans og *Karen Letsdatters* eneste datter, *Anne Bertelsdatter Wichman* (ane nr.823), blev i 1634 gift med *Erich Jørgensen*. Bryllupsfestlighederne var store. *Karen Letsdatter* fik tilladelse til at indbyde flere gæster til brylluppet end loven tillod og til at udskænke vin,¹⁹⁶ og brudens ældste broder *Niels Wichman* skrev et digt til oplæsning ved festen på rådhuset.¹⁹⁷ Om brudeparrets liv berettes i det næste afsnit, "Storkøbmanden".

I årene lige efter den svenske besættelse mødtes to nye personer i Odense. Den ene var *Karen Letsdatters* sønnedatter *Anne Jacobsdatter*, *Jacob Nielsens* datter. Mon ikke hun har boet hos sin farmoder *Karen Letsdatter* i gården på Fisketorvet? Den anden var *Christen Hansen Lime*.¹⁹⁸ Han var i 1661 i tjeneste hos købmanden *Johan von Achen*, som kort tid før var kommet til byen fra Horsens, men i december 1661 etablerede han sig som selvstændig købmand.¹⁹⁹ Den 9. august 1663 - beretter den senere biskop *Jens Bircherod*

vaar jeg med min moder til *Christen Hansøn Liemes* bryllup, holden paa Odense raadhuus med *Anne Jacobsdatter*.²⁰⁰

Brudgommen var ca. 26 år gammel og bruden knapt et år yngre.²⁰¹ Den tilgiftede *Christen Hansen Lime* kom siden til at indtage en central plads i familien.

Christen Hansen Lime anførte i efteråret 1665 i en klage over sin skatteansættelse,

at hand -3 aar tilforne war en fattig tiennere, ey heller haffde faaet enten arff eller medgift, huoraff hand saadan shat at udgifue kunde agtes.²⁰²

Selv om han måske har underdrevet sin udgangssituation,²⁰³ var det en forbløffende karriere, han gjorde i Odense. Den måler sig sagtens med *Storkøbmanden Erich Jørgensens* en generation tidligere. Hans skatteprotest og opposition mod magistraten endte for højesteret, der konstaterede, at

Christen Hansen sig icke lidet forseet, ided hand ... (ikke) hafuer wildet bewise borge-mester och raad den lydighed och respect, som kongl: forordninger och tilladelser dennem tilstaar.

Højesteret moderede dog en straf, bytinget havde idømt ham for hans opførelse,²⁰⁴ men en klage til kongen, som han indsendte sammen med andre borgere, indeholdt et forslag om at sætte bystyret ud af spillet ved udnævnelse af en "præsident", og det gav anledning til en ny retssag mod de protesterende borgere, hvor Christen Hansen Lime blev udpeget som den hovedansvarlige.²⁰⁵ Dette angreb på bystyret blev anset for så alvorligt, at den kongelige generalfiscal i 1667 indstillede til bytinget

om iche jo Christen Hans: derfor bør at lide saasom den, der halfstarrig och mutwillig haffr lefuet imod kongen och øfrigheden och som hofuetmand och formand stefftere och tilshyndere till slig wtilbørlig samling och supplication derfore effter stadtsretten at lide paa sin hals och hans hofuetlaad at werre udj hans kongl: may wold henfalden, andere slige mutwillige och halfstarrige wndersaatte till exempel och affshye!²⁰⁶

Den krævede dødsdom blev dog ikke fældet,²⁰⁷ og halvandet år senere blev den oprørske samfundsomstyrter Christen Hansen Lime ved hans kongl. majestæts naadigste givne brev af 21. april 1669 udnævnt til rådmand i Odense!²⁰⁸ I de næste år blev han en af Odenses største og rigeste købmænd og ejendomsbesiddere.²⁰⁹

Efter sit bryllup købte han en fjerdedel anpart i den afdøde *Erich Jørgensens* gård på Fisketorvet og flyttede ind i gården, hvor han blev ny nabo til *Karen Letsdatter*.²¹⁰ I de følgende år købte han de resterende anparter i gården samt malerier i den fra *Erich Jørgensens* børn.²¹¹ De umyndige børn er fmlt. blevet boende i gården til de blev gift eller flyttede, jfr. "Storkøbmanden".

Blandt *Christen Hansen Limes* mange andre ejendomskøb skal nævnes *Karen Letsdatters* søsters, *Mette sl: Hans Pedersens* gård i Overgade, som han dels tog pant i som sikkerhed for gæld dels købte af *Jørgen Wichman*.²¹² Ved hans død i 1688 registreres mellem hans mange ejendomme også ved siden af hans hovedgård på Nørregade,

tuers ofuer for kagen paa dend øster side gaden, ... dend sl: mands gaard, som en trompeter udj boer oc sl: *Karen Ledsdatter* tilforne tilhørte paa dend norder side.

Hans hovedgård, *Erich Jørgensens* tidligere gård, som i sin tid havde tilhørt *Karen Letsdatter*, var på femten fag hus og blev vurderet til 600 rigsdaler, medens *Karen Letsdatters* gård, som hun havde boet i fra 1635, var på syv fag til gaden og med tilliggende gårdsrum blev vurderet til 230 rigsdaler.²¹³ Der er ikke tinglyst noget salg af *Karen Letsdatters* gård til *Christen Hansen Lime*; han har vel haft så mange penge tilgode hos hende ved hendes død, at han har overtaget gården som betaling.

Karen Letsdatter døde den 20. december 1679, 99 år 3 måneder og 6 dage gammel.²¹⁴ Hun var fuldt åndsfrisk til det sidste, men svagsynet: I 1679 lod *Hiere Jespersen* indkalde vidner til bytinget i anledning af, at der var fremsat ondsindede bemærkninger om hans hustru, og i den forbindelse blev to borgere sendt til *Karen Letsdatter*, som overfor dem afgav et langt og ud-

førligt vidneudsagn om den bagtalte kone. Det var som led i dette udsagn, at hun gav de foran citerede oplysninger om sin tidligere tjener *Jørgen Madsen*, der var fader til Hiere Jespersens hustru. De udsendte borgeres referat af hendes udsagn slutter:

och (hun) sagde sig wed goed fornufft och høreise, dog hun faltis nu noget paa sin siun, at hun dette saaledis for dennem berettede och derpaa sin eed for dennem aflagde.²¹⁵

Karen Letsdatters oldebarn, landsdommer *Jacob Bircherod*, der må have viderebragt oplysninger fra sin familie, fortæller i sin familiehistorie, at hun var "gandske blind" ved sin død.²¹⁶

Karen Letsdatter blev ikke begravet i St. Knuds kirke, men i Vor Frue kirke, vel i datteren *Maren Nielsdatters* gravsted. De store klokker ringede ved begravelsen den 30. december, og kirkelysene var tændt; det var langt den dyreste begravelse i kirken det år.²¹⁷ - Hendes navnesøster *Karen Johan Wichmans*, der døde et par uger efter, blev begravet på St. Knuds kirkegård den 18. januar.²¹⁸

Der var fmlt. ingen, der var i tvivl om, at der ikke var værdier at arve i *Karen Letsdatters* bo, og de børnebørn, der var arvinger, lod bekendtgøre, at de ønskede at fragå arv og gæld efter hende.²¹⁹ For at afværge den ventede fragåelsesbekendtgørelse udstedte hendes tre overlevende børn, *Jørgen* og *Hans Wichman* og *Maren Nielsdatter*, en erklæring om, at de for deres vedkommende gerne ville frafalde krav på deres aldrig udbetalte fædrene arv og andre tilgodehavender.²²⁰ Erklæringen formåede dog ikke at standse fragåelsesbekendtgørelsen og opnåede derfor kun at afsløre strid i familiekredsen og eventuelt at stille de tre børn, der alligevel ikke kunne vente at få penge ud af boet, i et bedre lys.

I Aalborg noterede biskop *Jens Bircherod* i sin dagbog i en indførsel om *Karen Letsdatters* død, at

hun vaar førend hun døde moder, farmoder, mormoder, oldemoder og old-oldemoder af 137 børn, og blant dennem mange fornemme stands-personer, baade geistlige og verslige.²²¹

I næste afsnit følges datteren *Anne Bertelsdatter* og siden hendes efterslægt.

Storkøbmanden

(822+823)

Erich Jørgensen (ane nr.822), der efter krønikeskriverens antagelse flygtede fra Flensborg, da *Wallensteins* tropper nærmede sig, drev som omtalt i afsnittet "Flygtingene" handel i Odense før 1629. Det har vel fortrinsvis været lokal handel de første år; med Jylland besat af fjendtlige tropper må det have været svært at handle med udlandet. Da han fra 1631 optræder i gældsprocesser, finder man ham nævnt som

Erick Jürgenssen Kremmer.¹

Det er heller ikke store beløb, der er tale om; i 1631 stævnedes han således *Anne Nielsdatter* for seks mark, som han havde lånt hende på et par sko.² Få år efter var han imidlertid en af byens storkøbmænd.³

Arkivmaterialet om *Erich Jørgensen* er så stort, at det kan være svært at overskue. De oplysninger, der er uddraget af materialet, gennemgås her i følgende underafsnit:

	<u>1.BIND</u>
"Flygtingene" (etableringen i Odense).....	side 39- 40
Ægteskaber og bopæl.....	side 211-214
Forretningsvirksomhed omkring skiftet i 1644	side 214-217
Forretningens udvikling frem til den svenske besættelse.....	side 217-220
Rådmandsbestillingen og andre tillidshverv.....	side 220-227
Erich Jørgensens broder Laurits.....	side 227-228
Svenskekrigene.....	side 228-230
Erich Jørgensens død og eftermæle.....	side 230-232
Arvingerne.....	side 233
- Erich Jørgensens og Anne Wichmans børn.....	side 233-237
- Kampen om arven.....	side 237-240
- Børn af andet ægteskab.....	side 240-246
	<u>3.BIND</u>
Noter.....	side 98-125

Ægteskaber og bopæl

I oktober 1632 deklareredes *Erich Jørgensens* forlovelse⁴ med "Købmandsenken" *Karen Letsdatters* datter *Anne Bertelsdatter Wichman* (ane nr. 823), og i marts året efter blev de gift.⁵ Der er flere vidnesbyrd om, at det har været et stort bryllup, der har haft en god økonomisk situation som grundlag:

Regeringen havde allerede fra kong *Frederich II's* tid forsøgt at begrænse overdådighed og ødselhed ved bryllupper, begravelser og andre familiebegivenheder;⁶ for borgerskabets vedkommende senest ved en forordning af 1. maj 1624

om hvorledes herefter skal holdes ved fæstensøl, barseler og begravelser i købstæderne i Danmark og Norge.

I forordningens 40 paragraffer fastsattes nøje regler for, hvor mange bryllupsgæster, der måtte indbydes, hvor længe bryllupsfestlighederne måtte vare, hvor mange retter, der måtte serveres osv. I bestemmelserne om drikkevarer fastsattes, at

Ei heller skal nogen herefter til brøllup eller saadan vertskab skenke nogen vin eller fremmede drik, i glas eller kander, til dants eller anden steds, til mand eller kvinde. Skal och ei vere tillat nogen confecht eller indsyttet tøj at frembæris eller hafvis til noget brøllup, meden allene landsens egne hiemvoxene fruchter, uden nogen syltning eller forandring.⁷

(Man har også taget hensyn til handelsbalancen; både vin og sukker var jo importvarer). Om antallet af bryllupsgæster gjaldt det under trussel om en bøde på det formidable beløb af 200 rigsdaler, at

Ingen, enten borgemester, raadmand, professor, pastor eller capellan maa til nogit brøllup biude mere end 24 par folk met deris børn, foregangskvinderne derudi beregnet, oc tolf unge karle derforuden. En embedsmand byde af alle slags halffparten saa mange eller ferre, om hannem lyster.⁸

Karen Letsdatter fandt det nødvendigt at søge om dispensation fra bestemmelserne og fik bevilling til både at indbyde flere end forordningen fastsatte og at skænke vin, dog

wden offrflødighed.⁹

Bevillingen blev udstedt allerede 23. december 1632, tre måneder før brylluppet; forberedelserne har stået på i lang tid.

Man må gå ud fra, at bryllupsfestlighederne i øvrigt har fulgt tidens skik, som den er skildret indgående i *Troels-Lunds* bog om dagligliv i Norden i det sekstende århundrede. Brudgommen og bruden er gået i højtidelige optog til kirken til vielsen med musikanter i spidsen, og der har været polsk-dans efter bryllupsmiddagen.¹⁰

Siden reformationen var det blevet skik, at der ved fornemme bryllupper blev oplæst lykønskingsvers på elegant latin, "epithalamier", ved middagen,¹¹ og under *Erich Jørgensens* og *Anne Wichmans* bryllupsfest blev der læst hele to, som var blevet trykt i København. Det ene var forfattet af bru-

dens broder *Niels Wichman* og det andet af den i "Flygtningene" omtalte slesvigske student *Johan Lauritsen*.¹² Johan Lauritsens digt er særligt raffineret, fordi det også er et "akronym", hvor forbogstaverne i de to spalter danner henholdsvis brudgommens og brudens navn. Som det ses af afbildningen på siden overfor indeholder digtet foruden den latinske tekst og et par græske ord to sætninger på tysk eller plattysk:

Annicke; mus ich nu? (og brudens svar): A(c)h! ja; so gar gern.

De to sætninger betyder næppe, at *Erich Jørgensen* har været tysk, han skrev flydende dansk. Men han kom jo fra monarkiets dansk/tyske grænseland Slesvig, som anført antagelig fra Flensborg, hvor plattysk siden 1400-tallet var købmændenes fælles omgangssprog.¹³ I digtet prises brudeparrets dyder og indbyrdes kærlighed, og de ønskes mange børn, et langt liv og evig salighed.¹⁴

Erich Jørgensen boede endnu i begyndelsen af 1633 i en gård i Overgade,¹⁵ men kort efter brylluppet flyttede ægteparret til en stor gård i Nørregade, dér hvor Nørregade løb langs den østre side af Fisketorvet. Det var *Karen Letsdatters* gamle gård, som hun et par år før havde solgt til købmanden *Claus Frederichsen*, og *Erich Jørgensen* blev derved nabo til sin svigermoder, jfr. afsnittet "Købmandsenken".¹⁶ Man aner eksistensen af en omfattende ægteskabskontrakt, der bl.a. har indebåret, at *Erich Jørgensen* overtog nogle prioriteter, der stod i ejendommen i form af arveparter for *Karen Letsdatters* børn, og at der blev stillet penge til rådighed, som muliggjorde, at *Niels Wichman* samme år kunne begynde sine langvarige studier.¹⁷

Der blev i hurtig rækkefølge født seks børn i gården ved Fisketorvet, men den ægteskabelige lykke holdt kun i ni år. I 1642 døde *Anne Wichman*, kun 29 år gammel.¹⁸ Da præsten ved hendes datter *Margrethes* begravelse over 50 år senere omtalte forældrene i sin ligprædiken, berettede han, at hendes moder *Anne Wichman* var fratagen hende af Guds hånd

ved dend samme plage, som nu i landet disvær! grasserer.¹⁹

Der menes ikke at have været en egentlig epidemi i 1642; det har fmtl. været en infektionssygdom - dysenteri eller tyfus, som var udbredt i 1600-tallet,²⁰ der ramte den unge moder. Hun blev begravet i St. Knuds kirke, hvor *Erich Jørgensen* efter hendes død købte et familiegravsted.²¹

I sin begravelsesprædiken over *Margrethe Erichsdatter* fremhævede præsten for *Anne Wichmans* vedkommende særligt hendes gudfrygtighed:

som en ret Anna udøste (hun) daglig sit Hierte for Herrens Ansigt.

Landsdommer *Jacob Bircherod* giver også et indtryk af *Anne Wichmans* karakter i en grum beretning om en anden datter, *Lisbet Erichsdatter*.

Acrostichides
ad
Onomat — Etymologiam —

JUPENIS VIRI
DERICI GEORGII
Integerrimi
CIVIS OTTONIENSIS
nonestissimi
ET
MERCATORIS longiori
rerum usu
Experientissimi
SPONSI

UT ET
ANNÆ VICHMANNÆ
Lectissimi,
VIRI SPECTATISSIMI
D. BARTHOLI VICHMANNI
Civis quondam Ottoniensis honestissimi
inter ceteros nunc beatissimi
relictæ FILLIÆ
SPONSÆ

Ad nuptias Ottoniæ VI. Idus Martij Anni currentis sibi contrahendas
germanico Anagrammate ex utriusq; nominibus (Kh. vice
V.) junctim sese invicem invitantium

SPONSUS
ERICUS GEORGIUS
ad Sponsam sic coccyzat.
Annickē; mus ich nū?

SPONSA
ANNA VICHMANNÆ
Sponsa hoc coccyso responder.
A h! ja; so gar ger.

Pueri ad Sponsam.
Utiq; anamare tubas Neorymphæ fragore
Horison: qualem Parthenopeja tonat
E decet & sus est: Aphrodita festa gratato
ANNAM VICHMANNAM dum petiturus agū:
R auco mi Nymphæ licet cantare crocitu
N omine tui notū omne deū, pia.
O rana tū quippe genis symbola iuratis amor;
C omprobet in refro tūc blanda corallia labris
U t quibus in graphice lesia condit amor,
U regat ille genas rubras; hic laudet ocellos
L eppida quæis avidus specula mittit amor.
S ingula cellaudent; pari acceptissima ERICÆ
J uno Minerva Venus cum pietate tibi.
G audeat & dictū; en lumina, cellasq; frontem
A t q; labella, genas. Cætera tunc cæces.
E rgo Diva tūc qui donat virgine sponsam
H ymnū, quod voluit conscribere tibi
O rre pio refero, VICHMANNAM, sponsite, doctam
R omnia que picta quæq; Minerva probat,
A rā præ multa que famā virgo; splendēt
L uceser ut celsi fulget ab axe poli,
G ratulor hinc dulcis tibi Concrisere talem
S ponsam quod nactus, vortaq; dico: tuo
I pte pater calis thalamo dignetur adesse
A d vō Tum clementi usq; favore bono,
U t numerosā illum possit VICHMANNAM Rebecca
V ivaxq; annorum prole beare valent.
S ic metum ipsa petis; VICHMANNÆq; MANNA sic ANNA,
S ic Pergata toro; Pax, Harmonia, Fides.

Pueri ad Sponsam.
ANNULA? veni amor tandem? Neorymphæ decore
B ellula! quin tandem veneris ANNULA amor?
N on studio factum credam mortali, ERIC!
N ANNULA quod sponsi ducere in thalamum,
N umme quin fieri sis disponente faretur.
R e tua jam virtus digna brabeja ferent.
T estor de merito carmine quāto precibus
V H eicq; favebant dum culta Lycia mihi,
I am vero precibus siquidem suscripsit bisce
O mniregensi Numen cunctispatente manu.
C omprecor ut socium jungens tibi Divitem honoris
L ymphas per viclam qui petis atq; salum.
H ymū, corda liget sacro tua vinculo amoris
I n Pylos minime discutienda dies.
M yriadum dulcis que sic matercula mille
F rat cum Rikta, par pietate cui.
A d vōi pondusq; huius currente Decembri
I ncepta exopto sancta videre tibi
N ymphæ; tuo sponso neque meliora precari
I etus quam tecum sanctus inq; dies
N estoris ut vivat vero sub amore maritus
A unctus opus fieri perficiatq; summa
A c tandem extulit hāc vōta lætissimi uterq;
A eternum. Hic vōi terminus esto mei.

Hoc ipse anagrammatico novellis Sponsis felicissimum conjugium adprecatur
posuit GLORUPII
eXanMo
Iohannes Lavrenius SonDerilVrigo HolstatVs
S. S. Theologie Studiosus.

HAFNIÆ, TYPIS ANDRÆE COCCII, ANNO M. DC. XXXIII.

Johan Lauritsens epithalami er bevaret i landsdommer Jacob Bircherods familiehistorie på Det kongelige Bibliotek. På fotografiet er et par linier forsvundet, hvor digtet er sat fast i det indbundne manuskript. - Forfatteren, der 1645 blev præst i Svindinge,²² erindres som en lærd mand, "stærk i de østerlandske sprog".²³ - Foto: Det kgl. Biblioteks atelier.

om hende fortælles, at da moderen døde, hun da kaldede sine børn, det ene efter det andet til sig, og formanede dem, som hun meentes tienligt. Denne hendes daatter erindrede hun om, at hun altid havde veret vanartig, og bad hende forandre sig. (!) (Men:) Lisbet Erichsdatter var eet barn, men dog snild, saa at da de ældre søskende, som ved dørrn havde hørt, hvad der var bleven sagt, spurgte hvad moderen havde sagt til hende, svarede hun, at moderen vilde, at de alle skulde være gode ved hende, siden hun var eet got barn.²⁴

Jacob Bircherod har også en beretning om Anne Wichmans udseende i sin familiehistorie. Han beretter, at Erich Jørgensen

selv gerne havde vildet have sit epitaphium satt i St Knuds kirke i Odense med portraiter efter de tiiders made, men (si)den dend første hustrue Anna Bertelsdatter Wichmand, min mormoders moder var meget smuk, og dend anden som (v)ar hendes

stifmoder, var (m) eget hesselig, saa vilde dend sidste aldrig tillade at deres portraiter maatte staae sammen, hvorover og ingen epitaphium blev sat i kirken.²⁵

Erich Jørgensens anden hustru - den hæslige - var *Anne Mathiasdatter*, en datter af Odensekøbmanden *Mathias Diderichsen*,²⁶ som var død i 1635. Hvad der end har måttet kunne indvendes mod hendes udseende, så havde hun arvet 1.617 sletdaler efter sin fader ved skiftet, hvor *Erich Jørgensen* var beskikket som lavværge for *Mathias Diderichsens* enke.²⁷ Hans anden hustru karakteriseredes desuden senere som

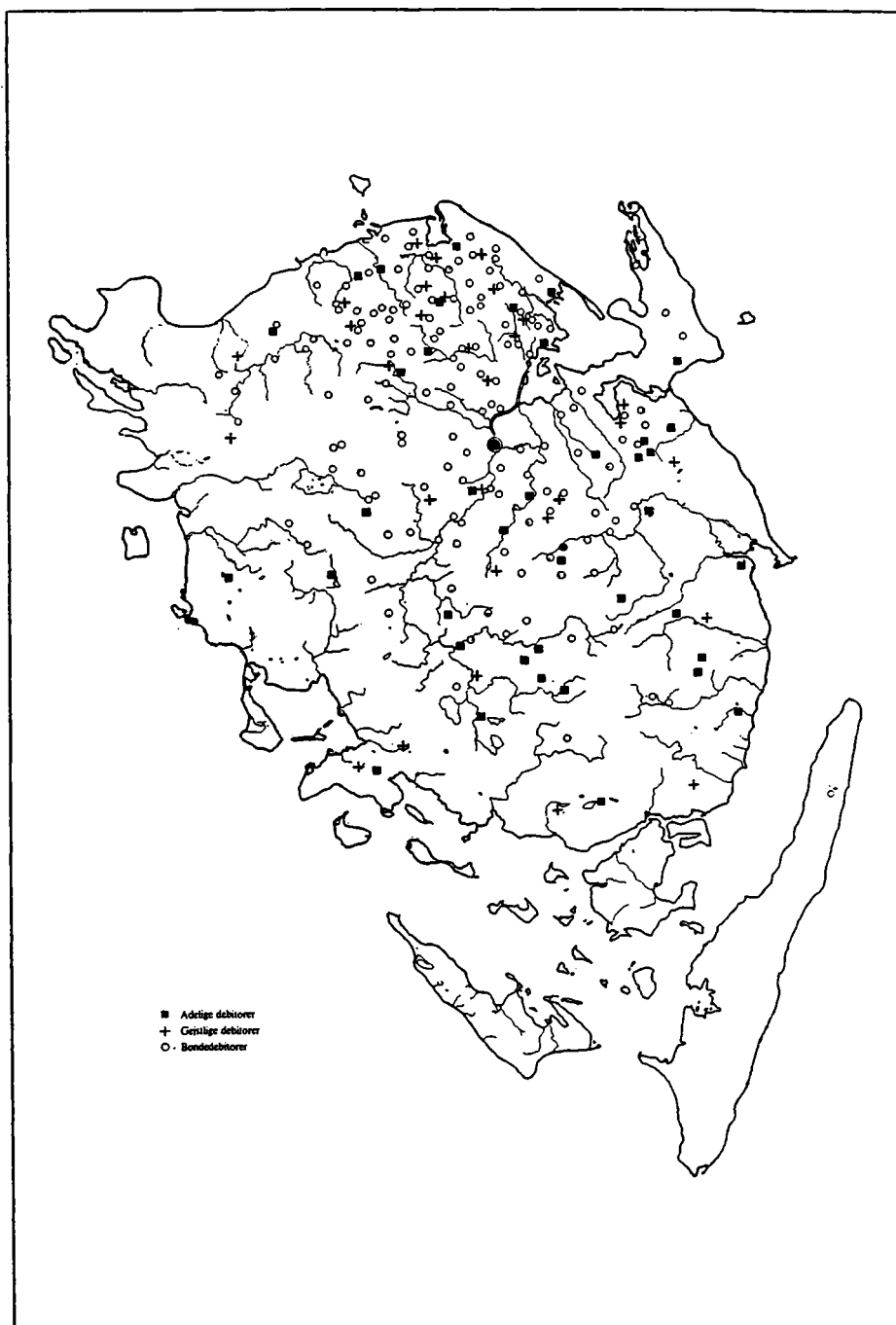
een fornuftig og Huus-Geraadig Stif-Moder.²⁸

Brylluppet stod to år efter *Anne Wichmans* død,²⁹ altså formentlig i 1644, da skiftet efter hende var afsluttet. Dette bryllup har også været holdt standsmæssigt; brudens stedfader *Jesper Hansen*³⁰ måtte betale bøde, fordi han havde ladet skænke vin.³¹

Forretningsvirksomhed omkring skiftet i 1644

Efter skattemandtallene ansås *Erich Jørgensen* allerede ved sit første bryllup for en velhavende mand, idet han var Odenses fjerdestørste skatteyder. Han var stadig blandt de højest ansatte de næste år, i begyndelsen af 1640'erne tilmed den højeste af alle.³² Skiftet efter *Anne Wichman* i 1644 bekræfter indtrykket af hans velstand. Hovedgården i Nørregade - ved Fiske-torvet - blev vurderet til 2.500 daler, hvilket er en af de højeste vurderinger fra den tid,³³ og foruden den ejede han flere boder og haver i Odense og en gård og fire boder i Kerteminde. Der var sølvkander og -skåle og andet sølvtøj i boet, en guldkæde og diamantbesatte guldsmykker samt kobber, tin og messing og et kostbart inventar, som bl.a. omfattede syv stabelsenge (himmelsenge), udskårne bænke, høje læderstole, beslagne kister og skrin. Særligt fornem må en træsur indlagt med ibenholt have været. Den blev med 30 daler vurderet lige så højt som det ellers dyreste stykke, en udskåret stabelseng. Skifteretten fandt det nødvendigt at hidkalde en række eksperter for at vurdere boet: guldsmed *Jens Sørensen* for guld, sølv og klenodiers vedkommende, *Laurits Kedelsmed* og *Christen Pedersen Kandestøber* til at vurdere kobber, tin og messing, *Ernst Snedker* til at vurdere møblerne og "tuende dannequinder" til at gennemgå linklæder og sengeklæder.³⁴

Erich Jørgensens svoger *Hans Wichman*, der var ansat hos ham som "købmandstjener", havde allerede 18. juli 1643 afsluttet en foreløbig registrering af indbo og smykker m.v. samt af varelageret. Lageropgørelsen og den opstillede liste over debitorer og kreditorer dokumenterer, at *Erich Jørgensen* var en virkelig storkøbmand, der stort set handlede med alt og med alle. Listerne over varerne på lageret fylder 86 sider i skifteprotokollen og 26 tættrykte sider i *Svend Larsens* doktordisputats om det fynske rådsaristo-

Erik Jørgensens debitorer i skifte efter hans 1. hustru 1644.

krati, hvor den er optrykt.³⁵ Der var et righoldigt udvalg af både kramvarer - isenkram, silkevarer og klæde - og speceri, dvs krydderier og farvestoffer. Den samlede værdi blev opgjort til 29.100 daler, hvilket er det højeste beløb i alle de odenseanske købmandsskifter omkring den tid.³⁶ Grovvarerne mangler i listen, men fra lensregnskaberne for Odensegård,³⁷ Dalum kloster,³⁸ Rugård³⁹ og Hagenskov,⁴⁰ fra Gråbrødre hospitals⁴¹ og Odense St. Knuds kirkes⁴² regnskaber ved man, at *Erich Jørgensen* også handlede med træ, bly, lægter og stangjern, søm, tagsten, mursten, tjære og kalk, med papir og blækpulver såvel som med korn, ærter og humle, flæsk, smør, huder samt saltet norsk og islandsk fisk og salt. Han deltog ligeledes i den be-

skedne handel med øksne, der stadig foregik; i 1642 sendte han ikke mindre end 500 stude gennem tolden i Gottorp-Rendsborg.⁴³ De var bl.a. købt fra godset Skinnerup.⁴⁴ I 1646 fik han lov at opstalde nogle øksne i staldene på Harritslevgård; det var tæt på en omgåelse af det adelige privilegium på at opstalde eksportøksne, som stadig søgtes opretholdt.⁴⁵

Listen over debitorerne er lige så imponerende, som kortet foran viser. Det er hentet fra *Svend Larsens* disputats,⁴⁶ og det vil ses, at hans kundekreds foruden Odenseborgere og offentlige institutioner omfattede både adelige, gejstlige og bønder ud over Fyn, med et tyngdepunkt i egnen vest for Odense fjord (Skam og Lunde herreder). Der var over 90 adelige debitorer, der sandsynligvis for det meste stod skrevet op for varekøb. De adelige damer optræder hyppigt, så det er sikkert ofte de fine stoffer i varelageret, der er købt. Den samlede adelige gæld var på næsten 20.000 sletdaler eller 53 % af de samlede udeståender. De gejstliges gæld var relativt lille - i alt 3.500 sletdaler eller 9 %. Bøndernes gæld var heller ikke stor - i alt 2.900 sletdaler, men der var omkring 400 bønder på listen.⁴⁷ Det var et imponerende antal, 6 % af Fyns ca. 6.900 bondebrug,⁴⁸ og så må man endda regne med, at handelen med bønderne har haft karakter af byttehandel, der ikke altid resulterede i et regnskabsmæssigt mellemværende, medens de andre debitorer sædvanemæssigt købte på bog.⁴⁹

Erich Jørgensen købte særligt sine importvarer i Hamborg og Lübeck og i Holland. Han eksporterede øksne til Tyskland og korn og andre varer til Norge.⁵⁰ Gården i Kerteminde har nok været et handelspakhuis;⁵¹ den lå i Kerteminde Strandgade, antagelig hvor nu Tornøes Hotel ligger.⁵²

Erich Jørgensen ejede også fjerdeparten af et skib i Kerteminde i 1642,⁵³ og i 1656 havde han anpart i en krejert sammen med skipperen *Jørgen Rømmer*.⁵⁴ Det var ret usædvanligt, at han således også var skibsreder. Odensekøbmændene synes i reglen at have benyttet skibe fra kystbyerne og til udenrigshandel ofte hollandske skibe til deres varetransporter.⁵⁵

Erich Jørgensens aktiviteter omfattede også restaurationsvirksomhed, idet han i nogle år i 1640'erne forpagtede stadsvinkælderen i rådhuset sammen med sin senere hustrus stedfader *Jesper Hansen*.⁵⁶ Da deres kældersvend *Loduig Gretter*

sidst forleeden dend i9 juny (1643) aff wlychelig hendelsse bleff druchnett och omkommen om afftenen silldig

blev boet registreret, og det kan derved konstateres, at vinkælderen ikke alene udskænkede vin, nemlig fransk og spansk vin, "alekant" og bitter vin, men også aqua vitæ og brændevin samt importeret øl: lubsh øell, brunsuigs mumme og prydsing (stærkt øl fra Danzig), ligesom der solgtes vineddike.⁵⁷

- Selv om kældersvenden havde et helt års løn, kostpenge og varme- og lyspenge tilgode, var der underskud i boet, men Erich Jørgensen betalte alligevel for sin kældersvends begravelse.⁵⁸

De samlede aktiver i boet efter *Anne Wichman* i 1644 blev opgjort til 75.728 sletdaler, hvoraf 12.317 daler i udestående dog betragtedes som uvis gæld. (Hendes moder *Karen Letsdatter* figurerede mellem de tvivlsomme debitorer med en gæld på 745 daler).⁵⁹ Det er værd at bemærke, at de faste ejendomme kun udgjorde 9 % af aktiverne. I Odense ejede *Erich Jørgensen* som nævnt foruden hovedgården ved Fisketorvet flere boder og haver. Blandt de velstående Odenseborgere var det populært at supplere indtægterne med naturalier fra haver, der var indrettet med urtebede og frugttræer⁶⁰ og for *Erich Jørgensens* vedkommende også med fiskedamme.⁶¹ Gården og boderne i Kerteminde var "erhvervsejendomme". Det er derfor en undtagelse, at der blandt de faste ejendomme også registreres en bondegård i Melby.⁶² *Erich Jørgensen* erhvervede i tidens løb både ejendomme i Odense og bondegårde som udlæg for tilgodehavender, men synes i reglen hurtigt at have skilt sig af med disse passive kapitalgoder.⁶³ Han var ikke den type, der samlede på jord, men foretrak at investere sine midler aktivt!

Skifteretten vovede vel ikke i 1644 at betegne noget af de adeliges gæld som uvis, men der var begyndt at ske en forringelse af adelens økonomi fra 1625, hvor Danmark blev inddraget i 30 års-krigen,⁶⁴ og det må ses som et tegn på denne udvikling, at *Erich Jørgensen* - og senere hans arvinger - efterhånden fik tilskødet mange bøndergårde fra adelige skyldnere,⁶⁵ selv om det i kong *Hans'* håndfæstning i 1483 var blevet fastslået som et adeligt privilegium, at adelen var skattefri, og at "ufri" mand, dvs ikke-adelige, ikke måtte pante eller købe noget frit, dvs adeligt, jordegods.⁶⁶ Privilegiet blev stadig håndhævet, men reglerne blev dog lempet lidt i 1641.⁶⁷

Forretningens udvikling frem til den svenske besættelse

Skiftedokumenterne efter *Erich Jørgensens* anden hustru og efter ham selv er ikke bevaret, og der er heller ikke bevaret skatteregnskaber mellem 1642 og 1658, som kan indicere, hvorledes hans økonomiske forhold har været i denne periode. Byfogdens stævningsprotokoller, hvoraf det fremgår, hvilke efterladende debitorer i byen og på landet, han lod stævne for gæld, er bevaret nogenlunde intakt for en tyveårig periode 1635-55, men de giver heller ikke noget sikkert fingerpeg om, hvorledes hans forretningsvirksomhed har udviklet sig.⁶⁸ *Erich Jørgensen* lod hvert år ved juletid - som Odenses andre storkøbmænd - sine stævningsmænd begive sig rundt til de fynske landsbyer for at stævne bønder, tjenestekarle og -piger og landhåndværkere for bytinget i Odense, hvor de aldrig mødte op, men ufravigeligt blev dømt

til at betale deres smågæld efter hans regnskabsbog samt sagsomkostninger eller lide nam (udlæg) i deres ejendom. Antallet af landboer, der stævnedes, var altid stort, men svingede så stærkt fra år til år, at der ikke kan udledes noget af tallene om ændringer over årene. Det ændrede sig således fra et rekordtal på 287 indstævnedede i perioden december 1636 til marts 1637 til 70 i samme periode 1638/39.⁶⁹ I november/december 1648 lod han 233 indstævne inden 18. december, hvor stævningsbogen slutter,⁷⁰ men i 1652/53 kun 30.⁷¹

Medens det var hundredevis af skyldnere, der blev stævnet af *Erich Jørgensen*, blev han selv kun stævnet for gæld en håndfuld gange i 20 års-perioden 1635-55, hvilket er et omvendt bevis på hans velstand perioden igennem. De købmænd, der kunne opfylde deres forpligtelser, blev kun undtagelsesvis stævnet.⁷² Det hører til kuriositeterne, at han i 1630'erne et par gange blev stævnet for skatterestancer.⁷³ Ser man bort herfra, bliver der kun en enkelt større⁷⁴ gældssag tilbage, en meget speciel sag fra 1640 vedrørende et gældsbevis, han havde udstedt i Hamborg den 29. april 1636 til Hamborgkøbmanden *Johan Mölmann*. Af det oprindelige gældsbeløb på 2.560 mark lybske var afdraget 1.000 mark lybske og endnu 150 rigsdaler, som hans tjener havde betalt i Amsterdam i maj-juni måned 1638 til en af Johan Mölmans forretningsforbindelser. *Erich Jørgensen*, der vedkendte sig gælden, undskyldte sig i retten med

hans creditz suechelse och nerrings betagelse

og forklarede videre, at

formedelst huis process paa andre stedr driffuess wed arest paa goudz eller persson haffuer hans thienner thill Amsterdam maatt betalle huis paa handskrifften findes affshreffuen.⁷⁵

Det var ikke kreditoren *Johan Mölmann*, der havde rejst sagen og krævede gælden betalt, men byfogden i Næstved på kongelig majestæts vegne, og *Erich Jørgensens* forseelse var først og fremmest, at hans tjener - nødtvungent - havde betalt afdrag på gælden og dermed overtrådt en kongelig "advarsel" til undersåtterne

om ikke at betale, hvad de skyldte Hamborgere, men indtil videre beholde betalingen hos sig!

Hamborgerne ansås på det tidspunkt for at være modvillige og trodsige og kongens fjender.⁷⁶

En anden, tidligere sag er også noget speciel. Den blev rejst for Odense byting onsdag den 1. marts 1637 mod *Erich Jørgensen* og *Thomas Brodersen (Risbrich)* af told-visitereren på Storebælt, der krævede dem for et beløb, som sønderborgeren *Carsten Madzen* skyldte ham. Ifølge *Carsten Madzens* egen forklaring havde toldvisitereren

forhuerffuitt domb offuer min shude, nu ligendis for Kierteminde och lad med maltt, at den nemblich skulle were forbrut till hans k:(ongelige) m:(ajestæt) formedelst min shippers aff w-uidenhed forgangen aar ehr løben Nyborgh forbj och der ey giffuit deris rosenobell told.

I stedet for at få skuden konfiskeret havde han fået lov til at slippe med at betale 300 rigsdaler, og det var denne drastiske toldbøde toldvisitereren nu krævede de to Odensekøbmænd for, idet de den 20. juni 1636 havde borget for *Carsten Madzen* som

principaler och forloffre (kautionister).

De blev dømt efter påstanden.⁷⁷

Her var det altså igen en overtrædelse af statslige handelsrestriktioner, *Erich Jørgensen* uforskyldt måtte bøde for. Det var ikke lette tider for en fri købmand.

Der kan også noteres tab i handelsvirksomheden foranlediget af betroede medarbejdere i hans tjeneste. Tidligere er omtalt tab på driften af rådhuskælderen, som blev konstateret ved kældersvenden *Lodvig Gretters* død i 1643. Der må også have været problemer i forbindelse med hans forgænger som kældersvend, *Laurits Jørgensen*, som *Erich Jørgensen* og *Jesper Hansen* havde overtaget sammen med rådhuskælderen fra den tidligere forpagter, borgmester *Frederich Ammerbach*,⁷⁸ idet der blev ført processer mellem ham og de to nye forpagtere.⁷⁹ Et grovere tilfælde repræsenterer hans medarbejder *Gert Schueling*, som nævnes i hans tjeneste i 1635.⁸⁰ Den 25. november 1642 fik *Erich Jørgensen* kongelig bevilling til at retsforfølge den øjensynligt svigagtige købmandstjener, som han "for nogen tid siden" havde affærdiget med en anselig mængde kramgods og andre varer til Norge, hvor han skulle forhandle varerne. *Gert Schueling* var trods hyppig skriftlig påmindelse udeblevet med varerne og havde nu på ottende år (!) ikke afregnet. Det hedder i bevillingen, at uanset at *Erich Jørgensen* nok havde midler under hænder, ved hvilke han kunne søge sin skade oprettet, fik han nu tilladelse til at arrestere *Giert Schueling* eller hans gods i Norge, hvor det kunne findes eller antræffes, indtil der var sket rigtigt regnskab mellem dem og han kunne få sin betaling.⁸¹

Giert Schilling i Norge

figurerer endnu i skiftet efter *Anne Wichman* i 1644 i listen over udestående fordringer, som

iche kand eragtis for uisse giæld,

med en gæld på 1.500 daler.⁸²

Bortset fra dette grove tilfælde synes *Erich Jørgensens* medarbejdere at have forladt deres fmtl. lærerige tjeneste hos ham i fordragelighed. Tre af dem fik senere borgerskab i Odense - uden nogensinde at få en forretning på

hans niveau. Det gjaldt hans unge svoger *Hans Wichman* og *Knud Lang*, som førhen havde været i tjeneste hos *Karen Letsdatter*;⁸³ de tjente ham begge samtidigt i en årrække efter *Gert Schueling*.⁸⁴ Det gjaldt også hamborgeren *Hein Lucht*,⁸⁵ der var købmandstjener hos ham i begyndelsen af 1650'erne.⁸⁶ Fra 1655 nævnes *Rasmus Poulsen* som hans købmandstjener.⁸⁷ - Fra 1643 benyttede *Erich Jørgensen* også byens to professionelle sag-førere eller prokuratorer, i reglen *Søren Rasmussen Lund*, til at føre sine mange gældsprocesser.⁸⁸

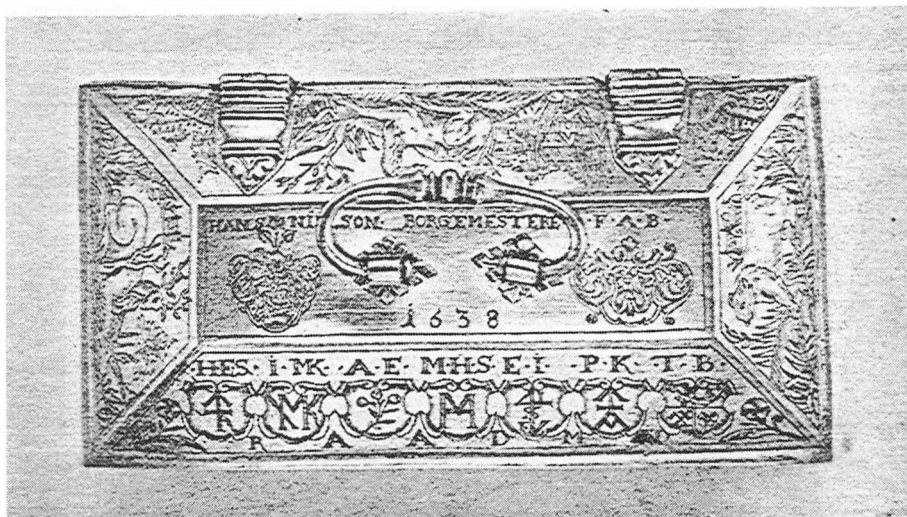
Rådmandsbestillingen og andre tillidshverv

En succesrig købmand som *Erich Jørgensen* kunne regne med på et eller andet tidspunkt at komme med i bystyret, og det skete da også hurtigt. I 1633 var han en af "de 24 mænd", et borgerudvalg, der som repræsentanter for de "menige" borgere bl.a. skulle give tilslutning til udskrivning af ekstraordinære skatter.⁸⁹ "De 24 mænd" i Odense,

dj fornembste aff borgershab^l,

havde også enkelte håndværkere som medlemmer, men domineredes af købmændene. Den oprørske stemning, der rådede i Odense i 1633 i forbindelse med beskatningen, som var hård på dette tidspunkt, midt under 30 års-krigen, rettedes derfor både mod bystyret og de 24 mænd.⁹⁰ Året efter blev *Erich Jørgensen* optaget i rådet. Han var da ca. 38 år, og det var kun fem år efter at han nævnes første gang i byen som tiltalt af rådmand *Hans Pedersen (Let)* for at drive købmandshandel, selv om han var en fremmed uden borgerkab i byen.

Rådmandsudnævnelsen kom som led i en større fornyelse og foryngelse af rådet. De to gamle borgmestre, *Jørgen Mule*⁹¹ og *Jørgen Mogensen (Rosenvinge)*,⁹² var henholdsvis død og udtrådt af rådet næsten samtidigt i sommeren 1634 og efterfulgtes af rådmændene *Hans Nielsen (Chulenbrun)*⁹³ og *Frederich Ammerbach*.⁹⁴ Med *Jørgen Mule* forsvandt den sidste af de gamle adelige Odenseslægter fra bystyret, medens *Rosenvingerne*, der kom til Odense i 1500-tallet, endnu blev repræsenteret i rådet ved flere medlemmer i 1600-tallet.⁹⁵ Den 5. august supplerede rådet sig med fire nye rådmænd,⁹⁶ der blev valgt blandt de højest beskattede købmænd: *Augustinus Ebbel(ling)*,⁹⁷ *Mads Hansen*,⁹⁸ *Mathias Diderichsen*⁹⁹ og *Erich Jørgensen*. De tre af dem var medlemmer af "de 24 mænd" i 1633.¹⁰⁰ - *Mathias Diderichsen* døde året efter.¹⁰¹ *Erich Jørgensens* bomærke og initialer er sammen med de seks andre daværende rådmænds og de to borgmestres indsat i låget på et lille sølvskrin, som efter traditionen blev skænket Odense by i 1638 af borgmester *Hans Nielsen (Chulenbrun)*.¹⁰² En del af byens gamle sølvtøj blev stjålet fra bymuseet i Møntergården i Odense i 1973, men dette sølvskrin findes tilbage.¹⁰³

De to borgmestres initialer og bomærker findes på oversiden af sølvskrinet, medens de syv rådmænds ses i anciennitetsrækkefølge på den forreste skråside: *Hans EbbeSen*,¹⁰⁴ *Jørgen Mortensen Krag*,¹⁰⁵ (*Hans Brun*,¹⁰⁶ der også var medlem i 1634, var død 1635, og *Hans Pedersen (Let)*¹⁰⁷ udtrådte af rådet 1637), *Augustinus Ebbel*, *Mads HanSen* og *Erich Jørgensen* samt (senere indtrådte medlemmer:) *Peder Knudsen (Gaas)*¹⁰⁸ og *Thomas Brodersen (Risbrich)*.¹⁰⁹
 FOTO: Efter gengivelsen i *Svend Larsens* disputats, med tilladelse fra Odense Bys Museer, der udgav værket.

Der er ingen tvivl om, at det har været den sociale anseelse ved at sidde i bystyret, der fik driftige købmænd til at indtræde i rådet, ikke det økonomiske vederlag.¹¹⁰

Den fremtrædende placering i St. Knuds kirke under de daglige prædikener, som omtales i "Købmandsenken", var et synligt tegn på den sociale status, rådmandsbestillingen gav. *Erich Jørgensen* rykkede straks den 18. august 1634 op i de kirkestole, der var reserveret for rådmændene, i begyndelsen som yngste rådmand i anden rådmandsstol sammen med *Mathias Diderichsen*, byfogden og byskriveren.¹¹¹

Vederlaget for arbejdet i bystyret bestod dels i forskellige særrettigheder, hvoraf en begrænset skattefrihed nok var den vigtigste,¹¹² og et beskedent kontant beløb, som blev udbetalt årligt ved juletid. I 1635 fik borgmestrene 25 sletdaler for deres indsats og hver rådmand 12 daler 1 mark og 14¹/₂ skilling. Beløbet forhøjedes ganske vist gradvist med næsten 50 % i løbet af de næste fire år, men til gengæld vedtog de ansvarsbevidste bystyremedlemmer, at deres vederlag skulle reduceres med én rixort (halvanden mark) for huer gang hand haffuer weeridt bortte och icke er louligen wndtshyldt.¹¹³

Som lovlig undskyldning gjaldt, at

de enten den nat tilforne thou miile fra byenn wdj deris loughlige æhrinde haffuer ligget, eller de formedelst suagheds shyld med tuende deris medbrødre efter loughen dennem kunde wndshylde.

Det var mange rådsmøder, de travle købmænd var forpligtet til at sidde i:

huer onssdag och huer fredag naar prædichen er wde, sammelediss ochsaa naar de ellers wdi loughlige tiider och æhrinder aff borgemesterne wed byens thiennere bliffuer tilwaared at møde paa raadhuussit, ... och da, saa lenge noget er at bestille, der tilstede at bliffue.¹¹⁴

Det var dog ikke hver onsdag eller fredag, der var sager at behandle i rådstuen, men til gengæld mødtes rådet jævnligt om mandagen. I de spredte perioder fra 1634 til 1654, hvor rådstueprotokollerne er bevaret, varierer det årlige antal møder fra 57 til 86.¹¹⁵ Det må have været en hård belastning for en aktiv købmand som *Erich Jørgensen*, der da også måtte udeblive gennemsnitligt hver anden gang på grund af rejser eller andre vigtigere forretninger.¹¹⁶ Der er en bemærkelsesværdig variation i hans fravær over året i den nævnte periode: Han deltog kun i gennemsnitligt 41 % af rådsmøderne i januar kvartal, i 53 % i april kvartal og 48 % i oktober kvartal, men i 72 % af møderne i juli kvartal.¹¹⁷ Det kunne tyde på, at købmandsrejserne særligt foregik i vintermånederne, medens han nød sommeren i Odense.

I rådstuen, hvor rådmændene mødtes med borgmestrene som formænd, behandlede kommunale anliggender og næringsvæsen samt god orden og politi i byen, og der blev fældet dom i visse gældssager.¹¹⁸

Det nye bystyre udfoldede en så hektisk aktivitet i de første måneder efter at det havde konstitueret sig i juli-august 1634, at man må få det indtryk, at det gamle var faldet hen i passivitet:¹¹⁹

Den 8. august vedtog rådet,

at der iche shall were fleere end otte slagtere her i byen, och till dennem shall bygges her wid raadhusitt fire slagteboeder, huorwdi di (och ingen anden) dageligen skall staa med ferskt kiøed att selge.

Samtidig vedtog man, at det

iche tilstedis nogen, som boeder och wonninger wden for byen haffuer, dennem till nogen, som bruger kiøbmandshab, ey heller till slagtere eller andere forprangere at mue leye ..., formedelst att saadanne forprangere ey hereffter som hidindtill wden for byen shall haffue opkiøbt huad fætalliewaare bønderne hid till byen med kommends worder, och ded sieden till borgeskabet igien paa ded dyreste wdhøkere.

Den 20. august fastsatte rådet priser for brød, øl, smør, kød og fisk, som alle handlende måtte overholde

wnder straff som widbør.

Den 13. og 20. august tilforordnedes tre af de nye rådmænd som bisiddere for laug. *Erich Jørgensen* blev - i sit fravær - tilforordnet snedkerlauget.

Den 8. august vedtog rådet også, at der

skall antages en huerde till suinene her i byen, som om sommeren huer morgen wid 4 och 5 klokeslett skall wdi alle gaderne omgaa och blese wdi en skallmeye eller huorn och driffue suinene wd af byen, och siden om dagen wogte dennem paa den nordre siide paa hieden.

Den 13. august anordnedes det, at der skulle være otte lukkede skarnkister i byen, to i hver fjerding, og at der skulle ansættes skraldemænd, som skulle fjerne skarnet

aff enhuer, paa huis fortoeg ded findes,
og føre det ud af byen.¹²⁰

Mandag den 13. oktober indledtes næste reformbølge med henblik på at skabe lov og orden i byen. Det blev vedtaget at foretage en husmønstring, hvor rådmændene skulle gå rundt og gøre mandtal på

borgereshabet, kiøbsuenne och tiennistedreng, (ligesom) Dennem, som iche haffuer taget deeris borgershab eller och giort deeris borgelige æd, saa och huor indester och løsse quinder findes tillhuse anteignis.

Samtidig skulle rådmændene

besichtige ildstederne, ... saa och huor straatag och -gierder i byenn findes, att shall affshaffuis.

Erich Jørgensen blev udpeget til at foretage mandtallet i sit eget kvarter, Nørre kvarter.¹²¹

Det må ses som et umiddelbart resultat af disse hus-undersøgelser, at 19 mand den 31. oktober aflagde deres borgerlige ed, at tre mænd og to kvinder den 19. november

bleffue aff byens heffte wdi rette førtt (som) ledigegengere, som her wdi byen ere antreffuit, och gotfolck med betlerj wille besuerge,

og at en kvinde den 17. november blev oversendt til bytinget for forseelser, som hørte under dets jurisdiktion. Det var *Anne Jensdaatter*, som

bekiende at haffue faaed fire wecte børnn

med tre forskellige mænd, og som derfor efter kgl. majestæts forordning burde at lide "kagstrygning". Samme dag oversendte rådet en anden forbryder, der var endnu sværere belastet. Det var *Christen Pedersen Skoemager*, som

bekiende, at hand haffr schreffuit ded breff, huorwdi hand sig med lifff och siell til diefflen haffuer forshr(eve)tt.

Straffen for en så grov forbrydelse var døden på bålet, og man fornemmer rådets ubehag ved den alvorlige sag bag et spørgsmål, hvor man - uden resultat - spurgte skomageren, om han kunne undskylde sig ved at føre bevis for, at han havde

werit forstyritt eller i anden maade gaaed i melankolj.¹²²

Det er vel i anledning af *Anne Jensdatters* sag, at *Erich Jørgensen* den 19. november fik pålæg om at lade opbygge en muret kag,

som shall staa mit paa den stoere torffue, jeffne wd for ded stræde emellum *Knud Lauritzen* och *Dines Jens(ens)* gaarde,¹²³ och skall dend were ottekantitt och otte allen wiid twers offuer offuen till inden emellum alle canterne och wdi høgden hengendis.¹²⁴

Kagen - en platform med en pæl, hvor løsagtige kvinder og småtyve kunne blive pisket af bødlen, stod på det tidspunkt på Fisketorvet - som også kaldtes Justitstorvet - ud for Erich Jørgensens gård;¹²⁵ den ses både på kobberstikket foran afsnittet "Købmandsenken" og på *Resens* kort over Odense fra omkring 1660.

Når *Anne Jensdatters* sag tilsyneladende gav anledning til beslutningen om at bygge en ny kag, kunne det tyde på, at den gamle ikke havde været i brug ret ofte og var forfalden. Den har tjent til skræk og advarsel, men i almindelighed blev løsagtige kvinder og småtyve ligesom betlere vistnok blot forvist fra byen.¹²⁶ Anne Jensdatter undgik dog ikke kagen, og hendes sag fik også et efterspil, idet *Cordt Pottemager*, der var enkemand,¹²⁷ den 9. marts 1635 blev dømt

for handt sig haffuer throloffuit med Anne Jensdaater, som her i byen haffuer lidt thill kaget.

Han var ikke fader til noget af hendes fire uægteskabelige børn.¹²⁸ Han

bleff thillfunden ... at shall staa till rette effter thiltalle, sit borgerskab at miste og haffue forbrutt och med forⁿe kagstrygen hore, om hand hinde egter, byen strax at rømme!¹²⁹

Cort Pottemager forsvandt fra mandtalslisten senere i 1635,¹³⁰ så han må vel være rømmet.

Christen Pedersen Skomager undgik sin grumme skæbne ved at flygte fra byfængslet.¹³¹ Arrestforvareren, byens drager *Niels Poulsen*, der samtidig var ringer, blev anklaget i den anledning,

och iche negte kunde joe, at haffue hafft forⁿe fange i andtsuar och nøgellen thill fengsellet at haffue werrit thill hans, mens hans børn wnder predichen, effter fangens broders anfordring, haffuer emod hans willie, der hand war i kirchen at ringe, ladet samme hans brodr ind, och deroffuer fangen ehr bortkommen.

Niels Poulsen blev idømt tvangsarbejde i jern på Bremerholm i år og dag for sin forsømmelighed.¹³²

Fattigvæsenet var i vid udstrækning baseret på privat godgørenhed, men rådet bestyrede en del midler, der stammede fra "tavlepenge", som indsamledes i byens kirker, "Michelsdagsoffer" og renter af legater, som der fandtes mange af i Odense.¹³³ I det første regnskab efter det nye bystyres tiltræden anføres, at der blev uddelt 147¹/₂ sletdaler til 166 fattige i byen

samt herforuden giffuit den quinde, som haffuer ded wanschabte barn j sletdaler.¹³⁴

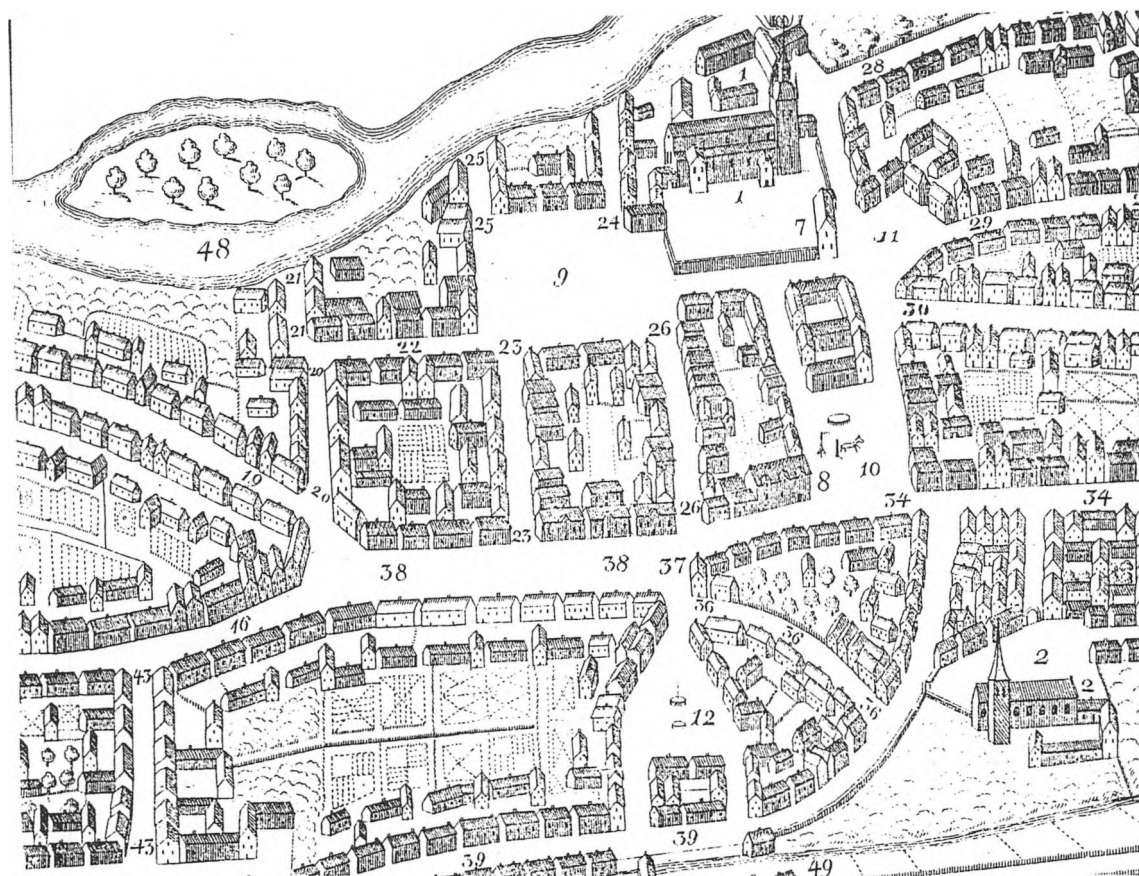
I 1637 synes 30 års-krigen at have sendt en strøm af flygtninge til byen, der også gav dem hjælp af de fattiges penge: 16. marts

thre fattige fordreffne studenter,

som fik 1 rigsdaler, 10. september

enn fordreffuenn mand,

der fik 10 mark, og 16. september

På udsnittet af *Resens kort*¹³⁵ ses bycentret i Odense med Fisketorvet (12) med kagen. Nørregade, hvor *Erich Jørgensen* og *Karen Letsdatter* boede, løber langs torvet, til venstre på billedet. (8) angiver rådhuset og bytinget på hjørnet af Flakhaven (10) og Vestergade (34), hvor det nuværende rådhus stadig ligger.

thre tyske prester paa dieris egne och 18 andre fordreffne presters weigne, som fik 11 sletdaler i flygtningehjælp

foruden huis dennem aff byeschriffueren bleff giffuen.¹³⁶

Pengene til byens fattige blev uddelt på rådhuset i overværelse af en rådmænd og en af byens præster; *Erich Jørgensen* synes at have været den tilforordnede rådmænd i en årrække.¹³⁷

I mangel af banker blev legatkapitaler, som rådet bestyrede, udlånt til adelige eller borgere, der forpligtede sig til at forrente kapitalen. *Erich Jørgensen* deltog også i denne bankiervirksomhed, idet kansler *Christen Friis'* legat for rette huusarme og enker med deres fattige faderløse børn i mange år blev forrentet af ham. Det var på ikke mindre end 500 rigsdaler, som forrentedes med 45 sletdaler om året.¹³⁸ Det var en god forrentning, men *Erich Jørgensen* har nok formået at investere den lånte kapital fordelagtigt. - Før han overtog forrentningen af *Christen Friis'* legat forrentede han et lån på 400 sletdaler af Gråbrødre hospitals kapital.¹³⁹

Der var også efter en fundats af 1572 en intim forbindelse mellem rådet og stiftelsen Gråbrødre hospital, der fortsatte det katolske Gråbrødre klostres

velgørende virksomhed. Efter en kongelig befaling af 11. maj 1635 gennemførtes en ny ordning, hvorefter der hvert år skulle udpeges to dygtige mænd af borgmestres og råds midte eller anden dygtig mand af borgerskabet, som kunne have indsigt med hospitalet uden løn. Indtil da var de to hospitalsforstandere, der i reglen blev hentet fra rådmandskredsen, blevet aflønnet for deres utvivlsomt betydelige administratorarbejde.¹⁴⁰ *Erich Jørgensen* nævnes som den ene af de to hospitalsforstandere i 1640.¹⁴¹ - Den upraktiske rotationsordning blev afskaffet i 1655, hvor hospitalsforstanderhvervet igen blev et fast, lønnet arbejde, og hvor rådmændene sammen med biskoppen ved skriftlig afstemning valgte borgmester *Knud Jacobsen (Blanchenborg)*¹⁴² og den senere rådmand *Mogens Jørgensen (Rosenvinge)*¹⁴³ som forstandere.¹⁴⁴

Efter *Christian IV's* købstadforordning af 1619 var det byfogden, der varetog skiftevæsenet sammen med to overformyndere, men rådet havde dog stadig et vist tilsyn med de umyndiges midler, idet det bl.a. beskikkede værger for de umyndige og behandlede retstvister i forbindelse med skifter.¹⁴⁵ Rådmændene, der jo var blandt byens mest formuende borgere, blev også inddraget direkte i skifteforretningerne som værger for umyndige børn og lavværger for enker efter velstående borgere. Det krævedes nemlig efter Jyske Lov, at værgernes formue var så betydelig i forhold til dem, de var værger for, at de ikke fristedes over evne til at forgribe sig på de betroede midler!¹⁴⁶ Det var baggrunden for, at *Erich Jørgensen* blev lavværge for hans rådmandskollega den rige købmand *Mathias Diderichsens* enke, hans senere svigermoder, efter *Mathias Diderichsens* død i 1635. Senere blev han værge for to af rådmand *Peder Gaas's* sønner.¹⁴⁷

Christian IV's købstadforordning indførte også begrebet overkøbmand, dvs en slags forligsmand, der blev valgt mellem købmændene og skulle mægle i stridigheder mellem dem.¹⁴⁸ *Erich Jørgensen* var overkøbmand i 1636-37, samtidig med at han var rådmand.¹⁴⁹ Det må have været et besværligt og tidkrævende hverv, der krævede ligevægtighed og tålmodighed.

Erich Jørgensen blev siddende i byens råd i 25 år, indtil sin død i 1659, og han forblev også en af Odenses mest velhavende borgere lige til sine sidste leveår trods krig og økonomiske nedgangstider, der ellers ramte købmændene hårdt. Flere af hans rådmandskolleger udtrådte af rådet efter økonomiske nedture; det gjaldt også borgmester *Frederich Ammerbach*, der frastod borgmesterposten i 1643.¹⁵⁰ Andre, ældre rådmænd døde, så *Erich Jørgensen* blev efterhånden en af de ældste rådmænd, men han blev ikke borgmester. *Hans Nielsen (Chulenbrun)* blev siddende som eneborgmester i nogle år efter *Frederik Ammerbachs* afgang. Først i 1649 blev der valgt en ny andenborg-

mester - *Thomas Brodersen (Risbrich)*, og da *Hans Nielsen* døde i 1651 overtog en anden yngre rådmand, *Knud Jacobsen (Blanchenborg)*, den ledige borgmesterpost. - Borgmesterpligterne var efterhånden blevet så krævende, at de store købmænd ikke ville påtage sig dem; fra 1634 var alle borgmestrene tidligere skrivere eller fogder, altså mænd med administrativ erfaring, men også mænd, der ikke var blandt de allerhøjeste skatteydere.¹⁵¹ Udviklingen fortsatte efter enevældens indførelse.¹⁵²

Erich Jørgensens broder Laurits

Erich Jørgensens broder *Laurits Jørgensen* var ikke så succesrig som ham. Han nævnes første gang i Odense den 22. oktober 1638, hvor han betegnes som

Erich Jørgenssens broder Lauridz.¹⁵³

Formuleringen kunne tyde på, at han da var nyankommen i byen og endnu ikke kendt i egen person. Fra 1639/40 boede han i en af de fire lejligheder i *Karen Letsdatters* gård i Nørregade¹⁵⁴ (som fmtl. på det tidspunkt var pantsat til *Erich Jørgensen*),¹⁵⁵ og kaldes siden i reglen

Laurits Jørgensen i Nørregade

for at skelne ham fra de mindst fire andre Laurits Jørgensen'er, der på det tidspunkt boede i Odense.¹⁵⁶ Han fik borgerskab i 1640¹⁵⁷ og drev siden lidt småhandel med Odenseborgere og landboer i omegnen.¹⁵⁸ Han har måske også taget tjenere med flere og heste i de store kongelige og fyrstelige følger i kost og logi, når der ikke var plads til at indkvartere dem på Odensegård;¹⁵⁹ han boede jo lige ved slottet. *Erich Jørgensen* har vel støttet ham økonomisk.¹⁶⁰

Laurits Jørgensen giftede sig med *Anne Hansdatter*, som fmtl. var odenseaner; en broder til hende, *Jacob Hansen*, nævnes som hendes lavværge efter *Laurits Jørgensens* død. Der blev født fem børn i ægteskabet, *Jørgen*, *Hans* og *Mathias Lauritssønner* og *Anne* og *Margrethe Lauritsdøtre*.¹⁶¹ Den ældste søn var naturligvis opkaldt efter hans og *Erich Jørgensens* fader og den anden, som blev døbt i sognekirken St. Hans kirke i 1647,¹⁶² efter hustruens fader. Når der er en *Margrethe* blandt de to døtre, ligesom *Erich Jørgensens* ældste datter blev døbt *Margrethe*, er der en vis sandsynlighed for, at *Erich* og *Laurits Jørgensens* moder var en *Margrethe*. Alle børnene var umyndige, da *Laurits Jørgensen* døde i 1654,¹⁶³ og endnu i 1660, da også moderen døde.

Ved skiftet efter *Laurits Jørgensen* den 8. februar 1655 registreredes et beskedent bohav og tilgodehavender hos 13 landboer på småbeløb. Der var intet varelager. Den samlede boværdi var kun 285 daler 1 mark, hvoroverfor stod kreditorerne med *Erich Jørgensen* som den største med et beløb på ikke mindre end 304 daler 4 skilling,

huilche hand dog aff christelig affection til hanss brøderessbørn formedelst deriss fremtarff och ophold nu hermed frastaar och efterlader.

De næststørste kreditorer var Erich Jørgensens svoger *Jørgen Wichman*, der havde 61 daler tilgode, men eftergav 20 daler, og *Karen Letsdatters* søn af første ægteskab, *Jacob Nielsen*, som boet skyldte 24 daler i husleje. Der blev kun 147 daler tilbage til deling mellem moderen og de fem børn, som Erich Jørgensen blev væрге for.¹⁶⁴

Erich Jørgensen har fmtl. støttet enken og børnene efter broderens død; ved skifteregistreringen efter *Anne Hansdatter* i 1660 står hans sidste købmandstjener *Rasmus Poulsen* opført med et tilgodehavende på 18 daler. *Jørgen Wichman* havde stadig penge tilgode, og *Jacob Nielsen* manglede at få 12 daler af huslejen, der var på 16 daler årligt. Erich Jørgensen var død på dette tidspunkt, og *Søffren Hansen Knapmager* havde måttet lægge 15 daler ud til den salige kvindes begravelse. Erich Jørgensens svigersøn *Jacob Andersen Suitzer* blev tilforordnet som væрге for de fem børn. Deres fædrene arv på tilsammen 73 daler var intakt, men der blev kun 1 daler 12 skilling og 1 album tilbage til deling mellem dem efter moderen.¹⁶⁵ Deres senere skæbne har ikke kunnet følges.

Svenskekrigene

30 års-krigen sluttede endelig i 1648, men der gik kun ni år før den næste krig med svenskerne begyndte, og den kom til at ramme Odensekøbmændene endnu hårdere.

Den utrættelige købmand *Erich Jørgensen* handlede naturligvis også med hæren under krigene. Fra 1640 kendes en anvisning på betaling af 584 pund lunter, som han havde leveret til tre kompagnier, der havde kamperet ved Nyborg,¹⁶⁶ og under den ny krig leverede han den 26. august 1657 120 store og 2.500 mindre spigre til brug ved fuldførelsen af befæstningen af Frederichsodde (Fredericia), der nu var under belejring af de svenske tropper, som var rykket op i Jylland. Samtidig sendte borgmester *Thomas Brodersen (Risbrich)* tre oksehoveder fransk vin til Frederichsodde, vel for at tilfredsstille de højere officerers behov.¹⁶⁷ Erich Jørgensen solgte også en skippunds blyvægt med stang og skåle til udvejning af madrationerne til de menige soldater, der var stationeret ved Stribodde.¹⁶⁸ Disse forretninger kan dog ikke have opvejet krigens byrder, og byrderne blev snart meget tunge.

En indkvarteringsregning fra 1657 bekræfter, at *Erich Jørgensen* endnu på dette tidspunkt havde bevaret sin velstand. Byens borgere måtte ikke blot bidrage til statens økonomi gennem skatter, men også ved naturalydelse, idet de måtte stille kvarter til rådighed for tropper, der passerede byen.¹⁶⁹ Det var fastsat, at hver soldat foruden at få logi skulle bespises af værten

med to måltider og tre potter øl om dagen, men bispisningsudgifterne blev dog i princippet refunderet af staten, selv om der kunne gå en rum tid, før regningen blev betalt. Indkvarteringsbyrden var afstemt efter den enkeltes økonomi, og Erich Jørgensens regning for bispisning af danske tropper i sommeren 1657, hvor krigen mod Sverige blev erklæret, var på ikke mindre end 220 rigsdaler.¹⁷⁰

Det blev værre.

Den 30 jan (1658) faldt svensken offuer i Fyn oc indtog landet, oc dagen dereffter, den 31. kom hid til byen.¹⁷¹

Der blev ganske vist ikke tale om fri plyndring i Odense, som det var tilfældet i Assens,¹⁷² og besættelsen begyndte under civiliserede former. Kong *Carl X Gustav* ankom til Odense ved middagstid tirsdag den 31. januar i spidsen for en arméstyrke

samt en stor suite af sine cavallierer og høie betienter.

Der kom bud om hans forestående ankomst midt under formiddagsgudstjenesten i St. Knuds kirke, og borgmestre og rådmænd måtte løbe ud

necdum finitis sacrum,

før gudstjenesten var forbi, som biskop *Jens Bircherod* år senere misbilligende berettede. Den svenske konge blev modtaget udenfor byen af borgmestre og råd samt biskoppen *dr. Laurits Jacobsen (Hindsholm)* og stadens fornemste gejstlige.¹⁷³ Derefter

fick kongen maat hoos borgmästeren,¹⁷⁴

Thomas Brodersen (Risbrich) i Overgade. Fem tilfangetagne rigsråder, bl.a. lensmanden på Hagenskov *Jørgen Brahe*, blev af kongen inviteret med til velkomstmiddagen, hvor de

hannem med ydmyg submission opvartede.¹⁷⁵

Besættelsestropperne blev indkvarteret hos borgerne; rigsråd *Sten Bielke* tog ind hos *Erich Jørgensen*. Og derefter begyndte den organiserede udbytning. I Erich Jørgensens gård fandt svenskerne landekisten, som de danske landkommissærer havde deponeret dér; den blev beslaglagt af den svenske krigskommissær *Anders Appelbom* og bragt til *Thomas Brodersens* gård, hvor han havde taget "logiment". Til gengæld blev krigsstaldmester *Nic. Nissens* pengekiste, der blev fundet i *Ulrich Christian Gyldenløves* logi i Odense, efter *Carl Gustavs* ordre fjernet og ført til Erich Jørgensens gård. Der var 300 rigsdaler i den, som blev afleveret til den svenske krigskommissær mod behørig kvittering.¹⁷⁶ Rådmand *Jens Clausen*, Assens, havde været så forudseende, at han havde bragt en del af sit løsøre i sikkerhed i Odense, hvor han havde deponeret det hos Erich Jørgensen. Her blev det nu også fundet og beslaglagt af *Carl Gustavs* hofråd, *Stenbock*, og af commissarius *Gutzloff*.¹⁷⁷

Artillerimajor *Christer Carlsson Lillieberg* blev af kongen begavet med

4 kisten 4 schrin og 1 lade so beij Erich Jørgensen zu Odense;¹⁷⁸

det var vel *Jens Clausens* ejendele.

Det velorganiserede svenske udskrivningssystem, der hurtigt blev sat i kraft, ramte hårdere end de danske krigsskatter forud. Fynboerne måtte betale "brandskat" - for at undgå plyndring og afbrænding af deres huse, og månedlig "contribution" til underhold af besættelsesmagten, og len og ejere af jordegods betalte den såkaldte "reuterdienst", der nærmest var en slags formueskat.¹⁷⁹ Odense fik pålagt brandskat to gange, første gang straks efter svenskernes ankomst. Bystyret blev gjort ansvarligt for, at de pålignede penge til brandskat indkom fra borgerne, og lagde ansvaret videre til de enkelte rådmænd og til andre velhavende borgere, der ekstraordinært blev udnævnt til rodemestre med personligt ansvar for, at pengene faldt. *Erich Jørgensen* blev således i februar 1658 rodemester i 9. rode, hvor borgerne efter rodsedlen skulle erlægge 1.240 rigsdaler, beregnet som 10 rigsdaler på hver skillings "redsel".¹⁸⁰ Indkvartering og contribution kostede efter hans søn *Bertel Erichsens* opgørelse i 1667 *Erich Jørgensen* over 1.300 rigsdaler,¹⁸¹ og som ejer af noget "strøgods" måtte han også betale reuterdienst.¹⁸²

Erich Jørgensens død og eftermæle

Erich Jørgensen oplevede ikke svenskekrigenes afslutning; han døde den 5. september 1659,¹⁸³ to måneder før de fremmede undsætningsstyrker gik i land ved Kerteminde og besejrede svenskerne endeligt i slaget ved Nyborg. Han blev begravet i familiegravstedet i St. Knuds kirke den 13. september. Han blev 63 år gammel.¹⁸⁴

Erich Jørgensen nåede at se sine fire døtre i ægteskabet med *Anne Wichman* gift og sønnen *Bertel* godt i gang med studier, men han havde også personlige sorger i sine seneste år. Broderen *Laurits* døde som omtalt i 1654 og hans anden hustru, *Anne Mathiasdatter*, året efter,¹⁸⁵ efterladende ham med tre umyndige børn. Svigersonnen *Jacob Andersen Suitzer* mistede alt, da hans gård brændte i april 1659, og måtte fntl. søge husly i *Erich Jørgensens* gård med sin familie, jfr. efterfølgende underafsnit.

Da præsten *Ludvig Stoud* i 1693 ved *Erich Jørgensens* ældste datters begravelse skulle karakterisere hendes fader i få ord, talte han om ham som

een Nafnkundig Mand af Dyd og sund Fornuft / baade udi sit Raad-Mands Embede / saavelsom Kiøbmandskab at forvalte.¹⁸⁶

At præsten tillagde den afdøde dyd er vel naturligt, men den sunde fornøft må have været et kendetegn, man huskede.

Det er utvivlsomt, at *Erich Jørgensen* har været et stort handelstalent, og eksempler i fremstillingen foran tyder på en forkærlighed for aktiv handlen

frem for passiv pengeanbringelse, men også på en generøs indstilling over for hans nærmeste, både broderen og den tilgiftede *Wichman*-familie og folkene i hans tjeneste. Han førte talrige gældsprocesser, men intet tyder på særlig trætkekærlighed. De par eksempler der findes på, at han har mistet sin sædvanlige ligevægt, er derfor værd at omtale nærmere til belysning af hans karakter.

Det første eksempel, der stammer fra hans yngre år, 1638-39, vedrører skærmydsler mellem *Erich Jørgensen* og fogden på Egeskov *Hans Nielsen*. De startede for bytinget med, at Hans Nielsen den 28. marts 1638 lod *Erich Jørgensen* stævne, hvorpå *Erich Jørgensens* stævningsmænd fire uger senere troppede op i skriverstuen på Egeskov for at stævne *Hans Nielsen*.¹⁸⁷ Efter nogle udsættelser, medens der rimeligvis er udfoldet forligsbestræbelser, meddelte de to parter den 3. juli, at de for at sagen

wenligh: foruden nogen widere wittløfftighed kunde thill ende komme

underkastede sig voldgift.¹⁸⁸ Et halvt år efter tinglæses der imidlertid et bemærkelsesværdigt dokument, hvori *Erich Jørgensen* refereres for en erklæring om, at han

udj iffer och hast effter wrang beretning haffr shreffuit bemelte Hans Nielssen thill, och effterdj *Erich Jørgenssen* siden ehr kommen thill Egeshouff haffr hand befundet effter detz beretning intet saa at werre, men altingest udj god order esse och shich, som det sig burde, saa *Erich Jørgenssen* sig offuer bemelte Hans Nielssen inttet haffuer at bessuerge eller beshylde andet end alt ehre och got i alle maadr, och ehre de dermedz om samme sag och thrette i wenligen och well forligt.

Alle breve og dokumenter vedrørende mellemværendet blev erklæret at være *casserit*, død og magtesløses.¹⁸⁹

Injuriesager endte gerne med en kort erklæring fra den injurierende part om, at han intet havde at besvære sig over med hensyn til modparten, hvis ære og gode omdømme han ikke anfægtede, i det højeste med en tilføjelse om, at de injurierende ord var faldet i drukkenskab. *Erich Jørgensens* sjældent udførlige og uforbeholdne undskyldning lader ingen tvivl tilbage om, at han har fortrudt, at han i sin iver og travlhed har forløbet sig og er kommet med uoverlagte udtalelser uden at have undersøgt sagen tilbunds.

Det andet eksempel på, at *Erich Jørgensen* kunne tabe besindelsen, er ti år senere og vedrører en strid mellem ham og rådmand og tolder i Kerteminde *Henrich Sørensen*, der i 1643 havde købt nabogården til *Erich Jørgensens* gård i Strandgade.¹⁹⁰ Det var en tilsyneladende banal skelstrid om et hysken eller lokum på *Erich Jørgensens* grund, som *Henrich Sørensen* mente ragede ind over hans grund,¹⁹¹ men sagen fik et omfang, der synes helt ude af proportion med realiteterne.

Stridighederne mellem de to gik længere tilbage end den aktuelle tvistighed, der begyndte med en klage fra *Henrich Sørensen* den 28. august 1648;

der havde allerede været ført sag mellem dem for Fynbo landsting i 1644, og de havde sluttet forlig i 1646.¹⁹² De genoptagne retsstridigheder kom til at vare endnu fem år, med talrige møder for Kerteminde byting, appel til Fynbo landsting, og efter dom her påny behandling både ved Kerteminde og Odense byting.¹⁹³ I november 1649 indtrådte Kertemindes borgmester og råd i sagen på *Henrich Sørensens* side.¹⁹⁴ Der blev fremlagt adkomstbreve og skøder, daterende sig tilbage til 1582, og der blev ført talrige vidner om hyskenets alder og beskaffenhed.¹⁹⁵ Et vidne oplyser således,

at hand er opføed i samme gaardz huus och gaard. Hans moder boede der i keyserens tiidz indfald (1627, jfr. "Flygtingene"), och derepter i sexten aær da brugte de samme hødshen,

som derpå beskrives omhyggeligt.¹⁹⁶ Den travle købmand og rådmand *Erich Jørgensen* lod ikke som ellers sin købmandstjener eller prokurator møde for sig, men kom selv rejsende fra Odense flere gange til tingmøderne,¹⁹⁷ hvor det synes at være gået hedt til. *Erich Jørgensen* beskyldtes for at have sagt i et møde, at *Henrich Sørensen* ikke havde lovlig adkomst til en have, han havde indhegnet ved sin gård, og der førtes vidner om, hvad han havde sagt. Et af vidnerne erklærede,

at hand er een tyghør mand och iche kunde hørre, huad for retten passeret, og et andet vidne, der ikke foregav tunghørighed, forklarede,

at hand iche kunde hørre for bulder och klamer, huad passered.¹⁹⁸

Erich Jørgensen må have følt sin retsbevidsthed krænket alvorligt i denne sag. Årsagen til hans ophidselse kan være, at *Henrich Sørensen* flere gange rippede op i nabostridigheder, som *Erich Jørgensen* formentlig afgjort ved landstingsdom og forlig, måske også en følelse af, at han som en udenbys mand blev urimeligt behandlet af sammenrottede myndigheder og borgere i Kerteminde. Det skinner igennem i irriterede bemærkninger både til bystyret og de lokale vidner om, at

sligt kom dennom: slet och aldelis intet wed.¹⁹⁹

Krønikeskriveren vil derfor, med disse fortolkninger, ikke lade de to enkeltstående eksempler på mistet selvbeherskelse forstyrre det helhedsindtryk, der ellers tegner sig af *Erich Jørgensen*, som en usædvanligt begavet mand med en nobel karakter.

Arvingerne

Biskop *Jens Bircherod* hæftede sig i sin dagbogsnotits om *Erich Jørgensens* død særligt ved, at han

efterlod sig en temmelig deel børn, af hvilke de fleeste bleve hæderligen og vel for-seete.²⁰⁰

Biskoppens brodersøn vidste også noget at fortælle om børnene:

Og om alle ... raadmand *Erich Jørgensens* døtre var det eet ordsprog i forrige tiider, at de alle vare gode fattigmænds-koner. Om sønnerne, som førte dem vel op, var der og eet ordsprog, nemlig, det er nogle mægtige karle de *Erich Jørgensens* drenge.²⁰¹

Døtrene var fire fra ægteskabet med *Anne Wichman* og to i hans andet ægteskab med *Anne Mathiasdatter*. Sønerne var kun tre, hvoraf den ene døde som barn kort efter moderen *Anne Wichman*. De fem overlevende børn fra det første ægteskab var voksne ved hans død, medens de tre fra ægteskabet med *Anne Mathiasdatter* var umyndige. - Alle døtrene blev gift og døde på Fyn, medens de to overlevende sønner rejste til udlandet, hvor deres spor forta-ber sig.

- *Erich Jørgensens* og *Anne Wichmans* børn

Erich Jørgensens og *Anne Wichmans* ældste datter *Margrethe Erichsdatter*, der blev født i 1634,²⁰² året efter brylluppet, blev 19 år gammel gift med *Mogens Mule* fra den gamle adelige Odenseslægt, en søn af den afdøde borgmester *Jørgen Mule*. Biskoppen *Laurits Jacobsen (Hindsholm)*, der var gift med *Mogens Mules* søster,²⁰³ mødte straks efter *Margrethe Erichsdatters* 18 års-fødselsdag, den 22. juli 1652, op hos *Erich Jørgensen*, for på sin svogers vegne at anholde om hendes hånd. Parret blev trolovet den 24. november,²⁰⁴ og året efter, den 23. oktober 1653, viede biskoppen dem.²⁰⁵ Brylluppet blev holdt på Odense rådhus, som det sømmede sig for et så fornemt par.²⁰⁶

Mogens Mule, der var 43 år gammel, da han blev gift, havde studeret ved Københavns universitet og i flere år i udlandet og fik derfor som en gejstlig person skattefrihed i Odense,²⁰⁷ men han brugte ikke sin uddannelse og holdt sig fri af borgerlige bestillinger - også værgemål - i Odense, hvor han levede stiltfærdigt af sine midler til sin død i sin gård i Nedergade. Datteren *Anne Mule* blev gift med professor *Thomas Broderus Bircherod*, og deres søn landsdommer *Jacob Bircherod* bringer mange oplysninger om sin morfader i sin familiehistorie.²⁰⁸

Mogens Mule døde i oktober 1680 efter 27 års ægteskab, og præcis 15 måneder senere giftede den da 47-årige enke sig med magister *Elias Naur*,²⁰⁹ som i sin tid havde været huslærer for hendes og *Mogens Mules* børn og i 1680 var blevet konrektor ved Odense skole.²¹⁰ Han var på det tidspunkt knapt 32 år gammel. Det er fmtl. ikke mindst dette bryllup, der har givet anledning til det foran citerede "ordsprog" om *Erich Jørgensens* døtre som gode fattig-

mænds-koner. Biskop *Jens Bircherod* var i Odense, da brylluppet fejredes i brudens gård, og skrev i sin dagbog:

En god ven, som kom om aftenen fra mag. Naurs bryllup, sagde mig med hvor misundelige øyen samme hafde seet derpaa, at den som for faa aar siden hafde som en anden fattig karl ved et pædagogie i sal. Mogens Mulis huus havt sit brød og ophold, skulde nu ved saa lykkeligt et (sic.) marriage med mandens efterleverske springe ind til saa skønne middeler i samme huus.²¹¹

Elias Naur, der senere blev prorektor og rektor og i 1691 professor i græsk ved Odense gymnasium, overlevede *Margrethe Erichsdatter*, som døde efter 11 år i det nye ægteskab,²¹² og blev siden gift endnu to gange. Han skrev religiøse digte i samme svulstige barokstil som biskoppen *Thomas Kingo*, men med mindre talent. *Elias Naur* døde 1728.²¹³

Margrethe Erichsdatter huskes som godgørende og legatstifter.²¹⁴ En af *Jacob Bircherods* beretninger afslører også en praktisk husmoderlig indstilling hos hende:

I denne professor *Naurs* tiid, ... som var de *Mulers* familie fremmed, fik min mormoder i sinde at bryde de gamle *Mulers* harnisk itu, som hidtil havde været conservered i familien, for at lade deraf gjøre bradepander.²¹⁵

De to næste døtre *Elisabeth* og *Susanna Erichsdøtre* blev gift med to brødre, *Rasmus* og *Jacob Suitzer*. De var sønner af værtshusholderen *Anders Rasmussen Suitzer*, som var død allerede i 1624 kort efter deres fødsel, og hans hustru *Maren Jacobsdatter*, der fortsatte med at drive offentligt herberg i Odense sammen med sin anden ægtemand *Antoni Johansen (Suitzer)*.²¹⁶

Elisabeth Erichsdatter, der nævnes mellem *Margrethe* og *Susanna* ved skiftet efter hendes moder *Anne Wichman* og derfor må være den næstældste datter, må være født omkring 1637.²¹⁷ Det var hende, der var det vanartede men snarrådige barn, som moderen formanede på sit dødsleje i 1642. Hun blev gift med *Rasmus Andersen Suitzer*, der var sognepræst i Lumby nord for Odense. Brylluppet må have fundet sted før 1658, hvor hun nævnes som en af fadderne ved sin søsterdatters dåb.²¹⁸ Da *Rasmus Suitzer*, som var født 1621/22, blev præst i Lumby allerede i 1647,²¹⁹ har hun sandsynligvis været hans anden kone; en lutheransk præst forudsattes at være gift. Hans første kone kan have været forgængerens datter.²²⁰ *Jacob Bircherod* nævner syv børn i hans ægteskab med *Elisabeth Erichsdatter*. *Rasmus Suitzer* døde i 1686²²¹ og hans hustru fem år senere. Hun er fmtl. flyttet tilbage til Odense efter mandens død, idet hun blev begravet i St. Knuds kirke,²²² vel i *Erich Jørgensens* familiegravsted.

Susanna Erichsdatter, som var født 1637/38,²²³ må være blevet gift senest i 1657, idet hendes og *Jacob Suitzers* barn *Anna* blev døbt i St. Knuds kirke den 30. april 1658.²²⁴ *Jacob Suitzer*, der var 14 år ældre end hustruen,²²⁵ var købmand i Odense, men mistede som nævnt alt, da hans gård brændte 16.

 Erich Jørgensens børn og deres ægtefæller²²⁶

<u>Børn</u>	<u>Gift</u>	<u>Ægtefæller</u>
med <u>Anne Bertelsdatter</u> <u>Wichman</u> (ane nr.823):	(1633)	
<i>Margrethe Erichsdatter</i> 1634 - 1693	1653	1° <i>Mogens Jørgensen Mule</i> levede af sine midler i Odense 1610 - 1680
	1682	2° <i>Elias Eskildsen Naur</i> rektor ved Odense skole, senere professor ved Odense gymnasium 1650 - 1728
<i>Jørgen Erichsen</i> 1635? - 1642	-	-
<i>Bertel Erichsen (Wichman)</i> blev borte i udlandet 1636? - ?	?	?
<i>Elisabeth Erichsdatter</i> 1637? - 1691	før 1658	<i>Rasmus Andersen Suitzer</i> præst i Lumby 1621/22 - 1686
<i>Susanna Erichsdatter</i> 1637/38 - 1705	før 1658	<i>Jacob Andersen Suitzer</i> købmand og gæstgiver i Odense 1623/24 - 1678
<i>Mette Erichsdatter</i> (ane nr.411) 1639 - 1730	1657	1° <i>Henning Christensen Achton</i> (ane nr.410), "Rektoren", præst i Nr. Broby og provst i Salling hrd. ca. 1613 - 1677
	1680	2° <i>Claus Michelsen (Mule)</i> præst og provst sst. 1649 - 1712
med <u>Anne Mathiasdatter</u> .	(1644)	
<i>Anne Erichsdatter</i> 1645/46 - 1726	1661	1° <i>Bertel Bertelsen Wichman</i> præst i Særslev, provst i Skovby herred 1617 - 1666
	1666	2° <i>Hans Nielsen Bang</i> præst og provst sst. 1645 - 1696
<i>Karen Erichsdatter</i> ? - 1720	1667?	<i>Jens Pedersen Rosenkilde</i> præst i Vester Åby og Åstrup 1629/30 - 1696
<i>Jørgen Erichsen</i> købmand i Hamborg 1651 - ?	?	?

april 1659.²²⁷ Han må efter branden, måske først efter *Erich Jørgensens* død i september s.å., være flyttet ind i svigerfaderens gård ved Fisketorvet, hvor han nævnes som boende 1661-1664.²²⁸ Han og *Susanna Erichsdatter* må dér have været plejeforældre for hendes tre mindreårige halvsøskende fra *Erich Jørgensens* ægteskab med *Anne Mathiasdatter*, det var børnene, der ejede gården, som de havde fået udlagt ved skiftet efter deres moder. Senere flyttede ægteparret igen, til hans moders gård på sydsiden af Overgade, hvor de videreførte gæstgivervirksomheden efter hende,²²⁹ da hun døde i 1667.²³⁰ Moderen var blevet enke igen ca. 1650,²³¹ men havde drevet gæstgiveriet videre alene.²³² Hun var dybt forgældet ved sin død, med særligt store gældsposter til naboen i Overgade, borgmester *Thomas Brodersen (Risbrich)* og dennes broder, og de to sønner og værgerne for de tre børn i hendes andet ægteskab fragik arv og gæld efter hende,²³³ men kreditorerne, der fik udlagt det meste af gæstgivergården ved skiftet,²³⁴ lod *Jacob Suitzer* sidde i den som lejer.²³⁵ Han kom aldrig rigtigt på fode igen og efterlod sig intet, da han døde i 1678.²³⁶ *Susanna Erichsdatter* fik også lov til at sidde tilbage i gården efter mandens død;²³⁷ hun overlevede ham i 28 år.²³⁸ Datteren *Anne Marie* blev gift med købmanden *Mathias von Westen*²³⁹ i Kerteminde, en anden datter døde ugift i Odense.²⁴⁰

Den yngste datter i *Erich Jørgensens* ægteskab med *Anne Wichman*, *Mette Erichsdatter* (ane nr.411), blev ligesom de to ældste gift med en præst, den tidligere rektor ved Odense skole *Henning Christensen Achton* (ane nr. 410). Om hende berettes i afsnittet "Rektoren".

Erich Jørgensens to sønner med *Anne Wichman*, *Jørgen* og *Bertel Erichsen* - opkaldt efter farfaderen og morfaderen, må, med mindre de var tvillinger, være født ca. 1635 og 1636, siden *Bertel Erichsen* blev immatrikuleret ved Københavns universitet fra Odense skole allerede 16. maj 1653²⁴¹ og vel dårligt kan have været yngre end 17 år på det tidspunkt. Det ville være helt efter tidens skik, om den ældste søn fra fødslen var bestemt til at efterfølge faderen som købmand og den anden til en gejstlig løbebane. Men det er i så fald bemærkelsesværdigt, at *Erich Jørgensen* ikke ændrede planer, da den første søn døde. *Jørgen Erichsen* døde allerede i 1642,²⁴² kort efter moderen, måske af samme infektionssygdom, men *Bertel Erichsen* gik alligevel i gang med studierne, der blev langvarige. Den 3. juni 1657 blev han indskrevet ved universitetet i Padua som *Bartholus Ericius Otten-Danus*²⁴³ og den 14. oktober s.å. ved universitetet i Basel.²⁴⁴ Fra det korte ophold i Padua stammer en optegnelse, der viser, at han allerede da også benyttede sin morfaders slægtsnavn, idet han undertegnede sig *Bartholus Ericius Wichman*.²⁴⁵ I Padua blev han indskrevet som "artisti", hvortil regnedes de filo-

sofiske, teologiske og medicinske studerende i modsætning til "legisti", de jurastuderende. Universitetet i Padua var katolsk, men den venezianske regering søgte at beskytte protestanterne mod forulempelser fra den katolske kirke, og universitetet var populært hos studerende nord for Alperne, særligt hos medicinstuderende.²⁴⁶ I 1650 blev den senere læge *Jacob Ottosen (Seebled)* fra Odense således indskrevet dér.²⁴⁷ Det var muligvis også Bertel Erichsen, der den 21. december 1658 indskrev sig i en studenterstambog i Halstein.²⁴⁸

Bertel Erichsens spor taber sig derefter en tid. Svenskekrigene begyndte i sommeren 1657, netop som han indledte sine studier i Italien, og kan have forhindret hans hjemkomst, men han må vel være vendt hjem, da forholdene tillod det efter krigene. Han opholdt sig i hvert fald i Odense med mellemrum i 1660'erne, øjensynligt med det hovedformål at få indkrævet så meget som muligt af arven efter faderen.²⁴⁹ Han nævnes således her i 1662,²⁵⁰ i perioden 1665-1668²⁵¹ og igen 1672-1674.²⁵² Ind imellem blev han imidlertid den 13. maj 1669 som Bartholus Erius Wichmans Danius ex gymnas Laurent. indskrevet som "logicus" ved universitetet i Köln. Det er interessant, da Köln var et katolsk universitet med kontakter i den katolske kirke og med meget få danske studerende.²⁵³ Det underbygger oplysninger hos landsdommer *Jacob Bircherod* om, at

Bertel Erichsen ... reiste udenlands og blev borte (og) mange i familien haver været i dend tanke, at hand blev catholsk.²⁵⁴

Jacob Bircherod og efter ham historikeren og samleren *P.F.Suhm* mente, at han blev munk og døde 1704 i et jacobinerkloster i Paris, hvor han kaldtes *Père Krachman*,²⁵⁵ men teorien er modbevist.²⁵⁶ Man må altså lade sig nøje med at konstatere, at Bertel Erichsen (Wichman) blev borte. - Med sin antagelse af slægtsnavnet Wichman har han ydet sit bidrag til at forvirre slægtsforskerne, der dermed har seks bærere af navnet *Bertel Wichman* i 1600-tallet at holde rede på!²⁵⁷

- Kampen om arven

Erich Jørgensens forretning må være søgt videreført af hans sidste købmandstjener *Rasmus Poulsen*, hvis hovedopgave det dog snart synes at være blevet at få indkrævet udestående tilgodehavender fra de mange debitorer til arvingerne. Forretningerne havde naturligvis lidt hårdt under krig og besættelse, og prøvelserne var ikke forbi med befrielsen af Fyn. Arvingerne måtte tåle indkvartering både af fanger efter slaget ved Nyborg og af en nederlandsk oberst med en del folk, der

ilde huserede og opbrændte adskilligt.²⁵⁸

Borgmester *Knud Jacobsen (Blanchenborg)* resumerede i 1673 boets situation således:

der fienden kom aff landet befantis hans (*Erich Jørgensens*) midelt saa, att naar børnene fick deris resterende møderne, haffr de endnu indted kunde faat aff fæderne, oc saadan ruin er de fleste aff os offuergaaen.²⁵⁹

Der var indbygget en konflikt mellem de to kuld børn i denne situation, hvor *Anne Mathiasdatters* børn var sikret deres arv efter hende ved udlæg i boet, medens der ikke var likvide midler til udbetaling efter *Erich Jørgensen* selv. Konflikten brød også ud senere, men i de første år enedes alle om at lade *Rasmus Poulsen* slås med debitorerne om betalingen af deres gæld.²⁶⁰

Det var svært og tog tid at få pengene ind, for debitorernes økonomi var også svært belastet af krigene. De adelige debitorer havde de største gældsposter; *Henning Walchendorf* den største registrerede, med 6.590 rigsdaler og 2 mark efter en ekstrakt af *Erich Jørgensens* regnskabsbog, som blev forelagt Fynbo landsting den 20. februar 1661.²⁶¹ Likviditeten hos de adelige var ikke bedre end *Erich Jørgensens*, og de måtte betale deres gæld med bøndergårde,²⁶² som *Erich Jørgensens* arvinger lod sælge videre så godt de kunne.²⁶³ Gårde og huse i Odense, som var udlagt for gæld, blev også solgt efterhånden.²⁶⁴ Smågælden hos Odenseborgere og landboer blev møjsommeligt søgt inddrevet over årene gennem stævninger til by- og herredsting og, når skyldneren døde, gennem anmeldelse til dødsboet.²⁶⁵

En særligt vanskelig debitor var Odense by. *Erich Jørgensen* havde lagt penge ud for byen under svenskekrigene, og sagen om arven efter *Hans Mathiassen*, der også vedrørte byen, må være den mest langvarige og komplicerede arvesag nogensinde i Odense. Krigsgælden blev af byen opgjort til beskedne 320 rigsdaler og 5 mark, som endelig i 1670 blev betalt til arvingerne ved udlæg i en bondegård i Brylle.²⁶⁶ *Hans Mathiassens* arvesag gav i årenes løb anledning til et utal af retssager ved alle instanser op til højesteret. Den bør derfor ikke forbigås her, selv om den kun vedrørte de tre børn i *Erich Jørgensens* ægteskab med *Anne Mathiasdatter*.

Hans Mathiassen var én af tre brødre til *Anne Mathiasdatter*, *Erich Jørgensens* anden hustru, jfr. oversigten overfor. Han forsvandt under 30 års-krigen i 1644, efter vidneudsagn da

hand paa reise fra sin moderbroder *Peder Hanss(en)* (købmand i Hamborg) oc her til Danmk. skulde i Hollsteen aff et suendshe parti wered optagen, andre neffned wellke(n)dt hand skulde bleffuen død paa.²⁶⁷

Da han, som var ganske ung, var barnløs, og forældrene var døde, var det hans tre søskende, der var arvinger, men arven kom ikke til udbetaling, da hans død ikke ansås for tilstrækkeligt bevist, men blev betroet købmanden *Henrich Clausen* at forvalte som væрге. *Erich Jørgensen* opnåede dog efter

Anne Mathiasdatters slægtskabsforbindelser²⁶⁸

<u>Morfader</u>	<u>Moder og morbrødre</u>	<u>Brødre</u>
	af <i>Hans Michelsens</i> <u>1. ægteskab:</u>	
	<i>Anne Hansdatter</i> død 1641	<i>Diderich Mathiassen</i> dræbt 1647
	gift med 1 ^o <i>Mathias Diderichsen</i> rådmand i Odense død 1635	<i>Anne Mathiasdatter</i> død 1655
<i>Hans Michelsen (Bager)</i> rådmand i Odense død ca.1631 gift to gange	2 ^o <i>Jesper Hansen</i> rådmand i Odense død 1661	gift med <i>Erich Jørgensen</i> rådmand i Odense død 1659
	af <i>Hans Michelsens</i> <u>2. ægteskab:</u>	
	<i>Peder Hansen</i> købmand i Hamborg	<i>Hans Mathiassen</i> fmtl. dræbt 1644
	<i>Johan Hansen</i> købmand i Odense død ca.1660	<i>Jesper Mathiassen</i> student død 1659

nogle års forløb at få udbetalt hustruens arvelod, men sagen førte til årelange processer for byting, rådstueret og herredagen, hvor værgen, den forsvundnes broder *Jesper Mathiassen* og stedfaderen *Jesper Hansen* blev indblandet.²⁶⁹ Resten af arven forblev båndlagt; efter *Henrich Clausens* udnævnelse til overformynder i 1653 med morbroderen *Johan Hansen* som værge.²⁷⁰ Da broderen *Diderich Mathiassen* i 1647 blev dræbt i *Jesper Hansens* - hans stedfaders - gård,²⁷¹ også barnløs, arvede den tilbageblevne broder og *Anne Mathiasdatter* hans krav på den båndlagte arv,²⁷² og da den sidste broder *Jesper Mathiassen* også døde barnløs i 1659,²⁷³ gik det fulde arvekrav videre til den i mellemtiden døde *Anne Mathiasdatters* tre børn.

Under svenskekrigene greb bystyret i sin nød, for at opfylde de svenske besættelsesstyrkers ustandselige krav, til at bruge de betroede arvemidler til at betale med.²⁷⁴ Da arvingerne - *Anne Mathiasdatters* tre børn - nogle år efter krigen krævede arven udbetalt, fik de medhold både administrativt i Danske Kancelli,²⁷⁵ ved en kommissionsdomstol og ved højesteret,²⁷⁶ men det daværende bystyre strittede voldsomt imod med forskellige argumenter, hvoraf det svageste var, at

vi wide icke middel saa mange rede penge at tilweybringe, ey heller tør wnderstaa oss nu idsige (nuværende) borgeshab det at paalegge, som for woress thider saaledis passerit och byen tilgoede er kommen, ey heller borgeshabeds middel nu er dertil.²⁷⁷

Denne argumentation holdt naturligvis ikke for en juridisk prøvelse, og bystyret blev igen dømt til at udrede arven. Et mindre beløb blev dog henvist til opkrævning i boet efter *Hans Mathiassens* sidste værge *Johan Hansen*, der var død i 1660, hos hans broder *Peder Hansen* i Hamborg. Arvingerne opgjorde i 1673 deres tilgodehavende til 3.605 daler og 12 skilling + renter på 547¹/₂ daler, men i 1676 formåede en kommissionsdomstol at få arvingerne og bystyret til at indgå forlig om et betydeligt reduceret beløb, 1.500 sletdaler.²⁷⁸

Med forbigåelse af mange faser af diskussionen og domstolsbehandlingerne om, hvorledes pengene skulle skaffes, kan det konkluderes, at bystyret til sidst måtte tilvejebringe dem ved salg af byjorder²⁷⁹ og søge regres hos de Odenseborgere, som ikke havde betalt deres brandskat under svenskekrigene. Betalingskravet blev rejst overfor borgerne eller deres arvinger ved dødsboer endnu i 1690, 46 år efter *Hans Mathiassens* død.²⁸⁰ - *Erich Jørgensens* arvinger kan ikke have været populære i Odense.

- Børn af andet ægteskab

Erich Jørgensens og *Anne Mathiasdatters* tre børn havde ved skiftet efter hende i 1657²⁸¹ fået udlagt hovedgården ved Fisketorvet: sønnen *Jørgen Erichsen* halvdelen af gården som en broderlod og de to piger *Karen* og *Anne Erichsdøtre* hver en fjerdedel som søsterlodder.²⁸² Trods de indkvarterede troppers hærværk var gården stadig, med en vurderet værdi på 700 rigsdaler, den tredjehøjst vurderede i Odense i 1661.²⁸³ De tre børn boede her efter *Erich Jørgensens* død, i de første år som nævnt med deres halvsøster *Susanna Erichsdatter* og hendes mand *Jacob Suitzer* som plejeforældre. Som umyndige skulle de have værger; da *Erich Jørgensen* ikke havde nære slægtninge i Odense efter broderen *Laurits'* død, og *Anne Mathiasdatters* eneste overlevende broder var student (og døde i 1659), beskikkede bystyret *Erich Jørgensens* to svogre fra første ægteskab, rådmændene *Jørgen* og *Hans Wichman*, som værger.²⁸⁴

Den indbyggede konflikt mellem de to kuld børn om arven kom for lyset i 1667, hvor *Bertel Erichsen* efter flere års venten på arven tabte tålmodigheden og klagede til kongen over den langsommelige procedure.²⁸⁵ *Frederich III* pålagde i den anledning i et missive af 23. december bystyret at indstævne de interesserede

oc dennem om alle u-forklarede poster enten i mindelighed foreener eller wed endelig domb atskillier som ret er oc I agter at forsuaere.²⁸⁶

Bystyret, der først fik missivet i hænde den 19. februar 1668, indkaldte arvingerne og pålagde dem efter adskillige møder at gennemgå regnskaberne sammen og søge at blive enige,

effterdj parternis tuistighed fornemmelig bestaar paa regenshab, huad enhuer i boen hafr annammet.²⁸⁷

Inden det kom så vidt, havde den utålmodige *Bertel Erichsen* nået at stævne værgerne for *Anne Mathiasdatters* børn, hans morbrødre *Jørgen* og *Hans Wichman*,

for rigtighed med shifftesforretning effter hans sl. fader *Erich Jørgens*: det at shaffe till endelighed,²⁸⁸ (og *Rasmus Poulsen*) for hand hafr paataget sig at werre fuldmægtig effter sl: *Erich Jørgensens* arfuinger. Formeente, at hand derfor burde samptlige arfuingerne lige eens meget at tienne och derfor pro qvota af enhuer at lønnis ..., eller de at lønne hannem, som hand meest hafr tient.²⁸⁹

Kort efter må *Bertel Erichsen* have forladt Odense i nogle år, som nævnt fmtl. for at studere videre i Köln, og de andre arvinger fandt sammen igen, da *Rasmus Poulsen* døde, og ansatte en anden af *Erich Jørgensens* tidligere tjenere, *Hein Lucht*, som deres fælles fuldmægtig. Han varetog arbejdet med administration af arven efter *Erich Jørgensen* til 1674, hvor arvingerne - også *Bertel Erichsen* - som løn, fordi han havde

woris sl: faders effterlatte sterbboe och huis af dend dependerer nu udj femb aars tid betiendt og opuarterd,

tilskødede ham nogle mestendels øde gårde og boliger.²⁹⁰

De to værger *Jørgen* og *Hans Wichman* fik hurtigt forsørget *Anne Mathiasdatters* datter *Anne Erichsdatter* ved at få hende gift med deres broder *Bertel Wichman*, der var præst i Særslev og enkemand, jfr. "Købmandsenken". De blev trolovet 4. januar 1661²⁹¹ og gift 16. juni s.å.²⁹² Hvis man skal tro *Jacob Bircherod* var bruden født 17. oktober 1646 og altså endnu ikke fyldt 15 år ved brylluppet.²⁹³ Der omtales imidlertid en *Maren Amme* i *Erich Jørgensens* hus allerede 28. april 1646 (og igen 30. november s.å.),²⁹⁴ hvilket kunne tyde på, at det rigtige fødselsår var 1645, året efter *Anne Mathiasdatters* bryllup med *Erich Jørgensen*. Ægteskabet med *Bertel Wichman* genkalder ordsproget om *Erich Jørgensens* døtre som gode fattigmænds-koner, men brylluppet reddede nu ikke *Bertel Wichmans* anstrengte økonomi, selv om han realiserede hendes arv, bl.a. ved at afstå hendes anpart i hovedgården ved Fisketorvet.²⁹⁵ Hun frasagde sig omgående arv og gæld efter ham, da han døde i januar 1666 og efterlod hende som 19-20-årig enke. Hans brødre og svogre gjorde det samme.²⁹⁶

Køberen af *Anne Erichsdatters* fjerdedels-anpart i hendes fødegård ved Fisketorvet i 1664 var *Christen Hansen Lime*, der var gift med *Karen Letsdatters* sønne-datter *Anne Jacobsdatter*, jfr. "Købmandsenken". De er vel flyttet ind i gården og har overtaget rollen som plejeforældre for de to tilbagevæ-

rende børn, *Karen Erichsdatter* og *Jørgen Erichsen*. Værgerne tog forbehold i købebrevet om, at

dersom sl: Erich Jørgens: børn ... same fierdepart i sin tiid kand behøfue och agte self at beboe, daa Christen Hans dend igien for dend fierdepartis betalling at afstaae for for: (købesum) 475 rdr.²⁹⁷

Det blev ikke aktuelt, for *Karen Erichsdatter* blev også snart gift, med præsten *Jens Rosenkilde*, og de solgte også, i 1668, hendes fjerdedelsanpart i gården til *Christen Hansen Lime*.²⁹⁸

Anne Erichsdatter forblev ikke enke ret længe. Den nye hjælpepræst, der blev indsat i Særslev den 3. januar 1666,²⁹⁹ en uge før *Bertel Wichmans* død, efterfulgte ham både som præst og ægtemand.³⁰⁰ Brylluppet stod allerede den 9. september samme år³⁰¹ og blev holdt med manér; bruden var jo *Erich Jørgensens* datter og den nye præst og brudgom var den nye biskop, *Niels Bangs*, ældste søn, *Hans Nielsen Bang*. Vielsen fandt sted i St. Knuds kirke,³⁰² og brylluppet blev bagefter fejret på rådhuset med fornemme gæster. *Jens Bircherod*, der var øjenvidne, huskede endnu begivenheden, da han senere redigerede sin dagbog fra barndomsårene:

Stod jeg med flere om formiddagen paa adelens sahl strax ved kirken og saae brudskaren, der de ginge til kirken. Bruden gick imellem hr. *Hannibal Sehsteds* dame frøicken *Christiana* og hendes daatter, ... Churprindtzen af Sachsen, som nu laa i Odense, gick op om aftenen incognito paa raadhuset at se paa bryllupsfæren, men blef ickun stacked tiid deroppe.³⁰³

Dette ægteskab holdt i 30 år; *Hans Bang* døde i 1696.³⁰⁴

Jacob Bircherod, der levede samtidig med *Anne Erichsdatter*, erindrer

at hun var meere rafineret end hendes mænd og derfor blev kaldet hunprovsten. En slopticus skrev eengang til dend eene mand og satte uden paa brevet: Velærværdig, hæderlig og vellærde *Anna Erichsdatter*, sognepræst i Særsleff og provst i Schoubye herret.

Bircherod oplyser videre, at *Anne Erichsdatter* efter sin anden mands død opholdt sig i Odense hos amtsforvalter *Rasmus Andersen (Balslev)*, hendes svigersøn, og døde der den 19. august 1726, 80 år gammel.

Anne Erichsdatter blev begravet i Særslev kirke,³⁰⁵ hvor hun stadig mindes sammen med sine to præstemænd på en skrifftavle, der er opsat i væggen i koret. Den indledende tekst er gengivet på siden overfor.

Formuleringen har vildledt estimerede personalhistorikere til at tro, at *Anne Erichsdatter* og hendes fader *Erich Jørgensen* bar slægtsnavnet *Hvilken*.³⁰⁶

Anne Erichsdatters første ægteskab var barnløst; med *Hans Bang* fik hun otte børn, men de fem døde som unge.³⁰⁷ Det sjette, *Bertel Bang*, var en lystig, falleret student,³⁰⁸ som efter at have opgivet studierne lod sig hverve og døde i Irland.³⁰⁹ De to overlevende, begge døtre, blev gift med henholdsvis den omtalte amtsforvalter i Odense og med *Hans Bangs* efterfølger i Særslev

ÆRE MINDE
OVER
MAG. BERTEL WICHMAND
SOGNEPRÆST I SEERSLEF OG PROUST I SCHOUBYE
HERRIT, SOM DØDE 1665³¹⁰ DEN 10. JANUARI UDI
SIT ALDERS 49 AAR OC EFTERLOED SIN HIERTE
ELSKEDE HUSTRU ANNA ERICHSDATTER,
HVIKEN
HER HANS BANG NIELSSEN
SOGNEPRÆST HER TIL STÆDET OG PROUST OVER
SCHOUBY HERRIT LEFVEDE SIDEN MED UDI ET
KIERLIGT EGTESKAB 30 AAR ...

Christian Broderus Bircherod.³¹¹ *Steen Steensen Blicher* er tipoldebarn af amtsforvalteren og *Anne Erichsdatters* datter.³¹²

Karen Erichsdatters ægtemand *Jens Pedersen Rosenkilde*³¹³ var præstesøn fra Vester Hæsinge nord for Faaborg. Han blev immatrikuleret ved universitetet i 1654 fra Sorø³¹⁴ og gav sig tilsyneladende god tid med studierne i København. Han oplyste selv om sine år her, at

jeg nu i 13 aar paa dette Eders kongl: maytt^s: universitet haffuer anwendt min tid in philosophiæ, artium et lingvarum, præcipuè SS. theologiæ studiis, oc wed Guds hielp mig imidlertid baade i fredss- saawel som i sidste beleiringstid imod Eders k. maytt^s: fiender mig saa forholdet, at jeg derom haffuer erlanget gode testimonia, baade publica oc privata, oc (det som mig nu mest animerer til denne min underdanigste supplication for Eders kongl: maytt at frembære) adhillige gange i nogle aar haffuer nødt dend store kongl: mildhed at prædike for Eders k. maytt: her paa slottet.³¹⁵

Oplysningerne findes i en supplication til kongen i 1667, hvor han til gengæld fik meget travlt. Han søgte først kald i Vester Hæsinges nabosogn Jordløse, hvor præsten *Laurits Hoff* var død (se næste afsnit, "Herregårdspræsten") og fik *Jørgen Skeel* til at anbefale ham overfor biskop *Niels Bang*. *Jørgen Skeel* anførte, at han også skrev på vegne af sin "kiere moder" *Sophia Rosenkrantz*, enke efter *Anders Bille* til Damsbo i Jordløse sogn, og anførte om *Jens Rosenkilde*,

som jeg en rum thied selff haffuer kiendt, (at han) er heel skichelig och en smuch lerd karl. Haffuer och goede gaffuer paa predichestoelen.

Anbefalingen kom uheldigvis for sent, idet kong *Frederich III* allerede havde udstedt kaldsbrev til en anden ansøger *Hans Lauritsen Achton*, men *Jørgen Skeel* gik så vidt i sin støtte, at han i et nyt brev til biskoppen forsøgte at få ham til at udsætte ordinationen indtil *Jens Rosenkilde*,

som reisser nat och dag, kand komme tilbage igjen.

Jørgen Skeel oplyste, at *Jens Rosenkilde* var rejst til København

och giffuet adskelige forskriffuelser med till en och anden goede wenner, som jeg formoder noget skall hielpe

Den velbårne herre veg ikke engang tilbage for at tilføje, at *Hans Achton*, som paa kaldet haffuer faaet kongebreff, bemeldiss att føre et wskichelig leffnet, saa de tuende ey well kand tagiss i comparaison mod hinanden.³¹⁶

Anslaget kunne dog ikke forhindre ordinationen af *Hans Achton*, men *Jens Rosenkilde* fik gennem sine støtter i København udvirket en kongelig instruks til biskoppen om, at

Jens Peders Rosenkilde maa til første vaccerende præstekald udi wort land Fyen befordris och antagis, saafrembt hand effter foregaaende examen til prædicheembede dygtig befindis.³¹⁷

Instruksen blev sendt 20. juli 1667, og Jens Rosenkilde kom kun til at vente i to måneder, idet han blev ordineret som præst i Vester Åby - "Jesper fra Aaby"s hjemby - og Åstrup mellem Faaborg og Svendborg den 20. september.³¹⁸ Jens Rosenkildes officielle trolovelse med *Karen Erichsdatter* fandt sted sidst i 1667 efter at han havde fået sit embede; det var formentlig det, der var årsagen til hastværket. Han blev ganske vist da indhentet af fortiden i København, idet trolovelsen straks bragte ham en anklage for brudt ægteskabsløfte på halsen fra en sjællandsk pige, *Anne Zachariasdatter*, som han seks år før havde lovet at gifte sig med og siden holdt hen. Hun fortalte i et klagebrev til kongen, at han

effter standhafttig lang anmoding wed mine wenerss consentz endelig hafr erlanget mit sambtyche til ett erligt och hæderligt æchteshab och i saa maader ved sine daglige contestatio med sine smigrende skriftelsser iche allenniste mit hierte til standhafttig oprichtighed oc wendshab mod sig opwechet, mens endoc nogle gange mig fra andre goede thilbud wdj æchteshab forhindret, som hanss egen samwittighed selff best shal bewidne om.³¹⁹

Sagen er dog tilsyneladende blevet dysset ned,

efftersom pigen, som hand nu effter gudelig loufflig medfart er troloffuit med, røre forneme gotfolck baade i blod och suogerskab,

formelt med henvisning til, at den tidligere forlovelse var hemmelig, indgået uden forældrenes samtykke (*Anne Zachariasdatter* var ifølge sit klagebrev "fader- oc moderløs") og derfor ikke retsgyldig. Trolovelsen med *Karen Erichsdatter* var derimod indgået

effter Gudz forsiun och forældres raad.³²⁰

Karen Erichsdatters anpart i fødegården i Odense blev som nævnt foran solgt snart efter; købebrevet blev underskrevet 23. april 1668. I juli året efter kvitterede Jens Rosenkilde overfor *Hans Wichman* for korrekt varetagelse af værgemålet for hustruen;³²¹ han må da have fået udbetalt resten af den arvepart efter moderen, som Hans Wichman havde forvaltet for *Karen Erichsdatter*.

I *Jacob Bircherods* familiehistorie finder man i teksten om hans mormoders halvsøster en anden lidet pyntelig oplysning om omstændighederne omkring *Jens Rosenkildes* kaldelse til embedet i Vester Åby og Åstrup:

Hand havde kiøbt sit kald, vilde siden fragaae det. Blev dømt til at betale, derved kom hand tilbage, maatte søge sine venner og andre om hielp.³²²

Under en retssag for Brahetrolleborg birketing i 1685 blev det dokumenteret, at Jens Rosenkilde omtrent samtidig med, at han fik løfte om et embede, den 1. august 1667, havde udstedt en obligation (gældsbev) på 100 rigsdaler til kansleren *Peder Reedtz*, som den daværende besidder nu krævede indløst. *Jens Rosenkilde* blev imidlertid frikendt af birkedommeren, da han aflagde ed på, at han ingen penge havde modtaget på obligationen.³²³ Han var jo ikke stævnet for bestikkelse! *Jacob Bircherod* skriver videre efter oplysningen om bestikkelsesaffæren, at

dette chagrinerede hende (*Karen Erichsdatter*), og hun derover gik ganske fra sin forstand og døde 1719.

Det er fmlt. rigtigt, at *Karen Erichsdatter* blev sindssyg, men biskop *Bloch* havde hørt en anden forklaring på årsagen, nemlig at degnen og hans kone

de "trodde" præsten *Jens Rosenkilde* så han faldt i en svær sygdom og præstekonen gik fra sin forstand. Da præsten maatte tage sig en medhjælper, *Hieronymos Sparre*, vilde degnen ogsaa øve sine onskabsfulde konster mod ham, men Hieronymus Sparre kom efter det og vidste raad mod sligt. Han tog degnen for sig og bankede ham dygtig af, saa han fra denne dag havde fred.

En lokalhistoriker, der genfortæller denne version, gør dog opmærksom på den svaghed ved historien, at degnen var død tre år før kapellanen tiltrådte sit embede. Skrønen om det skumle degnepar kan måske føres tilbage til den kendsgerning, at degnens enke senere blev stejlet for mord på en gammel kone, som var i hendes hus.³²⁴

Jens Rosenkilde døde allerede 1696,³²⁵ stærkt forgældet.³²⁶ Trods de uheldige oplysninger om ham kan den foran omtalte lokalhistoriker dog ogsaa finde noget pænt at sige:

Naar det saaledes synes, at han var fattig baade paa Kundskaber og Penge, maa vi derimod strax meddele, hvad der fremgaar af adskillige Vidnesbyrd, at det var en venlig og godmodig Mand.

Jacob Bircherod oplyser, at der var flere børn, men som ikke alle fortienner at næfne.³²⁷

I Odense tingbog er den 7. februar 1670 indført følgende:

For retten fremstod sl: *Erich Jørgensens søn Jørgen Erichss.* och tog *Jørgen Wichmand* raadmand, som har werit hans werge, udj haand, gaf hannem fuldkommen afkald och qvitering for hans tilfaldene møderne arff effter hans sl: moder *Anne Matthisdatter*, som for: *Jørgen Wichmand* til hannom: hafr rigtigen betalt och udredet.³²⁸

Få uger før, den 11. januar 1670, nævnes *Jørgen Erichsen* for første gang i egen person som modtager af en obligation og panteforskrivning;³²⁹ indtil da, senest i 1668, betegnes han som umyndigt barn.³³⁰ Man må da gå ud fra, at han er fyldt 18 år og er blevet myndig³³¹ kort før nytår 1670 og altså er født 1651. (Hvis det var rigtigt, som byhistorikeren *Svend Larsen* oplyser, at han nævnes i tingbøger fra 1654 og i 1655 var foged på Ørridslevgård,³³² må

Jørgen Erichsen have været et meget fremmeligt barn, men han er naturligvis forvekslet med en eller to navnefæller.³³³

Den nu myndige *Jørgen Erichsen*, der må have planlagt sin fremtidige tilværelse i god tid, gik straks i gang med at realisere planerne. Det samtidige ordsprog om *Erich Jørgensens* (to) sønner som "nogle megtige karle" må ikke mindst være gået på ham. Umiddelbart efter at have fået rådighed over sin mødrene arv forlod han fødegården ved Fisketorvet, hvor han fmtl. var vokset op som plejesøn af *Christen Hansen Lime* og hans fjerne slægtning *Anne Jacobsdatter*, og rejste til Hamborg. Herfra stævnedes han den 22. februar 1670 sammen med *Jørgen Wichman Ebbe Rosenkrantz* til Brangstrup og krævede et lån på 100 rigsdaler indløst, som *Jørgen Wichman*

paa en af sl: Erich Jørgensens wmøndig børns wegne hannom med forstragt haffr (i 1663, idet) Jørgen Erichs behøffr capital och rentte wdj sin egen handell och fornødenhed ... och ey lenger dennom wille lade staa paa rentte.³³⁴

Samme år solgte han sin halvpart i fødegården til *Christen Hansen Lime*,³³⁵ og i de følgende år realiserede han andre dele af arven, der var bundet i fast ejendom.³³⁶ I Hamborg var han først i tjeneste hos købmanden *Gebhardt Lubken*,³³⁷ senere etablerede han sig som selvstændig købmand, muligvis en tid i samarbejde med en anden Hamborgkøbmand, *Jørgen Henrichs Muxssel*.³³⁸ Han havde forretningsforbindelser i Odense med familiemedlemmerne og andre Odensekøbmænd og lod tilsyneladende nogle større tilgodehavender stå hos familien.³³⁹ Han besøgte også byen engang imellem,³⁴⁰ men forbindelserne med familien synes ikke at have været særligt intense, da *Jacob Bircherod* i det første manuskript til sin familiehistorie ikke vidste andet at berette om sin mormoders halvbroder end, at han var købmand i Hamborg og der haver efterladt sig posterité.³⁴¹

Senere fik *Jacob Bircherod* dog oplyst, at

denne *Jørgen Erichsen*, købmand i Hamborg, var i begyndelsen een velhavende riig mand, og dend tiid i vræde viiste sin hustrues moder ud af sit huus. Siden gik det tilbage for ham. Hans hustru toeg til hendes moder, men hd. maatte aldrig komme ind af døren.³⁴²

Alt i alt synes *Erich Jørgensens* børn at have arvet ikke alene penge, der gav dem en god start i livet, men også handlekraft og intelligens. De fleste af dem slap imidlertid ikke for familiemæssige problemer, være sig med ægtefæller eller børn. Det gælder også for *Mette Erichsdatter* (ane nr. 411), der følges i afsnittet "Rektoren".

DE LÆRDE MÆND

Herregårdspræsten (Slægten Achton) (820+821)

I den danske kirkes historie har man kaldt perioden fra reformationen til enevælden for det lærde tidsrum.¹ Det var de gejstlige, man først og fremmest kaldte lærde mænd. I det første danske litteraturleksikon anvendes betegnelsen lærde mænd derimod om alle forfattere, der har fået noget af deres produktion trykt. I anegalleriet er der tre præster fra det lærde tidsrum, der med større eller mindre vægt kan kaldes lærde mænd.

Den første er jubellæreren *Laurits Jespersens* (ane nr.1640/816) søn *Christen Lauritsen* (ane nr.820). Men det er én enkelt ligprædiken - over en adelig frue, der har begrundet hans optagelse i Worm's lexicon over lærde mænd² og i senere litteraturleksika,³ og han betragtede sig ikke selv som lærd. Han var i sin præstegerning livet igennem tæt knyttet til de sydfynske herregårdsbesiddere.

Christen Lauritsen blev født i præstegården i Espe. Det må være omkring 1565; han var *Laurits Jespersens* tredje søn, hvor broderen *Jørgen Lauritsen* (ane nr.403), som blev født 1567, var fjerde søn. Han er vel ligesom broderen *Jørgen* blevet undervist hjemme og senere sat i Odense skole.⁴

"Biografen" *Jørgen Lauritsen* skrev i sin "fortegnelse", at han sammen med sin broder *Christen* blev sendt til København for at studere tredje påskedag 1588,⁵ men en *Christen Lauritsen* er dog først noteret indskrevet ved universitetet i 1589, som *Christiernus Laurentii*.⁶ Tre år senere, Kristi Himmelfartsdag 1592, fik han sit første præstekald. Det var som fast hjælpepræst - residerende kapellan - i Svendborg. Biskop *Jacob Madsen* mødte ham her straks efter ansættelsen, i St. Nicolaj kirke, under sin visitats 7. maj 1592. Biskoppen noterede i sin bog, at den nye kapellan ligesom den tidligere havde fået stillet hus til rådighed og var tillagt tre offerdage og ni ort korn men ingen kost.⁷

Kun et år senere sprang han fra kapellanstillingen til kaldet som sognepræst for Jordløse og Håstrup sogne i Salling herred, nord for Faaborg.⁸ Han efterfulgte her *Jens Lauritsen Foul*, der var død 5. marts 1593.⁹ - *Jens Foul* var den Assens-kapellan, der i 1555 fik fastsat sin løn af "Brødrene" Bang, men i 1593 havde han i over 30 år været præst i Jordløse. Han var ifølge *Jacob Madsen* ikke nogen lærd mand, men dog en jævnt god familiefader,

non multum doctus, sed mediocris paterfamilias.¹⁰

Der var 12 børn i ægteskabet med den tidligere biskop *Jørgen Jensen Sado-lins* datter *Cathrine*.¹¹

Herregårdene lå tæt i Jordløse/Håstrup-området, og herremændene var naturligvis blandt "de beste af kircken", der skulle vælge den nye præst på me-

nighedens vegne. *Christen Lauritsen* blev således kaldet af *Eiler Brochenhus* til Nakkebølle og Damsbo, *Peder Bille* til Håstrupgård, enkerne *Margrethe* og *Magdalena Reventlow* til Søbo og fru *Karen Bryske* til Østrupgård i Håstrup sogn - samt "meenig sognemænd".¹² Hvis der var syv i valgkollegiet som skik var, har der ikke været plads til mange menige; *Christen Lauritsen* var fra begyndelsen herregårdenes præst. - Fru *Karen Bryske* havde dog inden valget forsøgt at få en præst for Håstrup sogn alene, fordi hun var utilfreds med at skulle dele præst med så mange andre, og havde prøvet at få lensmanden i Nyborg til at gøre sin indflydelse gældende for at opnå dette. Han afviste dog at blande sig i sagen, men sendte kopi af brevvekslingen med *Karen Bryske* til biskop *Jacob Madsen*.¹³

Med kilde i rektor *Axel Achtonius'* "parentationskrift" om slægten *Achton* beretter biskop *Bloch* i sit manuskript om den fynske gejstlighed, at *Christen Lauritsen* nogle måneder efter at være kaldet til Jordløse og Håstrup trolovede sig med *Jens Fouls* datter *Maren*:

Han havde trolovelse 1593 d. 4 oct, hvorpaa han sendte hende til sine forældre, hvor hun blev, indtil deres bryllup stod ...

Han har måske ikke fundet det passende, at han og hans tilkommende boede under samme tag, inden de blev gift. Beretningen går videre, at

deres bryllup stod paa Nachebølle d. 14 oct. 1594, da hans broder hr. *Jørgen Lauridsen* i Søllested (skal være Søllinge) og sammetid og sted havde bryllup paa hr. *Eiler Brochenhuus* bekostning, hvis daatter *Susanna Brochenhuus* og havde bryllup samme dag med hr. *Marquar Bille* til Hvidkilde.¹⁴

Jørgen Lauritsen meddeler også, at *Eiler Brochenhus* holdt hans bryllup på Nakkebølle den 14. oktober 1594, men beretter ikke andet om det.¹⁵ Der findes imidlertid også en anden øjenvidneberetning, fra biskop *Jacob Madsen*, men han henlægger det adelige pars bryllup til 11. oktober og omtaler ikke de to præstebrødres bryllupper:

Aar 1594, den 11te oktober forenede jeg i ægteskab paa salen, der er bygget af spaan foran porten til Nachebøl, velbyrdige Markvard Bille og jomfru Susanne, velbyrdige *Eiler Brockenhuus'* datter.

Den omtalte portbygning i to etager var opført af *Eiler Brochenhus* nogle år før. Bryllupssalen var på den øverste etage.¹⁶ Kong *Christian IV* bidrog til menuen med fire stk. dåvildt fra kronens skove på Hindsholm¹⁷ og kantor *Giessing* citerer i sin jubellærer-historie en anonymi kilde, ifølge hvilken den unge konge selv var tilstede ved det adelige bryllup.¹⁸

Den gæstfrie *Eiler Brochenhus'* egne kalenderantegnelser angiver, at det adelige bryllup stod den 13. oktober.¹⁹ Hvis det er den rigtige dato kan de to præstebrødre evt. være blevet viet under de adeliges 2. dagsgilde; *Jørgen Lauritsen* har vel husket sin bryllupsdag.

Jordløse kirke har nok ikke set meget anderledes ud, da *Christen Lauritsen* var præst dér. Biskop *Jacob Madsen* noterede i sin visitatsbog: Kirken tornet, met et capel mod nordeste side, er S Jostis oc hans alter. ... Kirkegordsmur clar camp.²⁰

Den store smukke præstegård på den anden side af landevejen er derimod ikke fra *Christen Lauritsens* tid. Den gamle gård brændte 3. november 1735, da nogle bortrejsende gæster - sikkert efter en god jagtmiddag - afskød en afskedssalut, medens deres vogne rullede ud af porten. - Kilden til denne oplysning er pastor *Wiberg*, hvis beundringsværdige bidrag til en almindelig dansk præstehistorie har været en flittigt benyttet kilde. Han var selv præst i Jordløse.²¹

Det blev et kortvarigt ægteskab. I biskop *Hans Michelsens* edsbog noterede *Christen Lauritsens* ældste søn *Jacob*, at han var 28 år, da han blev præsteordineret 2. februar 1625,²² dvs født februar 1596/januar 1597. *Maren Foul* må da være død i perioden februar-juni 1596, vel sagtens i sin første barselsseng, for *Christen Lauritsen* blev trolovet igen 20. juni 1596.²³ Hans anden kone var *Anna Andersdatter* (ane nr.821), datter af hr. *Anders Lauritsen* i Vissenbjerg (ane nr.1642). Brylluppet blev holdt i præstegården i Fuglevig fire måneder senere, den 20. oktober 1596.²⁴

Biskop *Bloch* angiver i manuskriptet til *Anders Lauritsens* biografi i sin historie om den fynske gejstlighed, at *Anna Andersdatter* var født 17. juli 1587,²⁵ men da provst *Næraae* efter Blochs død besørgede manuskriptet i trykken, lod han datoen udgå, fmlt. fordi han gik ud fra, at bruden måtte være mere end ni år gammel.²⁶ Mon ikke der har været tale om en skrivefejl for 1578, syv år efter at *Anders Lauritsen* var tiltrådt som præst i Vissenbjerg og var blevet gift. Bruden var i så fald 18 år.

Christen Lauritsen arvede et lille problem fra sin forgænger. *Jens Fouls* søn *Hans* - *Christen Lauritsens* senere svoger - søgte embedet som degn i Jord-

løse, der skulle nybesættes, fordi den tidligere degn fandtes uegnet som skolelærer. Der var blot den hage ved sagen, som *Jacob Madsen* noterede, at han havde besvangret en pige, som havde født tvillinger, og vistnok ikke havde fået "afløsning", dvs syndsforladelse, af præsten for denne brøde. Det havde Jakob Madsen fået at vide hos *Eiler Brochenhus'* frue *Anna*. Den 16. juli 1593 opsøgte Hans Foul imidlertid biskoppen og meddelte, at den nye præst, hr. *Christen*, nu havde "afløst" ham, og Eiler Brochenhus havde sendt et brev, hvori han anbefalede, at Hans Foul blev ansat på prøve et års tid. Det gik Jakob Madsen derefter med til, og Hans Foul blev ansat, men måtte skrive under på, at hans fremtidige faste ansættelse var betinget af, at han opførte sig hæderligt og uden anstød.²⁷

Derudover får man nogle glimt af *Christen Lauritsens* præstegerning igennem biskoppernes visitatsbøger. - *Jacob Madsen* visiterede nogle gange, og næsten 30 år senere var biskop *Hans Michelsen* også på besøg. Deres notitser er kortfattede. *Jacob Madsen* skrev efter sin første visitats i Jordløse 17. april 1594 blot, at

Han forklarede den samme text, (og at han) waar hos dem middag til mad,

14. april 1603, at han

Spiste atter frokost der ... alt vel

og 7. maj 1604 endnu kortere, at han overnattede i præstegården.²⁸ Efter visitatser i annex sognet Håstrup i 1596 og 1598 oplyser han kun uden kommentarer, hvad prædikenens tema var. 17. april 1596 kl. 8 var det

Herren er min hyrde.

3. juli 1598 kl. 6 var det

Evangeliet om det tabte faar;²⁹

senere på dagen talte biskoppen selv fra prædikestolen i Jordløse.³⁰

Hans Michelsen, der kom 22. august 1628, fik et dårligt indtryk af skoleundervisningen både i Jordløse og Håstrup. Efter visitatsen blev han i præstegården i Jordløse, hvorfra han om eftermiddagen spadserede til herregården Søbø sammen med *Christen Lauritsen*. Derefter ville han nok være taget videre, men det begyndte at regne, og regnvejret blev så voldsomt, at han foretrak at overnatte i præstegården, hvor han drømte om præsten i Viby i Bjerger herred, *Jon Lauritsen*.³¹

I 1606 indtraf den begivenhed, der skabte *Christen Lauritsens* ry og fik ham til at leve i litteraturhistorien: *Margrethe Reventlow* til Søbø døde natten mellem 24. og 25. marts, og den 8. april blev hun begravet foran alteret i Jordløse kirke.³² Den var gravkapel for Søbø's ejere, og hendes længst afdøde mand *Erich Krabbe* og hendes søskende lå også dér.³³ Det blev betroet *Christen Lauritsen* at holde ligprædikenen over hende. Han var godt kendt med

hende og de andre adelige i hans to sogne, da det dengang var almindelig skik, at herregårdsfolkene ikke søgte deres kirke om vinteren, men lod præsten komme op på herregården og prædike for dem, når han havde forrettet tjenesten i kirken. Det var just en hovedbegrundelse for *Karen Bryskes* ønske om at have egen præst i Håstrup i 1593:

Disligte er her ochssaa møgitt att bestelle thiill enn prest her wdj bege sognne, fordj her er disse mannge hergaarde, och om winntter, hannd skall predicke adskiellig tider paa samme gaarde, saa er dett afftten, førinnd predickennd till denn sist kiercke bliffuer wdde.³⁴

Her måtte almuen i annexsognet tilsyneladende vente til herskaberne på herregården var betjent.

Der var nøje regler for, hvorledes adeliges jordefærd burde foregå. Biskop *Niels Jespersen* havde i 1566 udsendt et

kristeligt raad og betænkelse

herom. Med hensyn til ligprædikenerne gjaldt det, at de skulle give en udsigt over den afdødes levned

uden smiger og øjentjeneste,

men med pietetsfuld forbigaaelse af, hvad der mere kunne tjene til forargelse end til opbyggelse. Derefter skulle prædikanten nærmere udvikle det skriftsted, der var valgt til tekst. Hvis prædikenen behagede familien, var det sædvane, at den bekostede den trykt som et æresminde over den afdøde og som et andagtsskrift, der kunne læses af en større kreds.³⁵ Det var derfor ærefuldt for prædikanten at holde en sådan ligprædiken og tillige indbringende, fordi de efterladede viste deres erkendtlighed ved et hædersoffer. Det traditionelle hædersoffer for en ligprædiken over en adelig var senere i 1600-tallet 100 daler og en sølvkande.³⁶ Det var ofte biskopperne, der forbeholdt sig æren - og takofferet - for at prædike over de adelige, men her blev det altså sognepræsten.

Christen Lauritsens prædiken må være faldet i familiens smag, idet den året efter begravelsen lod den trykke i København. Den nød den ære at blive optaget i professor *Peder Hansen Resens* bibliotek, som han i 1685 skænkede til Universitetsbiblioteket,³⁷ men dette eksemplar må være brændt ved bibliotekets brand i 1728. Der er dog bevaret et eksemplar i *Karen Brahes* Bibliothek i Odense, som også blev samlet i 1600-tallet.³⁸ Det er formentlig det eneste eksemplar af prædikenen, der eksisterer i dag; Det kgl. Bibliotek har den ikke.

Prædikenen var ifølge forordet til den trykte udgave bestilt af fire medlemmer af slægten *Krabbe* - den afdødes mands slægt, af *Christen Lauritsen* betegnet som

mine synderlige gode Venner,

heriblandt *Christian Krabbe* til Børnholm og den døde frues arving jomfru *Karine Krabbe*. Af den første part af prædikenen fremgår det klart nok, at sognepræsten var nært knyttet til herregårdene. Christen Lauritsen fremhæver således her om *Margrethe Reventlow*, at

hun omgicks gerne met Guds ords Tienere / holt dennem vdi ære / oc beuiste dennem mangfoldige Velgierninger. ... Herom kand ieg icke alleniste vidne met all Sandhed / men ocsaa andre fromme Mend / som ere vdi det hellige Predicke Embede.

Christen Lauritsen fremhæver også, at den døde frue havde været

en Rund Brødgiffuere / som ieg met en god Samvittighed / kand giffue hende Vidne.

Senere oplyser han før den sædvanlige detaljerede skildring af den 81-årige enkes sidste timer, at hun i nogle år havde været meget svag og skrøbelig,

oc naar hendis leylighed haffuer sig icke saa begiffuet / at hun gad dragen til Kircken / da haffuer hun ladet kalde mig wuærdige (uærdige) neder til sig / at ieg skulle predicke for hende hiemme vdi hendes Fruerstue.

Forordet til prædikenen er affattet i en særegen ydmyg tone:

Saa haffuer ieg ocsaa / Gunstige Venner / effter eders Begiæring / eder til ydermere Trøst oc Husualelse colligerit oc tilsammen skreffuet kaartelige aff vellærde Mendes bøger oc commentariis, denne ringe oc enfoldige Ligpredicken ... Enddog ieg maa aluorlig bekiende / min Forstand ringere at være / end at ieg skulle kunde skriffue noget / der nyttelige kunde læsis aff gaat Folck: Men heller bede Gud om Naade / at ieg kunde læse oc studere Mitelige / det som aff andre gjort oc udganget er / oc det henvende til den Christne Kirckis gaffn oc brug / i mit Embede.³⁹

Karen Krabbe arvede *Søbo*, men sad kun få år på gården før hun døde, og hendes arving *Christian Krabbe* havde gården endnu kortere tid, for han var i dyb gæld til andre adelsmænd, der straks anmeldte deres gældskrav for Salling herredsting,⁴⁰ og *Christian Krabbe* reddede kun en smule løsøre fra gården. Det deponerede han den 3. juli 1614 hos sin synderligt gode ven *Christen Lauritsen*, og dér i præstegården blev det stående i 23 år, hvorefter de sørgelige rester, som ingen gjorde krav på mere, hjemfaldt til kongen. (*Christian Krabbes* arvinger havde fragået arv og gæld efter ham efter hans død).⁴¹ - *Søbo* skiftede ejer flere gange i de følgende år, indtil gården i 1642 blev overtaget af rigsmarsken og godssamlere *Anders Bille*.⁴²

Der er endnu et lille litterært bidrag, der er bevaret efter *Christen Lauritsen*. Det er en indberetning til professor *Ole Worm*, foranlediget af *Christian IV's* missive til biskopperne 11. august 1622 om at lade

opsøge och antegne alle slags antiquiteter och documenter ... hos alle lerde mend i deris stifter, seerdelis geistlige.

Den korte indberetning oplyser

som de gamle sige,

at det kapel ved Jordløse kirke, som biskop *Jacob Madsen* omtalte i sin visitatsbog, havde været et valfartskapel, viet til St. Jost, og genfortæller et par lokale folkesagn. Indberetningen er nok skrevet ret sent, i 1625, da Chri-

sten Lauritsen er blevet rykket for den. Han undskylder sig i de samme ydmyge vendinger som i ligprædikenen som

jegh Christen Lauritsøn wurdigh Gudz thiener thill Jordløse och Høstrup sogner, idet han forklarer, at

wor gamle prouist meente, at det haffde en ringe ting paa sig.⁴³

Det er oplyst, at der på et eller andet tidspunkt i *Christen Lauritsens* tid har været en brand i præstegården, men man ved ikke andet om den, end at den ikke udviklede sig til en katastrofe som den, der er omtalt i billedteksten foran.⁴⁴

Christen Lauritsen omtales endnu i 1636 i forbindelse med et mageskifte mellem nogle jorder, der tilhørte *Anders Bille*, og noget præstegårdsjord i Jordløse,⁴⁵ og februar 1637 ved efterlysningen af ejere af det løsøre, *Christian Krabbe* havde deponeret i præstegården i 1614. Han må være død senere i 1637, da hans efterfølger i kaldet, *Laurits Andersen Hoff*, der havde været kapellan ved Vor Frue kirke i Odense, må være tiltrådt i Jordløse dette år.⁴⁶ Laurits Hoff giftede sig med Christen Lauritsens datter *Margrethe*.⁴⁷

Christen Lauritsen fik otte børn i sine to ægteskaber, fem sønner, der alle blev præster⁴⁸ - heraf fire på Fyn, og tre døtre, der alle blev gift med fynske præster. Børnene antog navnet *Achton*⁴⁹ efter fødebyen Jordløse, hvilket biskop *Bloch* forklarer som følger i sin artikel om "Rektoren" *Henning Christensen Achton* (ane nr.410), den tredje af de lærde mænd i dette kapitel:⁵⁰

Den liden Landsbye Jordløse ved Faaborg i Salsing-Herred har 1613 bragt denne store og brave Mand af sig. En Forklaring over Navnets Oprindelse haver givet Anledning til dette Bieaavn. Man kalder den modløs, som har tabt Modet, den pengeløs, som er uden Penge, den ryggesløs, som er uden Ros og Hvile, i den Henseende skal Jordløs betyde uden Jord, deraf er Achtoni Navn udspiret, af a privativo og χθω Jord. I den Sted en Sognepræst paa Stedet i senere Tider Hr. Hof har havt andet Begreb om Navnets Oprindelse, forklarende Jordløs ved løs Jord, imodsat den fastere, skrivende derfor sædvanligen under sine Breve: ex curia pastorali, qvæ a terra friabili nominatur. Conf. Cr. Cr. Montoppidans Grammatica p. 233.

Den omtalte præst i Jordløse, hvis udlægning af navnet *Achton Bloch* afviser, må være *Laurits Hoff*, der er den eneste præst med dette slægtsnavn i sognet. Hans udlægning må ellers tillægges nogen vægt, siden han var gift med et af de otte børn, der antog navnet!

Christen Lauritsens ældste søn, den eneste med *Maren Foul*, og den næstældste, den første med *Anna Andersdatter*, fik kald med et års mellemrum. *Jacob Achton* blev i 1625 personel kapellan⁵¹ og i 1629 præst⁵² i Østrup og Hjadstrup og *Henrich Achton* blev præst i Frørup i 1626.⁵³ De skal være blevet gift med to søstre, præstedøtre fra Lumby. *Jacob Achton* og *Karen Olufsdatter* blev trolovet efter hans ansættelse som kapellan i 1626, men de måtte vente til hans præsteudnævnelse tre år senere, før de kunne gifte sig. Så blev det også et stort bryllup; biskop *Hans Michelsen* tog til Lumby for at vie dem og deltog i bryllupsfesten sammen med sin hustru.⁵⁴ *Jacob Achton* døde allerede omkring 1643.⁵⁵ Kantor *Giessing* oplyser, at *Henrich Achton* nåede at blive gift ikke mindre end tre gange til,⁵⁶ inden han døde i 1670.

Laurits Achton, der var rektor i Faaborg i en periode,⁵⁷ før han i 1638 blev kapellan i Lumby⁵⁸ og året efter fik præstekald i Lunde,⁵⁹ blev fader til rektor *Axel Lauritsen Achtonius*, Skelskør,⁶⁰ og *Christen Lauritsens* datter *Maren Achton* blev mormoder til brødrene *Peder* og *Mogens Lucoppidan*.⁶¹ De tre efterkommere er ophavsmænd til optegnelser om slægten, der er henvist til i dette og andre afsnit.⁶² Med en anden søn af *Laurits Achton* - *Hans Lauritsen Achton* - vendte slægten tilbage til Jordløse, idet han efterfulgte *Laurits Hoff* som præst her i 1667,⁶³ jfr. omtalen i forbindelse med *Jens Pedersen Rosenkilde* i "Storkøbmanden". *Laurits Achton* blev selv efterfulgt af en tredje søn i Lunde, da han døde i 1674.⁶⁴

Gennem to af *Christen Lauritsens* børn knyttedes forbindelse til *Rasmus Lauritsen* i Herrested (ane nr.818), der senere blev svigerfader til *Christen Lauritsens* broder, "Biografen" *Jørgen Lauritsen* (ane nr.403). *Anders Achton*, der 1637/38 havde været hører i 5. lektie i Odense skole,⁶⁵ blev personel kapellan hos *Rasmus Lauritsen* i 1640 efter en ultrakort ansættelse som rektor i Middelfart,⁶⁶ og *Sara Achton* eller *Achtonia* blev gift med *Rasmus Lauritsens* søn *Laurits Herrested*.⁶⁷ - *Anders Achton* var det eneste barn, der flyttede fra Fyn, idet han senere blev præst i Viborg.⁶⁸

Christen Lauritsens yngste søn, *Henning Achton*, følges i det sidste afsnit i dette kapitel, "Rektoren".

 Christen Lauritsens børn og deres ægtefæller^{6 9}

Børn
 med Maren Andersdatter Foul:

Jacob Christensen Achton
 præst i Østrup og Hjadstrup
 1596 - ca. 1643

 med Anna Andersdatter (ane nr.821):

Henrich Christensen Achton
 præst i Frørup
 1599/1600 - 1670

Laurits Christensen Achton
 præst i Lunde
 1604/05 - 1674

Anders Christensen Achton
 præst ved Gråbrødre kirke i Viborg
 1611 - 1677

Henning Christensen Achton
 (ane nr.410)
 rektor ved Odense skole, senere
 præst i Nørre Broby og
 provst i Salling herred
 1613 - 1677

*Maren Christensdatter Achton(ia)*⁷³
 død 1669

Sara Christensdatter Achton(ia)

*Margrethe Christensdatter Achton(ia)*⁷⁵
 død før 1667

Ægtefæller

Karen Olufsdatter

1° *Else Olufsdatter*
 2° *Anna Jensdatter Zeuthen*⁷⁰
 3° ... *Pedersdatter Friis*
 4° ... *Bruun*

*Margrethe Jacobsd. (Zeuthen?)*⁷¹

*Maren Jensdatter*⁷²

1° *Karen Jørgensdatter Mule*
 død 1646
 2° *Dorthe Nielsdatter (Foss)*
 ca. 1584 - 1651
 3° *Mette Erichsdatter (ane nr.411)*
 1639 - 1729

Mogens Hansen
 præst i Kværndrup
 1588 - 1661

*Laurits Rasmussen Herrested*⁷⁴
 præst i Kullerup og Refs-Vindinge
 1601/02 - 167?

Laurits Andersen Hoff
 præst i Jordløse og Håstrup
 ca. 1607 - 1667

Provsten (Slægten *Beske*)

(824+825)

"Herregårdspræsten" *Christen Lauritsen* (ane nr.820) blev optaget i Worms "Lexicon over lærde Mænd" og senere litteraturleksika alene på grundlag af, at en af hans prædikener blev trykt. *Poul Andersen* (ane nr.824) gennemgik en meget lang og fornem uddannelse, der med større ret må have kvalificeret ham til betegnelsen som en af 1600-tallets lærde mænd, men hans litterære produktion var også meget beskednen. Efter at han havde afsluttet uddannelsen, synes han først og fremmest at have helliget sig de daglige opgaver som præst og provst samt sine økonomiske interesser, som han varetog godt:

- uddannelsen side 258
- de daglige opgaver som præst side 267
- gerningen som provst for Båg herred side 274
- økonomiske talenter side 278
- børnene side 284
- efterskrift side 291

Poul Andersen blev født 1585 i Kerteminde.¹ Det var nærmest Odenses havneby dengang, hvor man ikke kunne sejle langt ind gennem Odense fjord, og det prægede erhvervslivet. Biskop *Jacob Madsen* karakteriserede byen i få ord, da han var der på sin første visitats i 1588:

Er allemesteparten skibsfolck, iche 4 købmænd, vden huis *Nels Bagger*² holder en stor handel der. 40 skuder oc skib for byen.³

Poul Andersens forældre nævnes ikke i hans korte levnedbeskrivelse i universitetsarkiverne,⁴ som han selv må have givet oplysningerne til, så de har vel ikke været specielt fornemme eller velhavende. Faderen kan have været en af de tre-fire mindre købmænd, *Jacob Madsen* omtaler, næppe en skipper eller håndværker; de havde hverken tradition for eller formue til at sætte en søn i gang med en kostbar universitetsuddannelse. Der var imidlertid kun én *Anders* mellem byens ledende borgere - dem der stillede i fuld rustning med harnisk, spyd og slagsværd - ved mønstringen af byens borgervæbning i 1585,⁵ *Anders Perssen*, og han må vel være identisk med den senere rådmand *Anders Pedersen*,⁶ som det ikke har været muligt at sætte i forbindelse med *Poul Andersen*.

Navngivningen af *Poul Andersens* sønner kan give et fingerpeg om hans afstamning, for som tidligere påvist gik navne i arv efter ret faste regler. *Poul Andersens* fem sønner⁷ blev døbt:

Anders, opkaldt efter den ukendte farfader,

Knud, der brugte navnet *Beske*,

Jens, der brugte navnet *Bang*, opkaldt efter morfaderen *Jens Bang* (ane nr.1650),

Poul, der må formodes opkaldt efter en af faderens aner,
Jørgen, der fmtl. er opkaldt efter morfaderens fader *Jørgen Bang*
 (ane nr.3300).

Der var ingen *Peder* imellem dem, som der burde have været, hvis Poul Andersen havde været søn af *Anders Pedersen*.

Navnet *Knud* kan ikke henføres til moderen *Margrethe Jensdatter Bangs* aner⁸ og stammer derfor sandsynligvis fra *Poul Andersens* slægt, og når sønnen Knud antog navnet *Beske*, indicerer det, at Poul Andersen var af denne slægt, der var én af Kertemindes patricierslægter i 1500-tallet. I meget tæt analogi med, hvad der kan udledes af den tredje søn *Jens Poulsen (Bangs)* navn, kunne man opstille som hypotese, at *Knud Poulsen (Beske)* havde navn efter en farfaders eller farmoders fader, *Knud Beske*.⁹

En tredje indfaldsvinkel er en oplysning i *Poul Andersens* biografi om, at han var i familie med sit ni år ældre bysbarn, den senere professor *Knud Beske*, som betegnes som

cognati sui.¹⁰

Denne oplysning bekræfter hypotesen om, at Poul Andersen har været af slægten Beske, være sig på fædrene eller mødrene side. Om professoren Knud Beske er det oplyst, at hans forældre var *Jens Beske* (Jano Bieschuo) og *Karen Knudsdatter* (Catarina Canutia), som heller ikke var af særligt fornemme eller velhavende familier

(non generis splendore et intactis Arabum gaziz).¹¹

Faderen var formentlig købmand; han nævnes som leverandør af kalk til Odensegård i 1576/77.¹² Her dukker navnet Knud således op igen, hos Knud Beske og hans morfader.

Slægtsnavnet *Beske* forekommer ikke i arkivalierne fra Kerteminde i slutningen af 1500- og begyndelsen af 1600-tallet, men det nævnes i Bjerger herred i 1400-tallet;¹³ fra 1530'erne og 1540'erne kendes borgmester *Anders Beske* i Kerteminde¹⁴ og i mønstringsruller m.v. fra 1550'erne en byfoged *Jørgen Beske* samt en *Jens Beske*,¹⁵ der vel er *Knud Jensen Beskes* fader. Af en tingbogsindførsel fremgår det endvidere, at Anders Beske havde en broder, hvis datter var gift med rådmand *Jens Hansen*.¹⁶

I 1630 stævnedes magister *Jacob Jacobsen (Wolf)* i Odense byfoged og rådmand *Peder Niels(en) Suinding* i Kerteminde for 26 daler, der udgjorde værdien af nogle bøger, som magisteren havde lånt af *Knud Beske*

med hand wor skollemeister i Otthense

(dvs i 1607/08) og aldrig fået tilbage.¹⁷ Peder Suinding eller hans hustru må have været arving efter den barnløse Knud Beske, der var død 18 år før. Pe-

der Suinding var af en anden Kerteminde-patricierslægt, søn af tolder og borgmester *Niels Suinding*.¹⁸

Der er således nogle spinkle forbindelsestråde mellem *Poul Andersen* og Kertemindes fåtallige bypatriciat i 1500-tallet. Med tidens navnetraditioner ville det ikke være usandsynligt, om *Knud Jensen Beskes* moder *Karen Knudsdatter* var identisk med *Anders Beskes* broderdatter, og at hendes mand, rådmænd *Jens Hansen*, havde antaget hustruens slægtsnavn. I så fald kunne *Poul Andersen* være *Knud Beskes* fætter, barnebarn af *Anders Beskes* i øvrigt ukendte broder *Knud Beske*. - Dette er naturligvis gætterier.

I betragtning af *Poul Andersens* tilsyneladende relativt beskedne herkomst er det en forbløffende lang og fornem uddannelse han fik, og det er en udsøgt kreds af tidens ledende personligheder, han kom til at møde.

Uddannelsen er vel begyndt i byens latinskole. Det var en lille skole med en skolemester eller rektor og en enkelt hører, men der var mange elever. I det tiår fra 1593, hvor *Poul Andersen* må formodes at have været elev i skolen, svingede elevtallet mellem 61 og 84. Der har været knapt med plads, når de var der allesammen; så måtte nogle sidde på gulvet. Der var da også mange der forsømte, selv når biskoppen kom på et af sine årlige besøg. 14. april 1595 - dagen efter palmesøndag - var der kun 47 tilstede, selv om der skulle være 70, og de skrev dårligt:

Skolemesteren klagede over disciplenes forsømmelighed. Jeg advarede i kirken forældrene til dem, der har sogne, om at anspore dem til flid; ellers vilde de miste disse begunstigelser.¹⁹

Begunstigelserne bestod i, at de flinke elever i de højeste klasser i henhold til et kongebrev fra 1567 kunne belønnes med at arbejde - og indtægterne af arbejdet - som "løbedegne" i en kirke i et af de omliggende sogne.²⁰ I 1593 havde den 17-årige *Knud Beske* sådan en degnetjans.²¹

Poul Andersen var blandt de heldige, der overlevede pesten, som i 1602 og 1603 hærgede i alle byer på Fyn, men øjensynlig særligt hårdt i de nordfynske byer.²² *Jacob Madsen*, der fortsatte sine visitatsrejser uden hensyn til pesten, skrev i 1603 efter sit besøg i Middelfart:

stor pestelense i Medelfar; de formuende var vfløt paa biuderne och somme laa i skoffuene. Døde ved 500.

Og i Kerteminde, hvor han visiterede 24. april 1604, kl. 6 morgen, noterede han, at der

var echon 6 i scholemesterens lexe; i de andre: smaa børn 30. Børnen bortdød under pesten aar 1604 mesteparten.²³

Sognepræsten døde også og blev afløst af *Anders Mand* fra Odense.²⁴

Knud Beske var i 1594 blevet optaget på den store latinskole i Odense og derfra tre år senere på universitetet.²⁵ Her blev han bemærket af den lærde

adelsmand *Holger Rosenkrantz*, der efter studieophold i Wittenberg var blevet dybt grebet af religiøse studier og havde påtaget sig en livsopgave som opdrager af det næste slægtled. Knud Beske blev optaget i kredsen på godset Rosenholm mellem Århus og Randers,²⁶ hvor Holger Rosenkrantz i årenes løb tog sig af opdragelsen af omkring 25 adelsbørn og omgav sig med unge, begavede studerende, hvis videre uddannelse han var en inspirerende leder af, samtidig med at de hjalp ham i opdragelsen af hans egne og de andre børn.²⁷ Det første adelsbarn, der blev opdraget af *Holger Rosenkrantz*, var *Christen Thomesen (Sehested)*, som i 1603 efter tre års ophold på Rosenholm blev sendt til videre uddannelse ved universitetet i Wittenberg sammen med en slægtning *Peder Lange*. Han var da kun 13 år. *Knud Beske*, der måske har været en af hans lærere på Rosenholm, blev af Holger Rosenkrantz betroet opgaven at ledsage de to unge adelige som hovmester og "præceptor", ansvarlig for både deres økonomiske og åndelige ve og vel.²⁸ De tre rejste i sommeren 1603 og nåede efter et kortere ophold i Rostock frem til Wittenberg "ved Mikkelsdagstid", dvs 29. september. - De blev indskrevet i Rostock universitets matrikel i september 1603²⁹ og i Wittenbergs 5. oktober.³⁰

Året efter fulgte *Poul Andersen* på *Knud Beskes* foranledning efter dem til Tyskland. Han blev immatrikuleret ved universitetet i København i 1604³¹ og allerede 11. juni s.å. i Wittenberg,³² hvor han blev de næste tre år.

Begivenhederne refereres således af *Holger Rørdam* på grundlag af *Poul Andersens* biografi i Københavns universitets arkiver:

Student 1604 fra sin Fødeby's Skole ("relicta schola patria"). Efter Opfordring af sin Slægtning og Bysbarn Knud Bieske ("inde consilio amicorum ... M. Canuti Bieschij cognati sui,") studerede han i tre Aar med denne i Tydskland ("vocatus est in Germaniam, ubi cum prædicto dn. Bieschio triennium uixit").³³

Denne fremstilling rejser flere spørgsmål. For det første er det ret uforståeligt, at *Poul Andersen* har kunnet blive optaget som studerende ved Københavns universitet direkte fra skolen i Kerteminde. Ifølge de såkaldte synodalforhandlinger i Odense i 1590 måtte rektorerne ved de små latinskoler på Fyn ikke dimittere disciple til universitetet i København; det var det kun katedralskolen i Odense, der måtte.³⁴ *Knud Beske* tilbragte da som nævnt også tre år i Odense skole, før han blev immatrikuleret, og i 1608 måtte Svendborgdrengen *Anders Pedersen (Perlestikker)* ligeledes til Odense, før han kunne komme ind på universitetet.³⁵ Men udtrykket "patria", som nok efter tidens sprogbrug kan betyde fødebyen³⁶ Kerteminde, kan måske også være en latinsk oversættelse af "landet", som i en daværende fynbos mund betød landsdelen Fyn, og biografien er som nævnt fmlt. affattet af *Poul Andersen* selv. I Wittenberg angav *Poul Andersen* også sig selv som fynbo ("Fionus"), ikke som kerteminder ("Cartemundanus"). Med denne læsning kan *Poul*

Andersen godt være optaget fra skolen i Odense, hvor han ligesom Knud Beske har gået en tid efter de første skoleår i Kerteminde.

Det er dernæst svært at forstå, hvorledes *Poul Andersen* har kunnet få finansieret et treårigt studium i Wittenberg. Sådanne flerårige ophold ved udenlandske universiteter var så kostbare, at de belastede selv adelige familiers økonomi.³⁷ Poul Andersens forældre kan ikke have været meget velhavende, og han kan næppe have fået bevilget et stipendium straks efter at være gået ud af skolen. Det er derfor et spørgsmål, om teksten ikke snarere skal forstås således, at Poul Andersen efter venlig anbefaling af *Knud Beske* overfor de adelige er blevet sendt til Tyskland som hans medhjælper for at bistå ham med den praktiske og økonomiske del af hovmesterarbejdet for de to unge adelige. Der er træk i Poul Andersens senere liv, der tyder på, at han har haft sans for økonomi, medens Knud Beske vel har haft sin stærke side som lærer og præceptor. De huslærere eller ældre studenter, der ledsagede unge adelsmænd på deres traditionelle uddannelsesrejser, fik ikke alene rejse og ophold betalt, men blev immatrikuleret sammen med deres elever ved universiteterne (hvor de ofte menes at have fået et rigere videnskabeligt udbytte af opholdet end de purunge adelige).³⁸ Poul Andersen kan således godt være blevet immatrikuleret ved universitetet i Wittenberg, selv om han var i tjeneste hos de to unge adelsmænd.

Der var en hel lille koloni af danske, mest unge adelige og deres hovmestre, i Wittenberg i disse år. I matriklen nævnes unge fra slægterne *Brochenhus*, *Rosenkrantz*, *Krabbe*, *Lykke*, *Sandberg* og *Høg*.³⁹ Andre danske studerende, der var undervejs, gjorde korte ophold i den navnkundige reformationsby. Middelfartstudenten *Mads Jensen Medelfar* samlede autografer fra lærere og studerende i en "Thesaurus Amicorum" eller stambog, som *Petrus Langhe*, *Christianus Thomæ* og *Canutus Bieschius* skrev sig ind i februar 1607.⁴⁰ *Poul Andersen* kom ikke med, måske blev han ikke fundet værdig til optagelse, fordi han - som antaget - kun var en ung mand i tjeneste hos de to adelige?

Et brev, der må være skrevet i Wittenberg i forsommeren 1607, giver et øjebliksbillede af, hvad der beskæftigede sindene i den danske koloni: Dødsfald blandt professorerne, krigsfrygt, men endnu mere frygt for pesten, der var begyndt i Thüringen 1605 og derfra bredte sig ud over hele Tyskland.⁴¹ Alt dette synes alligevel kun at være en indledning til det egentlige emne: de høje leveomkostninger og budgetoverskridelser, som brevsriveren håber, at de adelige forældre vil have forståelse for.⁴² Brevet, der var stilet til *Holger Rosenkrantz*, er blevet tilskrevet *Knud Beske*,⁴³ men det kan ikke være rigtigt, for da det blev sendt, var han tilbage i Danmark.

Ifølge et brev fra *Holger Rosenkrantz* til *Christen Thomesen* i foråret 1607 måtte den unge adelige efter faderens ønske vende hjem, fordi hans moder var død.⁴⁴ Han ankom til Ribe sammen med *Peder Lange* og *Knud Beske* 11. april 1607.⁴⁵ I sommeren 1608 genoptog han studierne, en kort tid i Gies-sen,⁴⁶ men derefter i Orléans.⁴⁷ Han var stadig sammen med *Peder Lange*, men de havde fået ny hovmester, *Christopher Dybvad*,⁴⁸ idet *Knud Beske* den 12. maj 1607 var blevet creeret magister ved Københavns universitet⁴⁹ og derefter var udnævnt til rektor ved sin gamle skole i Odense.⁵⁰

Poul Andersen nævnes ikke i rejseselskabet ved dets ankomst til Ribe 11. april 1607, hvilket er forklarligt, hvis han blot har været med som en underordnet i adelsmændenes følge. Han må være fulgt med hjem, for efter sin tiltrædelse som rektor i Odense ansatte *Knud Beske* ham som hører, dvs klasselærer, i 4. lektie ved Odense skole.⁵¹

4. lektie var det samme som 5. klasse, den næstøverste, idet der var seks klasser i skolen:

1. Den første kaldis sinckelectien. 2. Den anden første lectie eller tylectie. 3. Anden lectie. 4. Thredie lectie. 5. Øffuerste hørers lectie eller fierde lectie. 6. Den siette och ypperste kaldis mesterlectie.

Oplysningerne stammer fra den 21-årige *Anders Pedersen (Perlestikker)*, der fra skolen i Svendborg blev optaget i Odense skole 14 dage før påske 1608. Han blev modtaget af skolemesteren *Knud Beske* og foreløbig placeret i øverste hørers lektie, dvs i 4. lektie. Men det var ikke *Poul Andersen*, der var øverste hører, men *Jacob Jacobsen Wolf*, der omtrent samtidig blev afløst af en ny hører.⁵² *Poul Andersen* må kun have siddet i hørerstillingen i få måneder i efteråret 1607. - *Knud Beske* blev heller ikke længe i Odense. 1. juni 1608 blev han professor ved Københavns universitet. Her døde han allerede i 1612.⁵³ Den nye rektor i Odense blev *Hans Michelsen*.⁵⁴

Poul Andersen forlod hørerstillingen i Odense, fordi han blev optaget i *Holger Rosenkrantz'* kreds på Rosenholm og blev der i to år.⁵⁵ Det må have været i perioden 1608/10. Det fremgår ikke, om det var som lærer eller elev. Det samlede antal ikke-adelige, der over årene blev optaget i Rosenholmkredsen, var ikke over 50, så der har virkelig været tale om en elite.⁵⁶

Stadig ifølge universitetsbiografien tilbragte *Poul Andersen* efter opholdet på Rosenholm ét år ved universitetet i København (hos *Knud Beske*?), og derefter vendte han tilbage til Wittenberg, hvor han blev i fulde to år.⁵⁷ Det nye ophold i Wittenberg må *Poul Andersen* med de kvalifikationer, han nu havde, have haft mulighed for at finansiere ved at fungere som hovmester for en ung adelig eller velhavende borgerlig student, eller han kan have fået bevillet et stipendium med *Holger Rosenkrantz'* anbefaling.

Universitetsbiografien angiver ingen årstal, og det er lidt vanskeligt at få tidsangivelserne til at stemme, men opholdet i København må have været i perioden 1610/13 og det andet ophold i Wittenberg 1612/15; det var i 1614 han i Wittenberg fik publiceret de to afhandlinger, der begrundede hans optagelse i Jens Worms Lexicon i 1771⁵⁸ og i senere litteraturleksika:

- De prima causa et dependentia omnium entium ab ipsa og
- Duobus Christi Statibus.

Som en bemærkelsesværdig undtagelse blev *Poul Andersen* ikke optaget i Nyerup og Krafts litteraturlexicon i 1820, idet redaktøren i sine bestræbelser på at begrænse stofomfanget bl.a. konsekvent udelod udenlandsstuderendes dissertatser. Den barske begrundelse herfor var, at

Disse ere nemlig næsten altid forfattede af de Professorer, under hvis Præsidium de ere holdte.⁵⁹

Man må gå ud fra, at *Holger Rosenkrantz* har indlemmet *Poul Andersens* to afhandlinger i sit bibliotek, og de har vel også været i bogsamlingerne hos professorerne *Jesper Brochmand* og *Hans Resen*, som *Poul Andersen* - som det fremgår af det efterfølgende - var knyttet til. Men det var ulvetider også for bøger. *Holger Rosenkrantz'* berømte bibliotek blev krigsbytte hele to gange. Det blev røvet fra *Rosenholm* af en tysk feltherre under 30 års-krigen, siden løskøbt, men kun for påny at blive bortført under *Carl Gustav-krigene*. Der er et par hundrede bind tilbage i svenske statsbiblioteker og endnu færre på *Rosenholm*. *Jesper Brochmand* skænkede sin bogsamling til Universitetsbiblioteket, og det samme gjorde *Hans Resens* sønnesøn *Peder Hansen Resen*, der formodentlig har arvet en del af farfaderens bøger.⁶⁰ Universitetsbibliotekets bøger gik op i flammer ved *Københavns brand* i 1728, men fra kataloget over *Peder Resens* bibliotek ved man, at den første af *Poul Andersens* afhandlinger fandtes i det; den var indbundet sammen med ti andre disputatser fra samme tid.⁶¹ Trods alle ulykker findes der dog endnu ét eksemplar af den anden afhandling i Det kgl. Bibliotek. Det er det, hvis titelblad er gengivet næste side.

Som det fremgår af titelbladet er denne anden afhandling forelagt 8. august (1614) ved en disputats under den teologiske professor *Balthasar Meisners* præsidium. Afhandlingen indeholder knapt 12 tekstsider i kvartformat, med 64 paragraffer, hvis teologiske indhold krønikeskriveren skal undlade at vurdere. Efter afhandlingen er trykt den hyldest til *Poul Andersen*, der ses på en efterfølgende side.

Forfatteren til denne hyldest, *Mogens Høg*,⁶² er da et muligt bud på en adelig yngling, *Poul Andersen* kan have været hovmester for, men teksten lyder nu ikke, som om det er en elev, der skriver til sin hovmester og præceptor.

A. A.
Disputatio IIX.
De
DUOBUS
CHRISTI STATIBUS,
EX INANITIONIS ET EXAL-
TATIONIS,
In Privato Collegio Wittenbergæ proposita,
PRÆSIDE
BALTH. MEISNERO,
S.S. Th.D. & P.P.
Respondente,
PAULO ANDRÆ CARTEMINDANO,
Habitur ad d. 28. August. horis 5 loco consuetis.

WITTEBERGÆ,
Typis Viduæ Martini Henckelij,
ANNO Cl. 1614

Titelbladet til *Poul Andersens* anden disputats i 1614. - FOTO: Det kgl. Biblioteks atelier.

Den senere rigsråd *Jørgen Seefeld* nævner i sine optegnelser fra et kort ophold både *Mogens Høg* og andre studenter, der var forblevet i Wittenberg selv om

pesten noget grasserit.

Blandt de nævnte er også en enkelt ikke-adelig, men ikke *Poul Andersen*, der dog kan gemme sig blandt

andre landsmænd flere.⁶³

Foruden *Poul Andersen* var der i de samme år endnu en fynbo blandt de studerende, *Knud Rickertsen* (*Seeblad*), søn af rådmænd *Rickert Knudsen* (*Seeblad*),⁶⁴ og student fra Odense skole 1612. Det kunne også være ham, *Poul Andersen* var hovmester og præceptor for, måske anbefalet til hvervet af *Holger Rosenkrantz*, som man ved, at *Knud Rickertsen* havde været i forbindelse med før afrejsen til Wittenberg. *Holger Rosenkrantz* anbefalede nemlig den 26. februar 1613 *Knud Rickertsen* i en skrivelse til den ovennævnte professor *Meisner* i Wittenberg.⁶⁵ *Knud Rickertsen* og *Mogens Høg* blev immatri-

kuleret næsten samtidigt i Wittenberg omkring 1. maj 1613;⁶⁶ det kan godt være det tidspunkt, *Poul Andersen* er begyndt på sit andet ophold dér.⁶⁷

Efter opholdet i Wittenberg fortsatte begge de to medstudenter deres studier ved andre universiteter. *Knud Rickertsen* tog til Giessen; hjemme igen blev han i 1617 en meget berømt rektor og reformpædagog ved Odense skole.⁶⁸ *Mogens Høg* fortsatte studierne i Rostock i 1616, i Leiden 1617 og i Siena 1620. Han blev medlem af rigsrådet i 1649 og kom også til Odense, idet han i 1658 blev forlenet med Odensegård len.⁶⁹

Adelige og borgerlige studenter synes i det fremmede land at have omgæddes hinanden næsten kammeratligt. Således er tonen i *Mogens Høgs* hyldest til Poul Andersen i hvert fald; i dansk oversættelse:

Andre rejser rasende krige i en forfængelig larm,
og den frække strid indtræffer ofte om intet,
Men du er en lykkelig kæmper på den himmelske stridsplads,
Poul, som gratiernes pryd skal du få værdige belønninger,⁷⁰

Belønningerne lod ikke vente længe på sig.

Københavns universitet indbød velstuderede mænd til at erhverve magister- eller mestergraden, som også kaldtes Doctoratus in Philosophia. Magisterpromotionerne afholdtes med mellemrum, som regel hvert andet år, og der var derfor altid flere, der modtog graden samtidigt ved en højtidelig promotionshandling. Den anerkendelse, der lå i tildelingen af magistergraden, var af stor betydning for dem, der modtog graden. Fra 1604 kunne man efter *Christian IV's* forordning om reformer i det lærde skolevæsen ikke blive rektor ved en af de større latinskoler som den i Odense uden at være magister,⁷¹ og magistre kunne sikkert regne med at få de særligt attraktive præstekald i købstæderne.

Med *Poul Andersens* studieforbøb var det naturligt at indbyde ham til at lade sig promovere, og indbydelsen kom også; den blev sendt umiddelbart før promotionen i 1615, der fandt sted 11. maj. Det var dekanen professor *Jesper Brochmand*, der sendte indbydelsen og ledede højtideligheden, hvor i alt ti magistre blev "creeret".⁷²

Poul Andersen blev boende i København efter promotionen, medens han ventede på et passende kald. Han boede hos den nyudnævnte biskop over Sjællands stift, professor *Hans Resen*.⁷³ Ventetiden blev ikke lang, idet kaldet som sognepræst i Assens blev ledigt i september 1615, og Poul Andersen blev udpeget til det. Han afløste den tidligere Odenserektor *Hans Michelsen*, der havde forladt rektorstillingen i 1614 for at blive huspræst hos fru *Ellen Marsvin*, kong *Christian IV's* senere svigermoder, og derefter var blevet sognepræst i Assens og provst over Båg herred.⁷⁴ Hans Michelsen blev fra 1. september 1615 kaldet til professor ved universitetet.⁷⁵

Ad Sympatriotam suum Or-
natissimum Dn. Paulum Andreæ Car-
remin-danum.

Bella morvent alij vanorabiosa tumultu;
Rixaq; de nibilo, sepe proterva cadit.
At tu cœlestis felix athleta palestra,
Paule decus Charitum præmia digna feres;
Quod Martis quadam serui sub imagine belli,
Disrumpas valida Gordia vincula manu;
Que Sathana longo connectunt agmine fratres,
Quo pia gens pereat, tota dicata Deo.
His inquam ingenij valida virtute resistis:
Vicisti, vincas dia trophea feres.
Perge diu tandem grato indulgere labori;
Sic homini gratus, gratus eris superis.

Magnus Hoeg Nob: Danus.

Mogens Høgs hyldest til Poul Andersen i disputatsen 1614. - FOTO: Det kgl. Biblioteks atelier.

For at kunne blive præst skulle man efter kommunitetsfundatsen af 1569 have et testimonium publicum fra universitetet;⁷⁶ det er i *Poul Andersens* testimonium, den hyppigt nævnte levnedbeskrivelse findes. Men testimoni- et var ikke nok. Det var stadig biskoppernes opgave at påse, inden de ordine- rede en præst, at han opfyldte de nødvendige betingelser.⁷⁷ Poul Andersen skulle således godkendes af biskoppen over Fyns stift.

Situationen var noget usædvanlig, da *Poul Andersen* skulle indsættes i kal- det i Assens. Han havde studeret og disputeret i Wittenberg, var elev af *Hol- ger Rosenkrantz* og havde tilknytning til biskop *Hans Resen* og til *Jesper Brochmand*, der var Resens elev og i 1638 fulgte ham i bispestolen. Poul An- dersen må derfor have stået som repræsentant for den gejstlige fløj, der i disse år gennemtvang en ortodoks lutheranisme i kamp mod de katolske tra- ditioner, men lige så meget imod den konkurrerende protestantiske trosret- ning calvinismen.⁷⁸ Og biskoppen over Fyns stift, der skulle godkende og or- dinere ham, var *Hans Knudsen (Veje)*, der i sin funktionstid i Odense fra 1607 stærkere og stærkere hældede imod calvinistiske synspunkter. Den 10. august 1615 havde *Christian IV* stævnet biskoppen til at møde for retten for at svare for sine synspunkter, og samtidig var en kommission, som Jesper Brochmand var medlem af, under rundrejse i Fyns stift for at indhente vid- neudsagn fra præsterne om hans embedsførelse. Under et møde i Odense 18. august vidnede *Hans Michelsen* imod biskoppen, og rektor *Hans Pregius*, As-

sens skole, der fire uger før var kommet hjem fra et studieophold i Wittenberg, vidnede, at Hans Knudsen havde ytret,

at han ansaae hiint universitets lærere for mistænkelige, at han ikke kunne begribe, hvorfor vore landsmænd reiste derhen for at fortsætte deres studier, da man der nærede saa krasse forrestillinger om nadveren; og endelig havde han ligefrem erklæret, at *Pregius* ikke maatte vente sig nogen geistlig ansættelse i hans stift, førend han havde glemt, hvad han der havde lært.⁷⁹

Biskoppen må dog være blevet mere forsigtig foran den tilstundende proces, og *Poul Andersen* blev uden vanskelighed indsat og valgtes året efter også til provst over Båg herred efter *Hans Michelsen*. Hans lange og fornemme uddannelsestid var sluttet.

Hans Knudsen (Vejles) proces fandt sted 3. juni året efter. Kong *Christian IV* var selv formand for domstolen, der også havde *Hans Resen* og de andre biskopper m.fl. som medlemmer. Anklager - actor - i sagen var *Christen Thomsen*, der i 1613 havde sluttet sine uddannelsesrejser og var begyndt på den embedskarriere, der i 1630 førte ham op til rigskanslerembedet og i 1640 til embedet som kongelig kansler.⁸⁰ Hans Knudsen fradømtes sit bispeembede.⁸¹ Hans efterfølger som biskop over Fyns stift blev *Hans Michelsen*, der som led i sin lynkarriere i mellemtiden havde nået at være *Christian IV's* hofprædikant.⁸² Han blev dermed fra 1616 *Poul Andersens* nærmeste overordnede i det gejstlige hierarki.

Omkring samme tidspunkt, fra 1. februar 1617, måtte *Holger Rosenkrantz* som medlem af den privilegerede adelsstand modvilligt påtage sig nogle verdslige pligter ved at indtræde i rigsrådet. Som rigsråd blev han straks lensmand på Dalum kloster ved Odense og forlenedes fra 1618 tillige med hovedlenet Odensegård. Han blev dermed i en årrække særligt knyttet til Fyn, hvor han og *Hans Michelsen* kom til at samarbejde,⁸³ og man må formode, at der også knyttedes forbindelser mellem ham og hans tidligere elev og medarbejder *Poul Andersen* her. *Poul Andersen* har også haft mulighed for at vedligeholde forbindelsen med *Christen Thomesen*, der dels må have passeret Assens under sine diplomatiske missioner, dels blev knyttet til *Holger Rosenkrantz* i Odense som svigersøn. Hans bryllup med *Mette Rosenkrantz* stod i Odense 13. august 1620. Med rigskanslerembedet fulgte fra 1630 Odense provsti som len.⁸⁴ - *Christen Thomesen* viste sig trofast mod sine gamle rejsefæller; så sent som i 1618 støttede han sin hovmester fra rejsen til Giessen og Orléans, *Christopher Dybvad*, med penge,⁸⁵ selv om *Dybvad* var i unåde hos de gejstlige og verdslige magthavere i en sådan grad, at han et par år efter blev dømt til livsvarigt fængsel.⁸⁶ (*Poul Andersen* må også have kendt *Christopher Dybvad*, der flere gange kom igennem Assens og i september 1618 overnattede dér.⁸⁷).

Det var et stort kald, *Poul Andersen* fik i Assens. Byen var som tidligere nævnt det vigtigste overfartssted fra Fyn til hertugdømmerne og andre lande, med et blomstrende handelsliv, og kirken, Vor Frue kirke, var den næststørste på Fyn. Under Assens sogn hørte Bågø, som sognepræsten måtte besøge som led i sin gerning. Til kaldet hørte også annexsognet Kærum. Hertil kom provsteopgaverne med tilsyn med Båg herreds præster og kirker. Der var derfor også knyttet en fast hjælpepræst, en residerende kapellan, til kirken. *Poul Andersen* var 30 år, da han efter et omflakkende liv skulle omstille sig til en gejstlig livsgerning i Assens, men han fik hurtigt etableret sig. Boli- gen var forudbestemt, det var præstegården i Præstegade lige syd for kirken,⁸⁸ men der måtte ganske vist foretages omfattende reparationer på gården, der var blevet forfalden efter at *Hans Michelsens* forgænger i kaldet var flyttet fra den.⁸⁹ Den påkrævede præstekone fandt han snart: det blev borgmester *Jens Bangs* (ane nr.1650) ældste datter *Margrethe Bangsdatter* (ane nr.825). Brylluppet må have stået senest i 1616.⁹⁰

I præstegården havde *Poul Andersen* rent bogstaveligt byens andre gejstlige tæt på sig. Kapellanen havde tjenestebolig i nabogården i Præstegade,⁹¹ og skolen lå skråt overfor i hjørnet af kirkegården, jfr. kortet i slutningen af afsnittet "Brødrene". Både skolemesteren og høreren betragtedes som gejstlige, og skolebørnene havde også opgaver i gudstjenesten. I hans professionelle miljø indgik også verdslige personer: hans administrative "medhjælpere" kirkeværgerne samt kirketjeneren, der varetog praktiske opgaver. Kirketjenerens opgaver beskrives præcist ved ansættelsen af *Jesper Laurssøn Skreder* i stillingen i maj 1615, lige før *Poul Andersens* tiltræden:

Hand skall waare paa och iklede presten for alterett, saawell om onssdagen som om andre hellige dage. Ithem shall hand ochsaa stille seyrwerchett, saa ochsaa waare paa att ringe affthen och morgen och thill prædichen, och om affthenen att ilucke kirchedørrenne. Saa ochsaa att paaminde presten i prædichestolen enthen liussningsmaall eller andett, som presten bør att forkynnde paa predichestolen. ... Och shall for^{ne} Jesper Laurssøn ochsaa haffue indsseende, att der iche kommer suin paa kirchegarden, saa ochsaa, att peblingene iche slaar winduerne wd paa kirchen eller skolen. (Hans løn blev fastsat til ti sletdaler om året.)⁹²

Ansættelsesbetingelserne findes i Assens rådstueprotokol, hvor man også finder andre situationsbilleder af *Poul Andersens* daglige gerning som præst i Assens, for han måtte ind imellem gå til rådstueretten om hjælp for at opretholde justits i sognet. Retsprotokollen giver nok et skævt indtryk af dagligdagen i Assens, fordi den ikke fortæller noget om de mange fredelige dage uden problemer, men man kan godt slutte af den, at *Poul Andersen* havde et spændt forhold til sin nærmeste gejstlige medhjælper de første år, kapellanen *Otte Frandtsen*, der var tidligere skolemester i byen men tiltrådte som

kapellan omtrent samtidig med, at Poul Andersen blev indsat i præstekaldet.⁹³

Kapellanens omdømme i byen var ikke godt. Det fremgår af rådstueprotokolten søndag den 21. september 1617, hvor bystyret - tydeligt indigneret - indkaldte byens borgere

och thilspurde dennom, om det iche waar dennom witterligt, att cappelanen her *Otte Frandtzøn* nu i dag forsømtte fruepredichen, men iche i dag alleniste forsømitt fruepredichen, men alleniste affthensanngen thid och offthe. Da suarett borgeshabett samptligen, som i dag thilstede waare, att dett waar denom well witterligt, att for^{nø} h: *Otte Frandtzøn* haffde i dag forsømbt fruepredichen, och afftensanngen thitt och offthe thilforne. Och borgemester och raad i lige maade thilspurde borgeshabett, om det iche ochsaa waar dennom witterlig, att hand thitt och offthe haffuer druchet sig drucken. Da suarett dj ochsaa derthill, att dett waar dennom well witterligt.⁹⁴

Det første sammenstød mellem kapellanen og *Poul Andersen*, der rapporteres i rådstueprotokollen, indtraf to år senere, i september 1619 i borgmester *Jens Bangs* gård, hvor *Otte Frandtsen* højkrævede sin løn. *Poul Andersen* var dér i huset hos sin svigerfader, og

da sagde mester Pouell thil her Otte, att naar hand wille kreffue nogen gottfolch, maatte hand det giøre i edrueskab och god beshedelighed. Da spurde hand m: Pouell, ad huad det kom hannom wed. Da sagde hand (*Poul Andersen*): Jo, saa meget kommer det mig wed, att ieg och andre prestemend schall høre eders wshickelighed i eders druckenskab, och I dermed beskiemmer woris kald. Da suarett her Otte, Ja ja mester Pouell, I skulle snare forwennde mig min rett, end I skulle hielpe mig thill att faa min løn. Haffr ieg det nogen thid giortt, sagde m: Pouell. Da sagde h: Otte, Ja Knudtz knø (Guds død) giør I saa. Der da faar en dieffuell i dig, som dj sidder.

Otte Frandtsen benægtede ved sin højeste ed dette vidneudsagn, der blev aflagt af *Jens Bangs* datter *Marren Banngsdaater*, men tilføjede dog forsigtigvis,

men dersom det er skeedt, da er dett sked aff wbesindig hastmodighed och iche med nogen frij willie.⁹⁵

Halvandet år senere var det galt igen. *Poul Andersen* stævnedes *Otte Frandtsen* for rådstueretten og lod føre flere vidner, heriblandt hans egen hustru *Margrethe Bangsdatter*, som under ed bevidnede,

att thorssdagen nest epter nyttaarsdagh sidst forledenn kom hannd (*Otte Frandtsen*) ind thill m: Pouells och sagde, att hannd haffde forbødet *Thomas Hører* att prediche for hannom. Da suared m: Pouell hannom och sagde: Neye, men haffde hannd noget med scholemester eller hører at bestille, da skulle hannd skee rett offr dennom. Saa kaldet hannd m: Pouell een traadtzig mottwillig hofferdig stom hund och sagde, att der waar en skelm begraffuen i hannom, och sagde, der hand gick wd aff døren, att hand maatte kysse hannom bagh.

De andre vidner bekræftede, at ordvekslingen havde været således.⁹⁶ Der er vel gået adskillige glas forud for *Otte Frandtsens* blomstrende sprogbrug i denne kompetencestrid. Sagen blev forligt, idet *Otte Frandtsen* fmtl. har måttet love bod og bedring, og der gik da også flere år, førend *Poul Andersen* påny fandt det nødvendigt at stævne kapellanen.

Den næste stævning behandledes 4. april 1628, men der lå tydeligvis lang tids opsparet harme bagved. Rådmand *Rasmus Bang* mødte således i retten og beklagede sig over *Otte Frandtsens* ringeagtsytringer over for ham i 1625, jfr. omtalen i afsnittet "Tolderne", og den ny kirketjener, *Hans Lunde*, aflagde vidnesbyrd om *Otte Frandtsens* uheldige opførsel ved tre lejligheder i juleden 1627 og januar 1628, først:

att hand nest forleden 3die juledag den tid dett haffde ringett sammell till høymesse, da gick hand ind till her Otto och bad hannom, att hand wille komme i kiercken och siunge for altharett, effterdj mester *Poffuell* war ike tillstede. Da stoed her Otto først op aff sengen och lagde sig till, det suariste hand kunde paa den tid, och sagde, att dett giøris intet fornøden att syenngge for altharett effterdye der war ingen communicantes. Saa komb hand y kierken, der kloken war halffganck 9.

Hans Lunde fortsatte sit vidnesbyrd,

att thorssdagen den 10. january forleden paa efftermiddagen ved thue slett war hand wdshickett aff *Margrette* mester *Poffuells*, der mester *Poffuell* da war paa Baagøe, och begierett, att hand wille giøere thieniste y kierken om fredag wed morgen, effterdy mester *Poffuell* kunde ike siellffue komme hiemb imod winden. Da suarede her Otto, att den deell hannem war mugeligt, dett wille hand gjerne giøere, mens dette ehr hannem intett mugeligt.

Endelig vidnede Hans Lunde,

att oenssdag den 8 january sidst forleden war hand hoss forn: her Otto oc loed hannem wiede, att det haffde ringett sammell. Sieden gick Hans Lunde y kierken och begerde, att sholebørnen skulle forlange sangen indtill her Otto komb, och der det forhalett sig, att hand jke kom saa snart, saa gik hand atter thill hannem och loed hannem wiede, att sholebørnene haffde nu snart wdsungen. Och sieden repeterede di nogle wers aff faderwor, indtill hand bleff iklede och kom y kierken.⁹⁷

Derefter synes sindene at være faldet noget til ro. *Poul Andersen* stævnedes ganske vist *Otte Frandtsen* endnu en gang to år senere, i april 1630, og ankede over, at hans nabo kapellanen havde ladet grave hans lade noget nær, så man kunne frygte for, at der senere ville ske skade på laden, men *Otte Frandtsen* svarede denne gang afdæmpet,

att dersombhelldst hereffter aff same grauffning kand geraade nogen shade deraff, da loffde hand att wille oprette shaden igjen.⁹⁸

Året efter døde *Otte Frandtsen*.⁹⁹

Poul Andersen henvendte sig i kontroverserne med sin kapellan til rådstueretten for at få den til at afhøre vidner til klarlæggelse af sagsforløb, men retten afsagde ikke dom i sagerne, da *Otte Frandtsen* var en gejstlig person, som hørte under kirkens jurisdiktion. Retten blev brugt på samme måde i sager vedrørende uærbødig opførsel i kirken, således i 1621, hvor der blev indkaldt vidner om Assensborgeren *Peder Christensens* optræden. Flere andre borgere var indkaldt som vidner. En af dem bevidnede,

at der Peder Christennssøn haffde weritt thil skriffte, da der hand kom wd aff choritt, lette hannd i dend stoell nest for hannom epter sin hatt och spurde hannem ad, om hand iche saa, huem der thog hanns hatt, wansseett att hand haffde satt hans hatt i en stoell langt neder i kirchen, och iche kunde siunes andre end hand jo haffde en halff russ paa.

Det lyder egentlig temmelig uskyldigt, men andre vidner talte om

nogen thumullt i kirchen

og én havde overhørt, at

der m. *Pouell* wille gaa aff kirchen sagde *Peder Christenss*, att hannd wille giffue han-nom en dieffuell. Huem hand mentte dermed wed hand iche.¹⁰⁰

I en sag fra 1633 synes der at have været tale om mere end en halv rus. Her var det vidner fra kirkens kvindeside, der blev afhørt. Et af dem vidnede under ed,

at den thid nu wnder predicken da kom der j slem stanck fra for^{ne} *Karen Gunders* aff brendeuiinn, oc den thid presten berette folck, da kom der atter en ond stanck fra hinde, oc hun hørde tuinde gange, att *Karre Gunders* brød sig, saa hun kunde icke sidde y stolen hos hinde, medmindre hun motte thage koben offuer sit hoffuit. Men hun kunde icke see, at hun brød sig, aff den aarsag, att hun laa neder paa skammele i stolen med sit hoffuit oc haffde sin kobe offr hindis ansict.

Et andet vidne erklærede, at hun ikke havde kunnet lugte noget brændevin, formedelst hun haffde sielff drucket brendeuin.

Karen Gunders benægtede pure, at hun havde brækket sig i kirkestolen,

men brendeuin haffde hun wel faat. ... Och huis hindis forseelse i de maader kand we-re, waar hun gjerne begierendis, att dett hinde denne gang motte for *Gudtz* skyld eff-terlade hindis forseelse. Skal aldrig findis mere at dricke brendeuin førend hun gaar i kir(ke) effter denne dag.¹⁰¹

På denne baggrund kan man forstå, at *Søren Lauritsøn Kock*, da han 14 dage senere blev indstævnet af en af kirkeværgerne, fordi han havde forsømt kirkegangen, undskyldte sig med,

at han haffde drucken om affthenen thilforne.

Han syntes at være

noget beskenckt

endnu morgenen efter, da han kom op på rådhuset.¹⁰² Det var dog uheldigvis for ham ikke blot en forseelse at komme beruset i kirken, men også at for-sømme kirkegangen. Overtrædelse af den kongelige forordning var en borgerlig forseelse, der skulle påtales og dømmes af rådstueretten.

Thord Andersen må derfor også have været brødebetyngt, da *Poul Andersen* for retten spurgte ham, om det var rigtigt, at han havde holdt sin tjeneste-pige fra kirken. Han måtte indrømme, at

den søndaghs ad morgen ... bad hand hinde, at hun skulle gaa wd och lede kørne op, saa hun deroffr bleff holt fra sacrame(n)tet den søndag.¹⁰³

Ikke nok med, at sognebørnene skulle møde i kirken (i ædru tilstand); de skulle også blive der til det sidste, uanset hvilke arbejdsopgaver, der måtte vente dem hjemme. I 1635 blev *Anders Lauridzen Helffuede* og *Niels Spare Snidecher* tiltalt,

for at dj nu i dagh 8 dage forleden saa och nu i søndags forledenn ehr gaalen aff kier-chen strax prestenn gich aff predichestollenn, förrind welsignelsen ehr sheed.

De blev dømt til

ennhuer at betalle tre rixort till dj fatte (fattige), och dennom som iche haffuer att betalle med att straffs till wand och brød.¹⁰⁴

Sognepræsten havde også et vist tilsyn med sognebørnenes almindelige moral, selv om det var rådstueretten, der straffede forseelser. I 1631 var det således *Poul Andersen*, der sammen med de to kirkeværger - begge to rådmænd - lod *Niels Jørgensen Bogø* og *Kirstine Sørensdatter* stævne for rådstueretten. Et vidne fortalte her,

at juledag adt morgen, da saae hun, at Niels Jørgenssen Bogøe och Kierstine Sørensdatter de laae begge wdi senge sammen som 2 andre ectefolck, aff deris kleder.

Niels Bogøe kunne ikke benægte,

att hand io haffuer ligger der y sengen hoss hinde titt oc offte,

og Kirstine Sørensdatter tilstod også og oplyste, at Niels Bogø

kom drucken ind thill hinde juellafften oc laa saa paa sengen hos hinde om natten oc bekiende derhoss, at hand laa hos hinde om natten efter hun om dagen thillforne haffde werit thil Guds bordt.

Retten dømte Niels Bogø til

strax at indsettis wdi byesfengssell thill wand och brød wdi 3. dage,

medens Kirstine Sørensdatter efter kirkedisciplinen blev dømt til at rømme byen og herredet inden 14 dage,

med mindre hun saadan hindis synd och ondskab kand affbøde oc de dennom i ecteskab begiffue wille.¹⁰⁵

Medens det i tilfældet foran var den omstændighed, at letfærdighed foregik i forbindelse med en kirkehøjtid, der kunne motivere præstens optræden som anklager, må det i 1637 være af ren omsorg for sognebørnene, at *Poul Andersen* sammen med en af kirkeværgerne lod *Adam Badskær* stævne for rådstueretten:

Mester Pouell gaff tillkiende, at for^{nø} Adam Badsher haffuer titt och aapte slemmeligen haffr slaget och draget hans høstru, efter hund det sørgeligen haffr klaget for hannom, wanseett hand for saadant wshichelighed er titt och aapte aff sognepresten, baede wdj shrifte och ellers adwaaret.

Den mishandlede hustru blev fremstillet i retten,

saa ennhuer well saa, hindes høyre øye nesten er wdslagenn.

Adam Badskær lovede fremtidigt at behandle sin hustru

som en erlige mand eigne och gebør

og må være sluppet med en advarsel, men den 7. december året efter mødte *Anne Adam Badshers* broder op i retten og berettede, at

for^{nø} Adam Badsher nu iafttes haffuer slemmeligen slaget och draget for^{nø} hans høstru Anne Adams och haffr jaget hinder wd aff husset och slaget hinder baade blaa och blodige.

Det blev oplyst, at Adam Badskær desuden var udeblevet fra kirken, og da han mødte for retten var han

druchen och megett w-shichelig.

Dermed var rettens overbærenhed forbi. Adam Badskær blev

hensatt indtill saalenge hand sig anderledis och bedre betencher.

Allerede dagen efter, hvor han må være blevet ædru, mødte den mishandlede hustru og venner dog op for retten og bad om tilgivelse for ham.¹⁰⁶

Den gode kirkehyrde møder man også i en retssag fra *Poul Andersens* sidste leveår 1640, hvor han havde opfyldt en døendes sidste ønsker om hendes begravelse. Der blev ført sag om det, fordi arvingerne, der øjensynlig ikke havde været tilstede omkring dødsfaldet og begravelsen, fandt den døendes ønsker lidt vel kostbare. Ifølge den specificerede regning, som Poul Andersen fremlagde, havde salig *Maren Frises* fået en egekiste, der var smykket med to våben og beklædt med sort klæde, og der var også betalt for vokslys, for klokkeringning og for bysvende, som tilsagde borgerskabet til at følge hendes lig til lejerstedet, samt for alle skolebørnene, der fulgte kisten. Rådstueretten accepterede, at arvingerne alene betalte den pris for de seks alen klæde, kisten var beklædt med, som de fandt rimelig, men dømte dem til at refundere Poul Andersen resten af de udgifter, han havde afholdt efter den dødes egen begæring.¹⁰⁷

Det er uklart, om *Poul Andersen* optrådte som fredsstifter i sin egenskab af sognehyrde eller som besvogret og ven med byaristokratiets medlemmer, da han nogle gange blev udpeget som mæglingmand i stridigheder; flere af de involverede, der udpegede ham som mægler, tilhørte *Bang*-slægten.¹⁰⁸

Der er derimod ikke tvivl om, at *Poul Andersen* i hvert fald en enkelt gang har ladet sig forlede til at bruge u-kristelige udtryk overfor et af sine søgnebørn. I 1628, hvor tre fremtrædende borgere mødte op hos ham, afgav han en erklæring om,

att hannd wiste icke att beshylle ... *Lauridtz Bager* i nogen maade, och iche hand wiste andet med hannom end som med en goed erlig sognemannd och goed naboe.¹⁰⁹

Det er en formulering, som altid anvendtes ved tilbagetrækning af faldne injurierende bemærkninger.

De fornærmende bemærkninger er måske faldet i forbindelse med økonomiske mellemværender. I de senere refererede kontroverser med købmænd var det økonomiske mellemværender, der ophidsede *Poul Andersen*, som synes at have arvet sine købmandsforfædres økonomiske sans. En episode i 1632 opstod også i forbindelse med krænkelser af hans økonomiske interesser: Da nogle af skomager *Jørgen Hansens* grise blev fundet i kornet på en jordlod, som Poul Andersen havde udenfor Østergades port, lod han sine folk drive grisene hjem - i stedet for blot at jage dem ud, og da skomageren naturligt nok blev oprørt over at se andre drage afsted med hans grise og truede fol-

kene, lod Poul Andersen ham stævne for rådstueretten, hvor skomageren blev dømt til at betale en bøde på 1 rigsdaler til de fattige.¹¹⁰

Der er vel ikke noget at sige til, at *Poul Andersen* - som kapellanen *Otte Frandtsen* - pressede sine sognebørn ihærdigt for betalingen af tienden og andre pligtydelser til ham, for de var øjensynlig temmelig sløse. I 1630, hvor bystyret efter gentagne formaninger tidligere år¹¹¹ lod byvægterne indkalde alle Assensborgere med jordlodder til rådhuset, konstateredes det, at

der nu paa nogle aars thid sig stor forsømmelse oc nachlessighed haffr thildragen med kornthinde her aff Assens, saa att sognepressten her sammestedtzt icke haffuer bekommet den thilbørlige kornthind wdj schieppen effter gamle wedtecter oc contracter,¹¹²

og i juli to år senere måtte bystyret tage skrappe tvangsmidler i brug ved et forbud,

at ingen, som rester med deris thiendekorn thill m. Pouel oc thil kircken, att de icke maa føre deris korn ind i aar, førend de fanger giordt klart for den resterende thiend.¹¹³

Nogle begivenheder i 1626 (hvor Poul Andersen som senere omtalt havde et særligt stort pengebehov) viser dog, at han må have presset bønderne meget hårdt:

Den 20. juli 1626 klagede to bønder i Søllested over *Poul Andersen* til biskop *Hans Michelsen*, der henviste dem til at tale med lensmanden på Hagenskov, *Jørgen Brahe*.¹¹⁴ Kort efter klagede bønderne på Bågø til tronfølgeren den udvalgte prins *Christian* over, at deres sognepræst forurettede dem med tiende. De har måske sendt en delegation til ham, da han var på gennemrejse i nærheden, prinsens brev af 18. august 1626 til *Jørgen Brahe* og *Hans Michelsen* om at undersøge sagen var sendt fra Haderslevhus.¹¹⁵ Poul Andersen reagerede omgående med på sin side at klage over Bågø-mændene, der ikke alene forurettede ham storligen på hans rettigheder og løn, men også forulempede ham med trusler og anden ubeskedenhed, så han ikke sikkert og frit og i rolighed kunne forrette sit embede. Resultatet for de afgiftsplagede bønder blev i første omgang, at *Jørgen Brahe* nu i et nyt brev fra prinsen fik ordre til at hjælpe Poul Andersen og forsvare ham både med hensyn til løn og rettighed og sikkerhed,¹¹⁶ og bøndernes herre fik pålæg om at lade sine tjenere tilbørligt straffe for deres grove forseelse!¹¹⁷ Uenigheden må have været alvorlig, for både *Hans Michelsen* og herremanden lensmand *Hans Lindenov* på Hindsgaul, måtte ulejlig sig til Hagenskov for at bringe ro.¹¹⁸ *Jørgen Brahe* noterede i sin dagbog for 4. november 1626, at denne dag

kom *Hans Lindenouff* och bispnen hid; forligte the den tuist imellem mester *Pouffl* i Assens och *Bogø*mend, saa de schulle giffue ham for tinde 8 ph hartkorn,

dvs 8 pund rug eller byg.¹¹⁹

Der er ikke oplyst noget om, hvor meget *Poul Andersen* havde krævet, men siden der er tale om et forlig, må det vel have været mere end de otte pund. - To dage før forligsmødet var det en Årøbonde, der ikke kunne holde sin forbitrelse overfor sognepræsten tilbage. Rådstueprotokollen beretter den 3. november 1626,

thet *Niels Fallessønn* paa Aarøe nu i dag her for retten fremkom och bekiennde, at hand i affthis wdj sin druchenskab komb innd wdj m: Pouells hus och hannom med mange wbeshedelig ord offuerfaltt.

Niels Fallesen bad ydmygt om forladelse og slap med en bøde på to daler til de fattige.¹²⁰

Biskop *Hans Michelsens* dagbog giver med sine stikord et vist indtryk af, hvilke problemer *Poul Andersen* mødte i årene 1625-40 i sin gerning som provst for Båg herred. Den problemløse daglige virksomhed med tilsyn med præster og kirker siger den ikke noget om. - Biskoppen omtaler gerne *Poul Andersen* temmelig formelt som

m. Paulus Andreæ past Asnensis (magister *Poul Andersen*, præst i Assens) eller præpositus Asnensis (provsten i Assens),

medens han ellers mere familiært taler om f.eks. "Hr. *Christen* i Jordløse", men det kan fra begyndelsen af have været af rent praktiske årsager, for at undgå forvekslinger med navnefællen magister *Poul Andersen*, der var præst ved Vor Frue kirke i Odense. I 1640, hvor *Poul Andersen* i Odense var død, lader biskoppen nogle af titlerne falde i en notits om, at *Poul Andersen*

(m.(agister) Paulus Andreæ)

har foræret ham nogle røgede flyndere.¹²¹

De mest dramatiske "sager" har været dem, der førte til afskedigelse af præster. I ét tilfælde blev præsten i Skydebjerg afsat af samme årsag som "Manasse", sløseri med nadverritualet, idet han var gået forbi en kvindelig nadvergæst. Det må have været en af de sidste sager, biskoppen skrev til *Poul Andersen* om.¹²² Andre sager drejede sig også om kvinder: I 1634 var der kaldet en ny præst til menighederne i Sandager og Hølevad,

dog neppe var han blevet varm i embedet,

som biskop *Bloch* formulerer det, førend man opdagede, at han havde besvangret en pige, medens han studerede i København. *Hans Michelsen* skrev straks til *Poul Andersen* om sagen, der var alvorlig nok til at den uheldige blev afsat som præst, men dog ikke alvorligere end at han nogle år senere - med biskoppens anbefaling - blev ansat som rektor i Assens.¹²³ En præst i Kerte blev afsat i 1627, fordi

han havde ægtet en besovet kvinde,¹²⁴

og hans efterfølger havde tilsyneladende svært ved at få lov til at ægte den pige, han ønskede, men beholdt dog kaldet. Poul Andersen vidnede for konsistorium i 1630 i den noget dunkle sag, der strakte sig over flere år.¹²⁵

Hans Michelsens dagbogsnotitser drejer sig ellers oftest om valg og indsættelse af de hurtigt skiftende rektorer i Assens og af nye præster i landsognene i Båg herred. Det var handlinger, hvor provst og biskop havde hver deres roller, jfr. "Den retslærde", og de forløb i reglen rutinemæssigt. I ét tilfælde opstod der dog voldsomt røre omkring et præstevalg, hvor *Poul Andersen* gerådede i konflikt med nogle af Vissenbjergbønderne. Det var ved valget af en ny præst i 1632 efter *Laurits Andersen Fuglevig*, *Anders Lauritsens* (ane nr.1642) søn og efterfølger i Vissenbjerg. Sagen gav anledning til talrige notitser i biskoppens dagbog fem måneder igennem og til en livlig korrespondance mellem biskop, lensmænd og centraladministrationen Danske Kancelli i København.¹²⁶

Den 17. maj 1632 mødte en delegation af Vissenbjergbønder op hos biskoppen og klagede over forløbet af valget, som de mente havde været lovstridigt. *Hans Michelsen* skrev straks til lensmanden på Rugård, *Anders Bille* til Damsbo,¹²⁷ som indkaldte parterne til møde på Rugård den 2. juni.¹²⁸ *Poul Andersen* erklærede her, at valget

vaar ordinantzen gemes,

og at han havde fulgt samme procedure som ved alle tidligere præstevalg i hans embedsperiode som provst. Når der var nogle af sognets bønder, der klagede, måtte det mere være

aff nogen misgunst och præjudicio end aff nogen billige aarsage.

De klagende bønder gjorde gældende, at de syv kaldsmænd, der havde foretaget valget under provstens ledelse, ikke repræsenterede hele menigheden, men var udpeget egenmægtigt af birkefogden, der selv var en af dem. Da lensmanden ikke kunne forlige parterne, forelagde han sagen for kongen.¹²⁹ Det gjorde den ikke lettere, idet kongen først gav den ene part ret ved at godkende den af Poul Andersen indsatte ansøger *Christopher Christensen*,¹³⁰ for straks efter at beordre en anden ansøger indsat i kaldet.¹³¹ Den 15. september måtte biskoppen skrive til *Laurits Fuglevigs* enke, at hun hellere måtte vente med at bestemme sig til, hvem af de to præster, der nu var udpeget, hun ville gifte sig med.¹³² Umiddelbart efter meddelte Anders Bille imidlertid biskoppen, at kongen nu igen havde godkendt valget af *Christopher Christensen*.¹³³ Han beholdt da kaldet, som Poul Andersen havde indsat ham i, og ægtede formentlig enken, som han havde forpligtet sig til.¹³⁴

Man bliver ikke særligt imponeret af rigets centraladministration i denne sag så lidt som i sagen om Bågøbønderne. Hvad enten det så er kongen eller

prinsen, der skriver under, synes man i begge tilfælde at have givet den første klager ret og derefter at have skiftet mening efter hver ny henvendelse. Stridighederne mellem *Poul Andersen* og Vissenbjergbønderne var ikke forbi med den sidste kongelige afgørelse. Bønderne havde hidtil afleveret hele deres tiende til sognepræsten i Vissenbjerg - og i sin tid beklaget sig over, at *Anders Lauritsen* (ane nr.1642) ikke gav dem øl, når de kom agende til kirkeladen med kornet. Efter *Laurits Andersen Fuglevigs* død, der var årsagen til det omstridte præstevalg i 1632, fik Poul Andersen fæstebrev på kirketien- den, og det udløste en ny - meget forståelig - klage til kongen fra bønderne, der beklagede sig over, at de nu måtte køre denne tredjedel af tiendekornet hele to mil ind til Assens. Kongen anmodede om, at bønderne ikke besværedes i usædvanlig grad, så han kunne blive forskånet for yderligere klager fra dem.¹³⁵ - Som nævnt i afsnittet "Brødrene" må der have været gode for- tjenstmuligheder i fæste eller forpagtning af tiender, men Poul Andersens fortjeneste ville naturligvis blive beskåret, hvis han skulle overtage kornet i Vissenbjerg og selv betale transporten til Assens.

En enkelt gang, i 1634, var det *Poul Andersen* der henvendte sig til biskoppen med en bøn om, at en desværre ikke identificeret slægting af ham måtte få et degnekald.¹³⁶

Altertavlen i Vor Frue kirke i Assens og prædikestolen i annexkirken i Kærum sogn er fra *Poul Andersens* tid som præst. Altertavlen er skænket af rådmand *Jens Mand* i 1620¹³⁷ og prædikestolen i Kærum kirke dateres til 1616.¹³⁸ Den store klokke i tårnet i Vor Frue kirke blev omstøbt i 1631. Den har bevaret Poul Andersens navn i en tre-liniers indskrift, der lyder:

Soli Deo Gloria. Povel Andersen sognepræst i Assens og provst i Baag herred, *Rasmus Bang* og *Gabriel Lauridsen*, borgmestre ibid, have ladet denne klokke omstøbe og forbedre anno 1631.¹³⁹

Poul Andersen synes at have interesseret sig specielt meget for kirkeklokkerne. I 1622 var der blevet ophængt nye klokker i kirkerne i Gamtofte¹⁴⁰ og Sønderby.¹⁴¹ I 1627 havde Poul Andersens annexkirke fået en ny klokke, og her blev hans navn også indstøbt sammen med de to kirkeværgers. Denne klokke viste sig ikke at være så holdbar og er siden udskiftet.¹⁴² Samme år blev den mindste klokke i Flemløse fornyet. Den hænger der endnu og bærer også Poul Andersens navn sammen med sognepræstens og tre kirkeværgers.¹⁴³ I 1639 kom turen til kirken i nabosognet Dreslette, hvor den største af de to malmklokker i tårnet ligeledes bærer Poul Andersens navn sammen med regnskabsprovstens, præstens, kapellanens og kirkeværgernes.¹⁴⁴

Når der blev opsat nye klokker i så mange landsbykirker netop i disse år, skyldes det, at de tidligere klokker var blevet nedtaget og afleveret i hen-

hold til *Christian IV's* brev til lensmændene 10. oktober 1601 om at skaffe råvarer til hans nye kanonstøberi i Helsingør. Lensmændene fik anvisning på at skaffe råvarerne fra landsbykirkerne,

efterdi flere landsbykirker have ofte flere klokker;

de skulle da kun beholde den største.¹⁴⁶ Høvedsmanden på Hagenskov slot *Erich Hardenberg* havde i henhold hertil ladet nedtage klokker i 12 kirker i Båg herred og den 26. april 1602 leveret dem til Bremerholm ved Københavns slot.¹⁴⁷ Trods 30 års-krigen mente man altså nu i 1620'erne og 1630'erne at kunne tillade sig at bruge malm til nye kirkeklokker i stedet for til nye kanoner.

Hermed afsluttes omtalen af den gejstlige livsgerning, som *Poul Andersens* fornemme uddannelse havde ført ham frem til, og krøniken går videre med hans økonomiske talenter.

Det kan indledningsvis fastslås, at *Poul Andersen* ikke kom til at ligge i stadig konflikt med bystyret i Assens, som byens gejstlige ellers konstant havde været det, jfr. afsnittene om "Brødrene" og "Tolderne". Han blev straks efter sin ankomst til byen knyttet til dens købmandspatriciat ved ægteskabet med borgmester *Jens Bangs* datter *Margrethe*. Hans kald forhindrede ham i selv at optræde som købmand, men han forvaltede sine talenter så godt som nogen købmand og efterlod efter alt at dømme en solid formue til sin enke og børneflok.

Starten var ikke alt for heldig. Hans svigerfaders økonomi blev ødelagt i 1617, da han blev afsat som tolder og fik sine ejendomme konfiskeret af kronen, og *Poul Andersen* blev inddraget i sin svogers *Jørgen Bangs* uheldige økonomiske transaktioner. Han må have kautioneret for *Jørgen Bang*, der i februar 1618 blev stævnet af *Marine Hans Bruus'* i Odense for en større sum penge,

hannd med m: Pouell Anderssonn er bleffuen hinndis hosbund shyldig epter deris handshriffthes lydelsse.¹⁴⁸

Siden blev han mere forsigtig med svigerfamilien. Som nævnt i "Tolderne" frasagde han sig straks efter *Jens Bangs* død på hustruens vegne al arv og gæld efter ham,¹⁴⁹ og da købmanden *Poul Friis* henvendte sig til ham for at få betaling for noget sort klæde, der var leveret til begravelsen, afviste han at betale mere end hustruens andel og insinuerede, at *Poul Friis'* regnskaber var urigtige, hvis de angav, at *Poul Andersen* skulle have stillet i udsigt, at han også ville svare for sine svogres og svigerinders andel.¹⁵⁰ Det var en meget alvorlig beskyldning mod en købmand, og den udløste omgående en stævning. Sagen blev kun afsluttet hurtigt, fordi *Poul Friis* gik med til et forlig.

eptersom hannd aff gotfolck derom er anmodet ... for fred och roligheds skyld.¹⁵¹

Straks efter *Jens Bangs* død henvendte *Poul Andersen* sig imidlertid til kronen for at købe svigerfaderens store købmandsgård. I kongens fravær gav tronfølgeren prins *Christian* - eller *Christian den femte*, som han allerede betitlede sig, i et missive af 22. maj 1626 lensmand *Jørgen Brahe* bemyndigelse til at sælge gården til *Poul Andersen*,

dog at j aald mugligh flid ahnuenndr, at den sellgis det dyreste shie kand samt bl.a.,

at stalden holdes wedlige, saa woris heste, kierre her faders och woris egne heste, der kand haffue stalderumb, som seduanligt haffuer werrid.¹⁵²

Den 27. februar 1627 bekræftede *Christian IV* sin indforståelse med de aftalte salgsvilkår, hvorefter *Poul Andersen* fik gården for 1000 sletdaler, at betale med halvdelen i rug og malt straks og den anden halvdel i rede penge til førstkommende jul.¹⁵³ Det var under forhandlingerne om købet, i efter-sommeren 1626, *Poul Andersen* for så hårdt frem mod bønderne med sine ti-endekrav, at det udløste et oprør mod ham. Trods hans anstrengelser lykkedes det ikke for ham at skaffe det store restbeløb inden julen 1627, men han formåede flere gange at få ændret betalingsvilkårene, dels ved udsættelse af betalingsterminerne dels ved tilladelse til at betale i rug, mel og malt i stedet for i kontanter. Anmodningen om at afdrage købesummen i naturalier (som han jo modtog som tiende) begrundede han med, at han

wdi denne besuerlige tied ... (iche) kunde bringe penge tillweye,

dvs ikke kunne sælge kornet.¹⁵⁴ Handelen havde vanskelige vilkår under 30 års-krigen, hvor Jylland netop i disse år var besat af *Wallensteins* tropper. Først i foråret 1630 betalte han sidste rate,¹⁵⁵ og skødet på gården blev ikke udstedt før i 1632.¹⁵⁶

I 1633 fremsatte

Jens Bangs 2 døtre

tilbud om at købe de andre gårde og boder, som havde tilhørt *Jens Bang*, og som kronen havde overtaget til en vurderingssum af 700 rigsdaler. De to døtre tilbød 400 sletdaler for ejendommene,¹⁵⁷ hvilket ikke var så dårligt et bud, som man kunne tro, for bygningerne var blevet forsømt i de år, hvor der ikke var en ejer i byen, der holdt øje med dem; i 1626 var nogle af boderne forladt og lå nærmest i ruiner.¹⁵⁸ Det er sandsynligt, at det i virkeligheden var *Poul Andersen*, der stod bag tilbudet, for *Jens Bangs* ældste datter var *Poul Andersens* hustru *Margrethe* og de to andre var ugifte og havde ikke en arv at tære på efter deres fallerede fader. *Maren Jensdatter Bang*, der må være den ene af de to tilbudsgivere, må ganske vist være blevet gift omkring dette tidspunkt med den nye toldskriver *Arnt Starck*,¹⁵⁹ men det var hende, der stod for tilbudet og senere lagde pengene på bordet,¹⁶⁰ ikke ham,

som man måtte forvente, hvis de havde været gift på tidspunktet for handelen. Kongen gav den 27. marts *Jørgen Brahe* bemyndigelse til at sælge ejendommene til de to døtre for de tilbudte 400 sletdaler, hvis han ikke kunne opnå en bedre pris.¹⁶¹ Det kunne han ikke, for da hans ridefoged *Jørgen Mand* den 15. april udbød dem til salg på Assens rådhus, meldte der sig ikke andre købere. De nu tilbagekøbte ejendomme lå

norden nest op thil den gaard, m: Pouel Anders sogneprest her sammestedt i boer oc (han) hans maytt: affkiøbt haffuer ... strecker sig fra forⁿ m: Pouels gaard oc (ned) thill Strandgaden indthil *Mats Hansøn Bogøis* gaard.¹⁶²

Arnt Starck boede i 1634 i Strandgade, og hans grund strakte sig bagud over til m. Pofuels ende.¹⁶³

Som det fremgår af beskrivelsen af bodernes beliggenhed boede *Poul Andersen* og hans familie faktisk i *Jens Bangs* gamle gård; de var altså flyttet ud af præstegården, der vel har været for beskeden for dem. Poul Andersen, som ikke selv kunne drive købmandsvirksomhed, har tilsyneladende udlejet den kræmmerbod, der må have været i den gamle købmandsgård, med tilhørende lagerplads. Den første lejer var Haderslevkøbmanden *Hans Køndig* eller *Kyndesen*, der drev sin Assensfilial ved sin tjener *Hans Rhibolt*, men dette lejemål fik en brat ende den 23. februar 1628.

Den 27. februar præsenterede *Jørgen Bang* og vintapper *Hans Jørgensen* for rådstueretten en stævning, som *Poul Andersen* havde udtaget mod *Hans Rhibolt* og hans medtjener:

Efttersom en stord wlyke wdi mit huss ehr shehett, formedelst wogen krudt, som der er wed en wed naffuen *Niels Simensen Hadersleff* optendt nu forgangen løffuerdag den 23. february, saa er ieg wed disse tuende dannemendt, *Jørgen Bang* och *Hans Jørrensen*, borgr her ij Assens, aff *Hanss Kyndings* thienere *Hans Rhibollt*, som same person haffue bragtt wdi min kieller, begierendis att wiede, om hand ehr och will wehre for: *Niels Simensens* hiempler och fulldmegtige till same krudt her wdi mitt hus att forhandele och handtehere.

Den uheldige *Niels Simonsen*, der var blevet fængslet, måtte erkende, at ulykken desværre var sket, men han

giorde dett wdi den beste mehning, same krud att willde forhandele, och ... det shede aff stord wadiswlyke, och ehrbødit sig gierne att wille sette borgen for sig til saggens wddragtt, om hand motte bliffue sitt fengsell entleddigett.¹⁶⁴

Poul Andersen forsøgte i yderligere stævninger at godtgøre, at krudtet og noget vin og andre drikkevarer (som der måske ikke var betalt afgift af?) var indført og forhandlet i hans hus, uden at han vidste det, men rådstueretten fandt det dokumenteret,

att *Hans Kyendig* haffuer først med den forfløtte wien fra Hadersløff hafft m: Poffuells wille och minde wdi hans kieller att indlegge, och ike for oss ehr beuidst dereffter aff m: Poffuell nogen forbudt att wehre giortt thill same eller wiedere wien och anden drick att wdtappe,¹⁶⁵

og *Hans Rhibolt* bekræftede ved sin højeste ed,

att det krudt, som m: *Powell* tiltaler hannom fore, er med m: Powels wilge och widshab wdj hans stue indkomen.¹⁶⁶

Efter denne forskrækkelse kan man gætte på, at *Poul Andersen* har overladt den handelsvirksomhed, han ikke selv måtte varetage, til svogrene *Jørgen Bang* og *Christen Bang* (der fik borgerskab i Assens 1631) eller til *Arnt Starck* (der fik borgerskab 1634). Den landbrugsdrift, der også var knyttet til *Jens Bangs* store gård, kunne han nok selv stå for, selv om han var præst. En form for kompagniskab antydes i et kongeligt brev af 8. april 1632, ifølge hvilket *Poul Andersen* sammen med *Jørgen Bang*, dennes fætter *Anders Bang* og to andre Assensborgere den forrige vinter havde overtrådt det kongelige forbud mod at opstalde øksne.¹⁶⁷ - Kronen søgte stadig at forsvare sin og adelens forret til at opfede øksne på stald til eksport.¹⁶⁸

Kong *Christian IV* kom over fra Jylland til Assens den 3. april 1632 og blev i byen om natten,¹⁶⁹ så han har måske allerede ladet et par ord falde under opholdet. Men kongen tilgav dog synderne,

da effterdj wy forfarer saadant mere at werre skeed aff wanwittighed end woris mandat forsettelig at offrtrede.

"Vanvittighed" må forstås som vankundighed.¹⁷⁰ *Lauritz Maaløe* kommenterer i sin bog om Assens denne mildhed med, at det jo var byens bedste borgere, der var tale om, dvs folk, som kongen mødte under sine overfarter til og fra Jylland:

Han har ikke villet se sure Miner, naar han kom til Assens.¹⁷¹

Det gjorde kongen faktisk allerede dagen efter at han underskrev brevet, idet han vendte tilbage fra Odense.¹⁷² Han må næsten selv have haft brevet med. - Opstaldningen af øksne i gårdens stalde fortsatte, men *Poul Andersen* og hans familie har nok sørget for at have papirerne i orden efter den kongelige påtale. Attester i Rigsarkivet viser, at både *Jørgen Bang*, *Poul Andersen*'s enke *Margrethe Bang* og hans efterfølger i kaldet *Niels Sass* lod opstalde øksne i 1640'erne.¹⁷³

Kongen kunne ikke undgå at møde *Poul Andersen*, når han passerede Assens. Det var som nævnt et led i købekontrakten, at *Poul Andersen* ligesom *Jens Bang* skulle lade stalden holde ved magt for kongens heste, og ifølge en oplysning i "Danske Atlas" i 1774 blev *Christian IV* også selv ved med at overnatte i hans gård, når han måtte gøre ophold i byen. Det hedder her om en dør

i
den Gaard, hvori Sogne-Præsten boer: ... Paa Døren findes endnu denne Inscription: 1632. den 16 Junii har Kong CHRISTIAN IV. under sin egen Haand og Segl paa Pergament afhendet og bortskiødet denne Gaard, hvilket Skiøde endnu er tilstede, og holdes for Stedets store Ornament og Adkomst, og haver saa fra den Tid høystbemeldte Hans Majestæt ved sin Giennemreysse altid havt sit Logement i denne Stue, hvoraf den og altid af Arrilds Tid er kaldet Kongens Stue, som den endnu kaldes paa denne Dag 1696. den 13. Oct. Men det ommeldte Skiøde er bortkommen, og findes nu ey mere.¹⁷⁴

Forfatteren har dog gjort sig skyldig i den nærliggende misforståelse, at den gård, sognepræsten (Poul Andersen) overtog i 1632, var Assens præstegård, og det er usikkert, om dørrinskriftionen fra 1696 var helt korrekt. Det fremgår således af samtidige kilder, at kongen i 1636 havde sit eget logement hos toldereren *Bunde Jacobsen*, den senere borgmester.¹⁷⁵ *Poul Andersen* har dog uden tvivl måttet yde husly, når det kongelige følge - eller andre prominente besøgende - kom i større tal. Fremmede gæster, især gejstlige på rejse, tog gerne ind hos de lokale danske præster, hvis gæstfrihed rostes meget,¹⁷⁶ og *Poul Andersen* havde jo god plads.

Kongen rejste oftere gennem Assens efter Danmarks inddragelse i 30 års-krigen, på vej til krigsskuepladsen i Nordtyskland, og overnattede i byen ind imellem. Det gjorde han således natten mellem den 13. og 14. november 1629, hvor han kom helt fra Rudkøbing. Han betalte fire daler for mad og drikke om aftenen og fem daler for mad og øl den næste dag og gav pigerne i huset to daler, før han drog videre over Årø Sund til Haderslev.¹⁷⁷ Natten mellem 11. og 12. december 1635 overnattede han igen. Han havde da været på en lille rundrejse på Fyn efter herredagen i Odense i november; det var ved den lejlighed han lod den ulykkelige *Sibille Giøe* hente til Odense til dødsdom og henrettelse. Denne gang kom han fra Faaborg og fik i Assens et aftensmåltid, der kostede 5½ daler og 6 skilling.¹⁷⁸ Den 19. marts 1639 kom han tidligt på dagen fra Odense og mødte i Assens den berømte general-løjtnant *Hans Georg von Arnim*, der nogle måneder før var flygtet fra svensk fangenskab og nu blev brugt som underhandler mellem Sveriges fjender. Denne gang fik pigerne kun én daler. Allerede den 24. november kom kongen igen fra Odense og overnattede i Assens før overfarten.¹⁷⁹ - Overnatningerne har sikkert været adskilligt flere, men det er kun få af *Christian IV's* dagbøger fra disse år, der er bevaret. Og om det er i *Poul Andersens* gård eller hos *Bunde Jacobsen*, kongen har boet og spist, kan man heller ikke vide.

Juledag 1640 døde *Poul Andersen* efter nogle ugers eller måneders svær sygdom. Da biskop *Hans Michelsen* skrev til ham den 11. november om afsættelse af præsten i Skydebjerg, noterede han i sin dagbog, at sagen kunne betros provsten i Vends herred, da provsten i Assens var syg.¹⁸⁰ Biskoppen tog selv til Assens for at tale over *Poul Andersen* ved begravelsen i Vor Frue kirke:

Conc. funebr. habui in exequi. m. Pauli præpositi et past. Asnensis in tplo urbis.¹⁸¹

Poul Andersens ligsten i kirken fandtes endnu i 1774, men må da have været så slidt, at indskriften var svær at tyde. I Danske Atlas angives det således, at hans dødsår var 1632.¹⁸² Teksten på stenen, som angiver hans og hans hustrus dødsdatoer, er imidlertid nedskrevet i professor *Bircherods* Fyns-

beskrivelse fra begyndelsen af 1700-tallet. Poul Andersens hustru *Margrethe Bang* døde 14 år efter ham, 22. juni 1654.¹⁸³ - Præsteparrets ligsten er ikke mellem de bevarede, der siden er opsat i korvæggen i kirken.

Hans Michelsen har nok også benyttet opholdet i Assens til at tale med byens råd om valget af en efterfølger for *Poul Andersen*, for kampen om at overtage den gode præstestilling var i gang allerede inden begravelsen den 5. januar. Odenserektoren *Henrich Erichsen Pontoppidan* - en dattersøn af *Laurits Jespersen* i Espe (ane nr.1640/816) - skrev straks efter Poul Andersens død til kongen for at få hans støtte, og *Christian IV*, der selv havde hørt rektoren prædike og havde fået et godt indtryk af ham, gav den 30. december 1640 - fem dage efter Poul Andersens død - lensmand *Jørgen Brahe* ordre om at tale med borgmestre og råd i Assens og hvem der ellers havde kaldsret og at anvende den største flid på at få dem til at kalde ham.¹⁸⁴ Det blev desuagtet ikke rektoren, men konrektoren ved Odense skole *Niels Madsen Sass*,¹⁸⁵ der blev kaldet, og kongen affandt sig hermed, da han også havde et meget godt indtryk af konrektoren.¹⁸⁶ Niels Sass gav dermed plads i Odense skole for biskop Hans Michelsens protegé, den tredje af de lærde mænd i slægten, *Henning Christensen Achton* (ane nr.410). Niels Sass, der også efterfulgte Poul Andersen som provst,¹⁸⁷ var en gammel bekendt af familien. Poul Andersen indskrev sig i den da 26-årige Haderslevstudents stambog 26. januar 1634.¹⁸⁸ Han giftede sig den 18. september 1642 med Poul Andersens datter *Marie* eller *Mariche Poulsdatter*.¹⁸⁹ Hustruen overlevede ham, der døde i 1665,¹⁹⁰ og blev gift med hans efterfølger som præst og provst, *Bertel Ludvigsen*, en søn af præsten ved Vor Frue kirke i Odense og *Maren Nielsdatter, Karen Letsdatters* (ane nr.1647) datter.¹⁹¹ *Mariche Poulsdatter* døde 1674.¹⁹² - Niels Sass' ligsten er bevaret, omend stærkt slidt, i korvæggen i Vor Frue kirke.

I den Fyenske Geistligheds Historie gengiver biskop *Bloch* følgende historie om *Poul Andersen*:

Der berettes om ham, at da Fienden i hans Tid gjorde Landgang, gik han dem imøde for at begiere Frelse for sit Huus, men da han vendte tilbage, gik han af skræk sit Huus forbi, som han siden fandt opfyldt med Mennesker, som der søgte og nød Beskielse.¹⁹³

Historien er gengivet andetsteds,¹⁹⁴ men da der ikke i Poul Andersens levetid var nogen fjende, der gjorde landgang på Fyn, kan det ikke være ham, den handler om. Den kan have udspillet sig i *Niels Sass'* tid, da de svenske tropper 30. januar 1658 gik i land ved Tybrind vig og samme aften og nat rykkede ind i Assens og plyndrede byen.¹⁹⁵ Der kan også være tale om en forveksling med Poul Andersens søn *Anders Poulsen*, der blev præst i Kerte-

minde og her oplevede en invasion, der gav ham et chok. I Blochs manuskript om gejstligheden i Bjerger herred refereres begivenhederne således:

I hans Tid indfaldt den bedrøvelige Krig med Sverrig, som havde indtaget hele Fyen, og da den Danske og Hollandske Flaade i Aaret 1659 landede ved Kierteminde, beskiød Byen og forjog de Svendske, fik Hr. Anders Povelsen saadan Skræk og Rystelse over sit hele Legeme, at han siden ikkun formaaede at forrette visse Deelee af sit Embede.¹⁹⁶

Poul Andersen var 30 år, da han blev gift, og han døde allerede som 55-årig. Han nåede derfor ikke at se nogle af sine fem sønner eller datteren forsørge, men han kunne dog gå i graven med bevidstheden om, at han efterlod sig midler nok til at sikre børnene en god start i livet. Fire af sønnerne blev præster på Fyn og datteren *Marie/Mariche* blev som nævnt gift med en præst. *Jørgen Poulsen* (ane nr.412) overtog *Jens Bangs* gamle gård i Assens og førte slægtens købmandstraditioner videre.

Anders Poulsen, der blev født 1619/20,¹⁹⁷ må efter fornavnet at dømmes være den ældste søn, opkaldt efter *Poul Andersens* fader. Han blev sat i Odense gymnasium, hvorfra han nogle måneder før faderens død i 1640 blev immatrikuleret ved universitetet i København.¹⁹⁸ I 1641 nævnes han to gange som mellemmand mellem biskop *Hans Michelsen* og hans sønner, der også gik fra gymnasiet i Odense til universitetet i disse år, idet han den 13. januar havde et brev med til biskoppen fra sønnen *Michel* og i august fulgte *Henrich Hansen* til København.¹⁹⁹ Han er vel vendt hjem i forbindelse med faderens død, men må være kommet for sent til begravelsen den 5. januar. Allerede i oktober 1642 forlod han universitetet til fordel for en rektorstilling i faderens fødeby *Kerteminde*,²⁰⁰ og i marts 1646 blev han kapellan hos den aldrende *Anders Mand*,²⁰¹ som var kommet til byen fra Odense efter pesten i 1603 og nu var 69 år. Da *Anders Mand* døde i 1654, efterfulgte *Anders Poulsen* ham både som sognepræst og ægtemand, idet han ægtede enken *Anne Pedersdatter*, om hvem, det berettes, at hun

var et fattigt Barn, som Hr. Anders Mand selv havde opfødt, og som fra Begyndelsen af gik i hans Huus som en liden Høsepige. Men da han lærte hendes gode Egenskaber og Lærvillighed at kjende, lod han hende smukt oplære i de Ting, som egnede hendes Kjøen, og tog hende siden (i 1633, da hans første hustru var død) til Ægte, deels for ikke at skilles ved hendes gode Pleie og Tilsyn i sin Alderdom (han var da 60 år), deels for at gjøre hende til sin Arving. ... Da Hr. Anders laae på sit Yderste, skal han have taget hende ved Haanden og overleveret hende "ut virginem intactam" til ... *Anders Poulsen*.²⁰²

Det vides ikke, om hun bevarede den jomfruelige tilstand, men ægteskabet med *Anders Poulsen* var barnløst ligesom det første med *Anders Mand*. *Anders Poulsen* og hans hustru døde begge to i 1677, hun den 3. maj og han den 17. juli.²⁰³ *Anne Pedersdatter* er afbildet med sine to præstemænd på et overdådigt udsmykket barokt epitafium i *Kerteminde kirke*. *Anders Poulsen*, der ifølge biskop *Bloch* var

Epitafiet over *Anders Mand*, *Anders Poulsen* og deres fælles hustru *Anne Pedersdatter* i Kerteminde kirke. Det er *Anders Mand* i midten.

en bemidlet mand,²⁰⁴

har ud over at have bekostet epitafiet i 1676 skænket den smukke prædikestol, der stadig er i brug, til kirken. Hans og hans hustrus initialer - APS og APD - og deres bomærker ses på to små skjolde under læsepulten.²⁰⁵

Efter sønnen *Anders* fulgte *Knud Poulsen Beske*, som ifølge sin ligstensindskrift blev født i Assens 24. oktober 1621 af god familie

(clarissimis natus parentibus).²⁰⁶

Han fulgte også efter broderen til Odense gymnasium og derfra i 1643 til Københavns universitet, hvor han fik den samme præceptor som ham.²⁰⁷ I København blev han indskrevet som Canutus Pavli Asnensis (svarende til, at broderen kaldtes Andreas Pauli Asnensis), men da han den 20. oktober samme år blev immatrikuleret ved universitetet i Wittenberg sammen med to lidt ældre danske studenter, kaldte han sig Canutus Pauli Bieskius Asnia danus.²⁰⁸ Den 12. februar 1647 fik han testimonium fra Københavns universitet²⁰⁹ og allerede 13. december samme år blev han præst i Gamtofte øst for Assens,²¹⁰ kun lige fyldt 26 år. Hans karakteristiske håndskrift ved underskrivelsen af det højtidelige præsteløfte i biskop *Hans Michelsens* edsbog den 17. december er ikke til at skelne fra broderen *Anders*'.²¹¹ Den 22. oktober året efter viede hans svoger *Niels Sass* ham til *Anne* (eller muligvis *Johanne*) *Madsdatter* (Hanna Mathiæ), der måske var datter af forgængerens i kaldet, *Mads Simonsen Sass*.²¹²

Knud Beske må have arvet en god sum penge, siden han kunne tage på studieophold i Wittenberg, og Gamtofte var et godt kald, som i en lang periode før

ham havde kunnet ernære to præster.²¹³ Han fik et langt liv her som præst - blev med 53 års virke "jubellærer"²¹⁴ - og fik fire sønner, hvoraf han så tre forsørgede som præster, og en datter, der blev præstekone.²¹⁵ Men både velstanden og børnene kom til at volde ham kvaler.

Velstanden demonstreres tydeligt ved *Knud Beskes* køb af en bondegård, *Peyrupgård*, i Orte sogn fra *Gregers Krabbes* enke fru *Dorethe Daa* i januar 1674.²¹⁶ På gården sad uheldigvis en yderst stridbar enke, *Karen* salig *Hans Andersens*, som Knud Beske kom til at ligge i endeløse processer med.²¹⁷ Han tiltalte hende for ulovlig hugst af træer i hans til gården hørende skov og for mod hans forbud at lade sine geder gå i skoven. Hun udeblev, når han tilsagde hende til som fæster at gøre hoveri for ham, og betalte ikke sin landgilde, og da Knud Beske tilbød hende en ny ægtemand, fordi gården ellers ville blive forsømt, svarede hun, at

huilcken karl, der steeder min gaard fra mig, den shall faa en w-løcke.²¹⁸

Hun blev dømt gang på gang for ikke at ervise

den hørsomhed och lydighed, som en tiener sin hossbund shyldig er,²¹⁹

men Knud Beske, der ellers synes at have optrådt som en ret barsk husbond, måtte alligevel tage hensyn til sit omdømme som præst og ind imellem fremsætte forligstilbud, hvor han bedyrede, at han gjorde det

aff christen kierlighed och stoer medliedenhed til eder, en enke, och eders wanwittige barn, (og at) jeg aldrig haffuer hafft i sinde eder aff gaarden at wdtrøke eller forshiu- de, men att I wed loug och rett er kiendt derfra er jeg ingenlunde aarsag, men eders obstinathed.²²⁰

Først i 1679 synes enken at have givet efter og betalt sin landgilde og hove- ripenge for hele perioden fra 1674.²²¹

I 1696 skødede *Knud Beske* *Peyrupgård* til sin datter *Margrethe*, der da var enke; det blev indledningen til nye processer, fordi hans søn *Hans Knudsen Beske*

wed sadan hans faders u-stadighed (befandt sig) fornermet, og formoder at were Pederupgaard saa ner som hans søester, huilchet hand er forarsaget wed lands loug og rett at lade paatalle.²²²

Af *Knud Beskes* fire sønner må *Poul Knudsen Beske*, opkaldt efter farfaderen, fmtl. være den ældste. Bortset fra en periode, hvor han var ridefoged på Rosenvold i Jylland,²²³ ser det ud til, at han har boet på præstegården som en slags forvalter lige til faderens død.²²⁴ Sønnen *Mads Knudsen Beske*, der blev immatrikuleret i København fra Odense gymnasium i 1673,²²⁵ blev hjælpepræst hos faderen. Han fungerede som sådan i hvert fald fra 1678,²²⁶ men døde allerede 1685

af en stærk Fedme, ham tilsloges²²⁷

og afløstes som personel kapellan af den tredje søn, *Hans Knudsen Beske*.²²⁸

**Poul Andersens og Margrethe Jensdatter Bangs børn
og deres ægtefæller²²⁹**

<u>Børn</u>	<u>Ægtefæller</u>
<i>Anders Poulsen</i> præst i Kerteminde og Drigstrup 1619/20 - 1677	<i>Anne Pedersdatter</i> død 1677
<i>Knud Poulsen Beske</i> præst i Gamtofte 1621 - 1701	<i>Anne/Johanne Madsdatter Sass</i> død 1704
<i>Marie/Mariche Poulsdatter²³⁰</i> 162? - 1674	1° <i>Niels Madsen Sass</i> præst i Assens og provst i Båg herred 1608 - 1665 2° <i>Bertel Ludvigsen</i> præst og provst sst. 1638 - 1719
<i>Jens Poulsen Bang</i> præst i Skydebjerg og Orte 1629 - 1690	<i>Karen Hansdatter</i> 1631/32 - 1687
<i>Poul Poulsen</i> præst i Allerup og Davinde 1637 ? - 1700	<i>Barbara Nielsdatter</i> død 1695
<i>Jørgen Poulsen (ane nr.412)</i> købmand og rådmænd i Assens død 1693	<i>Anna Bertelsdatter (ane nr.413)</i> død 1685

Det var mellem ham og faderen og broderen *Poul*, familiestrighederne blev voldsomme. Gamtofte sogn var alligevel ikke givtigt nok til at kunne give tre familier en tilfredsstillende levestandard. Atmosfæren i præstegården belyses af en retssag i 1691, hvor Poul Beske på sin faders vegne lod broderen *Hans Beske* og hans tjenestefolk stævne

for den woldsgierning, de haffr gjort imoed hans fader hr: *Knud Poulsen* i Gamtofte, ided de wden hans hiemmel och minde har wdkast hans korn wd aff hans loe i gaarden for queg och suin

(for at få plads til *Hans Beskes* høst), og vidner havde set, at

her Knud og her Hans de stoed og droges om en kier(re) ved loen, saa at her Knudz toffel fløy aff.²³¹

Overleveringen vil vide, at der stod en kvinde bag ufreden:

Hr. *Hans Beeske* ... blev sin Fader adjungeret med Succession; givtede sig med et ungt Fruentimmer, for hvilke den gamle gode Fader syntes at leve for længe, hvorfor det gamle Ordsprog her indtraf: Filius ante diem patrios inqvirit in annos. De siges i mange Maader at have tilføjet ham megen Fortræd, og da endelig Faderen 1701 laae paa sit Yderste, skal Hr. Hans være kommet ind til ham, og da han saae, at det lakkede mod Enden, skal han have sagt: Nu faaer jeg herefter 2 Brød i Ovnen istedet for eet. Hvorpaa den Gamle svarede: Du skal ikke længe have det fornøden. Han levede ikke heller længere end 4 a 5 Uger efter Faderen.²³²

Knud Beske fik ikke et flot epitafium som brødrene *Anders* og *Jens*, men mindes dog endnu i Gamtofte kirke ved en ligsten over ham og hans hustru i kirkens midtergang. Han døde 1701 og hustruen 1704. Stenen er nu helt blankslidt, men inskriptionen er nedskrevet, medens den endnu kunne læses.²³³

Poul Andersens tredje søn *Jens Poulsen Bang* blev først født ultimo 1628 eller i 1629²³⁴ og var altså kun 11 år ved faderens død. Han er vel vokset op hos moderen *Margrethe Jensdatter Bang*, der sad enke i sin fødegård til sin død i 1654. Det er mærkeligt, at han ikke som sine brødre blev sendt i skole i Odense, men i Slagelse. Herfra blev han 1650 immatrikuleret ved universitetet, hvor han fik samme præceptor som de to ældre brødre; han brugte da allerede navnet *Bang*.²³⁵ Havde han ikke kunnet klare gymnasiet i Odense? Eller var han sendt langt væk, fordi han havde opført sig upassende? Det var i hvert fald uheldigt for en teologisk student, at han i 1656 fik et barn uden for ægteskab. Hans svoger *Niels Sass* gav ham ganske vist offentlig absolution på kirkens vegne for det begåede lejemål,²³⁶ men han var afskåret fra at få præstekald og måtte de næste år ernære sig som huslærer.

I 1660 fik han *Laurits Skinkel* til Gierskov til at udstede en anbefaling, hvori herremanden bekræftede,

at hæderlige och wellærde Jennss Pouffuelsen, s.s. th. studiosus, haffuer paa to aarss tiid thiendt mig at informere mine børn wdj gudssfryct och boglige konster och imedlertid forholdet sig wdi samme sin thieneste erlige, christeligen, gudeligen och wel, som en hæderlig person wel egner och anstaar.

Med denne anbefaling og en erklæring fra biskop *Laurits Jacobsen (Hindsholm)* om, at han ikke biskoppen bekendt havde begået nogen forseelse siden lejemålet fire år tidligere, fandt *Jens Bang* tiden inde til at indsende en ydmyg supplication til kongen. Han henviser her til, at hans store forseelse

mig wed manget godt, hæderligt styche brød haffwer affskoret, som ieg wed Gudtz och gode patroners hielp kunde haffwe erlanget,

og beder om nåde. Brevet er sendt fra Kerteminde, hvor han vel har holdt til hos broderen *Anders*.²³⁷

Majestæten tilgav ham nådigst og tillod ham i et åbent brev af 2. oktober 1660 at måtte lade sig høre og kalde til et præstekald eller anden gejstlig bestilling, men der kom til at gå over seks år, før nogen kaldte. Den 3. april

1667 ordinerede den nye biskop, *Niels Bang*, ham til præst;²³⁸ han var blevet kapellan hos præsten i Skydebjerg og Orte i Båg herred med løfte om senere at efterfølge ham i præstekaldet.²³⁹ Det gjorde han så også få år senere.²⁴⁰ *Jens Bang* giftede sig med *Karen Hansdatter*, som ikke var moderen til hans "fejltrin". Ægteskabet var barnløst.²⁴¹

Det er grumme lidt, det har været muligt at finde fra *Jens Bangs* godt 20-årige virke som præst, men et enkelt menneskeligt træk er dog noteret i arkiverne i en rørende klage, der er sendt til Fynbo landsting i 1684 af en anonym MHS, der beretter, at man

wed fengssel, trusel og hug

havde tvunget ham til at fæste en gård, som det var umuligt for ham at drive på grund af dårligt helbred.

Imidlertid begaf (jeg) mig til hr Jens i Skydebjerg, som lofuede mig mit ophold indtill Gud wille gifue mig mit helbred, eller saa lenge hand lefuede, saasom jeg tilforne hafde tient hannom: j i3 aar.

Brevet er sendt fra Skydebjerg.²⁴² Udgangen på historien er ubekendt.

Bortset herfra er vor viden om *Jens Bang* begrænset til de oplysninger, der findes i retssager mellem hans uægteskabelige søn *Rasmus Jensen* og broderen *Jørgen Poulsen* (ane nr.412) i 1691 om arven efter ham. Han lyste sønnen i kuld og køn²⁴³ og må vel have taget sig af ham, siden Rasmus Jensen blev sat i Odense skole, fik mulighed for at studere og i 1684 blev sognepræst i Munkebo mellem Odense og Kerteminde.²⁴⁴ Rasmus Jensen indhentede i 1685 kongelig bekræftelse på, at han var enearving efter faderen,²⁴⁵ og mødte straks efter *Jens Bangs* død den 12. november 1690 op i Skydebjerg for at bemægtige sig arven. Retsstridighederne, der stod om et af *Jørgen Poulsen* anmeldt krav mod dødsboet på 316 rigsdaler, tegner et ret ubehageligt billede af parterne. Rasmus Jensen udtalte, at han anså, at hans farbroder, der byggede sit krav på et gældsbrev af 13. maj 1687, straks efter *Karen Hansdatters* død,

saadant hoes sin sl: brodr shall hafue formaaet at bekomme, hannom der wd af fortrydelse dend liden arf, hand efter sin sl: fader kunde forwente, dermed at betage,

og at gældsbrevet i øvrigt var ugyldigt, fordi vitterlighedsvidnerne var

mellem vennerne, (nemlig) dend sl. mands broder hr. *Knud Poulsen* saauellsom dend sl: mands eged sydshendbarn.²⁴⁶

Jørgen Poulsen lod føre vidner, der bekræftede, at han efter *Karen Hansdatters* død havde forhandlet og aftalt med hendes arvinger, hvilken arv de skulle have, idet

Jørgen Poulsens sl: broder her *Jens Poulsen* waar saa suag: at hand indtet der wed samme tied kunde sieff wdrette.²⁴⁷

Rasmus Jensen spurgte insinuerende for bytinget i Assens, om det waar *Jørgen Poulsens* eygene penge eller hans sl: faders,²⁴⁸

hvilket fik *Jørgen Poulsen* til at tilbyde at bekræfte under ed, at han havde betalt arvingerne af sine egne midler.²⁴⁹ Derpå indkaldte *Rasmus Jensen* faderens tjenestefolk og sognebørn, der bl.a. bevidnede, at

her *Jenss* waar en welhiulpen mand paa søll, goeds og penge og tit og offte lonte andre og iche trengde til at laane aff andre.

Af de mange andre vidnesbyrd kan som typiske refereres, at den døde præst skulle have oplyst, at hans broder *Jørgen Poulsen* i Assens havde hans sølvkande og guldkæde, og

førend her *Jenses* hustrues arfvinger kom fra Jylland, som schulde arwe hans salig hustrue, da waar *Jørgen Poffuelsen* der, og da blef der baaret et shrin ud j hans wogn tillige med noget thin.²⁵⁰

Rasmus Jensen blev trods sine bestræbelser på at mistænkeliggøre farbroderen dømt til at betale gælden både ved herredsting²⁵¹ og landsting,²⁵² men skyldte ham stadig penge ved *Jørgen Poulsens* død i 1693.²⁵³ *Rasmus Jensen* døde i 1695.²⁵⁴

At *Jens Bang* var en velsitueret mand bekræftes af det afbildede flot udsmykkede epitafium, han lod opsætte i Skydebjerg kirke.²⁵⁵

Der må igen have været ret stor aldersforskel mellem *Jens Poulsen Bang* og *Poul Andersens* fjerde præstesøn, *Poul Poulsen*, som blev immatrikuleret ved Københavns universitet i 1657 fra Odense skole.²⁵⁶ Han har næppe været myndig endnu, da hans moder *Margrethe Jensdatter Bang* døde i 1654. Immatriculationen skete den 14. maj 1657, umiddelbart forud for udbruddet af den ny krig mellem Danmark og Sverige, og *Poul Poulsen* var derfor i København under hovedstadens belejring fra august 1658 og deltog med andre studenter i forsvaret.²⁵⁷

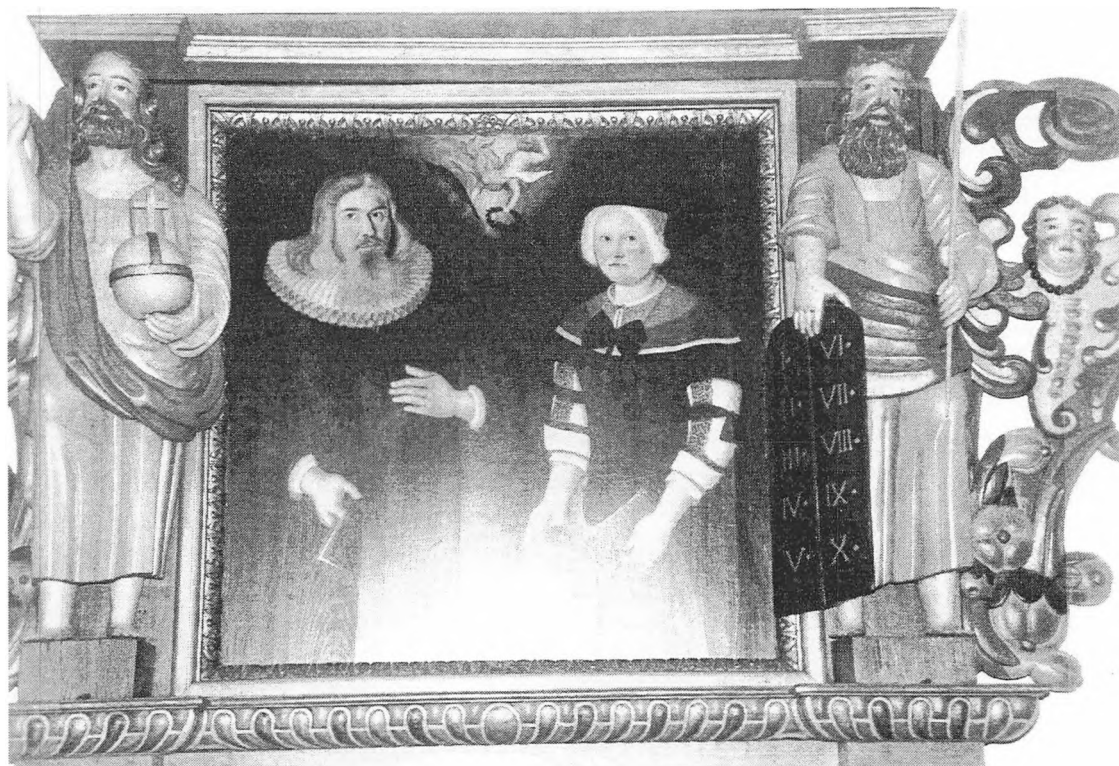
Udgået af universitetet vendte han tilbage til Fyn, hvor han måske først var hører, men senere rektor ved skolen i faderens fødeby Kerteminde. I 1670 antog den aldrende præst i Allerup og Davinde i Åsum herred, *Michel Pedersen*, ham imidlertid som personel kapellan, med løfte om at han ville søge ham beskikket som sin efterfølger som præst.

Michel Pedersen havde efter sit eget udsagn valgt sin hjælpepræst med omhu,

effter allworlig bøn och paakaldelse till Gud, med beraad huu och willige, aff Gudss aand jndshydelse.²⁵⁸

Trods denne omhu synes forholdet mellem ham og *Poul Poulsen* dog ikke at have udviklet sig alt for godt gennem de mange år, den gamle præst endnu levede trods sin skrøbelighed; biskop *Bloch* oplyser med en senere efterfølger i embedet som kilde, at *Michel Pedersen*

af Avind til sin Eftermand, som han til Medtiener for sin Skrøbeligheds Skyld maatte antage, (har) brændt alle Præstegaardens tilhørende Brevskaber, der angik Præstegaardens Herligheder, ... Ja endog de gamle Kirke-Bøger maatte opofres for hans Bitterhed, saa man nu ingen ældre haver, end fra 1680.

Jens Poulsen Bangs og *Karen Hansdatters* epitafium i Skydebjerg kirke er også overdådigt pyntet i baroktidens stil. Figureerne er dog ikke forgyldte som på broderen *Anders'* epitafium i Kerteminde, men malt i stærke farver.

Bloch fortsætter:

Endelig maatte Hr. *Michel*, enten han ville eller ikke, forlade dette Timelige 1688 den 5te Jan. og overlade baade Kald og Kone til sin Eftermand.²⁵⁹

Skifteprotokollen oplyser, at *Poul Poulsen* da

paa 4 eller 5 aars tiid /: da dend sl mand hr. Michel Pederssøn, som sængeliggendis ingen tilssiun eller opachtning kunde hafue med nogen ting, self hafuer maat taget sig gaarden an, deeds stoere brøstfældighed at hielpe.²⁶⁰

Poul Poulsen tog sig tilsyneladende godt af enken og hendes to pigebørn, som han overtog værgemålet for. Han forærede hustruen guldsager til en værdi af 40 rigsdaler og skænkede dem efter hendes død i 1695 til de to piger.²⁶¹ Han døde i 1700 og sad således kun 12 år i embedet efter forgængerens død.²⁶²

Efterskrift

Fremstillingen foran antyder, at der har været et tæt familiesammenhold mellem *Poul Andersens* børn, samlet om to fynske centre, hans fødeby Kerteminde og Assens, hvor han boede og døde som præst. Andre træk kan tilføjes, fra sørgelige til festlige begivenheder: *Jørgen Poulsen* forestod ikke blot skiftet efter *Jens Bangs* hustru, men også efter broderen *Anders Poulsen* i Kerteminde.²⁶³ *Knud Beskes* datter *Margrethe* blev gift med *Anders Poulsens* efterfølger som præst.²⁶⁴ *Knud Beske* var fadder for broderdatteren *Margrethe Jørgensdatters* børn i 1682 og 1688.²⁶⁵ Mere hverdagsagtige

ting er normalt ikke nedfældet i arkivalierne, men det er dog noteret, at *Jens Bang* havde

3 støker giedder

gående i *Knud Beskes* skov ved Peyrupgård (medens Knud Beske ikke ville tillade gårdens fæster at have sine geder i skoven).²⁶⁶

Det er ellers et lidt meleret billede, der tegnes af *Poul Andersen* i hans præstetid og af hans efterkommere i fremstillingen foran; det er kiv og strid og kraftige anstrøg af griskhed i de økonomiske interesser, der dominerer. Men hovedkilden er jo retsprotokollerne, hvor det er de verdslige konflikter, der kommer frem; de åndelige kvaliteter blev ikke bedømt ved de jordiske domstole. Det må stå hen, hvorledes den del af slægtens talenter er blevet forvaltet.

Rektoren

(410+411)

Henning Christensen Achtou (ane nr.410) hører ikke hjemme i kapitlet "De lærde mænd", hvis man følger litteraturhistorikernes definition, da han ikke har udgivet noget litterært arbejde. Han medtages dog her på grund af den gode uddannelse han fik og hans efter tidens forhold lange virke som lærer og rektor ved Odense skole.

Den liden Landsbye Jordløse ved Faaborg i Salling-Herred har 1613 bragt denne store og brave Mand af sig.

Således indledte biskop *Bloch*, som det fremgår af afbildningen foran, sin biografi af ham.¹ *Henning Achtou*, der var den yngste af fem sønner, blev sat i Odense skole som i sin tid hans fader "den lærde mand" *Christen Lauritsen* og farfaderen jubellæreren *Laurits Jespersen* i Espe, men fortsatte derfra sin uddannelse i Odense gymnasium.

"Gymnasier" var en ny form for undervisningsinstitutioner, en to-årig overbygning på de store latinskoler. De blev etableret efter *Christian IV's* forordning af 1618 om Gymnasiers Oprettelse ved Cathedralskolerne, og det første gymnasium, der blev oprettet, var netop det i Odense, som blev indviet 1623. (Det blev også det længstlevende, idet det eksisterede til udgangen af 1700-tallet. Fem andre gymnasier, der først kom i gang 15 år senere, opførte alle inden der var gået 50 år). I Odensegymnasiets fundats af 18. februar 1621 begrundet kongen forordningen med, at han havde

anseet det for godt, Cathedral-Collegia hos en Del Stifts-Skoler at forordne, paa det den Uskikkelighed maa forekommes, at Ungdommen ilde funderet fra Skolerne udi Vort Universitet og Højskole ankomme, og siden til Kald og Gudstjeneste, ikke noksom fremmede, tilstædes.

Gymnasiets lærere fik titel af professor.²

Når Odense-gymnasiet levede så længe, var det fml. bl.a., fordi det fik en god start, med økonomisk støtte fra lensmændene den lærde *Holger Rosenkrantz* i Odense og *Jørgen Brahe* på Hagenskov, fra den rige *Ellen Marsvin* på Lundegård og andre fynboer og varm interesse fra den tidligere rektor biskop *Hans Michelsen*.³ - "Provsten" *Poul Andersens* (ane nr.824) studiefælle fra Wittenberg, reformpædagogen rektor *Knud Rickertsen* (*Seeblad*) var udset til at blive en af gymnasiets første professorer, men døde inden det blev oprettet.⁴

Henning Achtou sluttede sin gymnasietid i Odense i 1636, hvor han den 12. maj blev immatrikuleret ved universitetet i København sammen med 15 andre elever fra gymnasiet. Han valgte den daværende rektor *Jesper Brochmand* til privat præceptor eller studievejleder.⁵

Hans fader *Christen Lauritsen* døde året efter, men *Henning Achtou* fik støtte til at fortsætte studierne fra de samme fynboer, der havde støttet gymnasiet. I København boede han i *Jørgen Brahes* hus, og i september 1638 efter

to års studier hjalp biskop *Hans Michelsen* ham til at få et rejsestipendium fra *Ellen Marsvin*,⁶ - som Hans Michelsen i sin tid havde været huspræst hos. Den 19. september udbetalte biskoppen ham 100 rigsdaler for det første år,⁷ og Henning Achton drog af sted til universitetet i Leiden, der trods højere leveomkostninger var blevet meget søgt af danske studenter, efter at 30 års-krigen havde gjort opholdet i Wittenberg og ved andre tyske universiteter usikkert. Han findes ejendommeligt nok ikke registreret i universitetets matrikel. Året efter fik han følgeskab i Leiden af Hans Michelsens søn *Ludvig*, der blev indskrevet 17. maj 1639.⁸ Biskoppen tog sig af Henning Achton med en næsten lige så faderlig omsorg som af sønnen under opholdet i Leiden, vekslede breve med ham, skaffede ham nye stipendier, bl.a. fra Odenseborgmesteren *Thomas Brodersen Risbrich*, og fik hans to ældre præstebrødre, *Jacob Christensen Achton* i Østrup og *Henrich Christensen Achton* i Frørup, til også at støtte ham.⁹

Da den lærde mand *Poul Andersen* (ane nr.824) døde og konrektoren ved Odense skole *Niels Sass* fik hans kald som sognepræst i Assens, tænkte biskoppen også straks på sin protegé. Den 14. februar 1641, endnu inden Niels Sass havde fået sit kaldsbrev, skrev *Hans Michelsen* til *Henning Achton* og tilbød ham det ledige konrektorat.¹⁰ Henning Achton, der muligvis havde forhørt sig om sine muligheder i et brev, som biskoppen modtog den 3 februar,¹¹ slog til med tak¹² og vendte hjem til Odense, hvor han ankom den 18. maj og tog ind hos biskoppen.¹³ Han var da kun 27 år og havde ikke nogen akademisk grad, men med to års studier i København og to et halvt år i Leiden og Hans Michelsens anbefaling¹⁴ var det ingen hindring. Han fik tildelt baccalaurusgraden ved Københavns universitet den 11. maj og blev promoveret magister af professor *Hans Svane* - den senere ærkebiskop, der efterfulgte *Jesper Brochmand* i Sjællands stift - den 1. juni,¹⁵ og 12. juni tiltrådte han stillingen i Odense.

Gud velsigne hans færden

skrev biskoppen i sin dagbog.¹⁶ - Magistergraden var en betingelse for ansættelsen som konrektor.

Stillingerne som konrektor eller vicerektor var også en nydannelse i undervisningssystemet; den første blev ansat ved Vor Frue skole i København i 1616, og i de følgende år udnævntes der konrektor ved de større skoler landet over. Konrektorerne havde til opgave at dele undervisningsbyrden og ansvaret med rektoren de tre dage af ugen.¹⁷ Rektorstillingen betragtedes selv i de store skoler som en gennemgangsstilling til et præstekald - og efter etableringen af gymnasiet i Odense til en professorstilling der, og rektorerne sad gerne kun få år i deres embede. Siden oprettelsen af konrektor-

have befundet sig godt i denne position, for han blev siddende som rektor i 11 år. Det var længere end nogen af hans forgængere, der i gennemsnit kun havde siddet i stillingen i tre et kvart år, med den skoleinteresserede *Hans Michelsen* som den der med seks år - fra 1608 til 1614 - havde siddet der længst.²¹

Biskop *Hans Michelsens* dagbog, der har været en meget god kilde indtil nu, slutter desværre nogle måneder efter *Henning Achtons* tiltrædelse som konrektor i 1641, og oplysninger om forbindelsen mellem biskop og skole foreligger først igen fra august 1651 med den nye biskop *Laurits Jacobsen (Hindsholms)* dagbogsnotater. Det er kun sparsomme andre kilder fra samtiden, der er bevaret om hans rektoratstid.

Hans forgænger *Henrich Pontoppidan* har efterladt sig et ry som streng. Biskoppen undskyldte ham endnu i 1637, da han havde slået en gymnasielev, der havde været oppe at slås med hans tjener, med ferlen, som rektoren åbenbart har haft parat,²² men året efter måtte han lade ham irettesætte for hans pryglelyst og nærighed overfor eleverne.²³ Han erindres også for et brev til borgmesteren om en discipel, der havde forset sig mod stadsretten ved at deltage i et slagsmål på hestemarkedet. I brevet fastholdt rektoren et gammelt privilegium, hvorefter skolens elever ikke kunne sagsøges ved de verdslige domstole (undtagen i tilfælde af manddrab og andre grove forbrydelser),²⁴ idet han henviste til, at slagsbroderen

er worden straffet effter wor leges,

men han tilføjede, at borgmesteren ville

gøre wel oc ladet oss et lidet carcer (fængsel) bygge bag sckolen, som bispen haffr talt om, thi det giøris storlig fornøden.²⁵

Fra *Henning Achtons* rektortid foreligger også et tilfælde af konflikt mellem den verdslige ret og den gejstlige, som skoledisciplene var undergivet. Det er fra 1651, hvor en "scholesperson" for rådstueretten måtte bekende, at han i en "pashquill" (smædeskrift) havde bidraget med nogle uartige vers om hospitalsmesteren ved Gråbrødre Hospital. Det oplystes, at Henning Achton havde henvist sagen til bedømmelse ved verdslig ret, hvorfor rådstueretten indfandt den for bytinget.²⁶ Oplysningerne er ikke fyldige nok til at vurdere, om rektor Achtons brud på det gamle privilegium i denne som det synes forholdsvis uskyldige sag ved overgivelse af sin discipel til de verdslige myndigheders justits var udtryk for særlig strengthed eller mildhed.

Der er en enkelt kilde, der ganske vist ikke er helt samtidig, men som dog er tæt på: En af *Henning Achtons* efterfølgere i rektorsædet, *Elias Naur*, offentliggjorde i 1699 teksten til en tale, han havde holdt i skolen i 1693, og hvori han fortalte om sine forgængere, herunder Henning Achton. Elias Naur

var ganske vist næsten 40 år yngre end Henning Achton, men han må have kendt ham ret godt, for de var gift med to søstre, "Storkøbmanden" *Erich Jørgensens* og *Anne Wichmans* ældste datter *Margrethe* og den yngste *Mette Erichsdatter*. Elias Naur har da også ofret seks sider på omtalen af Henning Achton, der berømmes meget, men har formået at bruge mange ord uden at sige noget konkret om hans rektorgerning.

I almindelighed kan man konstatere, at Odense skole var meget godt besøgt midt i 1600-tallet. De mange legater den var betænkt med, gratis kost på Gråbrødre Hospital og andre goder lokkede disciple til helt fra Jylland i et sådant omfang, at man har betegnet skolen som en social forsørgelsesanstalt i anden halvdel af århundredet. Det skønnes, at der har været omkring 300 elever, som rektor, konrektor og seks lærere skulle undervise og holde disciplin imellem.²⁷ Det har nok ikke været nogen let opgave.

Skolen lå på St. Knuds kirkegård vest for kirken. Rektoren havde embedsbolig på torvet mellem Albanitorv og Flakhaven.

Henning Achton styrkede sin sociale position i byen ved ligesom *Poul Andersen* i Assens at indgifte sig i byens borgerskab - endda tre gange. Hans første hustru var af den ansete gamle Odenseslægt *Mule*. Det var *Karen Jørgensdatter Mule*, som var datter af den tidligere Odenseborgmester *Jørgen Mule* og *Barbara Rosenvinge* og enke siden 1636 efter magister *Svend Pedersen*, der var professor ved gymnasiet og en af *Henning Achtons* forgængere som rektor.²⁸ *Henning Achton* må have kendt hende godt inden brylluppet; ifølge skifteopgørelsen efter *Svend Pedersen* i 1645, der vel er foretaget i anledning af giftermålet, havde han

paa adtskillige tiide

lånt og forstrakt boet med ikke mindre end 418 daler. Han fik tre stedbørn med ind i ægteskabet, sønnen *Jørgen Svendsen* og døtrene *Maren*²⁹ og *Birgitte Svendsdøtre*.³⁰

Karen Mule var en flittig husmoder.

Om hende siges, at hun hvieeled sig aldrig uden ved sin rok,

fortalte hendes grandnevø *Jacob Bircherod* senere i sin familiehistorie.³¹ (*Jacob Bircherod* var søn af *Anna Mule* og rektor, professor *Thomas Broderus Bircherod*, jfr. oversigten side 303). *Henning Achtons* og hendes ægteskab varede ikke længe; *Karen Mule* døde i barselseng otte dage efter at hun den 20. august 1646 havde født en datter. Det er datteren selv, *Barbara Henningsdatter Achton*, der senere berettede dette i en levnedsskildring.³²

Rektor *Achtons* anden hustru var også enke. Det var *Dorthe* eller *Dorothea Nielsdatter (Foss)*, hvis tidligere ægtefælle, Odensekøbmanden og rådmanden *Jørgen Mortensen (Krag)*, var død 1645.³³ Byfogden lod nogle år efter be-

gravelsen *Dorthe Nielsdatter* stævne for rådstueretten for overtrædelse af *Christian IV's* forordning af 1. maj 1624, fordi *Jørgen Mortensens* kiste var beslået med fortinnet jern, og krævede hende idømt en bøde på 100 rigsdaler.³⁴ Forordningen, hvis bestemmelser om undgåelse af overflødig pragt og unødigt bekostning ved bryllupper er omtalt i forbindelse med "Storkøbmanden" *Erich Jørgensens* bryllup i 1633, indeholdt også bestemmelser om begravelser. En af bestemmelserne var, at ingen uden adelen måtte lade kisterne beslå med læder eller klæde eller bruge messingmetal eller fortinnede beslag så lidt som billedskæren,³⁵ og den bestemmelse havde *Dorthe Nielsdatter* klart forset sig imod. Det lykkedes dog *Henning Achton* at få tilgivelse for hustruens forseelse ved en kongelig bevilling.³⁶

Den 11. december 1651 døde *Dorthe Nielsdatter*.³⁷ Hun var født ca. 1584, dvs at hun var omkring 63, da hun i 1647 blev gift med den 34-årige rektor *Henning Achton*, og 67, da hun døde. Hun blev begravet i *Jørgen Mortensens* gravsted i St. Knuds kirke, hvor han allerede 1640 havde ladet et fornemt epitafium med deres portrætter opsætte, se siden overfor.³⁸

Henning Achton levede efter sin anden kones død ugift resten af sin rektor-tid i Odense. Han må have haft råd til at holde en husholderske; de to fordelagtige ægteskaber har efterladt ham som en ganske velstående enkemand. Professor *Svend Pedersens* bo blev opgjort til 8.700 sletdaler, der ved skiftet efter de gældende arveregler blev delt i to lige store dele, én til de tre børn og én til enken *Karen Mule*, der bl.a. fik udlagt halvparten af gården ved St. Knuds kirke og fire boder, som hun i sin tid havde arvet efter faderen *Jørgen Mule*.³⁹ Rådmand *Jørgen Mortensen* var efter skattemandtallene i 1640'erne en af de høje skatteydere i Odense,⁴⁰ men hans bo blev dog vurderet væsentligt lavere end *Svend Pedersens* ved skiftet, der foregik to måneder senere i sommeren 1645. Værdien blev opgjort til 3.362 daler, der også her blev delt i to halvparter, én til *Dorthe Nielsdatter* og - da ægteskabet var barnløst - én til *Jørgen Mortensens* søskende og søskendebørn. *Dorthe Nielsdatter* fik halvparten af hovedgården med tilliggende have og fire boder bagved samt 207 lod sølv og et omfattende inventar. Gården, der fmtl. lå på sydsiden af Vestergade, blev vurderet til 1.800 daler,⁴¹ medens *Svend Pedersens* gård vurderedes til 2.400 daler.

Den 25. marts 1651 døde biskop *Hans Michelsen*. Døden kom pludseligt; han havde ikke været syg, men blev fundet død i sin seng om morgenen.⁴² Året efter døde biskoppens søn magister *Ludvig Hansen*, *Henning Achtons* studiefælle fra Leiden, som efter hjemkomsten var blevet konrektor hos ham i Odense skole, og i maj 1653 døde den ældste søn, magister *Michel Hansen*,

som var blevet præst i Nørre Broby og provst over Salling herred.⁴³ Det førte til en ændring i *Henning Achtons* livsforløb.

Hans Michelsens efterfølger som biskop over Fyns stift, *Laurits Jacobsen* (fra *Hindsholm*) ankom til Odense den 7. august 1651.⁴⁴ Den nye biskop var i 1639 blevet gift med *Anna Mule*,⁴⁵ der var søster til *Henning Achtons* første kone, og hans hustru og han optog *Henning Achtons* steddatter *Maren Svendsdatter* i deres hjem som plejedatter efter søsterens død.⁴⁶ *Laurits Jacobsen* havde gået i Odense skole og var ligesom *Hans Michelsen* meget interesseret i skolen. Som en af sine første embedshandlinger holdt han møde med rektoren og konrektoren - *Henning Achton* og den da endnu levende *Ludvig Hansen* - og gymnasieprofessorerne om, hvilke elever der kunne rykkes op i gymnasiet,⁴⁷ og straks efter elevernes tilbagekomst fra ferie lod han holde eksamen og træffe endelig beslutning om oprykningen.⁴⁸ Eksamen blev normalt holdt om foråret, men den var blevet udskudt på grund af *Hans Michelsens* død i marts.

Biskoppen prædikede over *Michel Hansen* ved hans begravelse i Nørre Broby kirke 20. maj 1653⁴⁹ og tog straks efter initiativ til at få *Henning Achton* udpeget til hans efterfølger. *Kirsten Munk*, *Ellen Marsvins* datter og *Christian IV's* kone, havde som ejer af *Lundegård* afgørende indflydelse på ansættelsen af præsterne i Nørre Broby. Hun sad på dette tidspunkt i en slags husarrest på *Boller* i Jylland, og *Henning Achton* måtte derfor rejse déover for at præsentere sig og få hendes godkendelse. Det fik han den 10. juni, og det var derefter kun en formalitet at få ridefogden på *Lundegård* og nogle

bønder i sognet til at udstede et kaldsbrev til ham. Det var udstedt og godkendt på kongens vegne af lensmanden i Nyborg allerede otte dage efter.⁵⁰ Der gik dog endnu nogle uger, før *Henning Achton* kunne indsættes i kaldet, da biskoppen var på visitatsrejse til Lolland-Falster til slutningen af juni⁵¹ og Henning Achton rejste til København i nogle uger.⁵² Den 21. juli aflagde han imidlertid sin embedsed i Odense⁵³ og den 22. præsteviede *Laurits Jacobsen* ham.⁵⁴ Tre dage efter trådte Henning Achton ved en højtidelighed officielt tilbage fra rektorembudet.⁵⁵

Den 15. august ville biskoppen have herredets præster til at vælge *Henning Achton* til provst over Salling herred som efterfølger for *Michel Hansen* også i dette embede og indkaldte dem derfor til valgmode i Nørre Broby kirke. Der skete imidlertid det uønskede, at én af de 15 præster udeblev, men skriftligt protesterede mod valget af Henning Achton. Valget blev derfor udsat.⁵⁶

Det var præsten i Vester Åby, *Jørgen Jacobsen*, der gjorde oprør mod biskoppen. Han gjorde gældende, at det var urimeligt, at *Kirsten Munk* to gange havde fået udnævnt sine præster i Nørre Broby til provster, og at hun nu for tredje gang ville besætte provsteembedet med sin præst, selv om han var den yngste præst i herredet. Provsten burde efter *Jørgen Jacobsens* opfattelse vælges blandt herredets ældste præster (hvoriblandt han selv var⁵⁷). Brevet indeholdt en ret grov insinuation om, at

nogen i det werk wilde mere ansee blod, byrd, suogershaff, wenshab etc: end ordiantzens bogstaff,

og det fik den vrede biskop til at indkalde den opsætsige præst til at svare for sig ved et provstemode den 5. oktober 1653. *Jørgen Jacobsen* fremturede endnu op til mødet med sine angreb med et aggressivt partsindlæg, hvori han bl.a. gjorde det helt klart, hvem han mente med "nogen" ved at nævne

bispens gode wen oc suoger m: *Henning Christenssen*.

Biskop *Laurits Jacobsen* fremlagde også et skriftligt indlæg, hvori han skarpt afviste beskyldningen for at anse svogerskab og venskab for vigtigere end kirkeordinansen, medens han gik ud fra, at "blod og byrd" gik på hans forgænger *Hans Michelsen*, da det jo var hans søn, der var den anden af de omtalte provster i Nørre Broby. Videre i indlægget anførte biskoppen:

Nu kiender jeg for min persohn ingen i herredet dueligere eller skickeliger i lærdom och leffnet till at være proust end m. *Henning* i Brobye, huilchen och haffuer offr: i 2 aar, imidlertid hand war rector scholæ Othonianæ, hafft sin gang och sæde offuer alle presterne paa landet och de fleeste aff prousterne. Oc saa langt er det fra, at herudj er giort imod ordiantzens bogstaffue, at iche en af alle presterne, som waare tilstede, gaff noget stemme paa her *Jørgenn*; men der de indbyrdiss med huerandre haffde beraad sig, stemmede de alle paa m. *Henning*. Endog ocsaa hr. *Jørgen* kand være eldere i præsteembedet end m: *Henning*, er det dog iche imod ordiantzens bogstaffue, som taler iche et ord om senio, huilchet och ingensted haffr: wærit observert, det alle prousternis exemplar her i landet udwiisser.

Biskoppen sluttede sit indlæg med at kræve den formastelige præst straffet for

saadan uforshammet och usandferdig paadict, sampt oc for fortrædelig oc forargelig ulydighed.

Jørgen Jacobsen forsøgte at gøre det kunststykke at fastholde sine udtalelser samtidig med at han erklærede,

at jeg icke haffuer meent bispen (min kierre bisp) i ringeste maade.

Han blev dømt til suspension fra sit embede, indtil han enten lovformeligt beviste sine anklager eller trak dem tilbage.⁵⁸ I december fik han ved et kongeligt brev pålæg om selv at finansiere en afløser,⁵⁹ og derefter må han vel have besindet sig. Han kom i hvert fald i sit kald igen.⁶⁰

Efter provstemodets dom var vejen fri for herredspræsternes enstemmige valg af *Henning Achton* til provst. Valget fandt sted den 24. februar 1654 i Nørre Broby kirke.⁶¹

Henning Achton brød ikke alene traditionen ved at sidde meget længe i rektorstillingen, men også ved at forlade den til fordel for et præstekald i et landsogn. Når man ser bort fra én død og én afsat var samtlige hans forgængere siden oprettelsen af gymnasiet blevet professorer dér, nogle samtidig med at de beholdt rektorstillingen, og det gjaldt også alle hans efterfølgere i 1600-tallet. Nogle af dem blev senere præster, men i gode stillinger i købstæder. Nørre Broby var imidlertid et af de givtige sogne på Fyn. Præstegården var ny; den velsituerede biskop *Hans Michelsen* havde ladet den bygge for sin søn *Michel*, da sønnen i 1647 blev præst i sognet. Han byggede også gård for en anden præstesøn og citeres for en udtalelse om, at

I maa vel lee ad mig, at jeg anvender saa meget paa mine Sønners Præstegaarde, da maaskee mine Tienere faae Nytte deraf i Stedet for mine Søner.⁶²

Hans Michelsens gård brændte i 1818, men den nuværende blev bygget på samme sted på en skråning ned mod Odense å, der løber langs haven.

Ved en vurdering i 1663 beskrives gården således:

Stouhuset 24 fag, som er muret och tegt med teigl, det wester huss nest optil stuen 9 fag, den wester lade 20 fag, den nøre lade 20 fag, dend øster lade 20 fag.⁶³

Det må naturligt opfattes således, at gården var firlænget med stuehuset som den sydlige længe, men en nyere lokal kilde oplyser, at beboelsesfløjen på *Henning Achtons* tid lå i den nordvestlige ende, adskilt ved en smal låge fra den nærmeste udlænge, hvor præsten havde sit studerekammer.⁶⁴

Henning Achton brød med endnu en tradition, idet han ikke giftede sig med sin forgængers enke; et ægteskab ville nok ikke have været passende, da hun var kusine til hans første hustru og hed *Karen Mule* som hende. *Michel Hansens* enke flyttede i stedet for til Odense, hvor hun i 1657 blev gift med lægen dr. *Christian Luja*.⁶⁵ Med forgængerens enke forsørget giftede *Henning*

Achton sig også igen, for tredje gang. Det var påny et parti fra det odenseanske borgerskab, og der var påny en betydelig aldersforskel, men denne gang til den anden side. Bruden var *Mette Erichsdatter* (ane nr.411), datter af den odenseanske storkøbmand *Erich Jørgensen* og hans smukke første hustru *Anne Wichman*. Trolovelsen blev indgået 3. pinsedag den 19. maj 1657,⁶⁶ og brylluppet stod den 3. september. Mette Erichsdatter var da 18 år,⁶⁷ medens Henning Achton var 44.

Den samme sommer var krigen mod Sverige begyndt i Nordtyskland, og fire måneder efter brylluppet stod *Carl X Gustavs* tropper på Fyn. Krigen nåede også til præstegården i Nørre Broby, som en beretning i biskop *Blochs* biografi af *Henning Achton* bevidner:

Som Præst i Brobye oplevede han i den bedrøvelige Svenske Feyde store Trængseler, hvilke foraarsagedes ved en af hans egne fordums Tienere, en Avlskarl i hans Brød, den myndige Slægt i en Gaard paa Landet, der gierne vil føre Roeret, ligesom Ammerne i Kiøbstæderne, helst naar de merke, at Husbonden finder mere Smag i at sidde i sit Studerekammer, end at befatte sig med Avlingen. Saadan en havde engang, da han slog Græs, ventelig mere af Ondskab end Uforsigtighed, hugget Hovederne af alle Præstens Ænder, hvilket Præsten tog fortrydelig op, aflagde Karlen med et Liv fuldt af Hug, og jog ham paa Porten. Denne gav sig derpaa i Svensk Tieneste, og da disse derefter oversvømmede Landet, gav dette onde Menneske dem Anviisning paa Præsten, og da han vidste alle Husets Leiligheder, plyndrede de Gaarden saaledes, at Præsten beholdt ikke det ringeste; Præstekonen med sine Børn havde skiult sig i Kielderen, men Karlen fik Øie paa dem, greb fat paa Præstens liden Datter, truede at ville gjøre hende ondt; men hendes Fader traktes saa længe med Karlen om hende, at han maatte slippe; men Barnet, der siden blev en ældgammel Kone, fortalte ofte, at hun følte det endda.⁶⁸

Beretningen må vel have en kerne af sandhed, men er nok ikke blevet mindre dramatisk ved genfortælling gennem flere led, hvoraf ét ifølge beretningen har været den lille datter selv, *Karen Achtonia* (ane nr.205). Den tegner et sammensat billede af en præst, som både antydes at være en lærd mand, der helst ville sidde i sit studerekammer, og en hidsig husbond, der gennempryggede sin karl og siden gav sig i slagsmål med ham. Der er den åbenbare fejl i historien, at den henfører begivenheden til de svenske troppers besættelse af Fyn, selv om *Karen Achtonia* blev født i 1660, hvor svenskerne på Fyn var slået. Det var ikke den svenske besættelsesmagt, der trængte ind i præstegården, men hvis der har været tale om soldater, har de været imellem de danske befriere. Det stemmer sådan set meget godt med andre samtidige beretninger, hvorefter de hvervede soldater i den danske hær optrådte mere brutalt end de forholdsvis disciplinerede svenske styrker. Der kan også være tale om en bande af hjemsendte soldater og fattigfolk, som krigen havde gjort hjemløse og subsistensløse. Dem drev der en del rundt af i nogle år efter befrielsen.⁶⁹ En af disse løsgængere, en vis *Peder Jensen* fra Langeland, som havde specialiseret sig i kirketyverier, stjal i begyndelsen af 1663 lysene og alterklædet fra Nørre Broby kirke og solgte kosterne til en kvinde

Forbindelser mellem borgerlige og gejstlige Odensefamilier⁷⁰

	<i>Mogens Mule</i> (1610-80) levede af sine midler gift med <i>Margrethe Erichsdatter</i>	<i>Anna Mule</i> (1671-1754) gift med <i>Thomas Broderus Bircherod</i> (1661-1731) rektor, professor
<i>Jørgen Mule</i>⁷¹ (ca.1569-1634) borgmester gift med <i>Barbara Rosenvinge</i> (1578-1634)	<i>Karen Mule</i> (død 1646) gift med 1° <i>Svend Pedersen</i> (1590-1636) rektor, professor 2° <i>Henning Christensen Achton</i> (ane nr.410) (1613-1677), rektor præst i Nørre Broby	(tre børn, se teksten) <i>Barbara Henningsdatter Achtonia</i> (1646-1728) gift med <i>Hans Naur</i> (1624-1703) præst i Vissenbjerg
	<i>Anna Mule</i> (ca.1614-76) gift med <i>Laur. Jacobsen (Hindsholm)</i>⁷² (ca.1600-1663) biskop over Fyns stift	
<i>Claus Mule</i> (d. 1647) ejer af Nislevgård gift med <i>Birgitte Rosenvinge</i> (1591-1623)	<i>Karen Mule</i> (1647-1663) gift med	<i>Claus Michelsen (Mule)</i> (1649-1712) præst i Nørre Broby gift med <i>Mette Erichsdatter</i> (ane nr.411)
<i>Hans Michelsen</i>⁷³ (1578-1651) biskop over Fyns stift	<i>Michel Hansen</i> (1620-1653) præst i Nørre Broby	
	<i>Margrethe Erichsdatter</i> (1634-1693) gift med 1° <i>Mogens Mule</i> 2° <i>Elias Naur</i> (1650-1728) rektor, professor	
<i>Erich Jørgensen</i>⁷⁴ (ane nr.822) (1595/96-1659) købmand og rådmand gift 1° med <i>Anne Bertelsdatter Wichman</i> (ane nr.823) (1612/13-1642)	<i>Mette Erichsdatter</i> (ane nr.411) (1639-1729) gift med 1° <i>Henning Achton</i> 2° <i>Claus Michelsen</i>	<i>Karen Henningsdatter Achtonia</i> (ane nr.205) <i>Michaël Clausen</i> præst i Nørre Broby

udenfor Nørreport i Odense. Han blev pågrebet et år senere efter et nyt indbrud i en kirke ved Kerteminde og oplyste da, at han for nogen tid siden også var blevet grebet i Nørre Snede i Jylland og dér dømt til galge og gren. Galgenfuglen undslap dengang mirakuløst sin skæbne ved at strikken brast, da man hængte ham. Efter denne gudsdømme havde myndighederne i Nørre Snede ikke turdet andet end at løslade ham, og myndighederne i Kerteminde lod ham også under indtryk af gudsdømmen slippe med at blive sendt til livsværdigt tvangsarbejde i jern på Bremerholm i København.⁷⁵

Med hensyn til den dramatiske beretnings udsagn om plyndringen af præstegården er det nok også lidt hårdt trukket op at sige, at den ikke lod præsten beholde det ringeste. Da der efter krigen blev foretaget en vurdering af præstegårdene, vurderedes gården i Nørre Broby til 350 rigsdaler og "brøstfældighed" - dvs påkrævede omkostninger til reparation og vedligeholdelse - kun til 20 sletdaler. Præstegården i Nørre Broby var dermed langt den højest vurderede i hele Salling herred, hvor gennemsnitsvurderingen for de 13 andre præstegårde (Herringe mangler) var på 160 rdl. og "brøstfældigheden" 23 sdl.⁷⁶

Krigen førte også til omvæltninger i regeringen, hvor adelsvælden blev afløst af enevælden. Som deputerede for gejstligheden blev provsterne med to præster fra hvert herred indkaldt til møde i København den 14. november 1660 - årsdagen for slaget ved Nyborg, hvor den svenske hær blev slået - for at hylde kong *Frederich III* som
deris rette arffue-konge.⁷⁷

Fra Salling herred var den ene af de to præster, der blev udvalgt til at deltage i hyldingen, den oprørske *Jørgen Jacobsen* fra Vester Åby.⁷⁸

De økonomiske vilkår efter krigen og tabet af landet øst for Øresund gjorde det nødvendigt for den enevældige statsmagt at skaffe indtægter ved hårdere beskatning af befolkningen i rest-Danmark. Og det gik også ud over præsterne:⁷⁹

Da adelsvælden faldt, skulle de andre stænder have privilegier. Gejstligheden fik udstedt sine i en kongelig forordning af 24. juni 1661, hvor et af de fornemste indeholdtes i § 4:

Wij haffuer ocsaa aff synderlig Naade bewilget oc tillat, som wj ocsaa her med bewilger oc tillader, at en huer Prest sig maa tilforhandle den Præstegaards Bygning, som han boer udj, oc der om med woris der till deputerede at accordere. Oc skall hans Successor udi Kaldet betale hans Arfuinger samme Bøgning oc detz Forbedring efter tou neste Præsters oc tou beste Sognemend deris vurdering, dog saa at Wurderingen sig icke strecker offuer Femb Hundrede Slette Daler.⁸⁰

Det var et "privilegium", som der var meget lidt begejstring for blandt præsterne, der nu måtte betale for at overtage den tjenestebolig, de hidtil havde siddet frit i. Der var jo i realiteten tale om en afgift til staten. Præster-

ne i Salling herred forsøgte også at blive fri for privilegiet. De samledes den 23. maj 1663 under forsæde af *Henning Achton* i Hillerslev kirke og udarbejdede her en ansøgning om fritagelse, hvori de bl. a. anførte, at

denne provines baade aff fienden saa och aff de allierte er saaledis medhandlet och wdplundret, at her finndis wel neppe en præst som haffuer formue til at kiøbe præstegaarden.⁸¹

Det hjalp dem naturligvis ikke; de præster, der ikke kunne betale, måtte til år for år at forrente den gæld til staten, der nu var pålagt dem. Fra da af og indtil 1919 måtte alle nye præster enten betale en afløsningssum til den tidligere præsts arvinger for at flytte ind i præstegården eller forrente gælden. Det bidrog til at bevare den tidligere tradition, at den nye præst giftede sig med den tidligeres enke eller datter. - *Henning Achton* fik samtidig som en ny embedspligt pålagt at modtage rentepengene fra herredets præster og indbetale dem til biskoppen. Hans egen præstegård blev fuldt indløst allerede i 1674.⁸²

Præstegårds afløsningen var kun en enkelt af mange skatter. Præsterne havde allerede før enevælden måttet bidrage til statens økonomi ved forskellige skatter, i årene umiddelbart før krigsudbruddet f.eks. ved pligt for enhver præst til at holde en karl med våben og hest i beredskab til anvendelse i krigstilfælde.⁸³ 1660-62 opkrævedes der en konsumtionsskat,⁸⁴ og den blev afløst af en almindelig hartkornsskat.⁸⁵ Som optakt til Den skånske krig fra 1675 og under krigen forøgedes opfindsomheden, idet der blev indført en række ekstraskatter såsom en kobberskat til flåden,⁸⁶ kornskat og krigsstyr,⁸⁷ skat på ildsteder og kvæg⁸⁸ m.m.⁸⁹

Den enevældige statsmagt pålagde også præsterne stadig flere administrative pligter. Præsterne på landet havde allerede tidligere til opgave som tinglæsningsmyndighed at oplæse eller forkynde officielle bekendtgørelser fra regeringen. Endnu i *Christian IV's* tid, i 1646, fik de pålæg om at føre kirkebøger, under trussel om, at de ellers ville have forbrudt deres kald.⁹⁰ Det kunne vel endnu begrundes som en gejstlig opgave at holde bog over døpte, viede og begravede, men dette påbud fulgtes efterhånden af påbud om at indsende statistiske optegnelser angående sognenes beboere,⁹¹ om mandtal over alle af mandkøn i sognene⁹² og i 1682 endda om en så krævende opgave som at optegne alle gårde og jorder i anledning af en landmåling.⁹³ Det åbenbare og upopulære formål med disse oplysninger var, at de skulle danne grundlag for beskatning eller udskrivning af soldater, og snart blev præsterne ikke blot skatteydere, men også skattekontrollører og -opkrævere. I 1660 fik de påbud om at kontrollere, at der blev betalt skat af ethvert bryllup under forordningen om konsumtionsskat,⁹⁴ og allerede året efter pålagdes det præsterne på landet at påtage sig forvaltningen af konsumtions-

væsenet ved opkrævning af afgifter på møller og græsgange.⁹⁵ Præsterne skulle ikke mere blot varetage de religiøse opgaver, de var kaldet til, men var blevet statens gejstlige embedsmænd og lokale administratorer.⁹⁶

I et enkelt tilfælde kan man fritage myndighederne i København for at have økonomiske og materielle bevæggrunde for at pålægge præsterne indberetningsopgaver. Da *Peder Resen* i 1660'erne skrev til alle landets præster om at indsende oplysninger om navne på præster, som var kaldet siden 1647, om inskriptioner i kirken eller andensteds i sognet, om dysser og offersteder m.m., var det til brug for en stor Danmarksbeskrivelse, et Atlas Danicus. Resen brugte således landets præster til at indsamle kildemateriale på samme måde som *Ole Worm* havde gjort det 40 år tidligere, da *Henning Achtons* fader *Christen Lauritsen* måtte besvare hans spørgeskema. I Atlas Danicus' afsnit om Fyn, der først blev udgivet over tohundrede år senere, findes der kun nogle få linier om Nørre Broby sogn.⁹⁷ Udgiveren oplyser, at det originale manuskript ikke er bevaret, men et fragment af *Henning Achtons* besvarelse findes dog i Landsarkivet for Fyn.⁹⁸

Der er kun fundet få oplysninger om *Henning Achtons* virke som sognepræst i Nørre Broby. Kirkebogen er ikke bevaret fra hans tid. Fra kirkeregnskaberne, der findes for årene 1663-1674, har man oplysninger om kirkens indtægter og udgifter. Det ses heraf bl.a., at der i 1668 måtte foretages omfattende reparationer på tårnet og kirken, i hvilken forbindelse man købte 600 mursten fra Vissenbjerg kirke,⁹⁹ hvor *Henning Achtons* svigersøn var præst. Salling herreds tingbog omtaler en lille skandale i 1666, da *Christoffer Rasmussen* i Østerhessing, der krævedes for lejemålsbøder, svarede,

at hannd iche wiste sig noget paa at staa førind Sctj Knudsdag sist forleden, da hannd war trolloffued til dennd koene, hannd nu haffuer, och der war lyst trennde gange for dennem, da bleff hannd wdlagt aff for: qvindispersson, huoreffter hannd stod obenbaere shriff i Nørre Broubye kirche.¹⁰⁰

Fra tingbogen kendes også en øjenvidneberetning om *Henning Achton* i funktion som provst i forbindelse med en klage fra folk i Jordløse over deres degn:

Domminica d: i3 søndag effter trinitatis, der woris herridsproust hæderlig och høy-lærdt mand m: *Henning Christenssen* war her i kirchen at offuerhøre wngdommen, och meenigheden bleff tilspurt effter ordinantzen om woris sognepræst hæderlig och wellærd mand hr: *Hanns Lauridsenn* (*Henning Achtons* brodersøn), huorledis hand for-restoed sit embede, och om nogen haffde noget at klage offuer hannem, da suarede alle, at de alle at de war meget wel tilfrids med hannem, hand forholdt sig som en ret-sindig prædichant wel eigner och anstaar. Men der de shulde giffue deris windissbiurd om degnen, da klagede de fast alle som tilstede wahr, baade sognepræsten och sognefolchet, offuer hanns w-shichelighed, fortredelighed, æreshenderj och forsømmel-sse med børnene och begierte at maatte tage en anden degen i dend æreshinderiss sted ... tilmed er røsten forderffuedt paa hannem aff Guds retferdige straff, at hand iche kand siunge en phæsalme, som meenigheden kunde effterfølge.¹⁰¹

Sagen løb over mange retsmøder, og den grovmundede degn nåede at kalde sin præst

en kieltring och komen af kieltringpach

og hans hustru en hore og at true provst, præst og sognemænd med en ulykke, inden han forlod sognet.¹⁰² - I scenen i kirken, med eksamination af børnene og karaktergivning for præst og degn, ser man den tidligere rektor i funktion for sig.

I tingbøgerne findes også oplysninger om en enkelt kontrovers i forbindelse med *Henning Achtons* drift af præstegården, der jo efter kirkeordinansen skulle være så god som den næstbedste gård i sognet. Striden stod om en kontrakt med borgmester *Jens Madsen (Rosenberg)*¹⁰³ i Odense om et parti korn, som borgmesteren skulle købe fra præstegården, men ikke havde fået. Efter at være startet ved Salling herreds ting i november 1671 løb sagen videre for Odense byting, for Fynbo landsting og for rådstueretten i Odense indtil juni 1672, hvor der blev indgået forlig. *Henning Achton* mødte ikke selv for retten, men lod sig repræsentere af sin fætter *Jacob Jørgensen* (ane nr.204). Et skriftligt indlæg for Fynbo landsting den 14. februar 1672 må imidlertid være forfattet af *Henning Achton* selv, og dets tone er interessant. Det indledes aggressivt med:

Huor besuerligt det er at stride imod sandhed, det befinder dend dannemand *Jenss Madtzen* borge^m: i Ottense udj sit egit exempel.

Videre i indlægget anføres det, at

fordj hanss beshyldinger iche kunde bestaa sig imod sandhed hafff: borg^m: iche wonderstaaet sig at lade sin steffning komme for liusset førend hand fornamb, at afftenen gich paa och hanss wederpact war borte og der war ingen tilstede, som kunde suare til hanss steffning

og (borgmesterens påstand)

findess iche i thingswindet, dett er tillagt af borg^m: egen liberalitet, som søger effter nogit och finder dog intet. ... Huad denn anden discurs, som hand indfører udj sin steffning sig belanger, ... dertil shal bliffue suarit grundeliger och tilbørligen, naar det behager brg:ⁿ at disputere contracten for retten och begynde (som bougestaffen tilholder) paa hiembtinget.¹⁰⁴

Det er ikke en stille stuelærd, der taler her, men den hidsige husbond og myndige gamle rektor, der tager en uheldig elev i skole.

Midt under Den skånske krig, i 1677 lige før jul, den 19. december kl. 5 om eftermiddagen, døde *Henning Achton*.¹⁰⁵ Han blev som sin forgænger *Michel Hansen* begravet i kirken i en

liden aaben begravelse,

det må betyde en lille gravhvælving under kirkegulvet, hvor siden *Mette Erichsdatter* og de næste præstepar også blev nedsat.¹⁰⁶ En ligsten over ham, der omtales endnu i 1774,¹⁰⁷ findes ikke mere.

De sidste år han levede svækkedes *Henning Achtons* helbred. Han klagede over, at han

ofte plages wdj min alderdomb med calentis oc colica, som wndertiden forhindrer mig at ieg iche selff kand forrette mit embede, oc derfor behøffuer en medthiener wdj ordet.

Han søgte derfor majestæten om tilladelse til at ansætte en personel kapellan, og indstillede,

at *Claus Michelssøn*, min formands søn, en lerdt oc skichelig person, maatte mig til en medthienere beskiches, saa ocsaa ... Nørre Broby præstekald ... effter min dødelig affgang saasom sognepræst att nyde oc beholde.¹⁰⁸

Forslaget om at udpege *Michel Hansens* søn blev angiveligt fremsat efter stedfaderen dr. *Christian Lujas* anbefaling.¹⁰⁹ *Claus Michelsen*, der i december 1673 var kommet tilbage til Danmark efter fire års studieophold i Holland, England og Saxen, blev udnævnt ved et kongeligt brev af 23. september 1674, hvori han også som indstillet af *Henning Achton* fik løfte om, at hvis han ellers

udj samme sit capellans embede udj lefnet oc lærdom sig tilbørligen forholder, shal hand bemelte nu wærende sognepræst ... udj embedet succedere.¹¹⁰

Han må have forholdt sig godt nok, for han blev udpeget til ny præst i Nørre Broby efter *Henning Achton*. Der blev ikke mere talt om menighedens frie valg. Senere blev han også provst over Salling herred.

Claus Michelsen var kun lige fyldt 25 år, da han fik brev på kapellanstillingen i 1674,¹¹¹ og må have været en lovende teolog. Han var blevet magister efter sine fire års studier ved fremmede universiteter og ifølge en tidlig overlevering

var (det) ham tilbuden at være præst til Vor Frue kirke i Kiøbenhavn og at gifte sig med *Griffenfelds* søster, men det hand undskyldte sig for.¹¹²

(*Griffenfeld* var på højdepunktet af sin magt som rigskansler i 1674, hans bratte fald indtraf først to år senere.) Det forklares ikke, hvorfor *Claus Michelsen* afslog et så opsigtsvækkende godt tilbud til fordel for kapellanstillingen i hans barndomsby Nørre Broby, men det er måske mere ham end *Henning Achton*, der har været den verdensfjerne stuelærde. Det tyder det i hvert fald på, når det videre berettes om ham, at

hand melerede sig saa lidet med værslig forrætninger, at hand aldrig kiendte sine egne heste.¹¹³

Det må fml. også være udtryk for hans manglende verdslige interesser, at *Claus Michelsen* ikke som man kunne forvente tog skridt til at gifte sig med forgængerens enke *Mette Erichsdatter*, der i 1678 kun var 39 år. Han tøvede ikke alene ud over nådens år 1678, men endnu halvandet år. Da han omsider inclinerede, lagde han op til et stilfærdigt bryllup, idet han den 13. maj 1680 opnåede kongelig bevilling til at gifte sig uden forudgående trolovelse

og uden lysning i kirken.¹¹⁴ Ydermere stillede han ifølge *Jacob Bircherod* betingelser for ægteskabet:

1 Hand vilde spiise allene, 2 sove allene, 3 at ingen maatte sige ham imod.

Men *Mette Erichsdatter*, storkøbmanden *Erich Jørgensens* datter, lod sig ikke noget sige. Hun svarede på hans betingelser,

at naar hun og hendes børn havde spiist, saa maatte hand æde det de levned, 2 at sov hand allene, saa vilde hun sove hos hendes skolemester, 3 at hun og var kort for hovedet. Dend eene dag vilde hun tie til ham, men dend anden dag skulde han tie.¹¹⁵

Det må han have tænkt nogen tid over, men 21. september s.å. stod brylluppet i Nørre Broby kirke,¹¹⁶ og de levede om ikke lykkeligt så

lykkeligt og vel¹¹⁷

til hans dages ende. Han døde i 1712 efter 32 års ægteskab, medens hun overlevede ham i 17 år.¹¹⁸ Der blev født én søn i ægteskabet, i marts 1683.¹¹⁹ Han efterfulgte faderen som præst i Nørre Broby og 30 år senere fulgte sønnesønnen dem i samme embede.¹²⁰

Det har nok været den viljekraftige præstekone, der styrede præstegården.

Men hun var mester,

som *Jacob Bircherod* afsluttede sin beretning om de særegne ægteskabskonditioner med at notere. Allerede i *Henning Achtons* tid var det hende, der i talrige tilfælde fra 1665 til 1677

udi min kiærstis frawærelse

kvitterede for præsternes indbetalinger af rentepenge for deres præstegårde, og i 1681 var det hende og ikke *Claus Michelsen*, der aflagde et særdeles præcist regnskab for indbetalingerne. Hun henviser heri bl.a. om Nørre Broby præstegård til den indfriele obligation,

som hoes mig findes.¹²¹

Det er vist heller ikke en tilfældighed, at biskop *Kingos* brevbog over en tre års-periode indeholder mange breve til magister *Claus* i Nørre Broby om gejstlige spørgsmål, men at brevet i det eneste tilfælde, hvor der er tale om et praktisk økonomisk spørgsmål, er stilet til *Mette* mag. *Clausis*. Det er et fæstebrev af 20. august 1696 på Nørre Broby kirkes korntiende.¹²²

Helt fjern fra verdslig forfængelighed har *Claus Michelsen* dog ikke været; han og broderen, der var professor i København, kaldte sig ved det ansete gamle *Mule*-navn efter moderen *Karen Mule* og fastholdt dette, selv om de "ægte" Muler "moquerede" sig over det. Han må dog have haft samvittigheds kvaler over sin forfængelighed, for på sit dødsleje tog han ed af sønnen *Michel Clausen*, at han aldrig måtte føre navnet Mule. Sønnen overholdt også troligt sin ed og kaldte sig kun *Michaël Clausen*, men hans hustru *Anne Cathrine Dorschæus* kaldte sig madame *Mule*, og sønnen og efterfølgeren som præst kaldte sig *Johannes Michelsen Mule*.¹²³

Claus Michelsen tog sig også af andre ting end familienavnet på sit dødsleje; han fordelte sølvstøbet mellem sin kone og søn. Mon en forgyldt sølvkande og tolv sølvskeer, som *Michaël Clausen* fik, ikke skulle være arvesølv fra biskop *Hans Michelsen*? Det var mærket D:H:M:. Hans Michelsen havde som tidligere nævnt en anselig samling af sølvkander, erhvervet som takofre for hans mange ligprædikener over adelige. Claus Michelsen aftalte også skiftevilkårene med sine to arvinger inden han døde: *Mette Erichsdatter* afstod

af egen god willie og kierlighed

fra deling af boet, dvs at få udleveret den hende tilkommende del af bohavet, og *Michaël Clausen* lovede til gengæld

godwilligen derimod at forære hende, bemelte min kierre moder udj reede penge toe hundrede rixdaler.¹²⁴

Har *Claus Michelsen* frygtet strid mellem moder og søn om skiftet efter hans død?

De efterladte fremstillede selv familielivet i præstegården som idel idyl i en gravskrift i tidens barokke stil:

I sit huus var hand

For sin hiertefromme, nu pa ny hiertesaarede, ægtefælle

En ey mindre elskværdig end ærværdig *Zacharias*, og til hiertens glæde saa hand sig ved hende velsignet med en ynskelj *Johanes*,

Der allerede som en *Elisæus* er iført denne himmel-gientagen *Eliaë* kaabe

For sine huus-egne beswogrede paarørende, ja for alle og enhuer war han i trofast kierlighed en ret *David* og i ærlighed en exemplar *Natanael*.¹²⁵

Af skifteregistreringen kan man få et vist indtryk af, hvorledes stuehuset i den af biskop *Hans Michelsen* opførte gård var indrettet ved sønnesønnens død i 1712. Foruden dagligstuen og sengekammeret - det var fmtl. det, der også blev kaldt det hvide kammer - med præsteparrets stabelsenge var der et studerekammer for præsten, og *Mette Erichsdatter* havde også sit eget kammer,

Moders kammer.

Der var børneværelse og en skolestue til hjemmeundervisning. Da Sønnen *Michaël Clausen* på faderens ældre dage flyttede hjem som hjælpepræst, blev der også indrettet et kammer til ham.

Docterens kammer

er nok i sin tid indrettet af biskop dr. *Hans Michelsen* som gæsteværelse for ham selv og er siden blevet brugt som gæsteværelse. De lærde præster må i årenes løb have fået opbygget en anselig bogbestand; *Claus Michelsen* vurderede den selv før sin død til en værdi af 449 rigsdaler 2 mark og 15¹/₂ skilling, hvor hele præstegården blev vurderet til 500 rigsdaler.

Skifteforretningen bekræfter billedet af velstand. *Mette Erichsdatters* arvepart var på næsten 3000 rigsdaler. Hun måtte som aftalt med *Claus Michel-*

sen lade den del af løsøret, der ved lodtrækning blev tildelt hende, blive stående i præstegården, ligesom hun lod 250 rigsdaler stå som tilgodehavende i ejendommen, men hun fik overladt tre bondegårde i Oure. De var vurderet til 1064 rigsdaler. Hun var således ganske velsitueret i sin alderdom, der blev lang. Hun overlevede som nævnt sin anden ægtemand i 17 år. Mindet om hende overlevede hende også længe. Så sent som i 1918 kunne sognets skolelærer fortælle, at et stykke af præstegårdshaven var overladt hende til brug og i mange år efter blev kaldt

Mormoders have.

I 1894 oplyste den daværende præst, at

Det store Pæretræ nærmest ved østre Udlænge kaldtes endnu ved Begyndelsen af dette Aarhundrede for Mormoders Træ.¹²⁶

Mette Erichsdatter døde

efter at hun havde seet foruden sine egne børn 24 børnebørn, 45 børnebørnsbørn og 5 børnebørns børnebørn.¹²⁷

Hun var altså ikke blot mormoder, men nåede at blive både olde- og tipolde-moder.

Den pæne arv blev ikke spist op. Da hun døde havde *Mette Erichsdatter* stadig gårdene i Oure, der stod stadig 166 rigsdaler i ejendommen, og det meste af det hende tilkendte løsøre og sølvtoj var også i behold. Løsøret blev ganske vist nu i 1729 vurderet påfaldende meget lavere end i 1713: 1 brendewiinskiedel med hat, pipe og tønne til 5 rigsdaler og 3 mark mod 9 rigsdaler 2 mark 8 skilling i 1713, en stor hollandsk kuffert til 4 rigsdaler mod 6, et urværk til 5 rigsdaler mod 9 og en gammel tressur med syv laase for til 4 rigsdaler mod 10. Men til gengæld efterlod hun sig næsten 350 rigsdaler i kontanter og desuden obligationer til en samlet værdi af 1100 rigsdaler.¹²⁸ Hun havde fået arven til at yngle. Boopgørelsen bekræfter, at det derimod ikke var hende, der samlede på bøger: hun ejede kun en psalmebog og en bønnebog.

Trods velstanden har *Mette Erichsdatters* sidste år ikke været lykkelige. I slutningen af 1720 eller begyndelsen af 1721,

da Gud behagede at paalægge hende en popelsie og rørelse,

altså hjerneblødning, lammedes hun i den grad, at hun ikke mere var i stand til at skrive under på kvitteringerne for de fæste- og rentepenge, hun modtog. I forsommeren 1727 var hendes tilstand så forværret, at hun måtte flytte ind i huset til sønnen *Michäel Clausen*. Indtil da må hun have haft sin egen aftægtslejlighed, med rådighed over et stykke af præstegårdshaven, og sin egen pige. Sønnen måtte derefter sørge for hendes pasning og forvalte hendes pengesager indtil hun endelig døde 17. januar 1729, tre måneder før sin 90 års-dag.¹²⁹

Landsdommer *Jacob Bircherod* angiver i sin familiehistorie, at der var tre sønner i *Henning Achtons* og *Mette Erichsdatters* ægteskab, og sammenfatter deres skæbner usædvanlig kortfattet:

de 2 sønner døde tielig, dend tredie *Erich Actonius* blev til intet og døde gammel hos forældrene.¹³⁰

Sønnen *Christen Henningsen Achton*, der må være den ældste, opkaldt efter *Henning Achtons* fader, blev som sin fader sat i Odense gymnasium, hvor det ikke gik ham så godt ved afgangsprøven i 1674. Biskop *Jens Bircherod - Jacob Bircherods* farbroder, der var *Christen Achtons* studiekammerat, beretter herom i sin dagbog:

D. 16 juni ... comparerede vi siden samtlig i consistorio, hvor bispem og dni. profesores vaare tilstede deres censur over vores (in ultimo examine befunden) profect os at notificere. Episcopus holdt reliqvorum censorum nomine en liden tale til os, givende tilkiende, at de lode sig vores maturitet befalde og kiendte de ni af os dygtige til universitetet at dimitteres, saasom decimus, *Christiani Henningii Achtonius*, skulde efter sine forældres og læreres villie endnu eet aar blive tilbage.¹³¹

Sagen var dog ikke så dramatisk; *Christen Achton*, der højst kan have været 17 år på det tidspunkt, blev immatrikuleret ved universitetet året efter.¹³² Der er et længere spand af år, hvor der ikke er fundet oplysninger om ham, men omkring 1690 blev han præst i Ørsted og Dåstrup sogne på Sjælland, hvor han i 1692 ægtede forgængerens enke.¹³³ Ifølge *Wibergs* præstehistorie blev han gift (igen) i 1699 med *Ellen Edinger* og nåede at få fire børn med hende inden hans tidlige død i 1702.¹³⁴ Enken må være død inden længe; i 1713 nævnes tre fader- og moderløse børn, hvoraf den 11-årige *Henning Christensen Achton*, opkaldt efter farfaderen, og en datter fik *Christen Achtons* svoger borgmester *Jacob Jørgensen* i Faaborg og datteren *Mette Christensdatter Achton* hans halvbroders søn i Nørre Broby præstegård som værger.¹³⁵ Sønnen *Henning* blev på Fyn som residerende kapellan i Bogense,¹³⁶ og datteren *Mette* blev gift i Faaborg, jfr. "Den fattige tilløbende gesell".¹³⁷ Den anden søn, der døde tidligt, angives i en kilde fra 1700-tallet at have heddet *Christian*.¹³⁸ Der er ikke oplyst andet om ham; han er fmtl. død ganske ung, før 1678, hvor den ældste bevarede kirkebog for Nørre Broby sogn begynder. I oversigten overfor er han indplaceret mellem de to døtre, som der har været tid nok imellem til at bringe ham til verden.

Erich Henningsen Achton, opkaldt efter morfaderen, må have været svært handicappet, fysisk eller mentalt. Hans halvbroder *Michäel Clausen* anførte under skiftet efter moderen, at han havde holdt ham med kost og tæring udj 11 1/2 år,

saasom hans moder mens hun lefwede icke self holdt ham i saa maader i sin enckestand.

Henning Achtons datter af første ægteskab, *Barbara Henningsdatter Achtonia*, blev gift med præsten i Vissenbjerg *Hans Christensen Naur*, der før han fik præsteembedet havde været huslærer for *Erich Jørgensens* børn. (*Hans Naur* var morbroder til den tidligere omtalte rektor og professor *Elias Naur*).¹⁴³ Da hendes mand døde i 1703 flyttede hun til Odense, men allerede i 1705 videre til Faaborg, hvor hun købte en gård i Østergade ved siden af hendes datters og svigersønnen købmand *Børge Mølmarks* gård.¹⁴⁴ Hun blev næsten 82 år gammel, men den høje alder var heller ikke lykken for hende. Datteren og svigersønnen døde kort efter hinanden allerede i 1712/13.¹⁴⁵ Nogle år efter bestjal en tjenestepige, hun havde fattet særlig tillid til,¹⁴⁶ hende for 150 rigsdaler eller halvdelen af de rede penge, hun havde gemt i sit hjem. Pigen, der slog om sig med penge, blev gift¹⁴⁷ og fratrådte stillingen før tyveriet blev opdaget. Hun blev dømt til tre år i børnehuset, men havde da ikke flere af de stjalne penge tilbage.¹⁴⁸ Under langvarige processer, som *Barbara Achtonia* derefter førte for at få nogle af pengene tilbage fra andre faaborgensere, lagde hun sig ud med byfogden, hos hvem den nygifte pige og hendes mand havde lejet sig ind,¹⁴⁹ med sognepræsten, der havde lånt ti rigsdaler af pigen til at betale skatter med,¹⁵⁰ med byens barber og kirurg, der havde erhvervet en kjortel hos pigen,¹⁵¹ med flere. Hendes aggressive indlæg under processerne foranledigede en dommerkendelse om, at hun

som ved sine fuldmægtiger saa mange w=nødige og wtløfftige indleger har ladet fremlegge sagen til dess store bekostning, domeren til forwildelse og contraparten formeenende fornærmelse, bør derfor at betale mult til Odense landstingshuus 2 rdlr.¹⁵²

Hun må have haft et stridbart gemyt, der har gjort livet vanskeligt for hende i byen.¹⁵³ Biskop *Bloch* beretter, at hun var svagelig i sine sidste leveår,

plaget af Modersyge, Steensmerte, Andendags-Feber; og 3 Aar før hendes Død blev hun angreben af Hemiplexie eller Rørelse paa den høire Side.¹⁵⁴

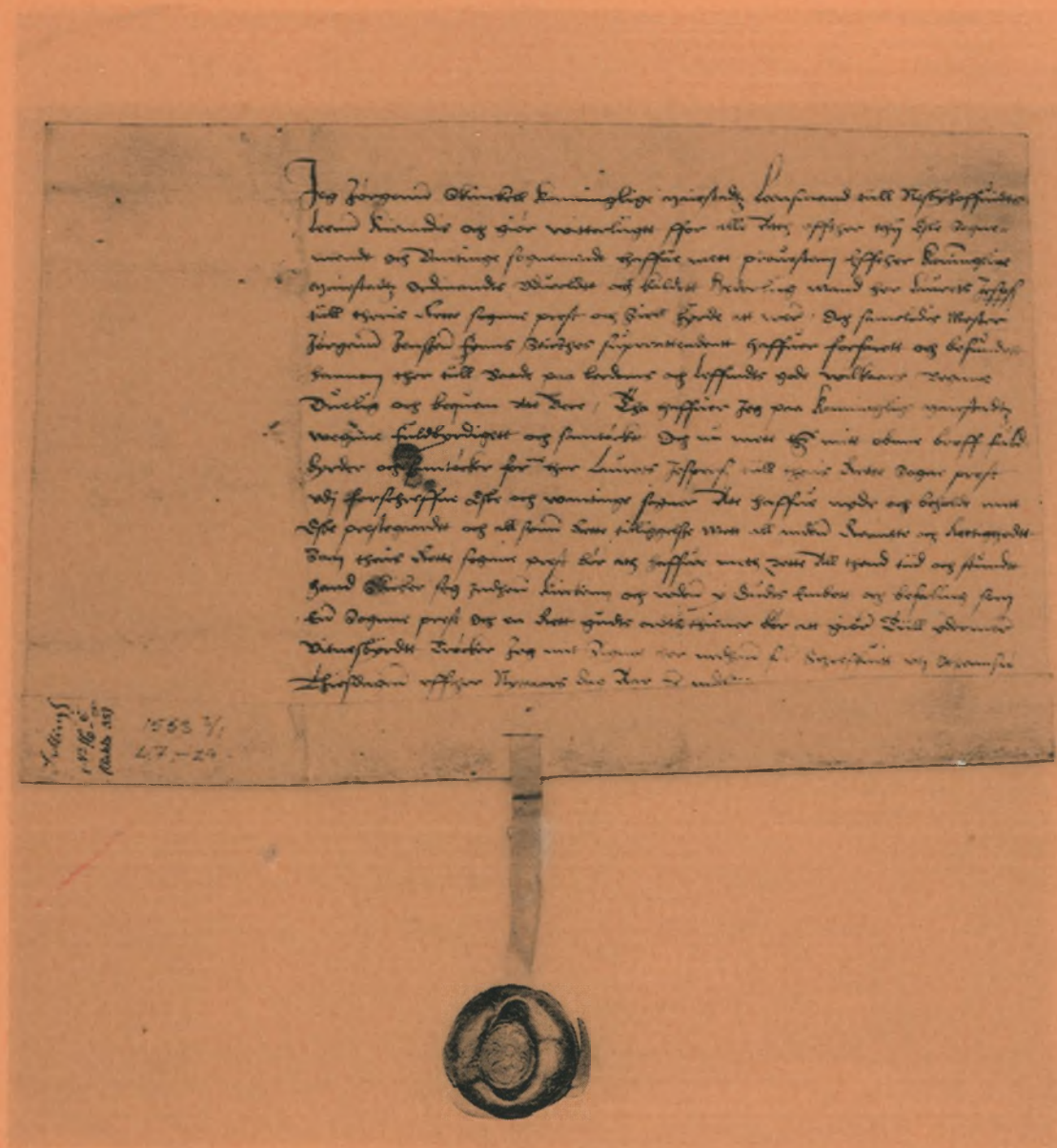
De to døtre i ægteskabet med *Mette Erichsdatter*, *Karen Henningsdatter Achtonia* (ane nr.205) og *Anna Dorothea Henningsdatter Achtonia*, blev begge gift i Faaborg, hvor således alle de tre døtre endte deres dage.

Anna Dorothea, der fyldte 18 år i november 1681, blev i 1682 gift med købmanden *Jørgen Thomsen Jørgensen*, en søn af den tidligere borgmester *Jørgen Pedersen*.¹⁵⁵ Hun døde tidligt, i 1709,¹⁵⁶ og han overlevede hende kun få år.¹⁵⁷ *Karen Achtonia*, der blev gift i 1679 med *Jørgen Pedersens* efterfølger som borgmester, hendes fars unge fætter *Jacob Jørgensen* (ane nr.204),¹⁵⁸ blev derimod 86 år.

Jacob Jørgensen, "Biografen" *Jørgen Lauritsens* (ane nr.408) sent fødte søn, hører med i familien på flere måder, for som det nærmere uddybes i afsnittet om "Den fattige, tilløbende gesell", er der meget, der taler for, at han blev optaget i hjemmet hos *Henning Achton* som plejesøn efter at både hans fader og moder var døde, den sidste i 1655.

Slægternes Gang er en slægtskrønike, hvori krønikeskriveren på grundlag af kæder af biografier har tilstræbt at give indtryk af, hvorledes livet formede sig for adel og borger, præster og bønder igennem fire århundreder af Danmarks historie, fra begyndelsen af 1400-tallet. Hovedvægten ligger på de første to hundrede år efter reformationen.

Skildringen begynder i Flensborg og fører læserne til København og Møn og til fjernere destinationer som Wittenberg og Grønland. Hovedparten af de biograferede er dog fynboer fra den højere middelstand, dvs købmænd/råd- mænd og borgmestre i købstæderne, præster i by- og landsogne og ridefog- der/forpagtere på de fynske herregårde.

Kollats, hvormed lensmand *Jørgen Skinkel* godkender valget af den første af Jubellærerne i dette bind, *Laurits Jespersen*, som soanepræst i Espe og Vantinge. 1